

ELŐSZÓ

Az Olvasó a TNTeF *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* első számának lapjain barangolhat most a világhálón. A társadalmi nemek tudománya első magyar nyelvű folyóiratának történelmi, nyitó számában a 2010. október 1-2-án megrendezett *A társadalmi nemi viszonyok intézményesülése: A „magyarság” és „nemiség” metszetei* konferencián elhangzott előadások alapján készült tanulmányokat adjuk közre.

Az interdiszciplináris konferencia, *A nyelv, ideológia, média: Társadalmi nemi és szexuális viszonyok* (NYIM) a Szegedi Tudományegyetem Társadalmi Nemek Kutatócsoportja, a TNT szervezésében indult útjára 2005 szeptemberében. Az első és ez idáig egyetlen nyílt felhívásos, évente megrendezésre kerülő konferencia a társadalmi nemek tudománya területén Magyarországon. Barát Erzsébet és Sándor Klára, a két főszervező vezetésével minden évben más-más tematikát járnak körbe a konferencia résztvevői.

A 2010-es konferencián elhangzott huszonhét előadásból tizenhat tanulmányt adunk közre az első számban. Valamennyi szöveg első közlés. A tanulmányok a nemiség és a magyarság összefüggéseit vizsgálják a magyar nők különféle csoportjainak mindennapjait, illetve kulturális és irodalmi reprezentációit elemezve. A tanulmányok, noha számtalan szakterület, az irodalomtudomány, kultúratudomány, pedagógia, történettudomány, szociológiai, illetve nyelvészeti kutatások legújabb eredményeiről adnak számot, hasonló módon közelítik meg tárgyukat. Legfőbb érdemük, hogy a „nemiség” és a „magyarság” jelentésmezejét a kettő gyakorlatának és reprezentációjának metszetében, kölcsönös meghatározottságukban kutatják. A kettő egymásra hatását Szerzőink a különféle geopolitikai és etnikai határvonalak, esetenként demarkációs vonalak (!), megkérdőjelezése jegyében gondolják újra. Határátlépéseik egymás felé tett szakmai közösséget teremtő lépések.

Fogadják őket szeretettel!

Barát Erzsébet és Zámboné Kocic Larisa

a szám szerkesztői

PREFACE

The Reader is invited to browse the first issue of the first volume of *TNTeF* - The Gender Studies Interdisciplinary e-Journal. TNTeF is the first journal in the field of gender studies in Hungary. The historic first issue is a compilation of conference proceedings, based on the talks delivered at *Institutionalization of Gendering: The intersection of nation and gender*, October 1-2, 2010.

The interdisciplinary conference, *Language, Ideology and Media: The Intersection of Gender and Sexuality Relations (NYIM)*, was first launched in September 2005, by the Gender Studies Research Group, University of Szeged, Hungary. It is the first and as yet the only annual conference in gender studies in Hungary. Erzsébet Barát and Klára Sándor, the co-organizers of the conference, send out a call for papers in various themes each spring.

Of the twenty-seven talks from the October 2010 conference, sixteen are published in the first issue. All articles are first publications. They explore the intersection of gender and nation in the lived experiences and representations of various groups of Hungarian women. The contributions, representing recent achievements in different disciplinary fields such as literary studies, cultural studies, pedagogy, history, sociology and linguistics, have in common an intersectional approach. They examine the meaning of, and intertwined relationship between, relations of gender and nationhood. The authors wish to revisit this interconnectedness in order to subvert the various (often dividing) geopolitical and ethnic, as well as disciplinary, boundaries. Their subversions are constitutive steps towards building new groups of disciplinary belongings.

Please welcome them with love.

Erzsébet Barát and Larisa Kocic-Zámbó

Editors

March 25, 2011, Szeged

Virginás Andrea

Sapientia-EMTE, Kolozsvár

Határélmények: Nők néhány kortárs magyar prózai műben¹

*(...) az öreg Bözsi lógatja aszott mazsolafejét
bele a nagyvilágba, innen meríti földrajzi
ismereteit, miszerint Palesztina és Amerika úgy
vannak egymás mellett, mint Ungvár és
Domonya, bizony.*

(Berniczky 101)

Előzetes hipotézisem szerint a kortárs határon túli (és inneni) prózaírók ironikus, avagy nem egyértelműként dekódolható módon viszonyulnak az azonosulásnak az etnikum (nemzeti identitás?) és a társadalmi nem által definiált gócpontjaihoz. A kutatás során világossá vált, hogy nem annyira a „vonzással bíró centrumok” megkérdőjelezése, mint inkább az folyamatos el- és megkülönböztetés ténye érdemelnek kitüntetett figyelmet. Ebben a kontextusban, szövegem fő célkitűzéseként, a nők, a nőiség és a női identitás-verziók megképzésének a módjait vizsgálom olyan kortárs, magyar nyelven íródott prózai szövegekben, amelyeket bizonyos értelemben a „határon túli” és „határon inneni magyar irodalmak” megkülönböztetés konstituál, hoz létre, például: Bartis Attila *A Lázár apokrifek*, Vida Gábor *Fakusz három magányossága*, Selyem Zsuzsa: *9 kiló. Történet a 119. szoltárra* és Király Kinga Júlia: *P. Lujza: Útvesztő alig eltévedt kislányoknak* című regényeiben.

Bevezetés

A jelen szöveget megalapozó előzetes hipotézisem szerint a kortárs határon túli (és inneni) prózaírók ironikus, avagy nem egyértelműként dekódolható módon viszonyulnak az azonosulásnak az etnikum (nemzeti identitás?) és a társadalmi nem által definiált gócpontjaihoz – ám ez nem jelenti azt, hogy a szövegekben ne hoznának létre vonzással és tartással bíró, a (szereplők és az

¹ A jelen szövegnek több előző verziója van, ezek a marosvásárhelyi *Látó* című folyóiratban, a Veres Zoltán és Dávid Gyula szerkesztette *Kik vagyunk és miért. Írások az identitásról*, valamint a Fekete Vince szerkesztette *Hosszúfény. Határon túli magyar írók antológiája* című kötetekben jelentek meg.

olvasók) identifikáció(já)t meghatározó centrumokat. A kutatás során ez az elgondolás némiképp módosult, hisz világossá vált, hogy nem annyira a „vonzással bíró centrumok”, mint inkább az folyamatos el- és megkülönböztetés ténye érdemelnek kitüntetett figyelmet. Ebben a kontextusban, szövegem fő célkitűzéseként, a nők, a nőiség és a női identitás-verziók megképzésének a módjait vizsgálom olyan kortárs, magyar nyelven íródott prózai szövegekben, amelyeket bizonyos értelemben, a „határon túli” és „határon inneni magyar irodalmak” megkülönböztetés konstituál, hoz létre.

A szövegolvasatok tárgyát egyrészt a „határon túliságot” a szerzők valóságában és/vagy élettörténetében megképző prózai szövegek alkotják. Három választott prózai mű – Berniczky Éva *A tojásárus hosszúnappja*, Bartis Attila *A Lázár apokrifek*, és Vida Gábor *Fakusz három magányossága* című munkái – magyarországi kiadóknál jelent meg, s így szimbolikus vonzatuk némiképp különbözik attól a három prózai műtől, amelyek romániai magyar nyelvű kiadóknál jelentek meg: Kozma Mária: *Márványkáosz. Regény*, Selyem Zsuzsa: *9 kiló. Történet a 119. zsoldtárra* és Király Kinga Júlia: *P. Lujza: Útvesztő alig eltévedt kislányoknak* című munkáiról van szó. Végezetül, két további példám a megképzett narrátori módusban és cselekménysorban vállalja fel a „határon túliságot” – Bánki Éva *Esővárosa* –, illetve úgy „határon túli magyar” a holdudvara, hogy ennek nincs köze a poszt-Trianon szindrómához: Marc Martin francia származású író magyarul, a magyar nyelvről és a magyarságról írott kísérleti prózakötetéről, a *Járt utat kétszer járj!*-ra utalok itt.

Ha azt mondjuk, „határon túli” avagy „kisebbségi magyar”, a megnevezésekkel egy (több?) jól működő irodalmi kánont is megidézzünk, amelynek szerkezete és pozíciója az átlagosnál is komplexebbnek tűnik. A kapcsolódás, amit ezek a kifejezések kifejtetlenül hagynak, nemcsak egy irányba szöhető meg: a legkézenfekvőbb „határon túli” kifejezés mellé a „határon inneni”-t is szcenírozni, avagy a „kisebbségi magyar” irodalom képződménye mellé a „többségi magyar” irodalmat is odagondolva, ezek viszonyáról (is) szólni. Ebből a szemszögből a rejtve maradó vetület azé a többségi irodalomé, értelmezése és perspektíváé, ahonnan a Szlovákia, Ukrajna, Románia és Szerbia területén (is) születő irodalmi szövegek kisebbségként, a határon túl születőként definiálódnak². Ezek az

² Magyarország és vele együtt Pest mindahány vizsgált prózai szöveg horizontján/horizontjában ott található, többé vagy kevésbé explicit módon, gyakorta a vágyott, de el nem érhető pont/hely nevéként. Fakusz például, a „Fakusz és Angelika” részben imígyen elmélkedik a csábos diáklány vonatkozásában: „Szomorú, hogy itt van a legszebb gimnazista kisasszony, akit nem tud eléggé szeretni, el kellene pedig szökni, hetedhét világba, túl az üveghegyen, még Pesten is túl vele” (Vida 2005, 57). Ezért állítható, hogy ha nem is tudnánk ezen irodalmi szövegek „kisebbségi” voltáról, az ilyen típusú

egyszerűnek tűnő megnevezések, amelyek a kisebbségi voltot, illetve a határ túoldalán elfoglalt pozíciót emelik ki, nem csak a pár-terminusok elfedésében tekinthetők igazán sikeresnek, hanem abban is, ahogyan elhallgatják a többféle határon túli, kisebbségi magyar irodalom között létező kapcsolatokat. Azaz reflektálatlanul hagyják azt, hogy a felvidéki, kárpátaljai, erdélyi és vajdasági magyar irodalmi képződmények nemcsak a többségi magyar irodalomhoz kötődnek, viszonyfogalmakként, hanem egymáshoz is láthatatlan szálak fűzik őket, igaz, olyan szálak, amelyek java részét még csak nem is a kommunizmus időszakában, hanem a Monarchia idején szőtték.

„Mágikus trópusok”

A határ(ok) konstituálta lét különböző alakzatokba, illetve bináris oppozíciókba szerveződik a vizsgált szövegekben, amely oppozíciók, véleményem szerint a „kisebbségi-többségi” alap-hasadást hivatottak metaforizálni³. A teljesség igénye nélkül, egy néhány példa ilyen – a határt létrehozó – oppozíciókra: országok közti határok,⁴ történelem versus mindennapok, nyelvek közti határok, illetve nyelvek keveredése,⁵ realitás szemben a mágikussal és a fikcióval, nők szemben a férfiakkal, természet és

---

hierarchikus viszony-teremtések, mint a történet/regény helye szemben a messi Pesttel, akkor is árulkodnának erről a kapcsolathálóról. A Mama, a „Fakusz és az almásderes” rész meg- és felfoghatatlan anyaalakja is folyton Pestre és/vagy Bécsbe utazgat. Ehhez képest érdekesnek minősíthetjük a Bánki Éva *Esőváros*ából származó alábbi idézetet, amely Anci és Béla nászútjára vonatkozik: „Bámultuk a térképeket, a menetrendet, ismételtgettük a városneveket, de Prága vagy Budapest nem volt külföld egyikük szemében sem” (Bánki 2004, 81). A sajátosság, véleményem szerint, abban rejlik, hogy míg a „Pest, mint vágyott hely” toposz egybevág a számos határon túli magyar valóságos tapasztalatával, addig Anci és Béla véleménye ugyanezen emberek nosztalgikus álmokképét hívja elő.

³ Tanulmányom egyik legelrugaszkodottabb, és sajnos egyszersmind leginkább kidolgozatlan állítása ez, amelyre a jövőben vissza kívánok térni.

⁴ „A hágón innen az ember még azt hitte, hogy a semmi jól felismerhető. Hogy majd ugyanúgy kezdődik, mint éjfélkor az órák, vagy a Clark Ádám térnél a kilométerek. Igen, vagy egy bódénál kezdődik, mint egy ország, vagy, hogy mint a tenger újhegyvel megérinthető” (Bartis 2005, 100); „Ráérősen elmaszatolja a képzeletbeli tisztet a két ország közti lebegés” (Berniczky 2004, 79).

⁵ „A kocsmát éppen cigányok szállták meg (...). (...) A magyar és a román szavakból próbálta megérteni, miről beszélnek, de nem jutott semmire” (Vida 2005, 64); „(...) hiszen világnyelv nélkül az ember csak röghöz kötött Ikarosz, kultúrjobbágy, szállodai recepciósnok réme (...)” (Bartis 2005, 65); „Összefolytak a betűk, ahogyan a városban élők nyelve is bekerült a kegyetlen keverőbe, hogy mindennapi használatra szülessen egy újabb” (Berniczky 2004, 42).

autentikusság szemben a civilizáció és a technológia romboló erejével,⁶ az ember vis a vis az őt leárnyékoló istenivel.

A „határon túliságot” a kötet fülszövegében és az író életrajzában (is) hordozó Vida Gábor-regény, a *Fakusz három magányossága* is számtalan olyan mozzanatot vázol fel, amikor a rejtetten tételeződő határ mentén két olyan világ kerül egymással szembe, amelyek közül az egyikben lehetségesek (működőképesek?) az *Esőváros*-ból is ismerős mágikus algoritmusok. Egy példa az éjszakai vándorlásai során szabadon asszociáló Fakusz gondolatáramából: „[A]ztán az épület emelkedni kezd lassan, elfordul, és olyan sarkai meg szegletei mutatkoznak, amelyeket egyszerre soha senki sem látott, kibillen törvényeiből egy pillanatra a geometria, nem újdonság ez erre felé” (Vida 2005, 112). A varázslatosság és a mesei világba való kerülés, amint azt az előzőekben Bánki Éva regényéből idéztem, a Trianon-történetbe belekerülő régiók menthetetlen sorsa. Bár jómagam ezt csakis ironikus hangnemben tudom olvasni, van olyan szöveg-példám, Vida említett regényéből, amelynek főhőse őszintén vágya erre a mesei állapotra, bár a regény rezignált hangneme egyértelműen jelzi, hogy ez (többé már) nem a valós lehetőség: „Ha megnövök, törpe leszek, vagy valami hasonló: vízimanó, kobold, lidérc. [...] Csak hát egészen meg vagyok növe, se törpe, se vízimanó, se kobold” (Vida 2005, 283), gondolja Fakusz.

Bánki Éva regényének címe az egyik női szereplő, Bujdosó Anci verseiből származik, ezek helyszíne a minduntalan melankolikus *Esőváros*. Ez az a motívum, amely megteremti a mágikus realista poétika vonulatán

---

⁶ Példa a „természet, autentikusság, őshonosság versus tömegszórakozás és technológia” dichotómiára – amúgy a nagyon kevés alkalmak egyike, amikor egyáltalán felsejlik Fakusz világában a valós idő, a 21. század bármilyen mozzanata: „És valami homályos gondolat, hogy mégis csak szent állat [a ló]. Emberszabású. Nagy számárság volt hírbe hozni az embert a majommal. A kutyához, a bivalyhoz vagy a farkashoz is több köze van. Majom, pingvin, zsiráf, állatkert és tévé... De egy ló, azzal beszélgetni lehet, a ló értelmes, barátkozni lehet vele, és persze gondolkodik is” (Vida 2005, 117). Az ilyen jellegű gondolatfutamok nemcsak lereflektálatlanok a regénydiskurzus szintjén, de az alapvetően pozitív fényben láttatott főhős belső monológjaiból (szabad függő beszéd) származnak, s ilyenként kitüntetett pozícióval bírnak a szövegben. „Tudni vélte, hogy amíg egyetlen jegenye van, ami feszíti a járdát, amíg egyetlen fűszál, ami repeszi az aszfaltot, amíg van bogáncs benőni a szántót, amíg van rozsdá, oxidáció, szikesezés, aszály és entrópia, addig az utálatos, mocskos, bűnös civilizáció nem győzött, s amikor nem lesz se jegenye, se fűszál, se bogáncs, akkor az utálatos, mocskos akárm, amelyben él, végleg elveszett” (Vida 2005, 126).

Poétikai különbözőségei dacára, Berniczky Éva novelláinak is van egy, a fentiekhez hasonló regisztere: „Az angol fiatalok hallgatják [a halászt] illedelmesen, (...) időnként beszórnak magukat valamilyen civilizáció erjesztette pacsulival, orrcsípő rovarriasztóval, mert amióta elállt az eső, valóban sok itt a szűnyog” (Berniczky 2004, 81). Az állítás megképezte dichotómián – civilizáció versus autentikus lokalitás és természet – talán enyhít az, hogy ennek a novellának az esetében valóban egy halász szemével és szempontjából vizsgáljuk a (feltehetőleg) magyar-ukrán határon lezajló napi forgalmat és történéseket.

belül való értés lehetőségeit, amit amúgy a magyarországi kritika sietve társított is az író nő regényéhez: „Az álomban látott hely inkább egy El Pintacora nevű helyhez hasonlítható, ezt a dél-amerikai kisvárost az álom után a tévében láttam, egy riportban” (2004, 101), „Az eső oltalmában mintha színes lepkék, avokádó-erdők növekednének, Csallóköz alig kiismerhető termékenysége” (102), szólnak az elbeszélőnek és Ancinak a sorai. Egzotikum-teremtés ez a javából, dicséretére legyen mondva, a regény részéről. Tehet-e a kritika mást, mint hogy utána megy ennek a stratégiának?

Ezen a ponton mindössze emlékeztetnék a posztkoloniális teóriához való csatlakoztatás lehetőségére és fontosságára. Bánki Éva regénye recepciójának kezdetétől kivívta magának a „magyar mágikus realista” kánonhoz való tartozás jogát, ez pedig, a regényszöveg ismeretében több, mint ironikus viszonyulásmód a kritika részéről. Ugyanakkor elkerülhetetlen is, mert ugyan nem feltétlenül beismert módon, de a határon túli, illetve a határon túlról szólnak a be kell illeszkednie a Másikról, a Máságról szóló történetekbe is. Ha ez így van, akkor Bánki Éva regényére úgy is lehet tekinteni, mint amely fikciós módban reflektálja le a többségi magyar kritikai pozíció eme gesztusát.

A nő az nő, a férfi az férfi?

Ha Nagy Gabriella idézett, a 2000-es évek elején írott tanulmányában arról a gatlásról ír, ami az irodalmi szövegek magyar kontextusban történő olvasásakor nem (feltétlenül) teszi jogosulttá az író nemére való rákérdezést⁷, akkor jelen munka indirekt módon igazolja vissza a Nagy Gabriella kritikájában implicit módon ott rejtező állítást: nevezetesen, hogy igenis számít az író neme. Saját megfigyelésem szerint, a határon túli szerzők (szinte találomra) kiválasztott szövegeiben a női alakok ábrázolását vizsgálva levonhatjuk azt a következtetést, hogy a vizsgált férfi írók női alakjai teljesen különböznek a női írók femininként kódolt karaktereitől.

Hisz férfi író szövegében vagy másodlagos síkra szorul vissza a narrátori hang nemi meghatározottsága, mely oknál fogva se a férfiasság, se a nőiesség nem jutnak kardinális szerephez a szövegvilágban – azt hiszem, erre jó példa Bartis Attila tárcafüzére. Ha pedig a főhős férfiassága, férfi volta tematizáltan tűnik fel – Vida Gábor háromosztatú regényét úgy is

---

⁷ „Egyrészt a művet a maga mű voltában olvasni szándékozók körében eltagadott tény, amellyről nem lehet vagy nem kell beszélni, az az eddig csak életrajzinak minősített körülmény, hogy bizonyos mű írója nő. Abban a pillanatban, amikor a hagyományosnak tekintett olvasatban felmerül a női szerzőség kérdése, az értelmezés gyanússá és bizonytalanává válik, lévén ez irodalmon kívüli szempont” (Nagy 2001, 199).

felfoghatjuk, mint egy működőképes férfiúi identitás létrehozásának (reprezentálásának) történetét⁸ – akkor kétségtelenül felértékelődik a női alak funkciója is. Ám mivel mindkét szerep és cselekvési lehetőség a polarizáció logikáját követi, egymás ellentéteiként mutatkoznak meg: „Így leszünk férfiak, csalfa lányok és gonosz asszonyok révén, ennyi maradt, se párbaj nincs, se futball” (Vida 2005, 26) / „[Í]gy leszünk igazi nők, aljas, léha, galád pasasok által” (69). Ez pedig, legalábbis meglátásom szerint és a *Fakusz három magányossága* c. regényben, együtt jár a nőiség és a férfiasság esszenciájának a feltételezésével, amelyre egyszer rátalálva, a regény hőseinek nem kell további erőfeszítéseket és próbákat tenniük. Kétségtelen az is, hogy a Vida-regény női alakjai egy kanonizált női szépségideálhoz igazodnak, amely elsődlegesen a fokalizátor szerepét ellátó Fakusz (standardjai) számára létező („A legszebb lány, akit itt láttam, gondolta Fakusz, és őszinte csodálattal nézett bele a szürke szempárba. [...] kinövünk benneteket, szép leányok, férfiak is lehetünk majd, vagy gazemberek” (Vida 2005, 52)) , az olvasónak pedig nincs betekintése a női karakterek gondolat- és érzésvilágába.

A női, illetve férfi íráság különbözősége abban mutatkozik meg, hogy az elemzett női írók műhelyéből kikerült prózai szövegek radikálisan másképp közelítenek a női karakterek létrehozásának, ábrázolásának kérdéséhez. Bánki Éva, Berniczky Éva (és a mindössze érintőlegesen számba vett Kozma Mária *Asszonyfa* c. regénye) gyakorta a normának és a szépségnek tudatosan fittyet hányó alakokat vonultatnak fel. „Szeréna átölelte Ernát, törékenyek és áttetszőek, mintha porcelánból lennének... A két nő áll a hosszúra nyúlik , horgosodik, a kezük faltól falig, a maguk-eszkábálta kalitkában, leffegő madárszárnyaikkal átérlik a semmit” (Berniczky 2204, 33). E hölgyek nemegyszer filmből, regényből, versből kölcsönzik személyiségüket és kinézetüket, mint például Berniczky Éva egyik legemlékezetesebb női alakja Erna, a „Blasztula” c. novellából: „Erna nem járt moziba vagy nem látta azt a filmet, honnan vette mégis az édeskés, fájó nosztalgiát, hogy ilyennek képzelje magát, nem tudni” (31). Transzgresszív voltak cselekmény- és nyelvi konstrukció szintjén is megmutatkozhat, mint történik az Bujdosó Ancival az *Esővárosban*. Anci, a sógornő alakja szabja meg bizonyos értelemben a történet mibenlétét, az iránta érzett sóvárgás löki előre Imrét regényírói (és elbeszélői) útján.

Olvass Szabó Dezsőt, Móricz Zsigmondot, tégy minket halhatatlanná egy nagy parasztregegyben, tette hozzá gúnyosan, és gömbölyödő hasa fölött összekulcsolta az ujjait. Ancit azzal csúfoltam, hogy csak grófnőkről és

⁸ „[A] személye [Fakuszé] sokat vesztett a varázsából. Többé nem a különc, státusz nélküli, hosszú hajú srác, aki olyan dolgokról beszél, amelyekről a tanárok soha” (Vida 2005, 98).

szellemekről olvas, mert hiszen tényleg imádta a bonyolult történetsszöveget, a tükröket a tükrökben, a titkokat, a kibogozhatatlan, rejtélyesen kacskaringózó, egymásnak felelgető epizódokat. (Bánki 2004, 83)

Esetleges hatásukat növeli az is, hogy a narrátori hangnak szabad bejárása van álmaikba, gondolataikba és érzéseikbe. Apró írói döntés és technika kérdése ez, ám érdekes módon a választóvonal (a vizsgálati anyagban) azok között, akik felvállalják, és azok között akik mellőzik ezt a lehetőséget, egybeesik a női, illetve férfi írói volttal.

Fontos azt is megjegyezni, hogy a nőiség/férfiasság dichotómia vonatkozásában a legnagyobb (legmerészebb) újítás a Bartis Attila szerzői névhez fűzhető:

... félő, hogy hiába igyekszem, ismét nem lesz Istenről tizenkét igaz történetem, mindössze egyetlenegy, s annak is az a vége, hogy Isten valójában nő volt, aki nemhogy a Szentföldön nem járt, de sose jutott messzebb a román tengerpartnál, és bárhogy is számolom, ezerkilencszáznyolcvanhárom július huszonkettedike óta halott. (Bartis 2005, 8)

Egy olyan prózai szövegről gondolkozunk, amely bevallottan az istenség, a hit és az emberi hovatartozás elvont kérdéseit tematizálja, ez a gesztusa pedig – a keresztény istenség nemének megváltoztatása és határtalan természetének (nem feltétlenül értékesként definiált) idő- és földrajzi korlátok közé szorítása –ellentmondani látszik a témát megillető emelkedett, netán pátozteli hangvételnek. Bartis Attila ugyanakkor, ezzel a nyelvi bravúrral, nem a női nemről avagy a nőiességről állít egy radikálisan új dolgot (bár kétségtelen, hogy az anya szerepéről/személyéről igen), hanem kitűzött célja szerint az isten megnyilatkozási lehetőségeiről. Így az a lény, aki hatalmas férfiúként „könnyűszerrel” lehet uralkodó, a Bartis-szövegben gyenge, halandó (sőt, már halott) nőként is képes ugyanerre a teljesítményre. Ha nem volna ellenmondásos, azt is írhatnám, hogy a maximális lefokozás hiperbolikus hatásával szembesülhetünk ebben a példában.

A nők „a tükrök mártírjai”

A (poszt)kommunista, perifériára szorult avagy kerülő (kis)város mint – valójában akadályként tornyosuló – cselekvési és élettér Berniczky, Bánki és Vida regényeinek a vonatkozásában is meghatározó tényezőként nevezhető meg, s nincs ez másképpen Király Kinga avagy Selyem Zsuzsa regényei esetében sem. Amikor P. Lujza színésznő, Király Kinga regényének hősnője, állásért folyomodik az egyik budapesti utazási irodánál, így gondolkodik:

Ne kelljen belehalni, hozzáfonnyadni ehhez a városháza, ehhez a minimumhoz, mert miközben estéről estére, ahogyan kívánják, mit kívánják, elvárják az ott lakó nénik és bácsik, én elég tehetségesen meghalok, lassan, mert ez is a kisváros törvénye, hozzá is fonnyadok a minimumhoz. (2007, 51)

Kozma Mária Klára nevű főhősnője a *Márványkőosz* c. regényben egyértelműen a (sejtetten romániai) diktatúra ateista, materialista és alközösségi ideológiájának az áldozata, Király Kinga Lujzája viszont nem háríthat erre a társadalmi közös tapasztalatra, nála részben a családi és szülői nem koherens magatartás-mintázatok, majd pedig a kisvárosi ingerszegénység tompítják le és el a funkcióképes nőiség minden lehetőségét. Az E/1-es vallomásos, asszociatív, laza szövésű részekből idézek:

Tét és valóság nélkül élek... Ez már depresszió vajon? Az evés, az ízek öröme, s néha a sikerélmény, hogy megbirkózom az ördögeimmel, s talán legyűröm őket... Ma, először életemben, meghánytattam magam... Amiket egymásról mondunk! Amiket egymásról mondanak egy családban! S a szavak mögött az érzések állandósulása, s mindennek ellenére, ahogyan siklunk ide-oda, egyiktől a másikig, ma itt, holnap ott van az igazság... Furcsán kígyózott a végösszeomlás felé ez a családtörténet. (2007, 48)

A *P. Lujza* is, talán a többi említett és vizsgált szövegnél sokkal kitüntetettebb mértékben, egy női szubjektum ki (nem) alakulásának avagy inkább egy deficites női szubjektum bukdacsolásának a története (is). Ez is jellemző vonás: a megrajzolt és életre keltett fő női alakok per definitionem nem képesek (sőt nem is akarnak) a női voltukkal azonosulni, a szövegek persze más-más okokkal, motivációkkal szolgálnak e kudarcok okául. A Király-szöveg például már-már kamaszosnak minősíthető „szabadságvágygal” motiválja Lujza partner-váltogatásait, a hallgatólagosan elfogadott normáktól való elrugaszkodását: „Úgy összeborultak a fejében a gondolatok, hogy megfogadta, ahogyan már régen ezt is egyszer, még kislánykorában, hogy soha nem megy férjhez, s nem szül majd gyerekeket, nem daczból, nem is számításból, hanem mert hátha többet hoz így az élet, nem, csak ilyen keveset ne hozzon, mint amit egy ideje itthon látott.” (2007, 61) A végeredmény – a funkcionális családanya-mivolt hiánya – azonosnak is nevezhető a *Márványkőosz* és a *P. Lujza* (de a *9. kiló*-t is ide sorolhatnánk) tekintetében: ezek a nők nem azért buknak el és élnek meg tragikusnak minősíthető tapasztalatokat, mert képzettségük, szakmájuk avagy gondolkodásuk, érvelésük kisiklik, hanem azért, mert nem tudják beteljesíteni a nőiség ultra-hagyományosnak nevezhető ideálját, a családnak és gyereknevelésnek élő anyaság modelljét.

Az értelmiségi és női késztetések és érdeklődési vonalak már-már megvető lefitymálása ily módon mindhárom regényben nyomon követhető, látens módon valami olyasminak a nevében, ami ezeknél fontosabb és talán talán „nőiesebb” (is) lehet. Példaképpen a *9 kiló*-ból a női főalak, Anja viszonylatában: „Anja most szimfonikus zené hallgat a rádió. Ez bezzeg tetszik neki, pedig dunsztja sincs hozzá” (Selyem 2006, 174). Selyem Zsuzsa *9 kiló* című regénye a 119. zsoltárra hivatkozik alcímében, amelynek véleményem szerint legjellemzőbb verse, e kevert műfajú prózai szöveg vonatkozásában, a következő vers, a 44-ik: „És megtartom a te törvényedet mindenkor és mindörökké” – az elvont eszmerendszerrel való kapcsolódást ugratva ki fontos vonásként, mint a *Márványkáosz* is.

Az Erdélyben, Romániában (is) élők számára viszonylag könnyedén beazonosítható valóságvonatkozások elborítják Selyem Zsuzsa regényét, és ezért kissé ugyanazt érezzük, mint a *Márványkáosz* esetében: ez a túl sok rögzíthető jelentésű vonatkozás helyenként publicisztika-ízűvé teszi a szöveget. A *9 kiló*-nak már a bevezető oldalain sorjáznak a konkrét valóságvonatkozású jelölők, a Nyugati Pályaudvartól Kolozsváron keresztül Szatmárig, avagy a sok román, román-magyar kevert szóig. A Selyem- és a Kozma-regények közös vonásának tekinthető továbbá az erőteljesen narrativizált alaptörténet, valamint az ettől egyértelműen különváló narrátori szölamok, amelyek az értekező, elemző prózához közelítenek. Míg azonban a *Márványkáosz*-ban a narráció sikerültebbnek és sodróbbnak hat, a *9 kiló* legfőbb erénye szerintem a látszólag alulretorizált, ám mégis parabolikus és kvázi-vallásos szentenciák, apró példázatok sokasága, amelyek nem kapcsolódnak közvetlenül Anja és Dani szerelmi történetéhez, hanem önállósulnak, például így: „A valószínűség helyei hézagok” (2006, 95).

Ez a regény is komplex írástechnikai és szerkezeti megoldásokkal él, több beszélőnek, illetve narrátornak a különböző, külső és belső, nézőpontjait ismerhetjük meg a történet során, amely az Anja és a Dani közti szerelem történetét meséli el. Ugyanakkor – hiába, hogy változik a beszélők személye – a belsőnek avagy kvázi belsőnek tekinthető nézőpontok túlsúlyban vannak, ettől pedig a történet hihetőséggel és intimitással telítődik. Ugyanarra az eseményre, a *P. Lujza* olvastán már megszokott módon, több szemszögből is rálátást kapunk, gyakran a két főalak, Anja és Dani igen eltérő interpretációiról lévén szó.

A *9 kiló* E/1-es és E/3-as elbeszélői – stílusukban, hangvételükben – gyakorta közelítenek a női főalak, Anja szempontjához, s ettől a főalak(ok) elvesztik autonómiájukat, önállóságukat, mintha narrátori függelékeként definiálódna újra. Ezt a problematikus kérdést Király Kinga kézenfekvőbben oldja meg azáltal, hogy Lujzát sok szempontból nevetséges és szánnivaló alakként rajzolja meg, akitől távolságot kellene és lehet is

tartani; így a Lujza (őszintének gondolt) szólama és a narrátori hang egyértelműen különválnak egymástól. Karakter és narrátor különmeműségére Kozma Mária regénye nem sokat ad, hisz a narrátori pátosz és az emelkedett, kriptikus hanghordozás bármikor és akár önkényesen is előbukkan bármelyik karakter belső monológjának határai között, némiképp értelmetlenné téve a határ tételezését a narrátori és a karakterek regisztere között. Sarkítva természetesen, és megengedhetetlenül egyszerűsítve, de az is mondhanánk, hogy bizonyos fokig tudálékos, orrukat mindenbe beleütő narrátorokkal és szerzői hangokkal ismerkedhetünk meg e regények során, akik parazitálják a történeteket és parazitálják a karaktereik világát, gondolkodását, szólamát, nem engedik őket a maguk jogán, és gyakorta a maguk hangján sem, szóhoz jutni: „Es itt most átadom a szót, mert ha nem, még a végén mindent szép sorba teszek és megmagyarázok, minden kicsi sorsfordító eseményt, amit ugyanúgy nem vettem észre, mint ti” (2006, 197), mondja a *9 kiló* narrátora például.

A nőiséghez való viszonya a Selyem Zsuzsa-regény hősnőjének is ellenmondásos, és minduntalan konfliktusokhoz vezet a körülötte lévőekkel való kapcsolataiban. Dani, fiatal szerelmese, azt mondja Anjáról: „ez a nő egyszerre ügyetlen és szenvedélyes” (2006, 24), Tamás, Anja férje pedig azt állítja, félig-meddig vicesen, nagyjából gúnyosan Anjáról a baráti társaságban, hogy „nem is nő” (2006, 47). Anja első budapesti, Daninál (és kikövetkeztethető módon a Márton Áron Kollégiumban) tett látogatására ismételten egy külső nézőpontú (és korlátozott tudású) narrátortól, ez esetben egy kissé butácska, frivol és szeleburdi gondolkodásútól kapunk rálátást, aki „talán fivérként és nővérként” határozza meg a közösen zuhanyzó, ám egymást meg nem érintő Anját és Danit, akiknek legmerészebb (és a narrátor által is érzékelt) gesztusa az, hogy megsimogatják egymás haját. Ez a kamaszos, szűzies tartózkodás azt látszik sugallni, hogy a két regényhős számára a szexualitásnak nincs, nem lehet tétje.

A testiség kérdésében – ami pedig sarkallatos pontja bármilyen identitásnak, a test lévén az a felület, amelyre az identitás(ok) markerei a leglátványosabban ráíródnak – az egyik legvégletesebb, és mégis, a másik két regény vonatkozásában is releváns választ Selyem Zsuzsa (gyakorta sehova sem ízesülő) narrációs szólamainak egyike adja meg: „A test nem tud megszabadulni a bűntől, csak az emberi értelem tud megtisztulni azáltal, hogy lemond a testről.” (2006, 141) Ezt a tervet viszi véghez önnön életében az „irracionális” szerelemi kalandról önként lemondó Anja, aki számára a „bűnt” a vallásos-metafizikai kontextus rajzolja ki. A múlt és a történelem „bűneit” más módon „böjtöli ki” Klára a *Márványkéaoszban*: magányosan él, testének funkcionális figyelmet tulajdonítva mindössze. P. Lujza a „családtörténet” terhére veszi magára akkor, amikor a „torz énkép”

fogságában túlsúllyal, majd kóros soványsággal reagál a feldolgozhatatlan s tulajdonképpen (ezért?) kimondhatatlan bűnökre.

Lujának a pszichiáterrel folytatott beszélgetésében felbukkanó önértelmezése a nőiséget és a testiséget egy további fogalommal hozza kapcsolatba, a nyilvánossággal: „Hát nem érti ez a nő, hogy gyűlöli magát? Hogy amikor normális, akkor sem az? Hogy folyton feszeng? Hogy betéve tudja már, melyik társaságban milyen szögben kell állnia, hogy előnyös legyen?” (2007, 110). A tükrök és vitrinek, illetve a mások vizslató tekintete formájában megjelenő nyilvános tér ily módon a női főalak ellenségévé lesz Király Kinga szövegében, Kozma Máriánál pedig az anya, Klára, és a lánya, Telma, szinte kimondatlanul is versenyeznek, viaskodnak a tekintetben, hogy a külvilágot – az esetleges mértéket és társaságot jelentő többieket – hogyan zárják ki az életükből. A *9 kiló*-t a maga során pedig úgy is definiálhatnánk, mint egy par excellence nyilvános, publikus terekben játszódo szerelmi történetet, ahol a „beteljesülést” (ha egyáltalán létezik ilyen) az is hátráltatja, hogy konkrétan és fizikailag a privát szférának nincs lehetősége: a woolfi „száját szoba” nagy hiánycikk a regény világában.

Új dichotómiák létrejötte?

Ha fentiekben azt mutattam be, hogy milyen precíz bináris ellentét-rendszer szervezi a vizsgált szövegekben a „határon innen” és a „határon túl” létezőt – természetesen anélkül, hogy a határokat konkrét, földrajzi entitásokként határoznám meg, sokkal inkább a „határ-élmény” metaforizálásának válfajai foglalkoztatnak – tanulmányom utolsó részében arra a szövegre térek ki, amely – bár nem lép ki a dichotómiák rendszeréből – de kísérletet tesz a (határon inneni) magyar és a (határon túli) nem-magyar, nő és férfi, itt-lét és transzcendencia közti határ(ok) áthelyezésére.

Ami ténylegesen egyedinek tűnik, a magyar irodalmi hagyomány felől nézve, Marc Martin *Járt utat kétszer járj!* című prózai szövegében, az a következetes, négyosztatú metafora-rendszer, amely nemi és nemzeti-nyelvi identitást ugraszt össze. Mi módon is? Az *anyanyelv* a francia, ilyenként pedig az eredet és az apai örökség toposza egyszersmind, a férfiúi nem ekvivalense. Az *idegen* nyelv, adott esetben a magyar, a választott szubsztancia, és ily módon az anyai ágon öröklődött szexuális viselkedésmóddal, a homoszexualitással áll párba. A francia *anya*-nyelv Martin rendszerében a gyűlölt apa, a férfi ágú domináns kultúra jelölőjévé válik. Talán emiatt is érthető könnyedén, hogy a regény miért halmozza az emlékezetes női előd-alakokat (nagyanya, anya), illetve fordít különös figyelmet a férfiúitól elkülönöződő homoszexuális elődökre. Illetve itt érthetjük meg az anyanyelv kényuralmáról írott napló brutális kínzástechnikáit, amelyekkel a

„tógás némbert” illeti, talán úgy is, mint a heteroszexuális nemi vonzódással való leszámolás jelenetsorát: „[n]yugtalan tehetetlenségemben mi mást tehettem volna, szellemi elmaradottságomért a legkézenfekvőbb bűnbakot, saját anyanyelvemet kezdtem okolni. Így lettem anyanyelvgyilkos” (2004, 35). Ugyanezen logika érteti meg azt, hogy miért szittyá magyar férfi az amúgy nem-telen magyar nyelv... Ezen axiómája révén a szöveg folyton pszichoanalitikus értelmezésekre (is) csábít, és ezt meg is tennénk, ha Martin műve nem előzne meg ebben: az egyik vitadrámában például az én, az ösztön-én és a felettes én harcolnak azért, hogy ÉN ne vonulhasson ki a francia nyelv uralma alól...

A főhős és elbeszélő a könyv végére Martin Márk néven, tiszteletbeli magyarként születik újjá, avagy szüli újjá önmagát. Ha elkülönöződik anyanyelvtől, a francia nyelvtől, abban bízik, hogy a sorsa és az élete szervezte összeesküvés alól is mentesülni fog:

[M]ert így a magyar buzi Martin Márkként se nem lettem, se nem leszek ugyan soha magyar, de mintha így végre mégiscsak kivontam volna magam a születésem véletlenszerű, ám sorsdöntő körülményei alól, nincsen immár se apám, se anyám, se hazám, se istenem, se anyanyelvem [...], pláne most, hogy roppant kéjjel-kínnal megírtam ezt a könyvet, amelyből sem apám, sem anyám, sem anyanyelvem, sem a hazámban szinte senki sem érthet – hurrá! – egy árva kukkot sem. (143)

Egy ön-teremtő, szubjektum- és én-létrehozó prózai mű a *Járt utat...*, amelyben a nyelviség/náció a szexuális identitással kapcsolódik össze, és így az idegen nyelvnek az idegen/más/non-heteroszexualitás felel meg, mint (ezen túl) felvállalható jellemző.

A könyv alapkérdése számomra ily módon az, hogy a kulturális különbségek hogyan konvertálhatóak, a testiség talaján, nemi (orientációs) különbségekké? A *magyar-ázás* és a *francia-ázás* a kognitív érvelésmód felől is megerősíti az egyik nyelvnek a szellemi, gondolati voltát, a másiknak pedig a korporeális röghözkötöttségét, jobban mondva ennek magyar nyelvi sztereotipizálódását. Tehet-e Martin Márk mást, minthogy megírja, megfesti, megtestesíti ezt a (magyar nyelvből látható) zsigeri kódoltságot? És ha már közhelyekről esik szó: amint Roland Barthes oly hévvel ír az olvasásról, mint vágyteli, testi tevékenységről, úgy Martin-nél is a (magyar) nyelv tanulásának hangsúlyos pillanatai extrémén erotikus helyzetekké lesznek. „Mint idő előtt kerevetre rogyó, kimerült, silány szeretőnek, nem volt erőm, hogy a szótárakat, szavakat, legyőzve visszajussak a szöveghez és egyesüljek vele” (Martin 2004, 18). Hogyan is hazudtolhatná meg egy francia genetikusan vele született pajzánságát?

Akár úgy is olvashatjuk a *Járt utat...*, mint egy olyan textust, amely a magyar és a francia kultúrát meg nyelvet dichotomikus párba szervezi, előbbi a végletes in-korporealitásként, utóbbit a maximális megtestesültség megfelelőjeként aknázza ki. És a „kívülről” feltehetőleg sajátosan formálnak ható (magyar) nemzeti érzést és az ezzel együtt járó nyelvi identitást szellemi, spirituális képződményből (francia) testi érzületté írja át: „úgy lovagolok a magyar szavakon, hogy öröm nézni. Roppant élvezettel. Körmönfont keccsel... Nyelvedig persze nem bizonyult oly járhatatlannak és rendkívülinek az út” (Martin 2004, 11-12).

Zárlat

Bár a napi publicisztika nyelvezetébe beleivódott az a feltételezés, hogy az Európai Unió ernyőstruktúrája képes lesz csökkenteni a tanulmányban bemutatott relációknak az asszimetriktűségét, sőt valósággá teheti a többféle magyar identitás egyesülése nyomán kialakuló „pán-össz-eús magyar” álmot is, a szimbolikus képződmények – köztük az irodalom (nyelvezete) – nem mozognak feltétlenül szinkronban a valóság fejleményeivel. Ugyanakkor attól sem tekinthetünk el, hogy az irodalom státusza a magyar nyelvű kultúrában magas, szövegei pedig kitüntetett figyelmet élveznek, s ezért azt is feltételezhetjük, hogy a bennük létrehozott nyelvi-szimbolikus konstrukciók hatással bírnak arra a módra, ahogyan az olvasó emberek önnön identitásukat modellálják, elgondolják. E tanulmány erejéig tehát az irodalmi szövegek állításait és nyelvi jelzéseit olyasfajta utasításokként fogtam fel (a befogadáseztétikai iskola szellemében), amelyek végső céljukat a befogadó mentális struktúrája erősítésében és/vagy rombolásában lelik fel, különösen azon kérdések vonatkozásában, amelyek a tapasztalatiként (politikaiként, gazdaságiként) definiált valóságra áttételesség nélkül vonatkoztathatóak.

Felhasznált irodalom

- Bánki Éva. 2004. *Esőváros*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Bartis Attila. 2005. *A Lázár apokrifje*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Berniczky Éva. 2004. *A tojásárus hosszúnapja*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Kálmán C. György. 1999. „Irodalomtudomány, 90-es évek.” *Jelenkor* 12. 1275-1279.

- Király Kinga Júlia. 2007. *P. Lajza. Útvesztő alig eltévedt kislányoknak.* Marosvásárhely: Mentor Könyvkiadó.
- Kozma Mária. 1995-1996. *Márványkőosz.* Csíkszereda: Pallas-Akadémia Könyvkiadó.
- Kozma Mária. 2003. *Asszonyfa.* Csíkszereda: Pallas-Akadémia Könyvkiadó.
- Martin, Marc. 2004. *Járt utat kétszer járj! Vallomások a magyartalanságról.* Pécs: Alexandra Kiadó.
- Nagy Gabriella. 2001. „A múzsa testvérnénjei (Erdős Virág, Halász Margit, Forgács Zsuzsa, Karafiáth Orsolya).” *Jelenkor* 2, 199-206.
- Selyem Zsuzsa. 2006. *9 kiló. Történet a 119. zsoltárra.* Kolozsvár: Koinónia Kiadó.
- Vida Gábor. 2005. *Fakusz három magányossága.* Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Andrea Tóthová

Szegedi Tudományegyetem

Szorításban szövegek és határok között

Számos tere, helye és nyelve van a magyarságnak. Lehet megélt tapasztalat, határok találkozása vagy távolodása, szorításban tartó történet. Számos tere, helye és nyelve van a nemiségnek. Lehet hálóból szabaduló tapasztalat, határok átlépése vagy széthúzása, szorításból kiszakadó történet. Ezen terek, helyek és nyelvek között találkozik Alta Vášová szlovák prózaíró *Szorításban* című regénye. A szöveg egy szlovákiai magyar asszony történetén keresztül írja meg és át a magyarság belső és külső tereit egy olyan helyen, ahol határok vesznek körül és szabdalják szét a mindennapi tapasztalatokat. A szöveg egy többsíkú kísérlet: egy asszony történetén keresztül kísérlet a lányság, az 'asszonyság' és az anyaság határainak átlépésére és átírására; két nő találkozásán keresztül kísérlet a magyarság és a nemiség külső és belső tereinek, helyeinek és nyelveinek összefonására és újrafogalmazására.

Miként íródik meg a magyarság nyelve a vastagon kihúzott határok szorításában? Miként íródik át a nemiség tapasztalata egy másik nemiség tapasztalatának tükrében? Lehetséges-e kilépni a kényszerítő erejű terek szorításból? Ezek a kérdések, amelyekre jelen írás válaszokat keres.

Egy szemináriumi beszélgetés alkalmával Luce Irigaray egy fonák kérdéssel találta szemben magát: Te nő vagy? A válaszában benne volt a nő nem(leges)-meghatározása, vagyis a kérdésnek számára alapvető értelmezhetetlensége és megválaszolhatatlansága: mert a nő nem nő. Mert nem egy nő. Hanem több. Valahol máshol és valahogy máshogy, mint azt a nő-definíciók lekötni, megszabni próbálják. Azok a nő-definíciók, amelyekbe a fallogocentrizmus rendszere köti bele a nőt, a nőket, a nem egyet, a sokat és sokfélét (Irigaray 1985, 120).

Hasonlóképpen működik az a rákérdezés is, amely a nemzetiségen keresztül akarja meghatározni az egyént, amely a nemzeti hovatartozásán keresztül akarja leírni és beleírni az egyént abba a rendszerbe, ahol az identitások sűrűje jól átlátható, könnyedén megragadható pozíciók rácsává egyszerűsödik és rögzül. A háttér ugyanaz, csak épp egy másik horgonnyal is igyekszik lekötni az alanyt a sorban. De arra a kérdésre, (amit sajnos a közelmúlt közéletében sokszor és sokféle felhanggal tettek fel – itt is és

máshol is), hogy ‘Te magyar vagy?’ sem létezik egyszerű és definitív pozitív vagy negatív válasz: nem és igen, mert nem csak az, mert egyszerre több, többszörösen máshogy és máshol magyar és sok más. Ahogy Csepeli György mondja, „minden egyes nemzet neve (s van-e nemzet név nélkül?) szemantikailag >kitöltetlen változó<, ami nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy a nemzet neve egy kitöltésre szoruló világ, amely annyiféle, ahányféle kitöltője akad” (Csepeli 2002, 9).

Van az identitásoknak az a fajta topográfiája, ahol úgy határozódik meg valaki, hogy ráíródnak a nem, a szexualitás, a nemzetiség, az osztály, az életkor, az iskolázottság, a foglalkozás és más egyéb identitáspozíciók jelölői, amelyek egy bizonyos (vagy a bizonyos) norma mentén hierarchiába szerveződnek, kialakítva az alá-fölrendeltség kényszerítő erejű viszonyait. Ez az a topográfia, amelybe ma is bele vagyunk illesztve, és attól lesz a kisbetűs akárkiből egy nagyobb betűs valaki, hogy a társadalom ráhúzza ezeket a mesterséges bőrköteket. És itt természetesen a mesterségesen van a hangsúly. Mert ha nem természettől fogva rendelődnek rá az egyénekre ezek az identitáspozíciók, akkor létezik egy másfajta szubjektum-topográfia is, ahol lehetséges az átjárás a kategóriák között és a kategóriákon belül, és ahol a határok nem a fel és le vertikális mozgását irányítják-terelik-korlátozzák, hanem lehetővé teszik a szétszóródást, a sokszoros határátlépést. Mert, ahogy Heidegger mondja, „[a] határ nem az, ahol valami véget ér, hanem [...] a határ az, amelytől valaminek *a léte kezdetét veszti*” (Heidegger 2005, 83). Ebben a topográfiában a nő egyszerre és bármikor lehet nő, férfi, anya, apa, lány, fiú, magyar, nem magyar, európai, fiatal, kortalan, földművelő, értelmiségi, és még sok minden más. Mert az identitáspozíciók helyzetekhez kötődnek, társadalmilag és történelmileg körbevett helyzetekhez, és a különböző helyzetektől függ, hogy éppen melyik az a társadalmi szerep, amit játszani lehet vagy kell.

Nőiség és magyarság. Nőiség és kisebbségi magyarság. Nőiség kisebbségi magyarságban. Erről a kettős viszonyhelyzetről van szó Alta Vášová szlovák prózaíró *Szörítésben* című regényében, amely egy szlovákiai magyar asszony történetén keresztül írja meg és át a kisebbségi magyar női lét belső és külső tereit egy olyan helyen és olyan időben, ahol határok vesznek körül és szabdalják szét a mindennapi tapasztalatokat. Az államszocializmus korszakában, ami a regény időbeli síkjának nagy részét alkotja, a szlovákiai (korábban csehszlovákiai) magyar nők többszörös elnyomástól szenvedtek: a hivatalos politika mindenkire – azaz nemtől és nemzetiségtől függetlenül mindenkire – nehezedő totalitásától, a hivatalos ideológia ugyancsak mindenkire kiterjedő dogmájától, a többségi szlovák társadalom többségének hol rejtőzködő, hol nyíltan agresszív magyarellenességétől, valamint az

államszocializmus specifikusan nőket meghatározó és beszorító ideológiájától (Asztalos-Morell 1997, 33-35).

A kisebbségi magyarságban létező nők viszonyrendszere igen komplex, kettős élű élethelyzet volt: egyszerre szólt a kényszerűség helyzetéről és a terek felnyílásának csábító ám becsapó lehetőségéről. Az államszocializmus nőkkel kapcsolatos ideológiai célkitűzése – azaz a munkavállalás lehetőségével megszabadítani a nőket a családon belüli reprodukív munka személyes kötöttségi viszonyától – csupán látszólagosan volt komoly: a patriarchátus és az államszocializmus egybefonódásának köszönhetően a nők ipari országokéhoz hasonló gazdasági aktivitása ellenére újratermelődtek az őket férfiaknak alárendelő viszonyok: a nők kötelessége és felelőssége volt és maradt a munkaerő újratermelése és a családról való gondoskodás, és ehhez társult a női munkaerő terhe a szegmentált, nemek szerint differenciált munkaerőpiacon. A szlovák államszocializmus magyarokkal kapcsolatos politikáját pedig egy szólánccal lehetne összefoglalni: jogfosztottság, deportálás Csehországba, lakosságcsere, reszlovakizáció, anyanyelvi oktatás leépítése. Ebben a sokszorosan szétszabdalt térben kellett valahogy boldogulnia a magyar nőknek; és erről a valahogy boldogulásról beszél a szöveg.

A történet egy szlovákiai magyar asszonyé: falun töltött gyermekkorától ível át ifjúkora küzdelmein, helytállásain és vállalásain keresztül fia haláláig és az abból fakadó úrig. Klára története, aki egy magyar községben nő fel; egy polgári származású fogorvos és egy földbirtokos lány házasságából született kisasszony; bár magyar, orvosira jelentkezik; bár lány, de fogorvos lesz; néptáncol, de lehetne belőle operaénekesnő; feleségül megy egy parasztszalád ötödik fiához; szül három gyereket, egy fiút és két lányt, de csak az első – csak a fiú számít neki igazán; aztán egy tűzben elveszti a fiát, és a lányai is elhagyják. Klára története, aki egy hosszú és sűrű élet után egyedül marad – egyedül magával, ürességként. A története másvalaki története lesz: egy ismeretlen hang története, amit egy névtelen nő mesél el. A szöveg egy magnószalagról lepergő emlékezetfolyam: Klára emlékei peregnék és siklanak át az ismeretlen nő magnót tartó ujjai alatt.

Két női lét uralja a szöveget, de mindkettő csupán darabokban, szétaprózott részletekben: Klára az aktualizált, történettel és testtel, élethelyzetekkel, társadalmi pozíciókkal és szerepekkel rendelkező nő, de a beszélés, a kimondás szubjektumának ürességével; a névtelen nő a beszélő, az összekuszált emlékezet- és képzeletáradat elmondója, aki csak a másik nő – a tulajdonképpeni alany – történetének összerakásával kap teret. A megtestesült hangtalan nő és a test nélküli névtelen női hang találkozásából, egymásba fonódásából születik meg, épül fel a szöveg: a társadalmilag létező, meghatározott és behatárolt nő diskurzív-beszélő nem-létét a csak diskurzív-

beszélő létmóddal rendelkező másik nő tölti ki. Nincsenek biztos szubjektum-azonosítási pontok: egy olyan térben lebeg a két női, ahol eldönthetetlen: tényleges emlékekről vagy lehetséges képzeletekről, tudatos beszélőről vagy a tudattalan előtöréséről van-e szó. A határ a két Másik között elmosódik, feloldódik, és a két nő – a materiális és a diskurzív – egymásra íródik: ketten együtt alkotnak egy szubjektumot; egymásról való leválasztásuk mindkettejük eltűnését jelentené.

Ugyanakkor különbözőségük nem oldódik fel ebben a test-hang alkotta kölcsönviszonyban; a hang a reflexív távolság és a kritikai szemlélődés hangja is egyben. A névtelen nő hangja az aktualizált nő-szubjektum repedéseiből szól, csak onnan szólhat: mintegy a tükör másik oldalára mutatva felfedi a Klára testére ráíródó szerepek más oldalait, milyenségeit, lehetőségeit: a test a felszín, amelyre rávésődnek a nem, az osztály, a nemzetiség, a kor kulturális kódjai. A Névtelen a repedésekből kibújva meglátja a mércét: a domináns rendszer jelenlétét, amihez képest a megtestesült nő mindig csak kevesebb, csak tökéletlen lehet. Rámutat a nagybetűs Nő és a tényleges nők közti különbségre, azaz hogy a nő mint reprezentáció, mint kulturális imágó nem azonos a nőkkel mint tapasztalattal. A másik nő névtelenségével, testetlenségével, visszhang voltával azt a körvonal-nélküliséget, fixálhatatlanságot képviseli, amit a nőben – a nőnek el kell rejtenei, amit a nőről le kell rádiózni: a Klára testen keresztül, testében megjelenő nő már a megszelídített, meghatározott, rendszerbe illesztett nő.

Klára tehát a megtestesült, aktualizált nő, aki benne él a nőt formáló különböző diskurzusokban: a magán- és a közsféra terepein és terei között mozog, magára húzva az althusseri ideológiai államapparátusok által nők számára megnyitott szerepeket: lány, feleség, anya, magyar, diák, munkás, értelmiségi. Nem homogén szubjektum, hiszen a számára kéznél lévő és elérhető identitás-pozíciók között teremt magának mozgásteret, ezek a pozíciók azonban mégis behatárolják, korlátozzák őt: képtelen elszakadni az általa alakított és belakott társadalmi szerepek és helyek normativitásától, magát azzal a mércével méri és alakítja, amelyet a hatalmi struktúra szab ki és szabályoz. Az identitás-pozíciók kényszerítő ereje pontosan a női testen való együttes jelenlétükből fakad: a szubjektum a külső és belső tényezők egymást felerősítő szorításában van.

Lány mintegy a brosúrából: fiatal munkásnő, aki éjszakánként tanul. Egy pici kamrában a konyha mellett. De talál időt a szórakozásra, kultúrára is. Lelkesen táncol egy népi együttesben, nemzete dalait zengi. És később: fiatalasszony férje oldalán... (Vášová 1999, 97)

Az összefüggő kép mögött, amit az államszocializmus sztahanovista női reprezentációja jelent, ott vannak a repedések, amikbe benézve a Névtelen nő felfejti a Klárát gúzsba kötő szálakat, és olyan fragmentált szubjektumként mutatja meg őt, amely egyszerre passzív kiszolgáló és aktív szerepíró, kiszolgáltatott nő és lázadó női.

Látjuk lányként masnisan, megmosdatva, kiöltöztetve, megzabolázott vászonszandálos lábakkal – a nemiség szorításában.

Az egyetem úgylis nehéz, túl hosszú, add csak össze, utána talán már férjhez sem mész, és jön majd a robot, a szolgálatok, [...] ez inkább férfinak való, nyugtatott anyád...

A férfinak lehet egyeteme, de neked minek, úgy is gyerekeid lesznek és toporzékolhatsz. (Vášová 1999, 22, 42).

Igazodik és lázad egyszerre: feleség lesz és háromszoros anya, de fogorvos is, értelmiségi nő, a férfi foglalkozását magáévá téve. Ezzel azonban egy másik keretbe is belelép: az államszocializmus Janus-arcú ideológiájába, amely női hisztériának nevezi eltökéltségét a vállalt szerep iránt: „hat teljes éven át [...] újra és újra felvételizni, majd végül teherbe esni” (Vášová 1999, 44).

És mindeközben: látjuk a nemzetiségi valahova-tartozás szorításában: A gyökerek, a tulajdon terhe, amit apjától örökölt, magyarként kódolják őt egy olyan történelmi-társadalmi kontextusban, ahol a magyarság csak negatív előjeleket hordoz: kudarc, kiszolgáltatottság, számkivetettség, szenvedés, szorongás, keserűség: a kisebbségi lét jellemzői, a hova-tartozás kérdései: szlovákként anyakönyvezve, magyarul beszélve, szlovákul tanulva, magyar anyaként gyereket nevelve. Tovább viszi az otthonról hozott magyarságot, a nemzetiséget, de harcol az ellen, hogy maga alá gyűrje a mesterkéltnyelvi szembenállás: magyarul néptáncol, szlovákul énekel, magyar férfi felesége lesz, de szlovák barátokkal, Szlovákiában marad a határok felnyitását követően is, de megérti lányai nyugatra távozását.

De ami a legszorosabb: látjuk az anyaság szorításában. Amelyben ő válik gyökérré, három élet gyökerévé, de nem szűnik meg többnek, másoknak lenni: megmarad lánynak és nőnek, és ez lesz a magnószalagról lefolyó történet drámája. Klára magában hordozza anyja elutasítását, aki szemében ő ugyanolyan pusztán testre korlátozott lány-nő, aki csak gyereket szülhet, akinek csak fiút érdemes szülnie, hiszen a nő, a lány mindig kevesebb marad. És a saját lányai is annak a befalazott nőiségnek lesznek a hordozói, amit ő maga ugyan mélyen elnyomott magában, de ami a háttérben megmarad a lányok sorsának: „Nem akarok lányokat! A lányok mintha nem is léteznének!” (Vášová 14). A nőiség-mint-anyaság olyan erőteljes definitív változóként íródik rá testére, hogy a többi szerep által

felnyitott mozgástér sem képes kitölteni azt az űrt vagy eltakarni azt a sebet, amit az egyoldalúan meghatározott nőiség teremt benne.

Olybá tűnik, hogy a különböző kódoknak és szerepeknek a szubjektumot körülvevő materiális-szimbolikus kirakós játékban különböző kényszerítő erejük és súlyuk van: egy effajta lokációs politikában, a szerepek és a közöttük lévő rések váltogatásával, egymás ellen való kijátszásában lehetőség van a nő számára aktív szubjektum-pozíció felvételére, ám amíg a kódok vagy szerepek meghatározása kívülről, a patriarchális logika felől érkezik, a női testen az anyaság definíciója által ejtett erőszak kevésbé kivédhető. A nemzetiségnek mint szemantikailag kitöltetlen változónak a kitöltése könnyedebbé, könnyebbé válik a fizikai nemzethatárok fellazulásával, elmosódásával: a szubjektum be tud lépni abba a tág térbe, ahol már nem kötelező érvényű a nemzeti valahova-tartozás jelölőjének beépítése saját identitásába. A nő testbe ágyazottságából, a nőt meghatározó, őt elsősorban anyaként láttató materiális-szimbolikus kötöttségből azonban nem lehet kijárás addig, amíg ennek megnevezését és elrendezését egy nőt alárendelő diskurzív tér végzi. Klára számára sincs kijárás. A repedéseken át beszüremlik ugyan a nő-mint-más-és-mint-sokszorosság hangja a Névtelen és test nélküli nő hangján keresztül, de Klára számára a történet a materiális-szimbolikus bebetonozottságban ér véget. A két női forma együttes továbblépésének lehetősége egy másik történet elmondását várja.

Felhasznált irodalom

- Asztalos-Morell, Ildikó. 1997. „A nemek közötti egyenlőtlenségek az államszocializmus korszakában. Tézisek a feminista megközelítéshez.” *Szociológiai Szemle* 3: 33-66.
- Csepeli, György. 2002. „Átalakuló nemzeti identitás.” *Kritika* 9: 9-11.
- Heidegger, Martin. 2005. „Építés, lak(oz)ás, gondolkodás.” Schneller István, szerk. *Az építészeti tér minőségi dimenziói*. Budapest: Terc Kiadó, 78-89.
- Irigaray, Luce. 1985. „Questions.” *This Sex Which Is Not One*. Ithaca: Cornell University Press, 119-169.
- Vášová, Alta. 1999. *Szörítésben*. Pozsony: Kalligram.

Várnagy Mária

Eötvös Loránd Tudományegyetem

A női irodalom és a feminista irodalomkritika Magyarországon

Hangok és visszhangok

Az alábbi tanulmány az elmúlt tíz évre visszamenően a női irodalom helyzetének tükrében mutatja be a különböző médiatermékek alapján a női irodalom létét tagadó és támadó elméleti-közéleti vitacikkek fajtáit, valamint a gender szempontú tudományos kutatások létjogosultságát tagadó publicisztikák érvelésének problémáit. Jelen tanulmány keretei között a következő kérdésekre keresem a választ: 1) Milyen fogalmi és műfaji dichotómia uralkodik a mai gender-központú irodalmi diszkurzusban? 2) Milyen volt az elmúlt tíz év beszédmódja, hol vannak a hangsúlyok, mi váltotta ki a legnagyobb vitákat? 3) Kik és hogyan hallatták a hangjukat?

A női írók a közelmúlt irodalmi életében való megjelenése, szerepvállalása és a női szempontúságuk előtérbe helyezése illetve felvállalása áll a tanulmány első részének fókuszpontjában. A második rész az elmúlt évek azon irodalmi jelenségét vizsgálja, miszerint különféle sajtótermékekben és irodalmi kritikai lapokban cinikus, mondhatni megkülönböztetett fogadtatása van a női irodalomnak, sőt a feminista irodalomkritika relevanciáját hol gúnyosan, hol lekezelően vitatják. A diszkurzus szükségességét tagadó írárok legtöbbször manipulatív kommunikációs stratégiák segítségével teszik nevetség tárgyává a női irodalmat, feminista illetve gender érzékeny irodalomszemléletet, mintsem megalapozott érveléssel. Ennek a stratégiának motivációi több tényezőből tevődnek össze, melyeket a tanulmány részleteiben tárgyal és rámutat arra, hogy a jelenség eredője a társadalmi sztereotípiákra valamint a női irodalom marginális, úgymond normától eltérőként bemutatott és a köztudatban tartott státuszára vezethető vissza.

Főképp nőként

Hadd kezdjem ezt a tanulmányt egy rövid, személyes visszatekintéssel. Azt gondolom, amennyire egyedi az élmény, annyira általános is, ezért talán nem is olyan haszontalan erről vélekedni. A feminista irodalomkritika egyik fontos problémája, jöllehet még nem tudtam róla, hogy így hívják azt, amit kutatni fogok – óvoda kiscsoportjában tűnt fel először. A Kiskondás meséjét adtuk elő, és nagyon bosszantott, hogy a királylány szerepe borzasztó unalmas, többi lányszereplő pedig gonosz vagy buta udvarhölgy. Nekem mégis az unalmas udvarhölgy szerepét kellett könnyesen eljátszanom – *ad absurdum* – anyák napján.

E dolgozat témája, hogy a fent említett, sorsfordító, 1992-es délután óta mi nem, vagy épp mi maradt változatlan a női irodalomban, ami lassan leküzdeni látszik kényelmetlen szerepkonstrukcióit. Például az, hogy a *Királylányok Könyve* Zalan Tibortól már a második kiadását éli. A női identitásnarratíva (Yuval-Davis 2002, 58) napjainkban újraértelmeződik, felülvizsgálja önmagát és a gyökereit keresi. A magyar női szempontú kulturális diskurzust próbálom tetten érni, hiszen nem vitás: ami történik és megnyilvánul írásban és szóban, az a tett, a szövegtest tette és a mögötte lévő egyéni narratívák tettei.

Hiába *barthes*-i halott szerző, hiába a *derridai* neutrális szöveg, vagy *Lejeunne* önéletírói paktuma: bármennyire is irodalomelméleti anakronizmus, Magyarországon az irodalom egy része a női szempontú irodalmat, a női írásmódot, a női hangot és önmagát deklaráló szerzőnőt még csak most fedezi fel. Itt a második évezred első évtizedének feminista szempontú magyar irodalmi krónikáját kísérem meg bemutatni. Egy hiányleltárt, melyben anomáliákra mutatok rá, övön aluli(nak szánt) publicisztikai ütések mutatnak be. Teszem mindezt úgy, hogy én is önkényesen emelek ki szerzőket, kritikákat annak érdekében, hogy az elmúlt tíz év hazai nőirodalmát lendületes, vitákkal és konfliktusokkal teli fejlődéstörténetének egy lehetséges, és a vállalkozás természetéből fakadóan vázlatos keresztmetszetét prezentálhassam. Nem áztatok senkit az objektív tudományosság látszatával, hiszen önmagában vizsgálható gender központú irodalomszemlélet sosem volt, így magam is inkább megmaradok a dinamikus feltárás módszerénél és keresem a választ a következő kérdésekre: 1) Milyen fogalmi és műfaji dichotómia uralkodik a mai gender-központú irodalmi diszkurzusban? 2) Milyen volt az elmúlt tíz év beszédmódja, hol vannak a hangsúlyok, mi váltotta ki a legnagyobb vitákat? 3) Kik és hogyan hallatták a hangjukat?

Női írás, férfi írás, genderséges ízé

A fogalmak pluralitása miatt a következő megállapítás elengedhetetlen: nem minden nőtől származó irodalom női irodalom, de minden női irodalom magában hordoz egyfajta női szemléletet, ami felismerve és tudatosítva feminista olvasatokban a feminista irodalomkritikai újraolvasást eredményez, a nemzeti irodalmakat kulturális kontextusba helyezi, ezáltal a gender központú irodalom társtudományok segítségével együtt lesz értelmezhető, ha elfogadjuk azt a *butleri* alaptételt, miszerint a nem társadalmi konstrukció.

Íme, az imént emlegetett fogalmi pluralításra néhány példa: *női írás*, *női szempontú irodalom*, *női író*, *író nő*, a *nőként való írás*. Feminista írás, feminin írás (mint társadalmi konstrukció) illetve nőtől származó írás (Séllei 2007, 63). Olyan, mintha a forró kását kerülné mindegyik megfogalmazás (tehát messzemenőig pc), a feminizmus a magyar irodalmi közbeszéd számára olyan, mint J. K. Rowling Tudodkije. Titkolni kell, mint az utóbb említett szerzőnő megjelenése után saját nemét. Titkolni kell, hiszen egy „csajos” könyvet jó, ha elolvas egy magyar *pasi*, ez a koncepciója a Borsának:

[H]a egy álmos este véletlenül a csajunk nachtkasztlijára téved a kezünk, és onnan nyúlunk le egy könyvet, ne siessünk visszatenni azt. Lapozzunk át – stílszerűen – mindenféle *genderséges* ízén, író/író/író problémáikán, és olvassunk. (2010)

A fent említett fogalmak számos tanulmányban tűnnek fel. Feminista teoretikusok komoly erőfeszítéseinek ellenére sincs azonban közös megegyezés a fogalmak használatát illetően. A női szerzőség koncepciója azonban rengeteg kérdést vet fel. A női kultúra mint kollektív tapasztalat létrehoz női szövegeket. Mégis talán a legégetőbb kérdés, hogyan teremthető meg a nőként való írás pozíciója? A női szöveghagyományok felfedezése illetve a hagyomány megteremtése legalább olyan fontos kritikai aktus, mint a női írók szubjektumképzése: közös bennük, hogy mindkettő elcsúszó képződmény, kulturális konstrukció (Séllei 2007, 101).

Sajátos helyzet a magyar női szempontú irodalomé – a legtöbb tanulmányban ugyanis így utalnak a női olvasatra, ill. írásmódra, kikerülve, maguknak kikérve – kása és macska esete – a feminista jelzőt. A nagy elődök, a nyugat-európai irodalmak feminista elméleteihez mérhetné magát a magyar női szempontú irodalomértelmezés, így a megkésetttség nyomászó érzése (Vö. Gács 2002, 196) – akár a rossz lelkiismeret – arra sarkallja a teoretikusokat, hogy hozzák be lemaradásukat. Ez olyan abszurd faggatása a magyar irodalomnak, mintha azt kérnénk számon egy fiatal lánytól, hogy meséljen úgy, mint a dédanyja, akit ugyan csak családi anekdotákból ismer.

A teoretikusoknál azonban ismertebbek a sztereotípiákra építő szerepjátékok, Sárbogárdi Jolán repetitív-romantikus írásmódja vagy Weöres Sándor *Psychéje*, Ignotus Emmája egy irányba mutatnak: a női szerzők biografikusabbak, közelebbi kapcsolatban vannak a szóbeliséggel. A női írás rákérdez önmagára, nőiségére, míg a férfi írás nem mutogat magára, hiszen akkor saját férfiasságát szükségképpen megkérdőjelezné (Menyhért 2000, 46; Séllei 2007, 72). Ezért pont a nemváltás aktusa bizonyosság arra, hogy van női irodalom (Dede 2007).

Nők az irodalmi kánonban

Van női irodalom, csak éppen alig kanonizált, ezért olyan, mint az okos lány trükkje: van is meg nincs is. Mert a magyar irodalom sajátossága, hogy szerkesztői elvét a patriarchális ízlésvilág hatja át. Értéktételel élve: az irodalom általában patriarchális, de a magyar az különösen. Ugyanis a (magyar) nő – Menyhért Anna tanulmányának szavait kölcsönvéve – „Amit csinál, annak nincs kalandértéke – nem megörökíthető – vagyis: nem kanonizálendő” (2000, 7). Ez történelmi tény, mint az is, hogy a női szerepekre társadalmi hatások és történelmi események hatottak. Férfiak írása, ízlése, mint Gyulai Pál, Herczeghy Mór vagy Madách székfoglalója lesöpörte, alsó polcra tette a női irodalmat. És ezt a szép magyar hagyományt ma is sokan és lelkesen űzik, akadémiai és véleményvezéri minőségben is.

Mi is a kánon? „Értékkel és előfeltevéssel terhelt előítélet” (Séllei 2007, 72), aminek átalakítására a női írók kánonba való beleírása egy lehetséges eljárás, bár emancipatorikus törekvés, aminek nem sok haszna van, míg a majdnem száz százalékos férfikvóta az érvényes szám a fejekben. Ezen kívül az ellenkánon kialakítása is egy lehetséges stratégia, eredménye azonban vitatható, hiszen ahogy azt Séllei Nóra is megállapítja (uo.), a női irodalom nem valami ellenében, hanem valamihez képest tudja definiálni önmagát.

A feminista irodalomkritika egyik fontos célja a meglévő művek újraolvasása, az irodalomtörténet egyfajta korrekciója. Sok a tennivaló még, csak hogy néhányat említsek: a Szabó Magda életmű még nem foglalta el a kánonban méltó helyét, Galgóczi Erzsébet regényét hiába fordították le tizenhárom nyelvre, ma már/még kevesen ismerik. Az írónővel feledésben kénytelen szolidaritást vállaló kolléganők akadnak bőven: Földes Jolánt, Szenes Piroksa, Erdős Renée, Lesznai Anna (és még sorolhatnám nagyon hosszan) nevei többség számára ismeretlenül csengenek. A feminista irodalomkritikának is akad még bőven elszámolnivalója a magyar irodalomtörténet kánonjával, feladata lenne az elfelejtett, nagyszerű női szerzők kiadása. De bizakodásra van okunk, hiszen a *Nő, tükör, írás* (ld.

Varga-Zsávolya 2009) c. tanulmánykötet nem az első sikerült vállalkozás. Szót érdemelnek még a női történelmi regények is, mint Rakovszky Zsuzsa regényei, melyek rámutatnak és ráébresztenek a nemi szerepek társadalomba ágyazottságára.

Irodalmi tankönyvek és a mai irodalomtörténetek szemléletével, sokszor magával a megújított, megújulni mégsem képes tananyaggal van a probléma. Az *Írószövetség* 2008-as, a hazai Maszák-féle irodalomtörténetről folyó tanácskozása, amelynek során nem hogy nő nem szólalt fel, de a női irodalom integrációja is csak egy mondat erejéig merült fel – „...azon morfondírozhatunk, hogy a külföldön is nem lebecsülendő befogadóra találó Szabó Magda vagy a szűkebb pátriánkban nem kevés olvasót magának mondható Jókai Anna miért maradt ki a regénytörténeti körképből” (Olasz 2008). Előtte azonban leszögezi, hogy a regényolvasó jóért és rosszáért is lelkesedik.

Ez a mentalitás érhető tetten a legtöbb antológiában is. Az *Íróportrék* II. kötetében csak Szabó Magda az egyedüli nő 18 szerző közül. A válogatási elv ennek a számnak tükrében kacagtató: „a kortárs magyar irodalom hihetetlenül sokszínű és változatos világát szeretnénk az olvasó elé helyezni” (Thimár 2008, fűlszöveg). A *303 regény, amit el kell olvasnod, mielőtt meghalsz* szerzői között 19 nő (ld. Tarján 2009). A *Kortárs Irodalmi Olvasókönyv* (ld. Menyhért 2005) aránya pedig 41:6 a férfiszerzők javára, hogy csak néhány elszomorító példát említek a sok közül.

Hiányosságok vannak az elméleti írások és primer irodalom fordításai terén is. Alapművekre, mint például Germain Greer *A kasztrált nő*jére 30 évet kellett várni (Forrai 2003). Ha pedig egy író nő megküzdött a hazai piaccal, ismert és elismert lett, a nemzetközi könyvpiacra még mindig nagyon nehéz betörnie, hiszen nők angolra való - nem - fordítása még az angol könyvkiadóknak is feltűnt. Tanúskodik erről a *Guardian* egyik szerzője, akinek cinikus véleménye szerint három ok magyarázhatja a jelenséget: Edmund Gordon első tippje (2008), hogy az anyaországok kiadóvállalatai maguk is szexisták, esetleg felmerülhet, hogy nincsenek olyan jó női írók, vagy egyszerűen a „világ fordítói és kiadói szerint az író csak megkínzott láncdohányos férfi” (Jánossy 2006). Olybá tűnik a fent leírtak alapján, mintha a szerkesztői irányelveket nem hatná át az európai uniós közösségi jogi direktívák 8. pontja, miszerint a „nők közéleti szerepének növelése fontos célkitűzés.”

Magasirodalom, ponyvairodalom

Egy hely azonban mindig szabad a női íróknak az irodalmi arcképcsarnokban: a ponyva rózsaszín szekciójában. Milyen a női írás és a

női téma? Illendő és szerelmes, borítóján csókolóznak. Legalábbis az irodalmi paternalizmus ide számúzi a női irodalmat. A kérdés, hogy érdemes-e azonosítani a női irodalmat a ponyvairodalommal, melynek népszerű műfaja a szingli irodalom, kell-e éles határral elkülöníteni, alsó polcra tenni, hiszen a románc nem egyszerű szerelmi történet, hanem annak a magyarázata, hogy mit jelent a nők számára a patriarchátus (Bajner 2007, 89).

Ezek a nőiséggel kapcsolatos érték-előítéletek szilárdan rögzültek. Nira Yuval Davis politika-antropológiai művének tanulsága szerint azért, mert a nőknek „[...] kell ezt a reprezentációs terhet hordozni, minthogy őket tekintik a közösség identitása és becsülete szimbolikus hordozóinak, mind személyes, mind közösségi szinten” (2002, 60). Egy dolog tehát biztos elmondható a ponyva kapcsán: „(...)a magas irodalommal való kritériumai eleve hordoztak (és hordoznak) egy nemi szubtextust” – állapítja meg Horváth Györgyi (2004a, 617) – a kor, hely és olvasók elvárás horizontjáról.

Ezzel szemben sokan húzogatják a kanti közhelypisztoly egyszerű ravaszát: „Az irodalomnak nincsen neve, van jó és rossz irodalom”. Ez a sokszor hangoztatott gondolatmenet „(...) a nemi identitás kérdését az esztétikai érték abszolutizálása nevében veti el, mint érvényes értelmezési keretet.” (Id. Németh 2009, 73). A másik banalitás is egy kérdés, ami szerint női írók kapcsán a nagy rejtély az, hogy van-e egyáltalán női irodalom. Az aggályokra a témában megjelent publikációk igyekeznek megfelelni, de reménytelen és felesleges harc ez, ráadásul az állandó legitimációs kényszer sok teremtő energiát elvon a szerzőktől. A Bretter György Irodalmi Kör egykori elnökének, Pethő Lóránd költőnek véleményét is rengetegen osztják, miszerint: „... helyénvaló a kategorizálás, hiszen a nők nyilvánvalóan másképp írnak.” (Varga 2008) – azaz másképp, mint a férfiak, vagyis a férfi irodalomhoz képest *valahogyan*. De hogyan definiálják a női írók saját írói szerepüket nemi identitásuk mentén? A következőkben erre hozok példákat.

Nők, magukról

Meghökkenítő az a bizonytalanság és pesszimizmus, ami az írónők nyilatkozatait jellemzi. Két táborra oszthatók a kortárs írónők: vannak, akik felvállalják, hangoztatják és képviselik a feminista irodalomszemléletüket, azonban számos író és költőnő van, aki ugyan feminista szellemben, női hősöket szólaltat meg tipikusan női problémákról, mégis elutasít bármilyen címkét, legtöbbször azzal az indokkal, hogy az irodalomnak nincs neve. Az elhallgatás retorikája (vö. Zsadányi 2002) ez és a félelem, a nevetségessé válástól való félelem.

Szécsi Noémi ekképp nyilatkozik a *Magyar Demokratának*: „Nem tudom, hogy a női irodalom mindenáron való megteremtése miért lehet jó a

feministáknak. Számomra hátránnyal jár, hiszen nőíróként kirekesztve érzem magam a >nagy hagyományból<” (Farkas 2010). Drozdik Orsolya *Sétáló agyak* című könyvének „Vallomások” című fejezetében azonban keresné a helyét a ”nagy hagyományban”: „Nehéz rátalálni a férfiak által lefektetett képzőművészeti örökségben a saját, a nő-művész speciális élményeinek hangjára” (1998, 242).

Rakovszky Zsuzsa egy *ÉS*-nek adott interjúban tovább árnyalja a képet: „[B]ár erről korábban mást gondoltam – mostanában kezdem úgy érezni, mintha csakugyan lennének olyan speciális női traumák és félelmek, amelyekről igazában nem tudunk semmit vagy csak nagyon keveset” (Károly 2002) – érdekes ez a nyilatkozat, hiszen Rakovszky regényeiben és verseiben ezekről a női traumákról ír.

A sorban egy további, a fentiekhez képest meglepő példa: A Szépírók Társasága által megrendezett *Rózsaszín szemüveg* beszélgetés-sorozatban védekező pozícióból, mintegy apologikusan, meggyőzendő kérdez rá a *Nyitott Műhely* a kritikai beszélgetés beharangozójában:

Tényleg giccses locsi-fecsi a női irodalom? Okoskodó nők és kékharisnyák írják? Lektűr? Lányregény? Konyhatündérek csapongó ömlengése? Lesbikusok félrebeszélése? Unatkozó, macsó szeretőre vágyakozó, házasságtörő feleségek csupán terápiás hasznot hajtó, magánjellegű irományai? (Nyitott Műhely 2009)

– szól a provokatívnak szánt, ám rögtön a szkeptikusok retorikai eszközével operáló hírverés.

Végül Kiss Noémi egy nőirodalmi konferencia-meghívás kapcsán pedig a női irodalomkritikusi kutatói pozícióról írt sorai: „Változást akarok, nem panaszt tenni. Ugyanakkor nem szeretnék kísérleti nő lenni, aki azért pályázhat pénzre, mert nőnek született, utazhat, aztán fogja be száját” (Kiss 2009).

A fenti álláspontokat figyelembe véve nem érdektelen az a problémakör, amiben a női írók, vitafórumok látják írói öndefiniálásuk nehézségeit.

Feminista irodalomkritika

Nehézséget jelent a női írók pozicionálása amiatt is, mert a nyugati feminista irodalomkritika szellemi áramlatai lassan és késve érkeznek hazánkba, mint ahogy ezt Török Sophie 1932-ben a *Nyugat* 24-ik számában egykoron már kifejtette, és sajnos azóta sem megy valami jól a felzárkózás, mind a tanszékek, mind a tudományos művek tekintetében. Ezt Bozzi Vera *Az*

elsikkasztott feminizmus c. interjúkötetében szereplő – meglehetősen szűk látókörű és cinikus – feministának titulált vélemény példázza leginkább a *Sétáló agyak* c. irodalomkritikai írások válogatásáról:

Mintha ezek a tanulmányok semmi másért nem készültek volna, csak azért, hogy bizonyítsák: a feminizmus is tudomány. Kellőképpen bonyolult és zagyva nyelvet kell használni és akkor talán a nagyhatalmú professzor urak is kaphatók arra, hogy komolyan vegyék a nőket. (Bozzi - Czene 2006, 147)

És még csak nem is kaphatók erre, ahogyan azt Séllei Nóra 2007-es hiánypótló munkájának, a *Mért félünk a farkastól* c. tanulmánykötet fejezetindító története is bizonyítja. A disszertációja előtt álló irodalomtudóst professzora ekképpen méltatta: „Az ilyen vita semmit sem von le a munka alaposságából, még akkor sem, ha sokkal jobban szeretem és becsülöm a nőket annál, hogy a feminizmussal szemben megértő tudjak lenni” (113).

A hazai fogadtatást egyrészt a feminista szó negatív konnotációjának tudhatjuk be, hiszen a feminista mindig valamilyen, még hozzá valamilyen rossz, a szocializmus alatt „kékharisnya”, aztán a kilencvenes években elvakult és „zsiros hajú lesbikus”, manapság pedig „radikális, karrierista és persze szingli”. Az ideológia és a társadalmi vonatkozású törekvések miatt is ellenérzést vált ki a feminizmus, hiszen politikai, szocio-kulturális vetülete miatt nem marad meg pusztán eszmefuttatásnak: változtatni akar (ld. Kádár 2003).

A magyar témában megjelent tanulmányok beszédmódjában már-már állandósult motívum az apológia és az önlegitimáció. Égető kérdések tehát, hogy milyen előzményei vannak a hazai női irodalomnak, van-e lehetőség azt újrateremtteni, hogy akar-e és tud vajon sajátos, hazai ízű gender szempontú irodalomértelmezés hazánkban fejlődni a nyugati elméletekkel párbeszédben?

A Séllei Nóra által szerkesztett *A feminizmus találkozása a (poszt)modernnel* c. kötetét vizsgáló és méltató egyik egyébként alapos, a *Jelenkorban* megjelent cikk ekképpen kezdődik: „A Séllei Nóra szerkesztette kötetnek, mint minden valószínűtlen találkozásnak megvan a maga bája” (Sári 2007, 964). A következő mondat például felettébb furcsán hatna, épp ezért nem találkoztam még hasonlóval: *Kulcsár Szabó Ernő professzor medialitásról szóló publikációja, mint minden interdiszciplináris tudományos munka, sármos dinamikájú.*

Azonban javult a helyzet az előző évtizedhez képest, sőt, 2007-hez képest is, amikor Séllei Nóra, a magyar feminista irodalom helyzetének átfogó bemutatásában rámutat, hogy a szerzők nem reflektálnak egymásra, a magyar hagyományra, egymás kritikájára. Az elmúlt években több ilyen szöveggel is találkoztam, melyek tudományos igényességgel értelmezik a

regényeket, hivatkozzák egymást (ld. Horváth 2004b, 345-358). Ezen kívül már talán nem teljesen fehér holló jelenség, hogy egy-két férfiszerző is értő kritikusként ír női regényekről, feminista irodalomkritikáról az irodalmi- és közéleti lapok hasábjain.¹

Tollcsaták és elszólások: a modortalanság retorikája

Új írások kapcsán a régi beszédmód sajátosan sztereotip kellemetlen és dohos íze érződik:

A nőiség azon kérdésre, hogy a nő magasabb tudományok és művészetek kiművelésére és azoknak képviselésére van –e hivatva – mint azt a női emancipatio lovagjai erősen állítják: mi Isten és ember előtt az idők tapasztalása és a legékesebben szóló tények után habozás nélkül nemmel felelünk.

- vélekedett Herczeghy Mór *A nő* c. írásában (1883, 121). A másság, az idegenség Simmel (1923, 509-512) által is elemzett hatása szerepeket konstruál és az ellenállás, a valamivel való szembehelyezkedés felszabadító, öndefinícióra gyakorolt hatása tulajdonképpen konstruktívabb, mint amiről a későbbiekben idézett kritikák írói valaha is álmodtak.

Itt van rögtön az elmúlt évtized legizgalmasabb *ÉS* ridikül-polémiája, ami Németh Gábor kritikájának modora robbantott ki. Bán Zsófia nevetségessé teszi azt a dölyfös megalapozatlan értékítéletet, amit felelősség nélkülinek nevez (2003). Az *ÉS* hasábjain végre megjelent egy szemléletmód, ami a józan ítélőképeség fölényével rámutat arra, hogy a szállóigévé váló „kiborult ridikül” helyett a betelt pohár tartalmát kellene kiborítani.

Másik nagy publicisztikai vihart az *Artizánok* antológiájának első része, az *Éjszakai állatkert* 2005-ös megjelenése, valamint a második rész, a *Szomjas óázis* kiadása váltotta ki. A megjelenés nem pusztán irodalmi, hanem politikai esemény is volt egyben. Csak néhány az értetlenkedések közül: Trencsényi Zoltán a *Népszabadság* szerzője alól mintha kihúzták volna a szőnyeget: “Mi ez a nagy-nagy kitárulkozás? Mi ez a furcsa karakánság, férfiak nyomába eredés? Kell-e egyáltalán a nőknek a férfiak nyomába eredniük, van-e a férfiaknak olyan nyomuk, amelyben a kecses női láb nem lötyög?” (2005).

¹ Lásd például Sári B. László [...] Urfi Péter: „Szemellenző nélkül - Rózsaszín szemüveg. A "férfias" Nemes Nagy Ágnes”, *Magyar Narancs* 21:14 (2009. ápr. 2.); Németh Zoltán: „Íráslehetőségek, nőknek”, *Irodalmi Szemle* 52:3 (2009. március), 73-81. o; Kálmán C. György: „Női test, férfi teszt”, *Élet és Irodalom* 51:50 (2007. dec. 14).

A média formálja a közvéleményt, a közvélemény termeli ki a média jeles képviselőit, akik pár wikipediás szócikk elolvasása után, esetleg egy-két vélemény mentén rögtön szakértőkké válnak. Persze áldásos tevékenység is lehetne az övék, hogy egyszerűen és közérthetően összefoglalják az infotainment kívánalmainak megfelelően a tudományos fejleményeket, de ez a stílus túlsúlyban sajnos csak a női illetve feminista oldalakra jellemző. Elképesztő, mennyire előítéletekkel terheltek azok a szövegek, melyek meg akarnak mutatni valamit, amitől maguk is félnek: az Ismeretlent.

Ilyen írás például Balogh Endre a *terasz.hu*-ra írt cikke, aminek megírása előtt a jeles szerző minden kétséget kizáróan nem Elizabeth Groszt olvasgatott. Egy tévébeszélgetést kommentál Balogh Endre, melyben Karafiáth Orsolyát, Szabó T. Annát, Erdős Virágot kérdezte Menyhért Anna a női íráság problémaköréről. Balogh cikkében leírtak szerint ekképp trenírozta magát a befogadói horizontjának végtelenné szélesítésére: „Rákerestem, kik vesznek részt a beszélgetésben, ki a moderátor. A kérdés ugye az, hogy mi a feladat. Ez kíváncsivá tesz: hogyan fogalmazható meg a feminista pszichoproblem?” Vagy az előző bornírt publicisztika mellé például hozhatnám az *index.hu* Rácz Zsuzsával folytatott, olcsó poénnal induló interjújának nyitókérdését: „Ugye nem gondolja, hogy ön Eszterházy Péter?” (Valuska 2009).

Az *index.hu* egy további írásában a könyvajánlónak szánt publicisztika *Az éjszakai állatkert* és a mögötte lévő szemléletet Thüringer Barbara olyan lezserül értelmezte, mint az az értő olvasó, aki anélkül olvassa el egy telefon használati utasítását, hogy tudná, mi az a telefon. Az említett szerző erős felütése a leadben így hangzik: „Szó sem lehet róla, hogy belekerüljek abba a vitába, hogy létezik-e női irodalom, női szexualitás, női agy, hatodik érzék és a többi meddő kékharisnyás, tűsarkos pinaverés” (Thüringer 2005). Az utolsó szó egyben a cikk címe is, így ha irodalomkritikai babérokra nem is, de sok-sok kattintásra azért még számot tarthat ez, és az erre hajazó írások.

A változás szele

Mindezek ellenére mégis pozitív fejleménynek számít a megváltozott beszédmód, a témák sokfélesége. A Bókay-féle 2007-es egyetemi irodalomtudományi tankönyv már pár oldalt szentel a feminista irodalomtudomány témájának. Irodalmi művek, e művek párbeszéde, tudományos munkák, a bölcsészkarokon egyre több női irodalomkritika témájú szakdolgozat, kulturális magazinok kolumnái és internetes oldalak, mint az *interalia*, *hírnok-enciklopédia*, *tüsarok*, *waldorf* és *stadtler*, *nokert.hu*,

ica, a szomszagos oázis facebook-profilja hozzáférhetővé, modern kontextusba és virtuális térbe helyezve teszik diszkurzívá a női irodalom kérdését.

Mindezek a fejlemények egy szerteágazó, kultúrakritikai irányultságot vetítenek előre, az olvasóval folytatnak párbeszédet, rámutatva, hogy az olvasás egy birtoklási folyamat, mely saját életünk tükrözve lép párbeszédre velünk. A kilencvenes évek magyar irodalmában bevett szokás a politikai és a szociális tényezők kizárása (vö. Horváth 2003, 345). Ez a gyakorlat megkérdőjeleződni látszik, a kérdés az, hogy a kritika és az irodalmi jelen mennyire tudja és akarja önmagára alkalmazni a gender elméleteknek egyik alapkövetelményét. Kiss Noémi a *Magyar Narancs* hasábjain is ezt a kritikai és irodalmi életben való megújulást sürgetné: „Ez a feminista dolog, mondjuk ki, nem ér semmit az egyetemek férfitanszékeinek, férfifezetésének és a lapok, folyóiratok férfiszerkesztőségeinek támogatása (feminizálódása) nélkül” (2008).

Felhasznált irodalom

- Bajner Mária. 2007. *Egymás nemében*. Budapest: Gondolat.
- Bán Zsófia. 2003. „A modor mint generátor.” *Élet és irodalom*. 47:30. 2010. okt. 20. <<http://www.es.hu/index.php?view=doc;5080>>
- Borsa. 2010. „5 női könyv – férfiaknak.” *Borsa.hu*. 2010. okt. 20. <<http://borsa.hu/noi-konyvek-20100303>>
- Bozzi Vera, Czene Gábor 2006. *Elsikkasztott feminizmus*. Budapest: Osiris.
- Dede Franciska. 2007. „Férfiak szoknyában.” In: Fábri Anna, Várkonyi Gábor, szerk. *A nők világa: Művelődés- és társadalomtudományi írások*. Budapest: Argumentum, 285-311.
- Drozdik Orsolya, szerk. 1998. *Sétáló agyak. Kortárs feminista diskurzus*. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Farkas Anita. 2010. „Irodalmi nemek.” *Magyar Demokrata* 2010:7. 2011. márc. 11. <http://www.demokrata.hu/ujsagcikk/irodalmi_nemek/>
- Forrai Éva. 2003. 03. 13. „Szeressük egymást, vagy tökön rúglak. Germanie Greer: A kasztrált nő.” *Tusarok.org*. 2010. okt. 20. <<http://www.tusarok.org/rovatok/cikk.php?id=25>>
- Gács Anna. 2002. *Miért nem elég nekünk a könyv*. Budapest: Kijárat.
- Gordon, Edmund. 2008. 03. 10. „Megkínzott romantikus láncdohányosok előnyben! Miért nem fordítanak nőket az angol könyvpiacra” *Liter@. Az irodalmi portal*. 2010. okt. 20. <

<http://www.litera.hu/hirek/megkinzott-romantikus-lancdohanyosok-elonyben>>

Herczeghy Mór. 1883. *A nő*. Budapest: Franklin Társulat.

Horváth Györgyi. 2003. „A női irodalom fogalmáról. Megjegyzések, javaslatok három pontban.” *Eső* 6:4, 113-115.

Horváth Györgyi. 2004a. „A női irodalom fogalma Magyarországon. A történeti megértés szerepe a magyar nőirodalmi kutatásokban.” In: Jankovics József – Nyerges Judit, szerk. *Hatalom és kultúra II.*, 614-624.

Horváth Györgyi. 2004b. „Miért elég és miért nem? – Feminista irodalomtudomány Magyarországon (recenzió Gács Anna: *Miért nem elég nekünk a könyv?* c. könyvéről)”. *BUKSZ* 2004/4. 345-358.

Jánossy Lajos. 2006. 06.09. „Külföldön az az író létezik, akinek van fordítója. Beszélgetés Karádi Évával a VisitCarD című kiadványról. *Liter@. Az irodalmi portál*. 2010. okt. 20. <<http://www.litera.hu/hirek/%E2%80%9Ekulfoldon-az-az-iro-letezik-akinek-van-forditoja%E2%80%9D>>

Kádár Judit. 2003. „Miért nincs, ha van? A kortárs nyugati irodalomkritika hatása Magyarországon” *Beszélő* 15:9. 2010. okt. 20. <<http://beszelo.c3.hu/03/11/15kadar.htm>>

Károly Csaba. 2002. „Rakovszky Zsuzsával beszélget Károlyi Csaba.” *Élet és Irodalom*, XLVI:51. 2011. márc. 13. <<http://www.es.hu/index.php?view=doc;385>>

Kiss Noémi. 2008. „Ez az én feminizmusom.” *Magyar Narancs* 20:4. 2010. okt. 20. <<http://www.manacs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=15812>>

Kiss Noémi. 2009. „A feminizmus után.” *Beszélő* 14:2. 2011. márc. 13. <<http://beszelo.c3.hu/cikkek/feminizmus-utan>>

Menyhért Anna. 2000. „Kaland és kánon. Feminizmus és irodalom.” *Alföld* 51:10, 46-53.

Menyhért Anna – Kiss Noémi – Parragh Szabolcs – Vaderna Gábor szerk. 2005. *Kortárs Irodalmi Olvasókönyv*. Budapest: Balassi Bálint Intézet.

Németh Zoltán. 2009. „Íráslehetőségek, nőknek.” In: *Irodalmi szemle* 52:3, 73-81.

Nyitott Műhely. 2009. „Rózsaszín szemüveg – kritikai beszélgetés a női írás hagyományairól. Kiss Noémi, Menyhért Anna és Radics Viktória

- sorozata.” *Nyitott Műhely* - Irodalmi sorozat rovat.
<<http://www.nyitottmuhely.hu/node/94>>
- Olasz Sándor. 2008. „Regénytörténeti dilemmák.” In: A Magyar Írószövetség és a Magyar Művészeti Akadémia szervezte tanácskozás, *Irodalom a történelemben – irodalomtörténet*. Helyszín: Budapest, a Magyar Írószövetség Klubja, 2008. június 9.
- Sári B. László. 2007. „A neheze. A feminizmus találkozása a (poszt)modernnel.” *Jelenkor* 50:9. 964-968.
- Séllei Nóra. 2007. *Mért félünk a farkastól? Feminista irodalomszemlélet itt és most*. Debrecen: Kossuth Kiadó.
- Simmel, Georg. 1923. „Exkurs über den Fremden.” In: *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Leipzig: Duncker u. Humblot, xx-yy.
- Tarján Tamás. 2009. *303 regény, amit el kell olvasnod, mielőtt meghalsz*. Budapest: Gabo Kiadó.
- Thimár Attila, szerk. 2008.. *Íróportrék II*. Budapest: Szépirodalmi figyelő Kiadása.
- Thüringer Barbara. 2005. dec. 2. „Pinaverés.” *Index.hu*. 2010. okt. 20. <<http://index.hu/kultur/klassz/eakrit1130/>>
- Trencsényi Zoltán. 2005. október 29. „Sarolta szivarral.” *NépszabadságOnline*. 2010. okt. 20. <<http://www.nol.hu/archivum/archiv-382461>>
- Valuska László. 2009. nov. 17. „Terézanyu nem én vagyok.” *Index.hu*. 2010. okt. 20. <http://index.hu/kultur/klassz/2009/11/17/racz_zsuzsa/>
- Varga Melinda. 2008. 10. 03. „Nemes irodalom: női alkotók.” In: *Új magyar szó*. 2011. márc. 13. <<http://maszol.ro/szinkep/78691>>
- Varga Virág – Zsávolya Zoltán, szerk. 2009. *Nő, tükrök, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*. Budapest: Ráció Kiadó.
- Yuval-Davis, Nira. 2002. *Nem és nemzet*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Zsadányi Edit. 2002. *A csend retorikája: kihagyásalakzatok vizsgálata huszadik századi regényekben*. Pozsony: Kalligram.

Kádár Judit

Nyíregyházi Főiskola

A női geneológia mint hitvallás

Kosáryné Réz Lola antirasszista történelmi regénytrilógiája

Bár Jókai történelmi regényei a tizenkilencedik században születtek, s a műfaj máig egyik legnépszerűbb hazai darabja, az *Egri csillagok* 1901-ben jelent meg, a legtöbb magyar történelmi regény minden bizonnyal az első világháborút követő negyedszázadban látott napvilágot. Szerzőik többsége az ország háborús vereségére igyekezett magyarázatot találni történelmünk szimbolikus terében, s mindenki a világnézetétől befolyásoltan. „A múltból alkotott tudásunk, kulturális örökségünk egyben egy olyan szimbolikus tér, mely a társadalmi csoportok önreprezentációjáért folyó küzdelem egyik terepe, olyan tér, melynek alakításához az egyes csoportok más-más mértékben férnek hozzá” (Horváth 2007, 15) – állapítja meg a történelmi narratíva identitásképző szerepéről írt könyvében Horváth Györgyi, s igaz ez a Horthy-korszak regényíróira is. Saját társadalmi csoportjukat képviselték, s ez a fehér, középosztálybeli, magyar etnikumú férfiak csoportja volt. A két világháború közti időszak egyben a női irodalom felvirágzásának ideje, évente tucatszám jelentek meg nők által írt történelmi regények, ám az író nők szinte kivétel nélkül a domináns férficsoporthoz szemszögéből írták műveiket. Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy egy, a kivételek közé számító író, Kosáryné Réz Lola négy kötetes, az elnyomott nők szemszögéből megírt történelmi regényében milyen álláspontot képvisel az egyes etnikumok egymáshoz való viszonyát illetően a háborús felelősségről folyó diskurzusban (2010).¹

Móricz Zsigmond a korszak történelmi regényei közül kiemelkedő *Erdély-trilógiája*, s különösen első darabja, az 1922-ben kiadott *Tünderkert* és Gulácsy Irén *Fekete vőlegények* (1927) című, a kritikusok által megbecsült és az olvasók körében is népszerű (a tizenhetedik, illetve a tizenhatodik században játszódó) művei is a patriarchális szemléletmód jegyében születtek, s bővelkednek a haza javáért munkálkodó férfi hőseket meg nem értő, őket

¹ A szóban forgó négy regény és rövidítésük: Kosáryné Réz Lola, *Aszonybeszéd (A)*, *Perveg a szű (PSZ)*, *Vaskalitka (V)* és a *Por és hamu (PH)*.

visszahúzó negatív női szereplőkben. A férfiak nem is hallgatnak rájuk, mert mint Gulácsy regényében többször is elhangzik, amit mondanak, az csak haszontalan „asszonybeszéd”(Gulácsy 201, 203). Valószínűleg e két mű, illetve Móricz 1933-ban megjelent társadalmi regénye, a férj elrontott életéért a feleségét okoló *Az asszony beleszól* ihlette a katolikus lányregények írójaként ismertté vált, konzervatív feminista Kosáryné Réz Lolát, hogy az 1940-es években megalkossa saját felfogását tükröző történelmi regénytetralógiáját, melynek főszereplői nők, sőt az első és utolsó hősnő nevét, a két Patócsy Katalinét, valamint az első kötet címét is Gulácsy művéből kölcsönözte. E feminista tetralógiával Kosáryné a nők képviseletében kívánt belépni kulturális örökségünk szimbolikus terébe, de kísérlete egészen a közelmúltig sikertelen maradt: az egyes kötetek olvastán az irodalomkritikusok még azt sem vették észre, hogy az egymás után, 1942-től 1947-ig megjelenő kötetek összetartoznak, 1947 után pedig Kosáryné könyveit is betiltották. Fő művének tekinthető történelmi regénytetralógiájáról, melyben az utolsó háromszázötven év történetének újraírásával a történelmi önreprezentáció feminista megújítására tett kísérletet,² egészen 2010-ig, amikor a Kráter Műhely végre együtt kiadta őket, az irodalomtörténet-írás nem is tudott.

Kosáryné Réz Lola 1930-ban

Az 1942-ben megjelent *Asszonybeszéd* megírását valószínűleg a harmincas évek közepén határozta el, ehhez és szintén a háború alatt megjelent folytatásához, a *Perveg a szűhöz* még alapos forráskutatást végzett, az utolsó két kötetre kevesebb idő jutott. Unokája, Nagy Domokos Imre tudomása szerint a harmadik könyv „megírásának kezdete egybeesik Budapest ostromával”, tehát valamikor 1945 legelején foghatott hozzá, és a következő évben jelent meg. Az utolsót az unoka szerint „talán fél év alatt” vetette papírra, majd a kiadó kérésére rövidebb terjedelemben „néhány hónap alatt újraírta”. Ha tehát egy kötethez körülbelül fél évre volt szüksége, akkor

² A tetralógia célja a második világháború végét követően megjelent utolsó kötet előszavának tanúsága szerint egy új női identitás létrehozása: „A magyar asszony lelkét kerestem”... Mert „mi az, amit rólam [a magyar asszonyról] tudnak? Csak amit a hatalmasok láttak, vagy látni véltek, s amit a férfiak tudni kívántak, semmi mást” (PH 5). A tetralógia korabeli kritikái visszhangjáról ld. Kádár 2009, 392-402.

a *Por és hamut* legkorábban 1945 második felében kezdhette el írni, de az újraírás miatt legalább 1946 közepéig dolgozott rajta (Nagy in Kosáryné 2010a, 437). A gyors munka következtében egyre csökkent az egyes kötetek esztétikai színvonala, azonban leplezetlenebbül tükrözik a regényírói stratégiájában a történelmi események hatására végbement változásokat.

A tetralógia 1585-től 1944 nyaráig az „ősanya” Patócsy Katalin női leszármazottainak egymásba fonódó történeteiként ábrázolja a magyar történelmet, melynek sajtáságos női genealógiája már az első kötetben is cáfolja az etnikailag egységes magyarságról hirdetett nézetek helytállóságát. A regényciklus rasszizmus-ellenessége, a magyar sovinizmus korábban burkolt bírálata a háború vége után írt kötetekben közvetlenebb módon fejeződik ki, és erősebbé válik. A mű didaktikus célja nem változott, de esztétikai értékét csorbítja, hogy míg az *Asszonybeszéd*ben az olvasónak helyes kategorikus szillogizmusokat kell felállítani, hogy eljusson a xenofóbia helytelenségének belátásáig, a *Por és hamuban* elég a narrátornak vagy egy pozitív hősnőnek hinnie.

Az első, tizenhatodik századi hősnő magyar nemesasszony. Az értelmiségi-polgári családban született Kosáryné választása valószínűleg azért esett nemesi származású hősnőre, mert osztotta a huszadik század első felében az uralkodó elitben elterjedt nacionalista elképzelést, miszerint a középkori, feudális, rendi magyar társadalomban az uralkodó osztályba tartozó nők a nyugati és keleti országokban élő sorstársaiknál több joggal, nagyobb önállósággal rendelkeztek. „Külső országokban, úgy hallottam, még nehezebb az asszony dolga. A magyar urak mindig megbecsülték jó feleségüket. Nem úgy, mint a török meg egyéb pogány népség. Magam parancsoltam a várunkban, valameddig apádurad távol volt” – mondja Patócsy Katalin anyja az 1580-es évek végén (A 25). Ez az éppen megszűnőben lévő állapot, az „aranykor” – amikor a nők megtanulhattak írni és olvasni, a férj távollétében irányíthatták a gazdaságot, annak halála esetén özvegyi jogon örökölhették a birtokot, és az ő hatáskörükbe tartozott a betegek gyógyítása – a regényfolyam kezdőpontja. E jogait a török hódoltság és a „pogány” szemléletmód elterjedése következtében elveszítik, s visszaszerzésük a következő négy évszázadban a hősnők újra elérendő célja. Azonban az első Patócsy Katalin jogainál többre a genealógia végén álló Patócsy Katalin sem vágyik: ez a nőideál a közéletet a férfiakra hagyja, megelégszik azzal, ha „asszonybeszédét” végre komolyan veszik, de a patriarchális rendet elfogadja.

Az első, kora újkori hősnő megfosztása jogaitól s ezzel tulajdonától, a Bükk hegységben épült (fiktív) Dabas várától, női leszármazottai elszegényedéséhez vezet, s utódai egyre nyomorúságosabb körülmények között kénytelenek élni. A hősnők sorsának alakításával Kosáryné így már az

első kötetben „demokratizálja” a nemességet: a genealógia mélypontján a központi nőalak jobbágysorba süllyed, mert a férje jobbágy. Az író nő nemcsak „deklasszája” a Patócsy leszármazottakat, hanem kizárólagosan magyar etnikumhoz tartozásukat is megszünteti. Férje halála miatt érzett bánata sírba viszi az első Patócsy Katalint, akinek kislányát női felmenői Dabasról a török támadásoktól megkímélt észak-magyarországi régióba menekítik. Itt a félig szász, félig magyar, városi polgár Muner Fülöp veszi védelmébe őket, s neki köszönhetik, hogy vagyonuk egy része megmarad. Az ő egyik „bányapolgár” fiához megy feleségül az első leszármazott, Dabasy Krisztina. A negyedik hősnő férje, Gall János György is német: a Rajna menti Mannheimból megszökött mészárosmester, aki a Patócsy-leszármazottakat tovább taszítja a lejtőn. A társadalmi hanyatláshoz azonban nem a férfi német származásának, hanem a nők ellen irányuló agresszív magatartásának van köze. Kosáryné már a háború félidejében megjelent első kötetben is megnehezíti a sztereotip gondolkodásra hajló olvasói dolgát: a (német) származás önmagában sem jó, sem rosszat nem jelent. (Ráadásul a német férfi vezetékeve ironikusan francia származásra utal.) Patócsy Katalin ükunokája azért veszíti el még a nevét is, mert amikor anyját a brutális Gall meggyilkolja, kisgyerek, és később nem emlékszik rá, Dóczy Margit mire tanította. A főbb német származású férfi szereplőket tekintve nem állja meg a helyét az előítéles gondolkodásra jellemző szillogizmus, holott a premisszáik igazak:

Minden német férfi hős Patócsy-leszármazott nőnek a férje

Néhány Patócsy-leszármazott nőnek a férje rossz ember

Minden német férfi hős rossz ember

A női genealógia³

1. kötet: **1. Patócsy Katalin (1574-1596)** + Dabasy Mihály → **2. Dabasy Krisztina (1593-1593)** + Muner Dávid → **3. Muner Anna (1605-1636)** +

---

³ Ez a genealógia szerepel a *Kalligram* 2009. májusi számában megjelent „A gyengéd férfiak korán haltak. A történelmi önreprezentáció feminista megújítása Kosáryné Réz Lola regénytetrológiájában” című tanulmányomban is. Azóta az újra kiadott tetralógia negyedik kötetében „Epilógus” címmel a Kráter Műhely Egyesület közreadta a mű 1970-es években született folytatását is, amiben a genealógia is tovább szövődik.

Dóczy Sebestyén → **4. Dóczy Margit (1623-1656)** + Gall János György → **5. Árva Kati (1649-1686)** + Mihály nevű jobbágy.⁴

2. kötet: **6. Ficfa Anna (1674-1736)** + Leopold Pfutsch → **7. Pfutsch Leopoldina (1710-1769)** + 1. Luzsa György, 2. Tarkha László → **8. Tarkha Ágnes (1740-1765)** + Luzsa Dániel → **9. Luzsa Katalin (1757-1820)** + 1. Lőcsei Ézsaiás, 2. Fekete Menyhárt

3. kötet: **10. Fekete Nina (1786-1860)** + Lőcsei János → **11. Lőcsei Fanny (1806-1860)** + Körmötzy Gábor → **12. Körmötzy Mari (1832-1904)** + Krammer József → **13. Krammer Katalin (1849-1918)** + 1. Herendi Kiss Kálmán, 2. Pala (Pfutsch) Mihály

4. kötet: **14. Kiss Emma (1869)** + Szalay Jenő → **15. Szalay Krisztina (1892)** + Patócsy Pál → **16. Patócsy Katalin (1919)** + Dabasi Mihály → **17. Dabasi Krisztina** és Dabasi Mihály (1938)

Az 1943-ban megjelent második kötetben Ficfa Anna állítja meg a deklasszálódást, azáltal, hogy markotányosnő léte sikerül férjhez mennie, bár férje alacsony származású, sőt nem is magyar. Leopold Pfutsch bécsi osztrák profosz, azaz börtönőr. Annának, aki nem ismeri ősei nevét – a Ficfa ragadványnév – egy időre még a nemzetisége is kérdésessé válik. A létezését tanúsító egyetlen okmányon, Pfutsch passportján ez áll: „und seyn Ehe Frau, geb. Anna Vitzva” (*PSZ 66*). Korábban kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy nemzeti hovatarozásával foglalkozzon, társadalmi felemelkedése juttatja eszébe, hogy magyar, s hogy neki is voltak “nemesi ősei, akik hadakoztak a hazáért” (*PSZ 73*). Ennek ellenére nem honvágy fűti, csak ingyen osztott földre vágó urát követve költözik Ausztria magyar területére. Württembergi, nürnbergi családok mellett ők a török megszállás után elnéptelenedett Buda első telepesei. S ő a második „ősanya”, aki osztrák férjével újraalapítja a török hódítás következtében majdnem kihalt családot, s továbbviszi a genealógiát. Pfutsch Leopoldné az idegen bevándorlók szorgos munkájával újjáépülő városban a magyar nemesi család hajdani kultúrájának anyjától ráhagyományozott emléktöredékeire támaszkodva tisztos magyar budai polgárasszonnyá válik. Nagyrészt neki köszönhető, hogy férje, aki eleinte nem tud magyarul, szintén a magyar kultúrához asszimilálódik, ami olyannyira sikeres, hogy élete végén még a városi tanácsba is bevásztják. Gyerekeik részben német, részben magyar nevet kapnak: Gáspár, Gergely, Georg, Leopold, Melchior, Erhard; Georgot azonban a családban többnyire már Györgynek hívják. A genealógiában

⁴ Az első kötet elbeszéli a Dabasy Krisztinát felnevelő Patócsyné Lábdy Krisztina második házasságának történetét is Muner Fülöppel.

Ficfa Annát követő lánya neve még német: Pfutsch Leopoldina. A regényfolyam két fő helyszíne a selmecbányai régió és Buda-Pest: Leopoldina visszatér az Északnyugati-Kárpátokba, a Budán maradt, német polgárcsaládokba beházasodó, mesterember és kereskedő Pfutschok szorgos munkájukkal szerepet játszanak a két Duna-parti város fejlődésében. A tizenkilencedik századi Pfutsch Mihály, aki Pala Mihályra magyarosítja a nevét és Krammer Katalin második férjeként bekapcsolódik a női genealógiába, magas rangú városi hivatalnokként a millenniumi ünnepek egyik szervezője lesz.

Míg a negatív férfialakok jelleme nem függ össze a nemzetiségükkel, a nevükkel kapcsolatban áll. A regényekben érvényesül a „nomen est omen” latin közmondás determinizmusa: a férfi szereplők neve meghatározza jellemüket.⁵ A Patócsy Katalin halálát okozó ősellenség magyar, Medgyesi Menyhárt, akinek a nevét élő személytől, a tizenhatodik századi elvetemült nagyúr Balassa Menyhárttól kölcsönözte az író. Több agresszív, nőket elnyomó férfialakot a későbbi századokban is Menyhártnak illetve Menyhértnak hívnak, ám nem minden Menyhárt/Menyhért magyar származású. Ficfa Anna már nem ismeri ősei múltját, de úgy tudja, a Menyhárt név szerencsétlenséget hoz a viselőjére. Mivel alacsony sorba jutván nem ért latinul, egyik gyerekének a Melchior nevet adja. Melchior valóban olyan zabolátlanul viselkedik, mint az első Menyhárt (például betör a pesti belvárosi plébánia templomába), ám megtér, és Gellért atya néven pap lesz. A hit megmenti a bűnözéstől és neve által eleve elrendelt sorsától. A tizennyolcadik század végén élt kilencedik hős nő férje, Fekete Menyhárt is erőszakos férfi, aki a nászéjszakájukon megerőszakolja Luzsa Katalint, később azonban a felvilágosodás tanain nevelkedett felesége hatására a javulás útjára lép.

A Patócsy-utód hősnőkre veszélyt jelentő férfiaknak a keresztnéve azonos, a közéletben negatív szerepet játszó, „károkozó”⁶ férfiaknak az eredeti vezetéknéve: mind Hlavata-leszármazottak. Először egy „segítőtárs” szerepet betöltő nőalak, a Luzsa Katalin szüléseit levezető „derék, becsületes” bábaasszony viseli a Hlavata nevet, a háború alatt írt *Vaskalitka* című kötetben (V 82). Az ő korán meghalt, szitakötő férjétől született egyetlen fia a magyarok ellen tudatosan áskálódó első antagonistája - a Martinovics-per idején a bécsi udvarnak dolgozó titkosügynök, aki Kazinczy Ferenc levelei miatt szaglász Feketééknél. Hitvány cselekedeteiről azonban ártatlan anyja mit sem sejt. Flórián szintén spicli fia, a vezetéknévét

⁵ A Kosáry-család számára fontos lehetett az elődök keresztnévének továbbvitele: az író fia a Domokos, lánya a Judit nevet kapta, Judittól született unokáját Domokosnak hívják, fiától született unokáját Juditnak.

⁶ A „károkozó” és a „segítőtárs” V. J. Propp taxonómiájának kategóriái.

a foglalkozása elleplezése céljából Hlavatáról a magyaros hangzású Hangvölgyire változtató Elemér a Bach-korszakban zsandárokkal löveti le a tizenegyedik hősnőnek a szabadságharc után bujdosni kényszerült férjét. Hangvölgyi Elemér törvénytelen fia, Hangvölgyi Menyhért üldözi el Selmebányáról a tizenharmadik hősnőt, Krammer Katát, majd Pesten a házasságát is tönkreteszi. Nevét viselő fia, ifjabb Hangvölgyi Menyhért az első világháború alatt a németek oldalán áll, a harmincas évek végén a szélsőjobbhoz szegődik, a Hét Törzs Mogurjai nevezetű szervezet alapítója és ügyvezető elnöke lesz. Az ő fiai közül a második világháború idején Hangvölgyi, később Hangh-Veölgyhy Ond és a náciak iránti szimpátiából a nevét Stimmenthalra németesítő Tass a nyilasok spiclijei. Akárcsak a német szereplők esetében, a szlovák származású alakok közt is egyaránt található pozitív és negatív szereplő. Az előítéletes gondolkodás ellenében hat, hogy nem minden Hlavata spicli, mert a Menyhértek a másikat, a nőket bántalmazó férfiak csoportjába tartoznak. A Hlavatákat tehát nem a spicliség köti össze, hanem a hitvány jellem, de az sem öröklődés útján: az apák rossz példáját követik, vagyis jellemtelenségük a nem megfelelő nevelés következménye. Az olvasónak tehát korrigálnia kellett a Hlavata nevű férfi szereplőkre vonatkozó két helytálló premisszából az előítéletes gondolkodás következtében esetleg levont hibás konklúziót:

Minden Hlavata rossz ember

Néhány rossz ember spicli

Minden Hlavata spicli

A Hlavata–Hangvölgyi–Hang-Veölgyhy ironikus névcseré pedig szembesíthette, hogy miféle hátsó szándékok állhatnak a magyarkodó névhasználat és a melldöngető magyarság mögött.

A magyarországi zsidók túlnyomó többségét 1944 tavaszán-nyarán deportálták Auschwitzba, az első zsidó szereplőt Kosáryné ezt követően, 1945 első felében írta bele a tetralógia harmadik kötetébe. A *Vaskalitka* reformkorban játszódó részében a nem zsidó szereplők semmilyen ellenérzést nem táplálnak a zsidók iránt, pedig az antiszemitizmus még a korabeli irodalomban, Dugonics András és Nagy Ignác népszerű regényeiben is megjelent⁷: az író a hazai zsidóság helyzetét a tizenkilencedik század első felében felhőtlenebbnek ábrázolta, mint a valóságban volt. Náthán a földbirtokos feleség Lőcsei Fanny történetében

---

⁷ Náthán nevét akár Dugonics *Arany pereszéké* című, 1790-ben kiadott regényéből is kölcsönözhetné volna, ott a negatív hős neve (ld. Kádár 1998, 26-30).

„házaló zsidó”. Eleinte gyalog jár, és a hátán cipelt zsákban gyűjti a csontot, zsírhulladékot, s alacsony sorsát jelzi, hogy még vezetékneve sincs. Pár év múlva

kordét vett, mindenütt ismerték, mind kevesebben uszították rá a kutyákat, mert szívesen gyűjtötték a hulladékot neki. Szappannal fizetett. [...] A városi úriházakban örült különösen mindenki, hogy Náthán hozza a szappant, mert a szappanfőzés fáradságos, piszkos munka, s a bűzét is ki szeretné? (V 156)

A nők segítik őt és a hozzá hasonló vándorkereskedőket, s ezzel a kapitalizmus kialakulását. Szívesen vesznek tőlük gyertyát, külföldről behozott textilárut, amiért pénzzel fizetnek, a feudalizmushoz ragaszkodó férjeik azonban nemigen boldogulnak a gazdaságaikkal. A szorgalmas Náthán hamarosan a Körmötzy-birtok árendás kocsmárosa lesz, aki mindenki megelégedésére látja el feladatát. Két fia, Weisz Chájim és Móric Kossuth és Görgey oldalán harcolnak a szabadságért, Móricot ki is tüntetik, ezért emigrálnia kell. Náthán lányát Hangvölgyi Elemér elcsábítja majd elhagyja; miután Reginától elveszik törvényen kívül született fiát, Párizsban telepedik le, kalaposnő lesz, onnét segíti fivéreit. Chájim, aki Izsóra változtatja a nevét, a magyarországi gyáripár gyengeségét látva borkereskedésbe fog, ami sikeres vállalkozásnak bizonyul. A francia bort árusító pesti üzletükben ők adnak munkát a tizenkettedik hősnő, Körmötzy Mari férjének, aki a szabadságharc idején gyáván elbújik, s ezért elbocsátják állásából. Regina egy gazdag prágai kalapgyároshoz megy feleségül, hazaköltözik, s Pesten az emberek szemében ő lesz a szép párizsi nő. 1860 táján meglátogatja apai nagyszüleinél, Hlavata-Hangvölgyiéknél nevelkedő fiát, s Menyhért, aki nem tudja, hogy Regina az anyja, antiszemita rigmusokkal csúfolja, és sárral dobálja. Ettől az incidenstől eltekintve a Weisz család csak az 1870-es években szembesül az antiszemitizmussal. Móric annak ellenére bizakodó, hogy úgy találja:

[...] máris vannak, akik gyűlölnék. Azok, akiknek kezéből kicsúszik a föld, a pénz, a hatalom, a sajtó, vagy akik soha nem értek el odáig, hogy valamit is a kezükbe vehettek volna. Az irigyek. Az éhesek. A gyengék. (V 515)

Meggyőződése azonban, hogy „a magyar ember alapjában véve jólelkű és igazságos”, ezért „nem fog pogromot csinálni soha. A magyar bosszankodik, leissza magát s legfeljebb elénekli, hogy „’Ergerberger’”. Minekünk azért nem kell még csuklani sem. Aztán alszik egyet és vége”(V 515). Az író valószínűleg nem volt tudatában annak, hogy néhány antiszemita sztereotípiát is a Weisz-testvérek szájába ad. „Nagyon is hamar

boldogultunk” – mondja például Chájim, vagy „A túlságos beszivárgásnak [zsidó származású emberek bevándorlásának Magyarországra] én sem vagyok híve” – jelenti ki Móricz (V 514).

A szlovák-magyar ellentétek kiéleződése és a holokauszt után Kosáryné úgy érezhette, a xenofóbia és zsidógyűlölet elleni kiállása nem elég egyértelmű, hiszen éppen az előítéletes gondolkodás elleni regényírói stratégiája jegyében, Hangvölgyi Menyhért személyében, egyszerre szlovák és zsidó származású negatív figurát is alkotott. A *Perceg a számban* újabb, félreérthetetlenül pozitív szlovák és zsidó szereplőket kreált. Az először a harmadik kötetben felbukkanó pozitív szereplőt, a cselédlány Hankát, akinek nemzeti identitása a *Vaskalitkában* homályos, bár egy ízben törli a magyart, a negyedik kötetben férjével, Kropata Jánossal együtt szlováknak ábrázolja. Kropatáék fia már 1912-ben a „Szabad Szlovákiáért” agitál (PH 237), 1919 után egyik unokájuk Prágában lesz államtitkár, a másik azonban magyar férfihoz megy feleségül, s a Bükk hegységbe költözik. Az ő félig szlovák, félig magyar származású fia, Dabasi Mihály – aki a budapesti Külügyminisztériumban dolgozik, s a Külügyi Társaságban a nemzetiségi problémákról előadást tartó szépreményű ifjú politikatudós – lesz az utolsó hősnő, Patócsy Katalin férje. Mivel az 1946 tavaszán (az utolsó kötet írása idején) életbe lépett, Csehszlovákia és Magyarország közti lakosságcseres-egyezmény aláírása előtt már legalább egy éve folyt a dél-szlovákai magyar lakosság deportálása, s 1946 szeptemberében megkezdődött a magyarországi szlovákok kitelepítése is,⁸ Kosáryné történetbonyolítása, ami annak a meggyőződésének ad hangot, hogy mindenki ahhoz a nemzethez tartozik, amelyik tagjának vallja magát, felér egy politikai tiltakozással az emberek származás alapján történő megfélemezése, megbüntetése ellen.

A tizenötödik hősnőt, Szalay Krisztinát egy zsidó férfi segíti ki pénzzel, hogy az első világháború után hazajusson Selmechányára, később Kondor Bernátnak és az általa ajánlott szintén zsidó ügyvédnek köszönheti, hogy megvásárolhat egy telket az első hősnő földbirtokán, Dabason. Krisztina 1944 tavaszán itt bujtatja a nyilasok elől jó barátját, Weisz Bélát. Őbenne valóban nincsen előítélet, de a magyar állampolgárok felelősségével mégis vonakodik szembenézni:

...én nem tudom elhinni, hogy magyar falvakban és magyar városokban magyar ember ilyesmit tett volna [részt vettek volna a zsidóság deportálásában]. A magyar jó lelkű és ha tudják is irányítani a gyűlöletét, mert sajnos tudatlan és éppen emiatt hiszékeny, de még a halálos ellenségével szemben sem könyörtelen és gyalázkodó. Ha pedig mégis így

⁸ A lakosságcseres-egyezményt 1946. február 27-én írták alá (vö. Tóth 1993).

lett volna, akkor mindannyian rettenetesen meg fogunk szenvedni érte. Mi mindenért százszorosán megszenvedünk. (V 437)

A részben német (szász) ősektől származó, selmecbányai, és onnét Magyarországra bevándorolni kényszerült Kosáryné Réz Lola már az első világháború után megjelent első műveiben toleráns nézeteinek adott hangot a duális Monarchia nem magyar etnikumait illetően. *Filoména* című, 1920-ban kiadott regényének főhőse, amivel elnyerte az Athenaeum pályadíját, egy felvidéki szlovák cseléd lány tragikus élettörténete; a trianoni döntést követően papírra vetett, és folytatásokban a Nyugatban 1921-ben megjelent *Álom* önéletrajzi ihletésű hősnője is egy szlovák cseléd magyarul nem tudó, törvénytelen fiát fogadja örökbe. Legfontosabb művében, történelmi regénytetrológiájában a törekvésen túl, hogy az irodalomban hozzájáruljon a nők önreprezentációjának megújításához, az előítélettől mentes gondolkodásmód elősegítésének szándéka alakította írói stratégiáját. Fiának, Kosáry Domokosnak, a huszadik század egyik legkiválóbb magyar történészének igaza volt, amikor azt állította: „A modern polgári Magyarország híve volt édesanyám” (Hovanyecz 2007, 5).

Felhasznált Irodalom

- Gulácsy Irén. é. n. *Fekete vőlegények*. 4. kiadás, 1. kötet. Budapest: Singer és Wolfner.
- Horváth Györgyi. 2007. *Nőidő. A történeti narrativa identitásképző szerepe a feminista irodalomtudományban*. Budapest: Kijárat.
- Hovanyecz László. 2007. „Európának szüksége van ránk. Beszélgetés Kosáry Domokossal.” *Európai Tükör*, 12. <<http://www.matarka.hu/marclist.php?fusz=34053>>
- Kádár Judit. 1998. „Az antiszemita magyar regény.” *Kritika*, 7: 26-30.
- Kádár Judit. 2009. „Egy tiltott táj igézetében. Kosáryné Réz Lola (1892-1984)”. In: Varga Virág – Zsávolya Zoltán, szerk. *Nő, tükrök, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*. Budapest: Ráció Kiadó, 392-402.
- Kosáryné Réz Lola. 2010a. *Aszonybeszéd*. Pomáz: Kráter Műhely Egyesület.
- Kosáryné Réz Lola. 2010b. *Perveg a szűz*. Pomáz: Kráter Műhely Egyesület.
- Kosáryné Réz Lola. 2010c. *Vaskalitka*. Pomáz: Kráter Műhely Egyesület.
- Kosáryné Réz Lola. 2010d. *Por és hamu*. Pomáz: Kráter Műhely Egyesület.

- Nagy István Domokos. 2010. „Kosáryné Réz Lola regényvilága. A tetralógia.” In: Kosáryné Réz Lola. *Asszonybeszéd*. Pomáz: Kráter Műhely Egyesület, 433-442.
- Tóth Ágnes. 1993. „A szlovák-magyar viszony és a lakosságcsere (1945-1947).” In: *Telepítések Magyarországon 1945-1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései*. Kecskemét: BKMÖL.
<<http://www.mtaki.hu/docs/.../tothagnes61/index.htm>>

Bolemant Lilla

Comenius Egyetem, Pozsony

Az emigráció „nembeli” jellege

Földes Jolán: *A halászó macska uccája* és Zilahy Lajos: *A lélek kialszik* című regényének magyarországi recepciója¹

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogyan jelenik meg az emigrációról szóló regények egyes kiadásai kapcsán a szerző és a szöveg értelmezése, mennyiben változik a szöveg értékelése, kategorizálása a szerző nemének ismerete függvényében, hogyan jelenik meg a női és a férfi szerep az emigráció kapcsán, mennyiben változik, és mennyiben marad azonos a regény szereplőinek nőként/férfiként megélt helye/identitása a családon, a közösségen, a társadalom belül.

A nemi identitás és a nemzeti identitás összefonódásainak feltárással mindkét műben kimutathatók bizonyos sztereotípiák, amelyek a 19. századi nemzetfelfogásban, s a nemi szerepek „természetességében” gyökereznek. Emellett azonban ugyanilyen mértékben jelen vannak a „tipikusan” férfi és „tipikusan” női gondolkodás jegyei, vagyis a kétféle életfelfogás eltérései.

Kitérek a két regény időben eltérő kiadásainak hatástörténetére, vajon mennyiben változik ugyanazon szöveg értékelése a társadalmi gondolkodás, az irodalomkritika és a kultúrakritika változásainak hatására.

A nembeli jelleg és a nemi identitás

Előadásom címe szándékosan többféleképpen értelmezhető. A nembeli jelleg Lukács György felfogásában az „emberit”, az emberi nemi jelleget

---

¹ A tanulmány a VEGA 1/0414/11 számú, "A nemi identitás szempontjai az irodalomtudományban és a nyelvészetben" című kutatási projektum keretében készült.

jelenti. Az emberi vagyis nembeli tudat és nembeli öntudat értelemszerűen kell, hogy vonatkozzon mindkét nem, a férfi és a nő „jellegére” is.

Lukács szerint a „nembeli öntudat” egyik hordozója, kifejezési módja a művészet. Az esztétikum sajátosságaként a művészi visszatükrözés elméletét nevezi meg, s ezen belül beszél az ún. egynemű közegről, arról a koncentrált nyelvi vagy nem nyelvi közegről, amelyben a vissztükröződések megvalósulnak. Az egynemű közegben megjelenő műalkotás önálló totalitás, amely nem konkrét, de nem is absztrakt, hanem a kettő közös kvalitásával rendelkezik, azaz különös, egyúttal egyszerre hozhat a vele szembesülő ember számára személyes élményt és általános tanulságot (Bókay 120).

A nembeli jelleg általánosként való értelmezése azonban kizárólag a férfi nemre is vonatkoztatható. A feminista kutatások szerint a patriarchális társadalomban az általánosan elfogadott norma egyenlő a férfi értékekkel és szemlélettel. A személyes és az általános, a nő és a férfi bináris ellentétpárként jelenik meg (Herta Nagl-Docekal, 21-43, Joan Scott, 40-72). Ha még egy lépéssel továbbmegyünk, és megnézzük a nemisztereotípiakutatások eredményeit, azt látjuk, hogy a nőkre a közösségi, expresszív, a férfiakra az önérvényesítő és instrumentális tulajdonságok jellemzők. A férfiak a világ aktív formálói, a nők pedig a passzív elfogadók. A férfiséghez rendelt tulajdonságok pozitív, a nőiséghez rendelt negatívként jelennek meg. A nőkhöz sokkal közelebb áll a személyes, a férfiakhoz az általános (Nguyen 122).

Az ellentétes jellemzők azonban nem csak egyszerű bináris oppozíciót, hanem hierarchikus viszonyt is kifejeznek, amelyben a jó oldalt a férfi, a rosszat a nő képviseli. A társadalmi nemi szerepek a nemek közötti hatalmi viszony kifejezői. A társadalmi nemek területe az az elsődleges hely, ahol a hatalom megnyilvánul. A nemek közötti testi különbségeket a hatalmi hierarchia bizonyítékaként tárják elének, vagyis ezzel legitimizálják azokat (Scott 40).

A nemi jelleg személyes és közösségi (általános) alapú meghatározásai egyoldalú ítéletekhez vezetnek a művészetekben is: a személyes élmények a női irodalom, vagyis az alacsonyabb művészet ismérvei közé tartoznak, s ez mind műfaji, mind stílusbeli, mind témabeli meghatározást is jelent.

A nőírókat, költőket a kritikusok az „általános” irodalmi, művészeti eszmények értelmében értékelték, a férfi kategória alapján kialakított „általánosba” nem engedték be, a nők által írt irodalmat alacsonyabb rendűnek tartották. A 20. század első felének irodalomfelfogása ebben a tekintetben nem változott az előző korszakokéhoz képest. Érdeemes itt felidéznünk L’Homme Ilona Kaffka Margit kritikusaira vonatkozó megállapítását, amely szerint a szinte máig egyedüli, nőként elfogadott író

művészi teljesítményét elismerni igyekező kortársak minduntalan az aktuális diszkurzus (a nőiség passzív jellege és másodlagossága) korlátaiba ütköztek, s így pozitív értékítéletükbe megalázó kijelentések is keveredtek. „A nőieshez és a művészhez társított jegyek kizárják egymást”, ezért a 20. század elejének írónői kétes elismerésben, de leginkább elutasításban részesültek (L’Homme 142).

Irodalom, politika és emigráció

A reformkor és a forradalmi korszak idejéből származó romantikus irodalomfelfogás szerint a nemzeti nyelv, a nemzeti irodalom a nemzeti identitás alapeleme, s ennek magas szintű, pontos művészi elvekkel megalapozott művelése kell, hogy a nemzeti költő, író életcélja legyen. A huszadik század első felében a háborúk még inkább erősítették, újra életre keltették ezt a felfogást, s az irodalmon számon is kérték, ha nem a nemzet érdekeinek megfelelő műveket produkált, vagyis a művek célzatossága és mondanivalója nem csengett egybe az aktuális politikai célokkal, célzatosságokkal.

A határon túlra került magyar írók (emigránsok vagy más országba szakadtak) szinte legfontosabb feladatának az identitás megőrzését, a magyar nyelv megtartását, a nemzeti öntudat megmaradását tartották: „Egy azonban egészen bizonyos: mi büszkéek vagyunk az emigrációs magyar irodalomra, amely azt bizonyítja, hogy az idegenbe szakadt és száműzetésben élő költők, írók és tudósok a magyar lélek és a magyar szellem harsonásai, mert >magyarok maradtak Magyarország nélkül< is!” (Mérő 5).

Az emigrációról szóló szövegekben a haza felmagasztosult fogalommá válik, melyben összefonódik az ország, a nemzet és a haza fogalma. Az idealizált hazakép megjelenik az otthoni környezet, a táj idilli ábrázolásában, az elhagyott korszak, az otthon megélt történelmi időszak mitizálásában, az anyanyelv és a haza allegorikus összefonódásában.

Az emigráns irodalomban kialakult kép a hazáját elvesztő egyénről a leginkább kanonizált emigráns író, Márai Sándor műveiben jelenik meg a legmarkánsabban és legszentimentálisabban: elveszti társadalmi (szociális) pozícióját, olvasóközönségét, országát (hazáját), anyanyelvét – végül semmije sem marad. Végül pedig bekövetkezik a legszörnyűbb vég: amikor idegenben hal meg, idegen földbe temetik, és idegenek állnak a sírja körül, végül mindenki elfelejti. A haza felmagasztalása viszont az új haza lealacsonyításával is jár.

Az emigráció irodalmának ezen kitételeivel kapcsolatban érdemes megfigyelni a nézetek különbözőségét. Márai Sándor kultuszának kialakulásában bizonyára nagy szerepet játszott a szentimentális hazaszeretet,

honvágy, nemzethalál gondolata is. Ugyanezt figyelhetjük meg Zilahy műveiben.

Az ezzel ellentétes vélemény, irodalmi megformálás azonban általában az irodalom periferiáján marad, erre példa éppen Földes Jolán, vagy Körmendi Ferenc regénye. Kettejük irodalmi tevékenységének értékelésében Hegedűs Géza szerint az is közrejátszott, hogy mindketten sikeresek lettek, irodalmi pályázaton ismerték el regényüket, amiért pénzjutalom is járt, s külföldön is sikeresek voltak. Ettől szinte rögtön kétes értékűvé váltak a magyar irodalomkritika számára, amely a „szenvető zseni”, a tehetségét nemzete, hazája oltárán feláldozó író fogalmát élte tovább, s nem kevésbé játszott szerepet a kortársak irigysége. S itt kell hozzátennünk, hogy Földes Jolán esetében a kánon még egy harmadik okból sem fogadhatta be, ugyanis amellet, hogy nem az elvart szentimentális regényt és hőőket alkotta meg az emigráció témájában, és nem a szenvető zseni szerepe volt az övé, ráadásul nőként tette mindezt.

A két regény és szerzői az irodalomkritikában

Földes Jolán

Földes Jolán nevét 1936-ban ismerte meg a széles olvasóközönség, amikor a londoni Pinker cég nemzetközi regénypályázatán első díjat nyert *A halászó macska uccája* című regényével. A nagy siker ellenére (vagy ebből következően) az irodalomkritikusok lebecsülték a regényt, s az írónt tehetségét kétségbe vonták.

Regényének leitmotivja, rögeszméje az emigráció, ebben a könyvben minden az emigrációt sottogja, gügyögi és harsogja. (Hevesi 1936)

Az ötmillió példány eladása: „ügyes üzleti fogások, költséges hírverés következménye is.” (Komlós 1936, 30)

[A]z efféle pályázatokon neves író nem vesz részt... (Keményffy 1937, 251)

Az anyagi és/vagy díjjal érkező siker a magyar irodalomban összekapcsolódik a kétes értékű, sőt alacsonyabb rendű irodalom fogalmával. Így még a pozitív értékelésben is megjelenik ez a szembeállítás: „a regény jelentős anyagi sikere ellenére is – kitűnő”, „hamis romantika nélkül állítja elénk az elűdözötték életét”(Mónus 558-559).

A lesűjtő, elítélő véleményt fokozza a hatvanas években kiadott akadémiai irodalomtörténet, amely a politikai helyzetnek megfelelően a

polgárinak, kispolgárinak bélyegzett irodalmat, s annak külföldre emigrált művelőjét kiutasította az irodalomból.

...egyesekből az üzleti érdek csinált sikeres író: Körmendi Ferenc Budapesti kalandja elnyerte három angol könyvkiadó nemzetközi regénypályázatát. Földes Jolán A halászó macska uccája című regényét ugyancsak egy nemzetközi pályázat első díja juttatta kétes világhírré. (Szabolcsi 182)

S összefoglalva mindükre érvényesként nyomja rá a bélyeget: „...ez a nagy tömegben megjelenő álirodalom az irodalomtörténeti vizsgálódások körébe igazában nem is tartozik: eltemetődött azzal a világgal együtt, melynek kispolgáris szemléletű, giccses szórakoztatását vállalta” (Szabolcsi 182).

Az 1989-es újrakiadás előszavában Szakonyi Károly az előző évtizedek véleményét visszhangozza, s a regény sikerét azzal magyarázza, hogy „Az olvasónak nem kell behelyezkednie egy szuverén írói világba, vagyis megkíméltetik attól, hogy szellemi társa legyen az alkotónak, s vele együtt fejtse meg az élet titkait...” (8). Ugyanezen kiadás utószavában azonban megjelenik Hegedűs Géza ettől jelentősen eltérő, értőbb szavú elemzése is: „Jelentékeny, jó szemű és érző szívű realista írója volt a két világháború közti nehéz életű emberek letérzésének” (196).

Hegedűs szerint a regény legnagyobb művészi értéke, hogy „a mindennapok érdektelenségeit meséli el igen érdekesen” (203).

Hegedűs tovább fejtegeti ezt a gondolatmenetet:

[A] megfogalmazás pontosan simul a történethez, nyelvezete plasztikus, vagyis szintelenül szemléletes. Nincsenek benne stíluszépségek, nincs benne semmi zavaró: nem szárnyal és nem nehézkes. Szabatos és világos, a legősibb stilisztikai igény szerint.... (203)

2006-ban újra kiadják a regényt. Az utóbbi néhány évben több színvonalas elemzés, publikáció jelent meg, amelyek a feminista irodalomtudomány szempontjaiból elemzik Földes Jolán műveit (Erős, Jablonczay, Zsadányi).

A magyar irodalom történetei – az Akadémia sokáig várt új kötetei szintén vitákra adhatnak okot. Pozitív és negatív előjellel is értelmezhető az Írónők a századelőn című fejezet, amely Zsadányi Edit tollából kiváló áttekintést nyújt ugyan a cím szerinti témáról, de a nők külön fejezetben tárgyalása újra csak marginalizálja az író nők, a nőírók szerepét.

A fejezet írója szerint Földes

a hontalanság sajátos kronotoposzát hozza létre. A társadalmi különbségek elhalványulnak, a múlt elszakad a jelentőtől, a család fogalma kiszélesedik, a saját és a befogadó kultúra találkozásában köztes hely jön létre... A szereplők nem firtatják az okokat, csak alkalmazkodnak a fennálló helyzethez... (Zsadányi)

Zilahy Lajos

Zilahy Lajos műveinek, művészetének értékelése az idők folyamán többször is változott annak függvényében, hogy emigráns voltát írásai betiltására, vagy az emigráció elrettentő példájának bemutatására használták-e fel. A középiskolai tankönyvekben például az emigráció lélekölő, ezért nem követendő példaként való bemutatásaként szerepelt.

A nem teljes mértékben pozitív megítélése ellenére kimutathatóak bizonyos eltérések Földes Jolán megítélésével szemben., mégpedig , hogy sem témaválasztása, sem stílusa, sem művei népszerűsége miatt nem ítélik el.

„Fordulatos, olvasmányos, könnyed stílusú, realista író” (Mérő 5). „Szereplői nem töprengenek a mindennapi életen túleső dolgokon, filozófiai vagy etikai skrupulusokon, egyszerűen élik az életet úgy, ahogy adódik nekik – az író kritikája társadalomkritika” (Schöpflin 145).

Az 1960-as évek irodalomkritikája az emigráns írók csoportjába sorolja mindeketőjüket, miközben Földest egy csoporttal együtt tárgyalja, Zilahynak külön figyelmet szentel: „Életműve langyos apologetika: szociálisan korszerű, szórakoztató irodalom, mely egy többre hivatott író öncsonkító korlátozásait leplezetlenül elárulja” (Szabolcsi 182).

Zilahy műveinek további értékelései szinte egyöntetűen az olvasmányosságot, az egyszerű cselekményt, a részletek leírását emelik ki. „A népszerűség nem feltétlenül értékmérő, az ő esetében azonban meghatározó tényező, hiszen a szónak, az irodalomnak, a cselekménynek szerzett becsületet...”(Rónay 17). „Olvasmányos, könnyed stílusa, finom humora, mértéktartóan idilli leírásai kezdettől megteremtették számára a közönségsikert” (Péter, 2313).

[N]em a nagy társadalmi összefüggések és nem a mélyreszántó lélelemzések írója, de a társadalmi és a lélektani részletek igen jó megfigyelője. Módszerében pedig mesterien vegyíti a romantikát, realizmust, impresszionizmust, olykor a mértéktartó naturalizmust is. Leírásai, alakjai igen szemléletesek, cselekménymozgatása lebilincselő. ...A lélek kilaszik – talán legjobb regénye – a kivándorlók honvágyának, talajvesztésének lelki krónikája. (Hegedűs 201)

Ebből a néhány, kronologikus sorrendben áttekintett véleményből első pillantásra három következtetést vonhatunk le. Az első Földes Jolán művének a kortársak részéről való egyértelmű elutasítása, és száműzése az

irodalomból, értéktelensége, művészi értéktelensége folytán. A másik Zilahy esetében az egyébként alacsonyabb rendű irodalomnak, és a nőirodalomnak tulajdonított népszerűség, egyszerűség, olvasmányosság mentegetése, s beemelési kísérlete az igazi irodalomba. Harmadsorban pedig természetesen fellelhető a politikai helyzet milyensége is néhány véleményben, elsősorban a hatvanas években kiadott irodalomtörténetben.

Földes és Zilahy értékelésében fontos még megemlíteni Hegedűs Géza megállapítását, aki különbséget tesz az amerikai és a párizsi emigráció között, valamint a két író szövege között is abból az elgondolásból, hogy tudja: Zilahy csak tanúja volt a hontalanságnak, Földes azonban maga élte át az idegenség életformáját (198). A személyes tapasztalat azonban nem ad hozzá Földes pozitív értékeléséhez, hiszen a nőírókkal kapcsolatos további sztereotípa éppen azt célozza, hogy a nő csak saját megélt élményét tudja leírni.

Sokkal fontosabb Hegedűs egy következő megállapítása, miszerint Földes regénye az örök idegenségről szól, a talajtalanság példatára (203). Zsadányi köztes helynek nevezi ezt az állapotot, a saját és a befogadó kultúra közötti létezést, a hontalanságot (99). A két regény szereplői múltjukat maguk mögött hagyva, s belépve egy új világba, csak a jelenben élnek. Néhány év múlva, Magyarországra visszatérve rádöbbennek, hogy már itt sincsenek otthon.

Az otthon, a múlt idealizált képe jelen van Zilahy egész szövegében. A főszereplő maga meséli el élete történetét, amelyet hazája elhagyása, s Amerikába érkezése kezdetétől haldoklásként ábrázol. A jövőről zavaros ábrándjai, álmokképei vannak. Egyetlen, gyermekkori, még hazai álma válik valóra Amerikában, mélytengeri halász lesz. Közben harmonikus kapcsolatra lel, s családot alapít, tehát minden, amire az ember vágyik, teljesül a számára, mégis boldogtalan, s lélekben halottnak tekinti magát. Holt lelke magyarázatát az adja, hogy nem olvas magyarul, fiát nem tanítja meg a nyelvre, s feleségének sem próbálja meg elmagyarázni lelki gondjait, tehát nem keres megoldást a helyzetre.

Földes regényének nincs főhőse. Barabásék mellett a többi emigráns jelen idejű elbeszélése személytelenül adja elő az eseményeket, tulajdonképpen csak lejegyzik, a jelenben élnek, múltjukat Magyarországra visszatérve sem találják, jövőjükéről bizonytalan elképzeléseik vannak.

A két regény közötti egyik alapvető eltérést éppen ebben lehet megfogalmazni. János története az individuum harca sorsával, aki alakítani akarja azt. Nem nyugszik bele a vereségekbe, lázad, bár lázadásának konkrét tárgya nincs, hiszen az egész társadalmi helyzete miatt kéne lázadnia.

Barabásék elfogadják sorsukat, és megpróbálnak beilleszkedni az új helyzetbe, csalódásaik ellenére továbbmennek, s nem tépelődnek, nem láznak.

Ezt a történetvezetést követi a megfogalmazás módja és formája is. Zilahy hőse múlt időben, egyes szám első személyben meséli el történetét, emlékezőként. Földes szereplői a jelenben élnek, tehát jelen időben, mondatik el a velük történő események sora, nem ítélik meg sorsukról, nem értékelik cselekedeteiket vagy a történéseket, csak elfogadják az életet, olyannak, amilyen.

Emigráns élet és halál...

A két könyv témája azonos: a gazdasági emigráció megélése és az új helyzetbe illeszkedés megoldási módjai.

Földes Jolán hőse egy budapesti család, aki három gyerekkel vándorol ki Párizsba, hogy jobb életet élhessen.

Zilahy Lajos hőse egy vidéki fiatal férfi, aki azzal a céllal utazik ki Amerikába, hogy meggazdagodva visszaszerezhesse apja elvesztett vagyonát. János döntését azonban a kalandvágy is befolyásolja.

Valaki arról beszél, hogy Franciaországba kéne menni, mert ott most nagyon keresik és fizetik a munkást. Egy másik ember veszi át a szót, és azt mondja: Amerika...

Egyszerre meggyullad a lelkemben valami. Valami rettentő nagy akarat. Amerika. Amerika!

Ki fogok menni én is Amerikába. Még nem tudom, hogyan, de ki fogok menni. Nem hagyom, hogy az élet eltaposson. Kimegyek, és néhány esztendő múlva meggazdagodva jövök vissza.

...visszaszerzek minden talpalatnyi földet, ami az apámé volt. (Zilahy, 1985, 47)

Földes regényének zárófejezetében is találunk utalást Amerikára, mégpedig akkor, amikor Annusnak, a regény főszereplőjének megkéri a kezét Günther, a német tanár, amikor Amerikában tanári állást kap, és biztos megélhetést tudna nyújtani a lánynak. Annus azonban egyáltalán nem szerelmes a tanárba, és nem tudja elképzelni vele az életét, s nem is akar újra egy teljesen új világba újrakezdeni mindent. Annus szeretője, Fedor, az orosz menekült, amikor elmondja neki:

– Igazad volt – mondja tűnődve. – Úgyse bírtad volna ki. Nem vagyunk mi már rendes emberek közé valók. – Hirtelen pózba vágja magát, nagy garral ráförmed Annusra: – És érdekházasságot kötni? Fúj!

– Az érdekházasság dolgában nem voltak erkölcsi aggályaim – vallja meg Annus – Ha hozzámegyek, jó felesége lettem volna. Nem a fennkölt eszményeim miatt mondtam nemet. Csak mert...

– Tudom. – Fedor mellett azért jó, mert az ilyesmit nem kell magyarázni.

– Pedig állítólag Amerika az a kohó, amelyik minden idegent magába olvaszt.

– Állítólag. Akik elégték benne, azokról nem tudunk. (Földes 1936, 242)

A két regény hangvétele közötti különbség első olvasásra azonnal szembetűnik: Földes realista, tárgyilagos leíró stílusa erősen eltér Zilahy szentimentális írásmódjától.

A lélek kialszik – jelenti ki a cím, s ezzel megadja az olvasás módját, tehát az olvasó előre meghatározott végkimenetelt feltételezhet. A könyv zárófejezetében kapunk végső magyarázatot a címre, bár előzőleg már több helyen utal a lélek elhalására:

„Úgy érzem, életem története abban a pillanatban ért véget, amikor 1925 őszén Honoluluban partra szállottam“ (Zilahy 1985, 272) – jelenti ki a főhős akkor, amikor éppen egy új élet kezdetének kellene következnie, hiszen úgy döntött (egy filmbe illő drámai jelenettel), hogy Amerikában marad, a szenvedélyesen szeretett nővel, aki valószínűleg gyermeket vár tőle. Egyértelmű tehát, hogy élete története azért ér véget, mert biztosan tudja, hogy soha többé nem tér vissza Magyarországra, nem látja viszont édesanyját és húgát, gyermeke nem tanul meg magyarul, és nem vesz többé magyar könyvet vagy újságot a kezébe.

Az új élet, amelyben a szerelem, a megértő társ, az érdekes munka, a családi élet öröme, barátok, társas összefüggések, mindaz, amire az ember általában vágyik, megvan, nem nevezhető életnek. Ráadásul kijelenti: „Jennifer harmonikus és tiszta lélek, igazán mindenben megértjük egymást“ (Zilahy 1985, 275). Mindez a harmonikus, megtalált új élet tehát nem Az élet, mert elveszti nemzeti identitását.

Az egész regényen végigkövethető a halál gondolata, az emigrációnak, a haza elhagyásának a halállal való összekapcsolása. „[Ó]haza... És átjárt ez a szó, mint valami különös szomorúság, mint egy halottnak nagy és csodálatos emléke“ (Zilahy 1985, 95).

A két regény hősei különbözőképpen indulnak és eltérő célokkal. Pekry János meggazdagodni akar, és hősként visszatérni, s mindenféle

konkrét cél és előzetes információszerzés nélkül indul neki a világnak. „Ez az én egész amerikai utazásom sok mindenben hasonlít az öngyilkossághoz, vagy valami vakmerő halálugráshoz – hogy mi van előttem és alattam, arról én semmit sem tudtam, de nem is akartam tudni“ (Zilahy 1985, 85).

A Barabás család sokáig fontolgatja az utat, míg a három gyerekkel útnak indul, minden vagyonukkal együtt, elszántan, hogy jobb életük legyen, s gyerekeiket eltarthassák.

Állandó bizonytalanságban élnek, a politikai helyzet szerint változik az emigránsok élete, Annus, a legnagyobb gyermek többször elveszti munkáját, annak ellenére, hogy munkaadója elégedett vele, de veszélybe sodorná magát, ha alkalmazna egy politikailag nem kívánt egyént.

Az amerikai helyzet eltérő: munka van vagy nincs, mindig a szerencsén múlik, igazi amerikai, meseszerű történet, a romantikus véletlen, az álmodozás, az álom és a valóság közötti ingadozás.

Földesnél az álmodozás sem fullad mesébe, szentimentalizmusba: Annus az utazáskor tizenkét éves, komolyabb, mint testvérei, a svájci hegyeket csodálja éjjel a vonat folyosójáról

[n]éz fel a magasba, az egyenes fenyőket, a hó fehér izzását nézi... ezt a kemény és hibátlan világot, amelynek nem kell segítség. Olyan tökéletes és magányos, olyan messze van. Fenség. A folyosó szennyes padlóján guggol a kislány és nem tudja, hogy egész életében ezt fogja ő keresni, ezt a csöndet, ezt a büszkeséget, ezt a fenséget. A saját lelkében fog ásni utána, idegen lélekben fogja éhezni és szomjúhozni, öntudatlanul és epekedve, amíg él. (Földes, 1936. 11)

Hazalátogatásuk után mindkét regény szereplői csalódnak: Magyarországon sincs már helyük, életük ugyanúgy folytatódik tovább: Földes regényhősei élnek az életet, nem töprengenek a haza elvesztésén, a mindennapi élet valóságát elfogadják, és a számukra kijelölt emigráns „köztes életben” (Zsadányi 2010) elfogadják szerepeiket.

Zilahy hőse lelke halálát, előző élete elvesztését siratja, amit nem pótol sem a szenvedélyes szerelem, sem álmai munkája, sem gyermeke születése. Romantikus érzelmekkel telített hős, aki a lehetetlenre vágyik.

Kapcsolatok és szerepek

Mindkét regényben felfedezhető, hogy az előző élet kapcsolataiból csak a család marad meg, Földesnél ez egyértelmű, mivel az egész család emigrál, de nem esik szó otthon maradt rokonokról, s barátokról még kevésbé, akinek a társaságát hiányolnák. A család egyes tagjai azonban külön-külön

valamilyen szintű állandó barátságot kötnek a helyiekkel. Főként a gyermekeknek vannak itt kialakult kapcsolataik, de ők sem emlegetik, és sajnálják például az iskolát vagy gyerekkori pajtásaikat.

Zilahy hőse szintén csak a családját siratja, ami részben érthető, hisz ő húszévesen hagyja el őket, visszautazni nem mer, mert be kéne vallania, hogy nem gazdagodott meg, de tulajdonképpen egy idő után nem is tudja eldönteni, akar-e. Jóbarátra, pajtásra viszont nem, vagy csak futólag emlékszik vissza nosztalgiával, sajnálattal, hiányérzettel (s ezek az emlékek inkább az elvesztett hazát, vidéket keltik életre, természeti képeken, gyerekkori teleken, nyarakon keresztül), s az új világban sem talál megértő barátra, mint Párizsban Annus vagy testvérei. Minden helyszínen vannak ismerősei, akikkel valamilyen témáról egy ideig társalog, de nagyon kevesüket említi név szerint. Az egyetlen biztos pont, a szenvedélyesen szeretett Jennifer, akivel az élet szinte mesébe illő módon hozza össze kétszer is.

Jeniferrel való kapcsolatában is, amely az első találkozástól kezdve a valódi összetartozás érzetét kelti, mindig újra és újra felmerül egy tényező, mégpedig, hogy Jennifer sohasem értheti meg lényének azt a részét, amely Magyarországhoz, előző élete emlékeihez köti. Egyetlen egy utalást sem találunk azonban arról, hogy megpróbálta volna ezt a nőnek elmondani. Zilahy hőse romantikus, szentimentális, a nő értékét számára tisztasága, szüzessége, érintetlen lényé adja meg.

A hős elbeszélése időnként ellentétekbe keveredik, amikor a nővel való kapcsolatairól ír, végül azonban egyértelművé válik a hagyományos női és férfi szerepekről alkotott véleménye.

Jennifer, az amerikai lány esetében természetesnek tűnik, hogy dolgozik, bolti eladó, de ha Rózsa, János húga kénytelen lett volna állást vállalni, a család szégyellte volna, hiszen a dolgozó nő erkölcstelennek számít. János emlékeiben Rózsa úgy marad meg, hogy szobájából állandóan hallatszott a varrógép zümmögése, mivel maga varrta ruháit. Jene olcsó, készen vett amerikai ruhái mégis sokkal elegánsabban és vonzóbban voltak János szemében.

Mindkettőnek varrókészletet vesz ajándékba.

A hagyományos női szerepelvárásokat, s azok működését a munkavállaláson kívül a férjhez menés lehetőségein, módjain és szükségyszerűségének bemutatásán keresztül is megfigyelhetjük.

Jene-nek férjhez kéne mennie Lang úrhoz, amivel segítene szülei anyagi helyzetén, annak ellenére, hogy több ezer kilométerre dolgozik és él tőlük önálló életet, tehát el tudja tartani magát. Ebben az esetben nem vonható le egyértelmű következtetés arról, hogy Jene-nek apja csődbemenése miatti férjhez menése tényleg valós alappal rendelkezne, hiszen a lány önálló életet él, s az amerikai nyitottabbnak leírt rendszerrel ez

nem igazán fér össze, másrészt viszont, amikor János mégsem utazik vissza Magyarországra, s állandó állást kap, Jene habozás nélkül veleutazik további több ezer kilométerrel távolabb a szüleitől, s nincs szó többé az apa megmentéséről. Jennifer jelleméről nem kapunk túl árnyalt képet, szinte klisészerű úgynevezett amerikai lány, aki viszont a magyar valóság jegyeit is magán viseli: szemérmesség, finomság, szerénység, szűziesség, ami éles ellentétben áll a regény elején, az első találkozásával az amerikai diáklányok egy zajos csoportjával, akik közül Jene az egyik.

Jennifer egyszerre modern és hagyományos, de meg kell, hogy feleljen az ártatlan, szűz, megértő, kedves lány képének, akit a magyar fiatalember feleségül vehet.

Amikor Jenifer rövid időre szakít vele, János két nővel kerül kapcsolatba. Eltölt egy éjszakát egy gyönyörű, gazdag nővel, de utálja magát utána, viszont nem azért, mert testi kapcsolatba lépett a nővel, hanem mert az anyagi és rangbeli fölényben volt vele szemben. Amikor érzelem nélkül viszonyt folytat egy vele egyenrangú, dolgozó lánnyal, hosszú hónapokig, ettől nem érzi magát rosszul, csak elfogadja. Az anyagi és rangbeli fölény tehát taszító. A gazdag nő „kurva“, rossz nő, mert másokkal is lefekszik. A dolgozó lány ugyanúgy lefeküdt már másokkal, mégis partner, vagyis használható „társ“ vagy inkább szexuális és ideiglenes partner a túléléshez, akitől érzelementesen el lehet válni, hiszen nem hagy nyomot maga után.

Amikor újra találkozik Jenifferrel, szinte alig meri megkérdezni tőle, hogy volt-e közben valakivel testi kapcsolata, mert ha igen, már nem tudná őt ugyanúgy szeretni mint azelőtt, vagyis a nő elveszti értékét, ha már másnak odaadta magát. Zilahy főhősnének szerencséje van, mert szűzlányként veheti feleségül Jennifert.

Földes hősnőjében, Annusban is feltámad a romantikus szerelem, de csalódásait másként kezeli, sokkal realistább alkat, elfogadja azt, amit az élet nyújt neki, tapasztalataiból erőt merít. Annus az emigrációban szabadabb életet élhet, jobban fizető munkát vállalhat, vezető pozícióba kerül, de munkáját többször elveszti a politikai helyzet változásai miatt – külföldi.

A férjhez menés jelenti mégis a nőnek a biztos helyzetet, a stabilitás elnyerését, és a társadalmi szerep státuszát is. Annus is így gondolkozik, miután a szerelemre már rezignáltan, „józanul“ gondol. A házasságról alkotott képe viszont teljesen más, mint Zilahy hősnénél, hiszen Annus nem elvakult szerelemből tervezi a férjhezmenést, hanem komoly meggondolásból, egy olyan férfi oldalán kíván majd élni, aki mellett anyagi biztonság és kölcsönös megértés lenne a része. A jelenben azonban nagy szerelem és kiábrándulása után az orosz menekült Fedorral találkozgat, aki megérti sehová sem tartozó, magányos életét. Annus ugyanis az a családtag, aki iskolába nem járt, a családért dolgozott, s két fiatalabb testvérével

ellentétben nem volt lehetősége a francia társadalom részévé válni. Testvérei helyzete is különböző: húga, Klári orvos lesz, s megértő társra, egyenrangú francia partnerre talál. Jani szerelme, a francia lány viszont nem tudja elfogadni a magyar fiú és családja másságát, s ez kölcsönös, ezért Jani úgy dönt, hogy a gyarmatokon próbál szerencsét – egy újabb közegben, ahol talán már franciaként, a gyarmatosító hatalom magasabb rendű tagjaként élhet, s így emigráns létét a visszájára fordíthatja.

A női sorsok országtól függetlenek, a társadalmi berendezkedés hasonló, sőt azonos működése figyelhető meg a regényekben bemutatásokban is. A nők kiszolgáltatottsága, a nők elleni erőszak „természetessége“, az úgynevezett „természetes“ női szerepek megjelenése: az önfeláldozó anya, a szűzlány, az „öreglány“. A nő értékét egyértelmű módon a férfi mellett betöltött szerepe határozza meg, s legfőbb feladata ennek megfelelni fiatalságban, szépségben, stb.

Földesnél Stolczné, a magyar asztalos felesége haza akar utazni, amibe végük férje több havi veszekedés után beleegyezik, végül elutazása előtt megöli. Az algír munkást a honvágy gyötri, ezért veri a feleségét.

Zilahynál Mrs. Lee az öreg nő példája, aki már semmi jót nem remélhet az élettől, mert senkinek sem kell, csak messziről nézheti a szerelmet. Patrícia, Jene barátnője is igyekszik megfelelni az elvárásoknak, kedves, figyelmes a férfiakhoz, János jellemzése szerint érthető az igyekezete, hiszen már se nem szép, se nem fiatal, hogy tetsszen és feleségül vegyék. Szen Csieng a kínai virágáruslány csak egy rövid epizódban szerepel, de az erőszak egy formájának pontos kifejezése: „Hadd szorongassa a gazember azt a pötty ferde szemű kínai lányt. Fogadjunk, megint összekarmolt képpel fog megjelenni“ (Zilahy, 1985, 5).

Női és férfi élet/szöveg(stílus)?

A két szerző regényére nagyrészt éppen a „fordított arány” a jellemző: Földes realista, konkrét, tárgyilagos szövege eltér a nőknek tulajdonított álmodozó, személyeskedő, romantikus leírástól, Zilahy szövege nagyon sokban megfelel ennek.

Földes nem elemez, nem értékel – bemutat női és férfi sorsokat, az olvasóra bízva a véleményformálást, előrevetítve sorsuk lehetséges alakulását.

Zilahy pszichologizáló, elemző leírásai értékelik a szereplők tetteit, életvitelét.

A nemek közötti hatalmi viszonyok tehát nem változnak meg idegenben, a patriarchális társadalom működése ugyanolyan, ha helyenként úgy tűnik is, hogy bizonyos helyzetekben a nők nagyobb szabadságot élhetnek meg a magánéletben, a munkavállalásban, ez csak illúzió marad,

hiszen a velük kapcsolatba kerülő férfiak ugyanolyan értékek alapján ítélik meg őket, (s ők is saját magukat), mint hazájukban. S a külföld, Franciaország és Amerika társadalmi hatalmi viszonyai nem különböznek a magyarországitól alapjaiban. A lehetőségek felmerülése, s a másfajta élet lehetőségének felmerülése a köztes lét, a sehová sem tartozás következménye, amelyben az ember (férfi és nő) szabadabbnak érezheti magát, míg nem szembesül a valósággal, amely sokkal kiszolgáltatottabbá is teheti, mint hazájában lenne.

A másik ország, a múlt otthon hagyása, a társadalomból való kiesés a női-férfi kijelölt szerepek felszabadulását is jelenthetné, a határok felszabadulását.

Az országhatár átlépése azonban nem jár együtt a nők és férfiak elé támasztott társadalmi elvárások, határok átlépési lehetőségeivel.

A látszólag szabadabb életet beszűkítik végül ugyanazok az előítéletek, sztereotípiák, amelyeket részben otthonról hoztak, részben idegen létükből adódnak.

A két regény és recepciójának összehasonlítása után végkövetkeztetésként egyetérthetünk Elizabeth Grosz véleményével abban, hogy nincsenek olyan kritériumok, amelyek alapján egy szöveget egyszer és mindenkorra teljesen feministának vagy teljesen patriarchálisnak nevezhetünk. „...ezek a megjelölések a kontextustól függenek, a szöveg kontextuson belüli helyétől, és attól, hogy kik, miképpen és milyen célra használják fel“ (Grosz 232).

Nyilvánvaló tehát, hogy Földes Jolán és Zilahy Lajos értékelésében nagy szerepet játszott az a tény, hogy melyik nemhez tartoztak. A bemutatott példák alapján belátható, hogy az ún. női stílust, női írásmódot, témát a férfi esetében mentegetni próbálják, sőt dicsérik, a nő esetében ugyanazt lekicsinylik.

S végül egy megjegyzés erejéig érdemes idézni Goodman megállapítását, mely nem csak arra figyelmeztet, hogy a nők és férfiak írása közötti különbséget nem alapozhatjuk a nemek közötti különbségek „hagyományos“ felfogására és értékelésére, hanem leszögezi azt is, hogy a nők sem egyformán írnak, még ha ugyanazt vagy hasonló társadalmi helyzetet és szerepet élnek is meg, akkor sem, ha ebből kifolyólag egy másik valóságot ismernek, mint amit az uralkodók ismernek (299). Ez a téma viszont további szempontokat figyelembe vevő elemzését igényelné például az emigrációról nők által írt szövegeknek.

Felhasznált irodalom:

- Bókay Antal. 1997. *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*. Budapest: Osiris.
- Borbándi Gyula. 1992. *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Budapest: Hitel.
- Borbándi Gyula. 2006. *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Hága: Mikes International.
- Erős Kinga. 2009. „Emigránsok utcája. Földes Jolán: *A halászó macska uccája*.” In: Varga Virág és Zsávolya Zoltán, szerk. *Nő, tükrök, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*. Budapest: Ráció Kiadó, 326-331.
- Földes Jolán. 1936. *A halászó macska uccája*. Budapest: Athenaeum.
- Földes Jolán. 2006. *A halászó macska uccája*. Budapest: Agave könyvek.
- Illés Endre, szerk. 1979. *Írók két háború közt*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Goodman, Kay. 1989. *Weibliche Autobiographien*. In: Hiltrud Gnüg és Renate Möhrmann, szerk. *Frauen Literatur Geschichte. Schreibende Frauen vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Frankfurt, Main: Suhrkamp, 289-299.
- Grosz, Elizabeth. 1995. „Nemi aláírások – Feminizmus a szerző halála után.” In: Séllei Nóra, szerk. *A feminizmus találkozásai a (poszt)modernnel*. Debrecen: Csokonai, 212-232.
- Hegedűs Géza. 1989. „Földes Jolán és a halászó macska uccája. Utószó.” In: Földes Jolán. *A halászó macska uccája*. Budapest: Pallas, 195-204.
- Hevesi András. 1936. „A halászó macska uccája. Földes Jolán regénye.” *Nyugat* 12. <<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00611/19392.htm>>
- Huyssen, Andreas. 2002. „A tömegkultúra mint nő: a modernség másika.” *Kalligram* 2002/9., 19-29.
- Jablonczay Tímea. 2009. „A szöveg mint az anya teste. Földes Jolán: *Mária jól érett*.” In: Varga Virág és Zsávolya Zoltán, szerk. *Nő, tükrök, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*. Budapest: Ráció Kiadó, 310-325.
- Kardos László. 1938. „Más világrész. Földes Jolán novellái.” *Nyugat* 1938.3.

- Keményffy János. 1937. „Egy nemzetközi regénypályázat magyar győztese.” Különlenyomat a Budapesti Szemle 1937. évi februári füzetéből, 251-254.
- Komlós, Aladár. 1936. *A halászó macska uccája*. Budapest: Szép Szó. 30-31.
- L'Homme, Ilona. 2007. „Nőies és férfias a 20. század első felének irodalomkritikai diszkurzusában.” In: Barát Erzsébet és Sándor Klára, szerk. *A nő helye a magyar nyelvhasználatban*. Szeged: JATEPress, 131-144.
- Mérő Ferenc, szerk. 1966. *Emigrációs magyar irodalom lexikona*. Köln-Detroit-Wien: Amerikai Magyar Kiadó.
- Mónus Illés. 1936. „A történelem sodrában.” *Szocializmus. Szociáldemokrata folyóirat*. Budapest: Világosság Rt., 558-559.
- Nagl-Docekal, Herta. 2006. *Feminista filozófia*. Ford. Hell Judit. Budapest: Áron.
- Nagy Csaba. 1990. *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Budapest: MTA It.Int. PIM. I. köt. A-G.
- Nemeskürthy István. 1985. *Diák, írj magyar éneket. A magyar irodalom története 1945-ig*. 2. kötet. Bratislava: Madách.
- Nguyen, Luu Lan Anh. 2005. „Férfiak és nők a munka világában. Nemi szerepek a munkahelyen.” *Magyar Pszichológiai Szemle*, 60:1-2, 111-134.
- Péter László, szerk. 1994. *Új Magyar irodalmi lexicon*. 3. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Rónay László. 1991. „Rónay László emlékbeszéde Zilahy Lajos sírjánál 1991. március 27-én a Farkasréti temetőben.” *A lélek nem aludt ki. Tisztelegés Zilahy Lajos születésének századik évfordulóján*. Szentendre: Pest megyei múzeumok igazgatósága.
- Schöpflin, Aladár. 1937. *A magyar irodalom története a XX. században*. Budapest: Grill Károly.
- Scott, Joan Walach. 2006. „Rod: užitočná kategória historickej analýzy.” In: Cviková, J.- Juránová, J. – Kobová, J., szerk. *Histórie žien. Aspekty písania a čítania*. Bratislava: Aspekt, 40-71.
- Séllei Nóra. 2007. *Mért félünk a farkastól? Feminista irodalomtudomány itt és most*. Debrecen: Kossuth.
- Szabolcsi Miklós. 1966. *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Szakonyi, Károly. 1989. *Előszó*. In: Földes Jolán. *A halászó macska uccája*. Budapest: Pallas, 5-8.
- Zilahy Lajos. 1990/1935. „Új szellemi frontot!” In: Nagy Sz. Péter, szerk. *A népi-urbánus vita dokumentumai 1932-1947*. Budapest: Rakéta Könyvkiadó, 193.
- Zilahy Lajos. 1985. *A lélek kialakzik*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Zsadányi Edit. 2010. augusztus 7. Írónők a századelőn. <<http://www/villanyspenot.hu>>
- Zsadányi Edit. 2009. „Piros mályva, papsajt, jézusszíve, bazsali, rezeda meg kisasszonycipő. A felsorolás és a személytelen narráció formái Kaffka Margit, Ritoók Emma és Földes Jolán prózájában.” In: Varga Virág és Zsávolya Zoltán, szerk. *Nő, tükröz, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*. Budapest: Ráció Kiadó, 89-106.

Benkő Krisztián

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Judith Butler és a Közel-Kelet

*I was humiliated in the shackles.
How can I now compose verse? How can I now
write?
After the shackles and the nights and the
suffering and the Tears,
How can I write poetry?
(Sami al-Haj, Poems from Guantánamo)*

A szöveg a queer elmélet legjelentősebb teoretikusa, Judith Butler pályájának 21. századi alakulásával foglalkozik. Bevezetésképpen felvázolja a filozófus 2000 és 2010 közötti munkájának főbb tendenciáit: a közel-keleti politika iránt megélt érdeklődésének motivációit és teoretikus kontextusait. „Az antiszemitizmus vádja: cionizmus és az identitás felforgatása” c. részben összefoglalom Butler fontos tanulmányának argumentációját. Végül a „Terepgyakorlatok 2010-ben” c. lezáró részben a politikai aktivizmus terepén, Gay Pride események kommunikációjában veszem szemügyre a Kaliforniai Egyetem professzorának hatását, illetve ezzel összefüggésben a homonacionalizmus és a queer nation fogalmainak előtérbe kerülését. A szövegben jelzésszerűen kitérek egy epizódra Butler új korszakának hazai recepciójából. A konferencia szervezői, Barát Erzsébet és Sándor Klára mellett köszönettel tartozom Pető Andreának, aki könyvtári ajánlólevelével hozzájárult a szöveg elkészüléséhez.

Az alábbi tanulmány a queer elmélet legjelentősebb teoretikusa, Judith Butler pályájának 21. századi alakulásával foglalkozik. Bevezetésképpen felvázolja a filozófus 2000 és 2010 közötti munkájának főbb tendenciáit: a közel-keleti politika iránt megélt érdeklődésének motivációit és teoretikus kontextusait. „Az antiszemitizmus vádja: cionizmus és az identitás felforgatása” c. részben összefoglalom Butler fontos tanulmányának argumentációját. Végül a „Terepgyakorlatok 2010-ben” c. lezáró fejezetben a politikai aktivizmus terepén, Gay Pride események kommunikációjában veszem szemügyre a Kaliforniai Egyetem professzorának hatását, illetve ezzel összefüggésben a homonacionalizmus és a queer nation fogalmainak előtérbe kerülését. A szövegben jelzésszerűen kitérek egy epizódra Butler új

korszakának hazai recepciójából. A konferencia szervezői, Barát Erzsébet és Sándor Klára mellett köszönettel tartozom Pető Andreának, aki könyvtári ajánlólevelével hozzájárult a szöveg elkészüléséhez.

Új tendenciák Judith Butler munkásságában (2000-2010)

A magának *Gender Trouble* (Problémás nem) című könyvével nemcsak a társadalmi nemi szerepek kutatásában, hanem – a szerep és az identitás mint olyan performativitásának korszakalkotó elméletével – a kultúratudomány szélesebb területén nevet szerző filozófus életművében az elmúlt tíz évben új kérdézési irányok jelentek meg, érdeklődése a közel-keleti politika felé fordult. A politika és filozófia határterületén elhelyezhető írásai, mindenekelőtt *Precarious Life* (Bizonytalan élet, 2004) és *Frames of War* (A háború keretei, 2009) című könyvei mellett politikai aktivizmust is kifejtett: támogatja a 2005-ben elindult nemzetközi BDS (Boycott, Divestment and Sanctions) elnevezésű kampányt, egyebek mellett azáltal, hogy bizonytalan ideig nem ad elő a Tel-Aviv-i Egyetemen, illetve 2010-ben, a berlini Christopher Street Day rendezvényen a gender politika kontextusában is nyomatékokat adott arab-szimpátiájának.

A 2010 februárjában készült *Haaretz*-interjúban Butler kifejtette, hogy az új tendenciák megjelenésében inkább a pálya folytonossága és nem fordulata az igazán lényeges: a feminizmus és gender studies művelése nem marginalizáló tényező, amely kizárja, hogy ezzel párhuzamosan úgymond komolynak vélt kérdésekben is megszólaljon valaki. Némi iróniával a beszélgetés elején Butler – mielőtt rátérnének Izrael égető aktuális politikai kérdéseire – megkéri kérdezőjét, hogy szólítsa őt férfinak. Sejthetően ezzel a performatív aktussal nem a nőktől (a feminizmus nem létező alanyaitól) szándékozta elvitatni a politizálás komolyságát, hanem önmaga queerségére reflektált, ezzel elejét véve annak a feltételezésnek, hogy érdemi politikai szerepvállalásához el kellene hallgatnia korábbi pályaszakaszát. Noha az interjú készítője kísérletezik a bagatellizálással, amikor a gondolatok meggyőző erejét mérlegelve felteszi, hogy Izraelnek minden bizonnyal egy queer női miniszterelnökre lenne szüksége.

Könyveiben és az interjúban Butler a gyász témáját emeli ki a folytonosság fő tényezőjeként. Elméleti szinten érzékelhető munkáiban a foucault-i ihletésű Giorgio Agamben hatása, aki úrafelfedezte kutatásaiban az ókori római jog *homo sacer* kategóriáját, a bárki által meggyilkolható, de senki által meg nem gyászolható élet kategóriáját. A háborúk és az erőszak korszakában Butlert jogi és etikai szinten kezdte foglalkoztatni a gyász, továbbra sem teljesen függetlenül a melankóliáról adott korábbi freudi értelmezéseitől. A palesztin-izraeli konfliktusban, az Egyesült Államok közel-

keleti támadásaiban megkülönböztetetté vált a meggyászolandó élet és a pusztán a „háború eszközeként” értett, így nem meggyászolandó vagy meggyászolhatatlan élet kategóriája. „A gyászolhatóság kérdése kötötte össze a queer politika, különösen az AIDS-válság körüli munkámat és mostani munkámat a háborúval és az erőszakkal, beleértve az Izrael-Palesztina körüli munkát” – fogalmazott az interjújában. – „Az izraeli kormány és a média azt kezdte terjeszteni, hogy mindenki, akit megöltek vagy megkárosítottak Gazában a Hamas tagja volt; vagy mindannyian a háborús törekvés részei voltak; még a gyerekek is a háborús törekvés részei voltak”. Az interjú tanúsága szerint Butler az izraeli-palesztin konfliktusban az etnikumról való szindekdochikus gondolkodás kétféle használata egyaránt felháborította. Míg a háborús logika szerint a palesztinok esetében a rész reprezentálja az egészt, vagyis minden palesztin öngyilkos merénylő; addig Izraelnek minden részletet reprezentálandó egészként kell funkcionálnia, vagyis – Lawrence Summers nyomán – aki zsidó, az nem kritizálhatja az izraeli erőszakot, ellenkező esetben az antiszemitáknak dolgozik vagy öngyűlölő zsidó.

A *Precarious Life* című esszéjében Emmanuel Levinas emberi arcáról adott értelmezését gondolja tovább, illetve – miként gender kutatásaiban – újabb munkájában is Michel Foucault nyomdokaiban halad Butler, a kötet *Indefinite detention* (Határozatlan elzárás) című fejezetében Foucault kormányzatiság-fogalmának értő olvasatát adja: az USA által működtetett, nemzetközi jogokat felmondó börtönök (pl. Guantánamo Bay) szükségessé teszik a kormányzás és a szuverenitás viszonyának újragondolását. „Az új szabályozások publikálásával az Egyesült Államok kormánya fenntartja, hogy számos guantánamói őrizetesnek egyáltalán nem lesz tárgyalása, hanem ehelyett határozatlan ideig elzárják őket. Fontos arra rákérdeznünk, hogy milyen feltételek mellett válhatnak egyes emberi életek méltatlanná az alapvető, ha nem egyetemes emberi jogokra. [...] Meddig terjed a faji és etnikai keret, melynek megfelelően ezeket a bebörtönzött életeket az emberinél kevesebbnek látják és ítélik, vagy eltávolítandónak az emberi közösségből?” (Butler 2004, 56-57). Bár erre Butler nem utal, nem elhanyagolható tényező, hogy Foucault alapul vett, 1978-as *Kormányzatiság* című írása nem volt független az iráni forradalom körüli események ihletésétől.

A borítóján Susan Crile *Olajtüzek tükröződése* című festményével díszített *Frames of War* kötet újra visszatér a gyász témájához, és – továbbra sem függetlenül Foucault antihumanizmusától – az Ember nyugati normájának kereteit feszegeti. A kultúratudományi perspektívát némileg szélesítve a politikai újságírás és az európai emigrációs politika anti-muszlim rasszizmusának elemzésein túl Butler figyelme kiterjed a koncentrációs táborokból előkerült életjelekre, így az Abu Ghraib-i pornográf képekre és a

guantánamói költészetre is. Jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a szembetűnő tendenciának, hogy ennek a kötetnek a szövegei mind Európában (Londonban, Berlinben, Barcelonában és Párizsban), és nem az Egyesült Államokban jelentek meg először.

A *Torture and the Ethics of Photography: Thinking with Sontag* (Kínzás és a fényképezés etikája: Együtt gondolkodva Sontaggal) című esszé alcímét a gyászmunka és a kegyelet kötelező körei motiválhatták, bár Sontag utolsó – fényképezés témájához visszatérő – kiváló könyvének egyik központi gondolatáról nem tud mást írni Butler, csak azt, hogy semmi értelme („it does not make sense to accept Sontag’s claim”) (Butler 2009, 66). Sontag azt állítja, hogy az Abu Ghraib-i fényképek, melyeken amerikai katonák arab fogjokat kínoznak, önmagukban, verbális értelmezés nélkül nem váltanak ki olyan hatást, mely a háborút elítélő etikai álláspont megfogalmazását ösztönözné, mert „a sokk maga klisévé vált, és a kortárs fotográfia esztétizálni kezdte a szenvedést, hogy fogyasztói igényt elégítessen ki” (Butler 2009, 69). A narratív értelmezést evidenciaként alátámasztó fényképek szemlélésekor azonban nemcsak azt látjuk, hogy mit ábrázolnak, hanem azt is, hogy hogyan ábrázolják azt, amit ábrázolnak – „a fotó nem pusztán vizuális kép, mely értelmezésre vár, maga is aktívan értelmez”, amennyiben az államhatalom lehetővé teszi, hogy a megtörténő akció fényképészek által megerősített pózolásá válhasson. Hogyan tulajdoníthatta volna Donald Rumsfeld az amerikai identitás esszenciáját az Abu Ghraib-i fényképeknek („define us as American”), ha azok értelmezés nélkül csupán szadomazo fantáziákat kielégítő homoszexuális erőszak képei maradnak? Mindazonáltal Bush elnök meglehetősen rövidre zárt reakciója – „ez gusztustalan” – némileg nyitottabbá teszi Butlert a pornográf kontextus értésében, amikor Joanna Bourke-nak, a nemi erőszak történetét kutató történésznek a *Guardian*-elemzését olvassa. „Bourke engedelmével, a képekkel *nem* az a probléma, hogy egy személy diadalmaskodik egy másik személy nemiszerve fölött. Tegyük fel, hogy mi mindannyian ezt csináljuk alkalom adtán, és nincs semmi különösebben kifogásolható ebben a diadalban, és talán pontosan ez az, ami ahhoz szükséges, hogy jól érezzük magunkat [needed to make for a good time]” (Butler 2009, 86-87). A probléma mégiscsak az, hogy a képen bemutatott akciók minden szereplője szemében büntetés a homoszexualitás: a homofób amerikai katonák számára éppúgy, mint a vallási tilalom megszegésével megszegyenített muszlim rabok számára.

A politikai allegorizálás olykor közhelyekbe futó szólamai mellett a guantánamói költészet értelmezése során poétikai szempontokat is érvényre juttat a *Survivability, Vulnerability, Affect* (Túlélőképesség, sebezhetőség, testalkat) című írás. A 2007-ben megjelent *Poems from Gauntánamo*

(Költemények Guantanámóból) című huszonkét verset tartalmazó antológia Shaker Abdurraheem Aamer soraival indul:

Peace they say.
Peace of mind?
Peace on earth?
Peace of what kind?

I see them talking, arguing, fighting –
What kind of peace are they looking for?
Why do they kill? What are they planning?

Is it just talk? Why do they argue?
Is it so simple to kill? Is this their plan?

Yes, of course!
They talk, they argue, they kill –
They fight for peace.
(Falkoff 20)

Butler az álszentséggel szembeni irónia mellett arra is felhívja a figyelmet a költemény kapcsán, hogy „olyan lírai műfajokat használ, amelyek a Koránnak és az arab nemzeti költészetnek is részei, ami azt jelenti, hogy idézetek – vagyis, amikor a költő beszél, akkor beszélők történetét invokálja és metaforikusan az ő társaságukban helyezi el magát” (Butler 2009, 58). A cenzúrán átengedett, így a börtönből kijutó versek olyan testek lenyomatai, melyek kívül helyeződtek a humanizmus Ember-fogalmának normáján, és melyekről nem tudhatjuk, hogy valaha is élve kijutnak-e Guantanámóból.

Butler 2000 utáni munkáiról összefoglaló érvénnyel elmondható, hogy talán kevésbé eredeti vagy újszerű, mint gender kutatásai (noha éppen ő maga leplezte le az eredetiség illuzórikusságát), bátorsága mindenképpen figyelemre méltó.

Az antiszemitizmus vádja: cionizmus és az identitás felforgatása

„A kérdés, végül is ki zsidó, [...] még hosszú ideig nyitott kérdés marad” – ezzel a következtetéssel zárta *Vallás és állam a független Izraelben* című, 1965-ben a *Vigiliában* megjelent írását Ungváry Rudolf (Ungváry 666), mely találóan summázza Judith Butler *The Charge of Anti-Semitism: Jews, Israel and the Risks of Public Critic* (Az antiszemitizmus vádja: zsidók, Izrael és a nyilvános kritika kockázatai) című esszéjének argumentációját. A *Precarious Life*

kötetben közölt szöveg előzménye 2003 augusztusában a *London Review of Books*-ban jelent meg *No, It's Not Anti-Semitic* (Nem, ez nem antiszemita) címmel.

A szöveg gondolatmenetének összefoglalása során két fő téma emelhető ki: 1. milyen veszélyei lehetnek annak, ha bármilyen Izraelre vonatkozó kritikát az antiszemitizmus vádjával illetünk?; 2. hogyan forgatja fel a zsidó identitást a cionizmus?

A megszólalás apropójául Lawrence Summersnek, a Harvard Egyetem elnökének kijelentése szolgált, miszerint az akkori helyzetben (2002) minden Izraelre vonatkozó kritika „ha nem intencionálisan, akkor effektíve antiszemita” (Butler 2004, 101). A válasz szerint már az effektív és intencionális antiszemitizmus megkülönböztetése is problematikus, de annál inkább az a „jelenlegi” helyzet, a „most” kiemelése, mert a 21. században

történetileg olyan helyzetben vagyunk, amikor a zsidók nem tekinthetők mindig és kizárólag vélemezett áldozatoknak. [...] Semmilyen politikai etika sem kezdődhet annak színlelésével [assumption], hogy a zsidók monopolizálják az áldozatiság pozícióját. (Butler 2004, 103)

(Ennek a kijelentésnek különös súlyt ad, hogy a magyar származású Butler a *Haaretz*-interjúban is elmondja, több rokonát a holokauszt során vesztette el.) Azzal a feltételezéssel szemben, hogy az Izraelre vonatkozó minden kritika intencionálisan antiszemita, azért effektíve diszkriminatív tendenciákhoz vezet, Butler úgy érvel, hogy az intenció mindig a befogadótól és nem a szerzőtől függ. Ahhoz, hogy valaki a gyarmatosítást, a Birzeit Egyetem bezárását, a ramallahi és jenini otthonok lerombolását, a számos gyerek és civil meggyilkolását ért kritika mögött olyan burkolt jelentést fedezzen fel, ami zsidóellenes, inkább az értelmező és nem a beszélő intenciója szükséges. „Egy beszéd intenciója nem eleve a beszélőé, hanem azt a hallgató utólag a beszélőnek tulajdonítja” (Butler 2004, 105-106).

Még 1993-ban, *Bodies that matter* [*Jelentős testek*] című könyvében írta le Butler életművének egyik legbrilliansabb kijelentését:

A szubjektum decentralálásának egyik ambivalens implikációja, hogy az ember írása szükségszerűen és elkerülhetetlenül kisajátítható. De a tulajdonlásba vetett hit feladása egy sor fontos politikai következménnyel jár: mert az ember szavainak átvehetősége, átalakíthatósága és deformálhatósága sokféle utat nyit meg egy közösség előtt. (Butler 2005, 229)

Bár e sorok írója – a méltatott szerzővel összhangban – csakis elítélheti a szavakkal való politikai visszaélést, mégsem zárható ki, hogy az Izraelre vonatkozó kritika rossz kezekbe kerüljön: ezzel a sajnálatos eshetőséggel,

következetesen saját elméleti előfeltevéseihez maga Butler is számol, amikor felteszi, az ilyen állítások azok által is kisajátíthatóvá válhatnak, akik

nemcsak Izrael összeomlását, hanem általában a zsidó nép degradálását és leminősítését is kívánják. Ebben az esetben magát a diskurzust, ha nyilvánosságra kerül, azok veszik át, akik nemcsak Izrael kritikájára akarják felhasználni, hanem a zsidók sértegetésére és irántuk táplált gyűlöletük kifejezésére is. (Butler 2004, 106)

Ha azonban a visszaélések elkerülése érdekében minden Izraelre vonatkozó kritikát, még a nyilvánvalóan jószándékúakat is kizárjuk a nyilvánosságból, ahogy ezt Summers elvárja, akkor – írja Butler – ez a negatív használatot monopolizálja. Itt lendül át kétértelműségbe a Harvard Egyetem elnökének cenzori lépése: éppen ő maga az, aki az Izrael-ellenes kritikákat antiszemitának hallja, vagyis ő a rossz intenció hordozója.

Az argumentációja másik részében Butler – *Gender trouble* című könyvének alcímére utalva – kísérletet tesz a zsidó identitás felforgatására (szubverziójára), sokkal inkább ebben látja az Izrael-kritika általános érvényű antiszemita hangjának elkerülését, semmint a kritika cenzúrázásában. „Summers egyenlőségjelet tesz a cionizmus és a zsidóság, a cionisták és a zsidók közé, holott éppen ez az antiszemitizmus taktikája” (Butler 2004, 123). Butler a kollektív etnikai identitást kérdőjelezi meg, amikor nemcsak a zsidók és Izrael, a zsidók és a cionizmus bármely formája közötti identifikáció kizárolagosságát utasítja el, de még Izrael (Állam) és az egyes polgárai közötti identifikációt is számos ellenpéldával cáfolja – magát a „zsidó”-ságot egy történetileg és kulturálisan változó identitásként fogja fel.

Az az érv, hogy *minden* zsidónak szívügye Izrael Állam, egyszerűen nem igaz. Valakinek a besózott marhahúsos szendvics a szívügye vagy bizonyos történetek a Talmudból, nagyanyja emlékezései, a borscs íze vagy a jiddis színház visszhangjai. Valaki héber dalokkal foglalkozik a legtöbbet vagy vallási liturgiával és rituálékkal. Valaki kelet-európai történeti és kulturális archívumokba vagy a Soahba fektet be [investment in Soah]. (Butler 2004, 113)

Bár Izrael körüli munkájában egy antiszemita sztereotípiát lebontásán fáradozik, a *New York Times* újságírójának, Tamar Lewinnak 2002-ben sikerült megoldania, hogy őt magát is antiszemitának nevezze – a „good enough jew” normájának megsértésével kétségtelenül sebet ejtett egy hatalmi törekvése érdekében globális egységet magára erőltetni próbáló testen.

A hazai recepció egyetlen epizódjára hívnám csak föl a figyelmet, mert rafináltsága folytán különösen veszélyes. Fuchs Anna az *Élet és irodalomban* publikálta 2009 májusában *Feminista félelem a szabadságtól* című

írását, melyre – a jelen kontextustól ugyan függetlenül – Joó Mária, Gyárfás Judit és Huszár Ágnes is felháborodással reagált. „A posztmodern feminizmus kulturális relativizmust hirdet: »Hogyan alapozhatnánk meg egy elméletet vagy politikát egy ’egyetemes’ beszédhelyzetben?» – kérdezi a legfontosabb amerikai feminista filozófusnak tartott Judith Butler, aki szerint az egyetemesség nem más, mint a fehér ember önigazolása” (Fuchs) – írja, majd példák sorát hozza fel az arab országokban körülmetélt vagy megkövezett nők helyzetéről. Miközben éppúgy nem húnyhatunk szemet az említett jogsértések felett, ahogy az izraeli erőszak felett sem, mégis álságos csúsztatás a közel-keleti politika kapcsán feministaként vagyis 2000 előtti munkái alapján utalni Judith Butlerre. Ha egyszer valaki társítja a Közel-Keletet és Judith Butlert, akkor evidens, hogy argumentációjának azt a részét idézze, amely ténylegesen a témára vonatkozik. Ellenkező esetben annak gyanúja is megfogalmazódhat, hogy Fuchs cikkében cionista támadás érte Judith Butlert: Izraelről adott kritikájának elhallgatása leginkább arra utal, hogy ez a kritika érzékeny pontot érintett. Tamás Gáspár Miklós szavai kíváncsoknak ide:

Liberálisnak tartott közírók (vö. »csinosnak mondott úrinő») Pim Fortuyn, Theo van Gogh, Geert Wilders, Ayaan Hirsi Ali (akit a magyar Wikipedia »holland feministának és ateistának« nevez, haha) nevű iszlámgyűlölő fasiszták dicséretét zengik, a liberális rádió reggeli adása az amerikai Tea Party uszítását helyesli élénken [...] »Baloldali« kormányok és értelmiségiek támogatták a Jugoszlávia, Afganisztán, Irak, Palesztina (Gázai övezet) elleni imperialista agressziókat. [...] Van liberális és antiliberalis szélsőjobboldal. (Tamás)

Terepgyakorlatok 2010-ben (homonacionalizmus és queer nation)

A 2010-es év nemzetközi queer politikája Judith Butler hatásáról árulkodik. A nyár eleji Toronto Pride felvonuláson részt vett a Brent Hawkes által vezetett QUAIA, Queers Against Israeli Apartheid (queerek az izraeli fajvédő politika ellen) nevű csoport, akiket ellentüntetők próbálták cenzúrázni. Brent Hawkes, kanadai lelkész 1977 óta a torontói Meltropolitan Community Church szolgálatában áll, mint LMBT képviselő és meleg jogi aktivista, aki a QUAIA megalapítása mellett az azonos neműek egyházi házasságának ügyében ért el számottevő eredményeket. A 2010. június 19-én tartott berlini Christopher Street Day rendezvénysorozat díszvendége Judith Butler volt, aki visszautasította a Berlin Pride által felajánlott Zivilcourage Prize-t, amelyet saját maga helyett olyan szervezeteknek ajánlott fel, amelyek

színesbőrű, elsősorban muszlim queereket tömörítene. Butler a díj visszautasítását a homonacionalizmusnak nevezett jelenség előtérbe kerülésével indokolta.

A berlini események szükségessé teszik a queer nation és a homonacionalizmus fogalmi közötti viszony értelmezését. A homonacionalizmus fogalma legrészletesebb kifejtést Jasbir Puar 2007-es *Terrorist Assemblages: Homonationalism in Queer Times* [Terrorista csoportosulások: a queer idők homonacionalizmusa] című könyvében nyert, melyben azt vizsgálja, hogyan alakult ki az Egyesült Államokban a heteronormativitás mintájára a homonormativitás ideológiája: a homonacionalizmus szempontjai megkülönböztethetővé kívánják tenni a „megfelelő homo” patriótákat a terrorista-gyanús faji elemektől. A berlini díjátadó előzményeiről a SUSPECT nevű szervezet számolt be részletesen. Az elmúlt években a rasszizmus vált a nemzetközi Pride események vezérfonalává, Torontótól Berlinig. A 2008-as Berlin Pride mottója a „Hass du was dagegen?” (Bajod van vele?) volt, ami eljátszik a Hass ’gyűlölet’ szóval. Az új kutatások a színesbőrű bevándorlókval való feltétlen szolidaritás helyett egyre inkább azt látszanak bizonyítani, hogy Berlinben a homofób indíttatású erőszak elkövetői az archaikus, primitív, patriarchális országokból érkező bevándorlók. Ez a morális pánik homonacionalista szervezetek (például a Maneo nevű meleg segélyvonal) létrehozásához vezetett, és olyan kampányhoz, melynek hatására a bevándorlók lakta negyedekben megerősítették a rendőri jelenlétet.

Mindez egyrészt a queer nation koncepció megszületésének logikus következménye, a queer paradigma ugyanis – egyik teoretikusát idézve – „elutasítja a hagyományos, marxista-leninista struktúrát, és kitart a szexuálpolitika autonómiája mellett [...] hajlamos ezeknek a különbségeknek a romantizálására” (Watney 175). (Itt említeném meg a New York-i Garrett Graham *The Gay State. The Quest for an Independent Gay Nation-State and What it Means to Conservatives and the World's Religions* [A Meleg Állam. Kutatás egy Független Meleg Nemzetállamért és amit ez jelent a konzervatívok és a világ vallásai számára] című szintén 2010-ben megjelent könyvét, mely sajátos csavar a queer nation koncepcióban: a címével egyértelműen Theodor Herzl *Judenstaat*-jára utaló könyv harmadik világbeli országok LGBT közössége körében próbál népszerűsíteni egy cionizmus-exploitationt.) Míg azonban a queert, mely nem feltétlenül tekinti saját problémájának az egyéb, például etnikai kisebbségek ügyét, radikális normaellenesség jellemzi, addig a homonacionalizmus egy normalizáló, konzervatív tendenciát jelez. A kisebbségek közötti koalíció helyébe itt nem a függetlenedés lép, hanem akár a más kisebbségekkel való szembefordulás az adott ország többségi nacionalizmusának nevében – nevezik „szivárványos nacionalizmus”-nak is

(hazai történeti példaként utalhatunk Tormay Cécile vagy Bangha Béla esetére; bár a szélsőjobboldali queer Bangha Béla-körre hatással volt az a pesti születésű cionista Max Nordau, akinek elfajzás (Entartung)-elmélete a Harmadik Birodalomban az avantgárd művészek üldözésének vált ideológiai alapjává – így e kör tevékenysége részlegesen megelőlegezte a kortárs homonacionalizmust). Hogy e tendencia kortárs változata mégsem ennyire egyszerű, arra két példával igyekszem rávilágítani: az egyik Butler elemzése a hollandiai bevándorlási politika homonacionalizmusáról, a másik Aeyal Gross nyilatkozata, melyet a 2010-es berlini események után pár nappal tett közzé. Ezek ugyanis azt sugallják, hogy a (Nyugat-) Európában megjelent homonacionalizmus amerikai és izraeli import, és nem egyszerűen bevándorló-ellenességről, hanem konkrétan az anti-muszlim rasszizmusról szól.

„Az emberiség nem fejlődik, mégcsak nem is létezik” – idézi Judith Butler *A hatalom akarásának Nietzschejét Sexual Politics, Torture, and Time* (Szexuálpolitika, kínzás és idő) című írásában (Butler 2009, 133). A szexuális és emigráns kisebbségek között Európában megjelent feszültség oldását a „most”-ra hivatkozó radikálisan modern jelszavak diszlokációjától reméli. Az új jelenségek azt mutatják, hogy a

„szabadság” progressziója megkönnyíti a progresszív szexuálpolitika, illetve a rasszizmus és vallási diszkrimináció politikai különválasztását. [...] a „szabadság” fogalma a bigottság és erőszak eszközeként használható. Ez akkor történik meg borzasztóan [frightfully], amikor a nők szexuális szabadságát vagy a meleg és leszbikusok kifejezési és társulási szabadságát használják fel eszközként az iszlám elleni kulturális támadásra, hogy igazolják az Egyesült Államok hatalmaskodását és erőszakoskodását. (Butler 2009, 104-105)

(Ennek a taktikának szemléletes példája Fuchs Anna korábban idézett cikke). Hollandiában például a szexuálpolitika olyan hatalomra tett szert, hogy 2008-ban az újonnan érkező, „pre-modern” bevándorlókat két férfi csókolózását ábrázoló fényképekkel tesztelték: akarnak-e olyan országban élni, ahol ilyet láthatnak. Butler utal Pim Fortuynra és Theo van Goghra, mint a „szabadság” szószólóira, akiktől kénytelen elhatárolódni. „Vajon a teszt a szabadságom liberális védelme, aminek örülöm kéne vagy a szabadságomat itt arra használják, hogy erőszakoskodjanak?” (Butler 2009, 107). Az arab kultúra – modernség nevében szükségesnek kikiáltott – civilizálásának missziója kapcsán úgy fogalmaz a *Frames of War* szerzője, hogy

mindig lehetséges nemcsak azokat a szerteágazó irányokat megmutatni, amelyekben az iszlám modern, hanem – hasonló jelentőséggel – azt is, hogy bizonyos szekuláris ideálok nem fejlődhetek volna ki az iszlám

gyakorlatokon keresztüli transzmissziójuk és feldolgozásuk nélkül. (Butler 2009, 133-134)

– és gondolatmenetét Walter Benjamin történelemfilozófiai tézisével zárja, mely szerint az emberiség történelmi fejlődése koncepciójának kritikája mindenekelőtt a fejlődésnek magának a kritikájára alapozódhat.

Aeyal Gross 2010. július 3-án tette közzé *Israeli LGBT Politics Between Queerness and Homonationalism* (Az izraeli LMBT politika a queerség és a homonacionalizmus között) című nyilatkozatát, melyben a 2010-es Tel-Aviv Pride előzményeit és eseményeit összegezte. A Nyilatkozat főbb téziseit ismertetem a következőkben. A 2001-es második intifada után megalakult a *Black Laundry* (héberül: כביסה שחורה, *Kvisha Shchhora*) nevű queer radikális aktivista csoport, első akciója a 2001-es parádéhoz kötődött, melynek jelmondata lett, hogy ahol megszállás van, ott nincs büszkeség („There is no pride in the occupation”), illetve a palesztin-szimpatizáns queerekkel kapcsolatban megjelent a „fekete-rózsaszín koalíció” elnevezés. Az *Anarchists Against the Wall* csoporttal is együttműködő „feketemosók” célja nem a palesztinok kioktatása a meleg szabadságról, hanem inkább a szolidaritás kifejezése a szabadságküzdelmük mellett – bár azt a reményt is megfogalmazzák, hogy pozitív hatással lehetnek a konzervatív palesztin kultúrára.

Gross értékelése szerint a palesztinok elleni erőszakos politika megjelenésével nagyjából egybeesett Izraelben a meleg és leszbikus jogok védelmének fellendülése, mint a demokrácia „fügefa-levele”. Ez az utóbbi években egy jól dokumentált, nagy dobra vert kampánnyá vált, mely azt kívánta reprezentálni, hogy Izrael nyugati típusú progresszív demokrácia, szemben az elmaradott, homofób és nőgyűlölő iszlám országokkal. Mindez részévé vált a „terrorizmus elleni háború” argumentációjának, beleértve a palesztin területek megtámadását és megszállását. Például a miniszterelnök, Benjamin Netanyahu 2009-es ENSZ-beszédében úgy utalt Iránra és Gazára, mint helyekre, „ahol homoszexuálisokat akasztanak fel” (Váncsa). (Zárójelben jegyzem meg, hogy még az antiszemita arab-szimpatíával aligha vádolható Váncsa István is kiemelte 2009 szeptemberi írásában, hogy „[p]ár évvel ezelőtt Ali al-Szisztáni nagyajattollah visszavonta a fatvát, amely szerint a homoszexuálisokat a lehető legborzalmasabb módon kell kivégezni”; bár cikkében mélyen hallgatott az egy hónappal korábban Izraelben történt lövöldözésről.)

A kilencvenes években, mintegy az akkor előrehaladt béketárgyalásokkal összhangban, valóban komoly előrelépések történtek az izraeli LMBT jogok kiterjesztésében. Mára azonban ez a téma megmaradt az imidzs fügefa-levelének, és a közönséggel szemben a homonacionalizmus elvárása fogalmazódott meg. Hogy ez a megállapodás nem mentes a

zsarolástól sem, az 2009. augusztus 1-jén vált nyilvánvalóvá. A Tel-Aviv-i Bar Noart, mely az ország legrégebbi LGBT csoportjának találkozóhelye, fegyveres támadás érte – ortodox zsidó részről –, melynek során ketten életüket veszítették. Az ezt követő miniszteri beszédek megfogalmazták a homonacionalizmus jelentette szerződést: ha jó, normatív és cionista melegek leszünk, készséggel részt veszünk Izrael diskurzusában, engedjük felhasználni a meleg jogokat a demokrácia kozmetikázásában, akkor együttérzést és állami támogatást kapunk – aki a szexuális és politikai normativitás nevében nem hallgat a kormány bűneiről, azt majd elhallgattatja a hatalom – fogalmaz Gross nyilatkozata. A 2010-es Tel-Aviv Pride-on mutatkoztak meg azok a radikális csoportok, akik az államilag támogatott LGBT szervezetekkel szemben nem voltak hajlandók hallgatni, és alternatív felvonulást szerveztek.

Visszatérve tehát Judith Butler berlini akciójához: az általa 2010 nyarán megfogalmazott elhatárolódás az anti-muszlim rasszizmustól mindenekelőtt attól óvja a világ queer közösségét, hogy naiv módon felhasználhatóvá váljon azok által, „akik háborút akarnak folytatni”.

Ha a szabadság az egyik ideál, amelyben reménykedünk, arra is fontos emlékeznünk, hogy a szabadság retorikája mennyire könnyen hadba állítható egy olyan állam ön-legitimációjának nevében, mely hazugsággal támasztja alá az erőszakot mint az emberiség védelmét. Talán újra kell gondolnunk a szabadságot, még az erőszakkal szembeni szabadságot is, mint a kisebbségek közötti szolidaritás feltételét, és fel kell értékelnünk a szexuálpolitika szükségességét a háború kiterjedt kritikájának kontextusában. (Butler, 2009, 135)

Felhasznált irodalom:

- Butler, Judith. 2004. *Precarious Life. The Powers of Mourning and Violence*. London-New York: Verso.
- Butler, Judith. 2005. *Jelentős testek. A „szexus” diskurzív korlátairól*. Ford. Barát Erzsébet, Sándor Bea. Budapest: Új Mandátum.
- Butler, Judith. 2006. *Problémás nem. Feminizmus és az identitás felforgatása*. Ford. Berán Eszter, Vándor Judit. Budapest: Balassi.
- Butler, Judith. 2009. *Frames of War. When is Life Grievable?* London-New York: Verso.
- Fuchs Anna. 2009. „Feminista félelem a szabadságtól.” *Élet és irodalom*, 53:22. http://www.es.hu/2009-06-06_feminista-felelem-a-szabadsagtol

- Graham, Garrett. 2010. *The Gay State: The Quest for an Independent Gay Nation-State and What it Means to Conservatives and the World's Religions*. New York: iUniverse.
- Puar, Jasbir. 2007. *Terrorist Assemblages: Homonationalism in Queer Times*. Duke: Duke University Press.
- Sami al-Haj. 2007. „Humiliated in Shackles.” Falkoff, Marc ed. *Poems from Guantánamo: The Detainees Speak*. Iowa City: University of Iowa Press.
- Ungváry Rudolf. 1965. „Vallás és állam a független Izraelben.” *Vigilia*, 30:11, 661-666.
- Tamás Gáspár Miklós. 2010. „Hála Orbán Viktornak.” *Élet és irodalom*, 54:51-52. http://www.es.hu/2010-12-21_hala-orban-viktornak
- Váncsa István. 2009. „Egyedül leszünk.” *Élet és irodalom*, 53:37. http://www.es.hu/2009-09-12_egyedul-leszunk
- Watney, Simon. 2004. „Queer episztemológia: az aktivizmus, az »outing« és a nemi identitás politikája.” Ford. Bereck Annamária. *Kalligram*, 173-186.
- Butler, Judith. 2005.12.05. „Nem, ez nem antiszemita.” *Pilpul.net*: <http://www.pilpul.net/komoly.shtml?x=26749> Hozzáférés dátuma: 2011.03.16.
- Aloni, Udi. 2010.02.24. “Judith Butler: As a Jew, I was taught it was ethically imperative to speak up” *HAARETZ.com*: <http://www.haaretz.com/news/judith-butler-as-a-jew-i-was-taught-it-was-ethically-imperative-to-speak-up-1.266243> Hozzáférés dátuma: 2011.03.16.
- „Abu Ghraib torture and prisoner abuse”. *Wikipedia. The Free Encyclopedia* http://en.wikipedia.org/wiki/Abu_Ghraib_torture_and_prisoner_abuse Hozzáférés dátuma: 2011.03.16.
- QUAIA. <http://queersagainstapartheid.org/> Blog, Hozzáférés: 2011.03.16.
- Bugajski, Tomasz. 2010.07.04. “Toronto Pride Parade 2010.” *BlogTO.com*: http://www.blogto.com/city/2010/07/toronto_pride_parade_2010/ Hozzáférés: 2011.03.16.
- Black Laundry. Weboldal. <http://www.blacklaundry.org/eng-index.html> Hozzáférés: 2011.03.16.
- SUSPECT. 2010.06.20. “Judith Butler Turns Down Civil Courage Award from Berlin Pride: 'I Must Distance Myself from This Racist Complicity'” *MR* *Zine*

<<http://mrzine.monthlyreview.org/2010/suspect200610.html>>

Hozzáféres: 2011.03.16.

Aeyal Gross. 2010.07.03. „Israeli GLBT Politics between Queerness and Homonationalism.” *Bully* *Blogger*.

<<http://bullybloggers.wordpress.com/2010/07/03/israeli-glbtpolitics-between-queerness-and-homonationalism/>>

Hozzáféres

dátuma: 2011.03.16.

Simon Lebel

Debreceni Egyetem

A „genderszüfrazsettek” szerepe - az egyetemi katedrától a meleg intimitásig magyar tudománytörténeti háttérrel

A kortárs Magyarországon uralkodó, a férfi melegséghez kapcsolódó sztereotípiá-mintákat vizsgálnám mai meleg férfiakon - 50 évet visszalépve az időben, Szondi Lipót korába: ugyanis a mai magyar heteró férfi melegségkép azóta nem sokat változott. Kérdés, ki az Magyarországon, aki alternatívát nyújthat?

Új szüfrazsett-mozgalom van születőben Magyarországon: a gender studies többnyire nők által reprezentált, egyetemi közegben otthonosan mozgó rétege: őket neveztem el genderszüfrazsetteknek.

A gender studies - nak nincsenek dogmái, mint az ortodox analízisnek; mégis a tanulmány végén gordiuszi csomóként feloldom az ortodox szondianizmus tudományos béklyóit a modern gendergyakorlat praktikuma alapján. Ma Magyarországon a meleg férfiak is sokszor múlt századi „tudományos direktívák” alapján alkotnak képet önmagukról.

Tanulmányomban demonstrálni kívánom a „genderszüfrazsettek” szerepét az olyan „20. századi beidegzettségű” társadalmakban, mint amilyenben mi, magyarok is élünk. Tudományos gyakorlatom antropológiai pszichológiai: így kívánom a hétköznapi természetes posztszubkulturális meleg-létbe integrálni a genderszemléletet. Ezért a Tárgyalásban és a Diskusszióban céltudatosan „világnézeti többes számot” használok, utalva arra, hogy Magyarországon ez egy kollektív álláspont, ma sem vagyok egyedül.

A homoszexualitás egy orvosi műfogalom, 1869-ből (McLaren, 134), Karl Maria Benkert-től, ami a szexuális orientáción kívül semmit nem fejez ki (pl. meleg identitás, stb.). Így egy komplex

antropológiacentrikus vizsgálatban fogalmi kifejezésként elégtelen az alkalmazása.

Michel Foucault-i értelemben (Mc Laren 171) a társadalmi normatíva, ill. a pszichiátriai nézet kontinuis, a norma, ill. a pszichiátriai ítélet kölcsönös és visszaforduló átalakulásokon megy át a kultúrtörténet folyamán: így lesz a norma a másik terület ítéletévé és fordítva. Pl. – szabadon Foucault után – egy nem tudatosult, de manifesztálódó melegség esetében nem lehet megkülönböztetni a társadalmi előítélettől való tudattalan félelmet, ill. a félelem „pszichiátriai” (és újabb norma) fogalmait. Így él tovább a homoszexualitás mint betegség – kategória 1973-as DSM-beli eltörlése után a „homoszexuális egodisztónia” fogalma, ami ugyanazokon az előítéleteken alapul, mint a homoszexualitás patologizálása, csak szociálpszichológiai formában (DSM-IV. TEXT REVISION, 64).

Igen, itt a normából eredő erkölcsi-társadalmi félelem pszichiátriai előítéletté alakul; kérdés, hogy pszichiátriáról van-e szó egyáltalán, vagy tudományos erkölcsrendészetről. Sokkal inkább a társadalmi norma pszichológiai manifesztációjában mint tudományos sztereotípiá fejeződik ki, de itt a pszichológiai frusztráció a fenti származásából adódóan, nem a homoszexualitásból, hanem a társadalmi-pszichiátriai külső, és ebből kifolyólag természetellenes normákból ered. Ez a pszichiátria képmutatása. Ez a tudományterület saját normatívái alapján tudományosként nyújtja a negatív sztereotípiát, majd ezt társadalmi eszközökkel „kezeli”. Erre alapult a Kraepelin-i, náci pszichiátriai „fertőzésmodell” (Mc Laren, 24-43). Ennek kialakítója maga a „pszichiátria atyja”, Kraepelin mint a melegholokaust fő teoretikusa (Grau, 24-29). (Egy percig sem vitatom Kraepelin valódi pszichiátriai érdemeit, pl. az akkor még dementia praecox-nak nevezett skizofrénia tipizálását (MSD Orvosi Kézikönyv1615), de sajnos a fenti immorális szerepéről mind a társadalom, mind a pszichiátria hallgat.)

A pszichiátriai normatíva mindig szélsőséges képet rajzolt a melegekről. Ki szeretném mutatni, hogy az úgynevezett patológus normatívák mindig ugyanannak az antropológiai pszichológiai valóságnak a abszolút szélső értékei, és mint ilyenek, nem reprezentálják a valós, egyéni és kollektív meleg pszichológiai reakciókat. Ezért fordulok ahhoz a cselhez, hogy a szélsőértékekből próbálom visszavezetni a rejtett értéket, amit a pszichoanalízis nem tudott kimutatni. Munkám eredetisége abban rejlik, hogy

megpróbálom a „közbülső tartomány” szemantikai meghatározását megtenni, ezáltal reduktív módon cáfolni az ortodox pszichoanalitikus sztereotípiákat, egy – véleményem szerint- valódi emikus pszichológiai antropológiai közeget teremteni.

A társadalmi-pszichiátriai normatívákat azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni, amelyeket az antropológiai pszichológia eszközeivel kell megvizsgálni. Pl. a fenti kriticismust kell gyakorolni a normatív pszichológiai szemlélet helyett.

Hogyan?

Fel kell tárni azokat a negatívumokat, melyek nem szélső preskripciók, hanem a meleg és lesbikus ember természetes identitását, orientációját, életérzését egyénileg, ill. a meleg társas és ez által csoportszintű működésében fejezik ki. Ezt az egyes ember interakcióiból kell felépíteni. Erre legcélszerűbb a meleg és lesbikusok vállalt „saját hang”-jának és közösségének megszólaltatása – előre semmit sem feltételezve. Ez nem egy empirikus szociológiai vizsgálat, hanem a szociokulturálisan megjelenő melegség „tudományon belülre kerülése” – ennyiben antropológiai szemléletű, és a klinikum elméleti cáfolata egyben. Ezt később egy antropológiai pszichológiai bázisú empirikus modell is követné, ez azonban jelen tanulmányunkban nem megvalósítható, és a társadalmi helyzet sem érett rá; ez egy későbbi munka tárgya. Jelen szituációban az antropológiai diskurzus kiváltása a célunk. A klasszikus pszichiátriában a Szondi-féle ösztönprofil alapján valakit látens szadistának, illetve túlzott humanisztikus vonásokkal bírónak állítottak be (Szondi egyik, a melegségről kialakított dichotómiája (Lukács, 21-24)), ez egy normatíva. Ebben a dichotómiában – mint a többiben – egy látens, illetve egy manifeszt ösztöntörekvés dualizmusa jelenik meg (pl. h+;s-), mint szélsőséges „pólusok” (Szondi Lipót nyomán Lukács Dénes).

Ez akkor lenne tudományos és társadalmi szinten is adekvát normatíva, ha Szondi megtette volna, hogy empirikus vizsgálatokkal ezt igazolja, s nemcsak az elméleti ösztönprofil alapján mér.

Azonban – tudjuk – ezt sosem tette meg (Szondi 86-167); csak az akkor kurrens pszichoanalitikus kontextusú elméletekből – szó szerint – „konstruált egy tudományos valóságot”. És ez 50 éven keresztül hivatalos tudomány volt.

Így hozzáállni bármely embercsoport, pl. a meleg emberek legmélyebb lelki világához, eleve a morális felelősség kérdését veti fel (persze utólag) mind a Szondi-teszt alkotói, mind alkalmazói részéről. Ez a konstrukció eleve nem megérteni, hanem csak leírni

akarja a melegséget; ez már tudományetikai probléma, de erre tanulmányunk keretei között nincs mód kitérni, csak a figyelmet hívjuk fel rá.

Igen, az extremitások adottak, mint minden esetben, csak hogy a dichotómiában és ambivalenciában egy és ugyanazon ember egy és ugyanazon személy. Mi annak a személynek a nem-normatív pszichiátriai – a fentiek értelmében antropológiai – értéke, és természetes, nem klinikai „lényege” (a szerző), azt nem tudjuk.

Szondi S-vektoráról sokan állítják, hogy az alapvetően elhibázott (pl. Bugán Antal), nem kell vele foglalkozni. A szerző szerint valóban nem kell vele foglalkozni klinikailag, de mint egy fél évszázadig kizárólagosan „tudományos”, a valódi társadalmi értékekbe „szélsőségeket belemagyarázó” „normával” igenis kell foglalkozni: de antropológiailag, kifejezetten.

Ha ismerni akarná a hivatalos tudomány és ennek társadalmi bázisa Foucault-i értelemben a valódi jelenséget, akkor létezhetne egységes kutatási diskurzus. Ezzel szemben ennek a témának egységes módszertana sincsen, sőt a tudományos eredmények hol a melegmozgalmakkal, hol a sztereotíp homofób modellekkel társulnak: így csak irányzatok vannak. (Példa erre a század eleji szociológus, August Forel minden tudományos alapot nélkülöző szubkultúra-elemzése (McLaren 46), Kinsey társadalmi és melegtársadalmi félreértelmezései (McLaren 120), egészen a „meleg gén” felfedezőjének, Dean Hamernek ambivalens fogadtatásáig (Hamer 254).) Egységes tételekről sajnos éppen a társadalmi normatívák és az ezt kiszolgáló tudományok miatt nem beszélhetünk.

Ezt úgy lehet megvalósítani, ha kimondjuk, hogy ezek a szélsőséges dichotómiák ugyanakkor a meleg karakternek a szélsőértékei, de nem reprezentálják magát a karaktert, s valójában nem is dichotómiák, csak a heteroszexuális normatívából annak látszanak.

Ha elfogadjuk (éppen a pszichoanalízisből) (Freud 81-120), hogy a melegség egy autoritásviszony, akkor jogos, hogy a szélsőséges önodaadást és ennek autoritásviszonyait is valósnak tekintsük, mint extremitásokat, de Szondi nem ismerhette a melegséget, ha az önodaadás és a látens szadizmus spekulatív szélsőértékek alapján mér. Itt válik el a pszichológiatudományos spekuláció, ill. az „antropológiai valóság”. Két szélsőértékkel sok mindent lehet mérni, feltételezem, hogy magát a melegséget is, de ez nem a melegség, csak annak szélső és nem adekvát tartományai. Ez

egy külső és teljesen mesterséges, ugyanakkor szakmailag részben adekvát beszorítása a melegségnek bizonyos normatív kategóriákba, azaz saját extremitásaiba. Az extremitás sokszor jelez, de az extremitás nem valós a szituációk döntő többségében.

A valós karakterértékeket a társadalom nem ismeri, vagy nem akarja ismerni. Ha ugyanakkor kívülről szemléljük a heteroszexualitást, akkor ott is vannak „érthetetlen” dichotómiák: a „túlzott” féltékenység, illetve a birtoklás dichotómiája. Ez melegeknél általában sokkal kevesebb gondot okoz. (Adott volt egy hasonló szituáció a valóságban is, amikor két huszonéves meleg sráccal hallgattunk rádiót: nem értették, hogy a műsorvezető miért rejtegeti a „csaját”, miért nem mutatja meg; ez náluk természetes lett volna, melegbarátjuk esetében.)

A két fiú közül az egyikkel történt – interjú-elbeszélése alapján, hogy túl büszke volt adni az érzelmeit, mivel úgy érezte, hogy a másik (egy harmadik fiú) megsértette. Mindeközben a potenciális partnere is hasonlószituációban érezte magát, ahogy ő mondta, beindult a „védekező mechanizmusa” az érzelmi csalódás ellen. Tipikus esete annak, amikor egy meleg kapcsolatban a méltóság, illetve az érzelmi odaadás kizárják egymást. Ugyanakkor sok meleg szerint a túlzott érzelmi odaadás éppen úgy visszataszító, ha nem jár a másik önállóságával, méltóságával, mivel ebben az esetben pont az autoritás-játék hiányzik, ami nélkül nem létezik meleg szexus.

Itt megpróbáltam olyan interjúkat felvenni, amelyek tipizálják, illusztrálják az adott elméleti szituációt, problémát, az empirikus bizonyítás igénye nélkül.

Ez csak illusztráció, egy új antropológiai perspektíva felvillantása, egy új szociokulturális, társadalmi és tudományos diskurzus kezdete – egyenlőre – az empiria bizonyító igénye nélkül. Ezen keretek között csak egy új kutatási perspektívát, illetve intenciót állítunk fel, mint – tudományelméletileg – erős hipotézist, amely a régi normatív elméletekkel is kontinuis, de mégis – az új szemlélet által – elméletileg kívánja felülrni azokat. Ez egy antropológiai perspektívájú, de pszichológiatudományos bázisú kutatás, ami metodikailag könnyebben kezelhető, mivel közelebb áll a művészettudományokhoz, csak ebből egy önálló, erős tudományos hipotézismodellt próbál felállítani immár nem a művészetpszichológia eszközeivel. A művészetpszichológia esetünkben csak antropológiai illusztráció a tudományos interpretáció teljes antropológiai megértéséhez.

Ehhez az antropológiai munkához szükséges az S-vektor kritikája. Mivel a hagyományos „tudományos”, pszichoanalitikus, illetve pszichiátriai normákon számon lehet kérni a „természetes” (a szerző), és „nem-klinikai” valóság hiányát (sic, mi a valóság, azt nem tudjuk, de azt tudjuk, hogy a klinikum ezt 100 évig kisajátította magának–„tudományosan” (Freud 71-188)). Antropológiai vizsgálatunk eszköze a szimbolika-parabolika, amit később pszichológiailag is megpróbálunk egzaktan megmagyarázni.

Először a melegségnél gyűjtünk össze dichotómiákat, ami ugyanúgy megjelenik a társadalomban, a pszichiátriában, illetve legkonkrétabb módon magánál Szondinál.

Most négy ellentétpár vizsgálatán fogjuk bemutatni módszerünket a fentiek alapján, megpróbálva felismerni az antropológiai igényű középértékeket; ezzel a logikával vizsgálni azt, amit talán a meleg is magukénak vallhatnak.

A Freud-i lesbikus dichotómiában ugyanezt tesszük, csak ott - éppen a téma nem-kutatottságából - egyelőre még differenciálatlanabb a helyzet. (Ami fordítva igaz: a melegségre való nagyobb hivatkozásszám éppen a társadalmi nagyobb elutasítottságból ered).

Ami a XIX-XX. sz.-ban látszólag összenövő, egymást kiegészítő szociokultúra és szubkultúra (meleg és lesbikus szubkultúra), az az antikvitástól a középkoron keresztül egészen a meglegholokausztig (Grau, 124) nem volt társadalmi evidencia. A középkortól a meglegholokausztig nem diszkriminálták látványosan a lesbikusságot, mivel mindez nem volt a felszínen. Ugyanakkor ez nem jelenti az előítélet-mentességet. A téma ugyanakkor a tudományokban sem jelenik meg annyira manifeszt módon, mint a férfi homoszexualitás, kezdve a pszichoanalízistől (vagy akár már Platónától), a statisztikai méréseken keresztül egészen a genetikai vizsgálatokig (Hamer 165). Kinsey hiába végzi el 1953-ban a női szexualitás, köztük a női homoszexualitás statisztikai mérését, ez messze nem kerül be annyira a köztudatba, mint ugyanazon szerző melegségvizsgálata (McLaren 211). Sajnos ez igaz a többi tudományterületre is. Ennek pszichodinamikai motívumaival külön is foglalkozunk.

I.

Most lássuk az első dichotómiát: nárcisztikus-altruista, pl. Szondinál h-s0 bitendencia, a Lukács Dénes idézi a Szondi-féle interpretációt:

„A kollektív emberszeretet dominál, így a humánus aktivitás állandóan kielégül. Telített formában a szexuális elfojtás (esetleg homoszexualitás) jele lehet”. Illetve van egy másik bitendencia Szondinál, a h+;s-; Lukács Dénes idézi Szondi interpretációját.

Személyszeretet passzív odaadással. Férfinál az ösztöncél invertálása, nőnél túlzott passzivitás a szerelemben. Hiányzik az aktivitás (a közös identitás kialakításában), és a kollektív emberszeretet. A lány, önmagát az objektnek fenntartás nélkül odaadó ember konstellációja. Telített formában: (+!-) a személyszeretet kielégületlen (homoszexuális jegy). (+-!) mazochisztikus színezettségű szexualitás. (22)

Ez alapján a két dichotómia alapján láthatjuk, hogy bontja Szondi az ösztönhasadás elméletének megfelelően a közösségi aktivitást, illetve az egyéni objektet; mint ahogy a nárcizmust és az aktivitás hiányát. Látható, hogy a fenti két dichotómián belül is további szélsőértékeket képvisel Szondi a humanisztikus törekvés, illetve a mazochisztikus felkínálás, valamint a nárcizmus, illetve a kielégítetlen személyszeretet között: kvázi mint egy autoerotikus, mindenkit szeretni, de személyt szeretni képtelen „perverzet” (ez már a társadalmi előítéletek területére vezet).

Ezekben a „hasadásokban” az illető feltétel nélkül kiteszi magát az objektnek, mondhatni ő maga is csak objekt és nem szubjektum, túlzottan rejtőző-félként (h-l), vagy éppen túlzottan domináns félként (h+!). Ez a dichotómia sokszor együtt ját a túlzott passzivitással, illetve a látens szadizmussal, Szondi fenti modelleiben. Freud-nál is ez a kettősség a meghatározó, pl. a Farkasember-ben: Freud szerint a homoszexuális férfi úgy kínálja fel magát, hogy önmaga „szubjekt-nárcisztikus” túlzott gyermekségében mindig a sérült nárcizmust kiszolgáló anyát várja el (Freud 81-120) a másiktól és ezt nyújtja a másik számára. S ezért hiányzik belőle a gyengédség, miközben nagyon vágyik rá, mivel ő elvárja az anyát, de nem tud anya lenni, így folyamatosan látens szadista és mazochista. Ebből kifolyólag a melegek „invertáltak”, az ún. „kollektív incesztustilalom” révén nem képesek nőkhöz közeledni. Ez azért van szerinte, mivel mindig az anyai dominanciát és gyengédséget várják. s ezt invertált módon adják („mint szubjekt-nárcisztikusok”) (Freud 78-87). Ugyanakkor felkínálják magukat a másik számára: a már a pszichoanalitikus elméletben meg is közelítettük az „anális fixációt”, ahol a befogadás, illetve ennek szadisztikus kilökése, s ezek

kettőssége, mint a perverz nárcizmus ambivalenciái, s a külső tárggyal való „fenti módon invertált” interakciója jelenik meg.

Bemutattuk a klinikum tipikus toposzait. Itt mindenben, amit leírtam, tulajdonképpen az ortodox analitikusokat interpretáltam, de nem osztom az általuk vallott nézeteket.

Először nézzük meg a domináns-labilis viszonyt, ami a fentiek egyik al-dichotómiája! Játsszunk a Tükörrel! A Tükörben minden nyílt, látom önmagam, de a belső „valóságot” csak homályosan látom, mint a klasszikus tükör-metaforában, a teológiában. De a Tükör a legrégebbi meleg szimbólum is egyben, már Narkhisszosz óta (Csabai 722-763). Ugyanígy Leonardo esztétikájában is a Tükörben jelenik meg önmaga és a világ (Virág 110); s ugyanígy Shakespeare a saját öregségét, illetve a „kedves fiú” (young youth) szépségét a Tükörben nézi (XXII. szonett). 1987-ben Pedro Almodovar egy meleg szexust örökít meg a Tükörrel (A Vágy Törvénye): nyíltsága újszerű, de témája klasszikus.

A Tükörben minden látszik, a Tükörben semmi belső nem látszik; a Tükör minden, a Tükör üres, egyszerre. Érdekes itt a Tükör metafizikai-teológiai jelentésrétegeinek bevonása (ld. 1Kor 13:1-13); sohasem lehet ezt két különböző problémának tekinteni, és ezzel nem akarok egy felekezetet sem megsérteni, de a Narkhisszosz-féle ógörög mitológiai meleg Tükör-értelmezés (konkrétan víztükör) régebbi, mint a páli levelek. Véleményem szerint nem lehet emberi vagy felekezeti csoportokra redukálni egy ilyen univerzális szimbólumot. Mi természetesen kezeljük együtt a különböző területeket, semmit és senkit sem diszkriminálva; ugyanakkor nem felejtve, hogy a melegségnek az ókori görögök metafizikai tartalmakat tulajdonítottak, sőt pozitív morális értékeket is (Phaidrosz, 233a-259a).

Mi megérteni akarjuk ezt a viszonyt.

A fenti értelemben a melegek nyíltak a tükör irányába, de intimitásuk és internalitásuk el van rejtve.

Már itt is vagyunk a nyíltság-zárkózottság dichotómiánál, ami a fenti dichotómiák egy alpontja.

Ez Szondinál is megjelenik a latencia-manifesztálódás ösztönviszonyaiban, ugyanúgy, ahogy az elzárkózó mazochista, ill. a szunnyadó szadista dichotómiába (Szondi 134-151). De nagyon hasonló formában jelenik meg a köztudatban és a közbeszédben is a „rámenős meleg” (a közbeszédben nem ilyen szépen mondják), ill. a „rejtőzködő meleg”, vagy a „zárkózott meleg” sztereotípiájában is.

De mi a természetes? Lehet valaki egyszerre nyitott és zárt?

Annyiban nyitott, amit megmutat a tükörben, s annyiban zárt, amit elrejt a Tükör által.

S mi ennek a mértéke? A saját (ön)identitás, (ön)autoritás, a saját emberi méltóság („pride”)(McLaren, 261). Így lehetnek a melegek nyitottságuk mellett is internális karakterek óriási intimszférával, s intimitásigénnyel, s ugyanakkor nyitottak, sőt nyitott szexusúak. Sem nemcsak dominánsak, hisz a Tükörben saját belső értékeiket fejezik ki, s ezáltal saját szenzibilitásukat, sem nemcsak érzékenyek, „érzelmileg labilisak”, hisz ami az (ön)identitásuk, azt fejezik ki érzelmileg, annyit mutatnak önmagukból. És nem is nárcisztikusan frusztráltak, hisz a másik irányában akkor nyíltak, ha az akceptálja saját internalitásukat, s ezt viszont fogadják és elfogadják saját tolerancia-empátia képességükből. A független, önálló karakterszonyaikban ugyanis a másikat akkor fogadják el érzelmileg és empatikusan, ha saját személyüket és saját függetlenségüket tiszteletben tartja. Mindez megfelel a meleg értékek antropológiai felfogásának, ahogy a melegmozgalmak is megjelenítik önmagukat; csak most néhány társadalmi félreértést is megpróbálunk a normatív szélsőségek között tisztázni

Itt a tételes pszichiátria dichotómiái társadalmi normatívák alapján láthatóak; a fenti tételező norma viszonya az antropológiai differenciálást nélkülözi (McLaren133). Tudatosítsuk, hogy ezektől a normatíváktól függetlenül léteztek és alakították ki világukat a melegek és a leszbikusok, ezek mindig is külső heteroszexuális normatívák voltak, amelyek többnyire tudományosan és társadalmilag is diszkrimináltak. Antropológiai interpretációnk célja a belső meleg és leszbikus értékek és a tudományosság egyazon nyelvjátékba hozása. Mindez nem történt meg eddig a tudomány részéről, de fordítva is igaz a szituáció: a melegmozgalmak szó szerint „rózsaszín szemüvegen keresztül” láttatták ezt a világot, talán csak a queer-mozgalom vállalt fel nyíltan meleg érzelmi és társadalmi szituációkat (McLaren 261). (Talán ezért is nem került be a tudomány fősodrába.)

Ugyanúgy feltételezzük elméleti szinten, hogy a melegek ebből az (ön)autoritásból építkeznek, mind egyénileg, mind interaktívan, a fenti módon. S így a feltétlen törődés, a másik személy tisztelete, illetve a korlátok nélküli önállóság és függetlenség nem ellentmond egymásnak, hanem egymásból építkeznek. Például az empátia a függetlenséget erősíti, és fordítva. A melegek egyéni és tárgyviszonyaikban is ez történik. Mindez differenciálódik a saját és a

másik függetlenségére, mindkettő teljesen önálló viszonyából jelenik meg az empátia („a másikat úgy fogadom el, ahogy ő elfogad engem”, idézet egy meleg fiútól). Ezzel fenntartja saját (ön)autoritását, miközben a másik saját (ön)autoritását is erősíti annak személyiségbeli sajátágaiban.

Tehát a melegség nem autoerotikus regresszió (visszatérés a lelki onanizálásba (Freud: Farkasember 140-151, nem túlzott nárcizmus, nem is csak egyszerű szex-objekt viszony, nagyon is önálló karakterértékekkel bíró antropológiai-pszichológiai eszközökkel meghatározható tartomány. A melegségben megvannak azok a „képességek” (pl. kölcsönös és egymás számára kielégítő autoritásviszony), amit a normatív „heteroszexuális tudományok” eddig elvitattak tőle.

A Tükörben a szépség, az elvitathatatlan „külső” mindig látszik, de a meleg nárcizmusa nem patológus, hanem a másik elfogadásának, a másik saját autoritásának, s így való felfogásának külső feltétele. Ami nem jelenti a belső elfogadás kevésbé fontosságát; inkább azt mondhatjuk, hogy van egy nyílt szex és emellett van egy internális, ritkábban kialakuló szerelem, de a kettő nem ellentéte, sőt kiegészítése egymásnak, a függetlenség-empátia-viszony alapján.

Ugyanígy a nyitott szexust sem „promiszkuitásnak” kellene felfogni, mint elítélő preskripciót, hanem tekinthető a meleg attraktív, és nem „tárgyában frusztrált partnerválasztásának”, ahogy Szondi felfogja (Lukács 21-28) a meleg antropológiai interpretációja híján. Az attraktivitás, mint önálló karakterérték is jelen van a melegekben, erre utal maga a „gay” elnevezés is, mely a meleg antropológiai önazonosságát fejezi ki.

A „promiszkuitás” egy pejoratív szó, amely heteroszexuális erkölcsi normatívák alapján alakult ki; én a „nyitott szexus” kifejezést használom ezen „terminus” helyett, és megkísérlem bemutatni, milyen „meleg karakterértékek” húzódnak a háttérben.

Ugyanakkor a „mindennapi” Tükörben maga a szenzibilitás sokkal inkább rejtve van, mint belső valóság, csak az adott autoritásviszony toleranciával és empátiával való feldolgozása által realizálódik: a másik teljes autoritásának elfogadásával és akceptálásával és fordítva. Azaz, ez nem birtoklás, a másik autoritásának sem a szabadságát, sem az (ön)autoritását, sem a függetlenségét nem sérti optimális esetben. Így lehet kölcsönös a pszichoanalitikusok által is autoritásviszonynak, de ott „perverz” autoritásviszonynak tekintett analízis (Freud: Leonardo-tanulmánya

21-28), amely szükségszerűen csak a heteroszexuális normatív tudományokban szadisztikus erőszaktevés. A fenti antropológiai hipotézis alapján sem az objektként való felkínálás, sem a passzív látens szadizmus nem áll fenn, kizárólag a fenti antropológiai kontinuum extrém szélsőértékeinél.

II.

A zárt-nyílt, illetve a szexobjekt - korlátolt szubjekt dichotómiák is ez alapján könnyen kikezdhetőek, de lássuk először a „Szondi-sztereotípiákat”, az S-vektor bitendenciáinak formájában.

Az első bitendencia, amit most már negatív példának hozok fel a $h+;s0$. Idézet a Lukács Dénes által idézett Szondi interpretációt: „Eros-szükséglet kétellyel: egyetlen személyt vagy az emberiséget szeressem? Az agresszió hiánya legtöbbször a kényszeres elfojtás miatt van” (Lukács 21-28).

Itt is látható az a „perverz” pszichiátriai elgondolás, miszerint a melegek személy- és tárgyszeretete, hétköznapi interakciója, illetve általános humánus törekvései két különböző, egymással negatív viszonyban álló pólust alkotnánk. Erre a meleg táncos volt az antropológiai példa, hogy a „Szondi-szemlélet” tényleg sztereotipikus.

A következő bitendenciát (Lukács 24), a $h+;s-$ újból idéznénk aktuális tartalmaival, amelyek a fenti kritika tárgykörébe tartoznak. Szétválasztják az egyéni és a kollektív emberszeretetet, illetve kettősnek tekintik a meleg objekt-szubjekt viszonyokat. Tudomást sem vesznek ennek interaktív autoritásviszonyairól, annak egyéni és társas normális kapcsolatairól, esetleg értékeiről. És újból citáljuk a példa kedvéért a toposzt, itt Lukács Dénes idézi Szondi Lipót interpretációját:

Személyszeretet passzív odaadással. Férfinál az ösztöncél invertálása, nőnél túlzott passzivitás a szerelemben. Hiányzik az aktivitás (a közös identitás kialakításában) és a kollektív emberszeretet. A lány, önmagát az objektnek fenntartás nélkül odaadó ember konstellációja. Telített formában (+!-) a személyszeretet kielégületlen (homoszexuális jegy). (+!) mazochisztikus színezettségű szexualitás. (23. oldal)

S ugyanígy nincs értelme az autoritásvesztő-nyerő „anális fixáció-elméletnek” (Freud 21-28), s ebből kifolyólag sztereotipizáló

az önátadó-befogadó szélsőségekben való felfogása a meleg szexusnak.

Természetesen az is értelmetlen, hogy külön kezelik az „aktív és a passzív homoszexualitást” (például Szondi), mivel ezek szerepek, és nem a karakterhez kötöttek. Ha a melegkaraktert mint a Tükörben lezajló abjektív játékot fogom fel, akkor a passzivitás nem más, mint a tükörkép elfogadása (de a saját tükörkép elfogadása, és nem feltétel nélküli odaadása) az aktivitás nem más, mint a tükörkép saját alakítása (azaz nem domináns ellopása más autoritásának, hanem önautoritásából való kezelése a másik ugyanolyan önautoritásának).

Egy 24 éves biszexuális fiú, aki saját bemutatkozása szerint dominánsabb idősebb partnerével teljesen passzív szerepet játszott; de a saját és a partnere véleménye szerint ez más karakterszituációban semmiképp sem tekinthető véglegesnek, nem öröklődik át, a korábbi állapot nem jelent semmilyen fixációt, sőt fiatalabb fiúkkal mindig ő veszi át a kezdeményezést. Egy másik példa egy 27 éves meleg fiú, aki univerzális (egyszerre passzív és aktív), nem tudja teljesen elfogadni barátja domináns aktivitását, s rendre olyan szex-kapcsolatokat keres, ahol ő lehet aktív vagy univerzális. (A katonai sorozás során, Szondi-teszt alapján könnyen elkönyvelték „passzív homoszexuálisnak”, pedig sem tartalmilag, sem fogalmilag nem adekvát ez a kategória, pláne ebben az esetben.)

Ezek a szerepek csak annyit jelentenek, hogy az egyéni és interaktív karakterszituációkban (a Tükörben) ki milyen attitűdszerepet fogad el az adott szituációban – adott karakterszituációjának megfelelően. Ez alapján léteznek a meleg szubkultúrában azok a nagyon is mobilis kifejezések, hogy „aktív”, „aktív uni” (olyan meleg férfi, aki mindkét melegs szerepre képes, de pillanatnyilag az aktív dominál nála), „uni” (univerzális), „passzív uni” (olyan értelemben, mint az „aktív uni”), illetve „passzív”. Látható, hogy ezek nagyon is mobilis kategóriák, mégis adott társviszonyban és karakterszituációban előfordul, hogy valaki csak aktív vagy csak passzív. Az, hogy – interjúalanyaim elmondása szerint – a legtöbb esetben ezen szerepviszonyokat „ránézésre” nem tudják megállapítani (sőt általában meg is kérdezik egymástól, hogy a másik „mit szeret?”) is azt bizonyítja, hogy ez nem egy karakterjegy, hanem egy aktuálisan elfogadott karakterjáték ugyanazzal a karakterrel, ugyanazzal a Tükörrel; csak a Tükör kettőssége révén – más szerepekkel. A „passzív” szerepet játszó meleg a saját abjekcióját elfogadja a Másiktól mint mástól; és ebben az

autoritásjátékban önmagától, hiszen az aktív is saját abjekcióját adja mint játékos. Az „aktív” szerepet játszó is saját autoritását nyeri el a „passzíval” való Tükör-játék során, így nem más autoritását birtokolja, pláne nem lopja el azt.

Látható, ezek autoritásviszonyok, ahogy alapvetően Freud is kimutatta, de A: nem autoritás-odaadás és -vesztés, hanem nagyon is kölcsönös; B: az autoritás és az önautoritás elválaszthatatlan egymástól, illetve C: a játék kölcsönös és nem autoerotikus; és a másik mazochista, látens-szadista kihasználása sem áll fenn optimális esetben.

Meleg magyar interjúalanyaim beszéltek el (többek között olyanok is, akik ma 40-esek, tehát van retrospekciójuk): régebben sokkal több volt a csak aktív vagy csak passzív szerepet vállalók száma – saját tapasztalatuk alapján, addig ma nemcsak, hogy szexuális előny, de szinte divattá vált „uni-nak”, „uni-aktívnak” és/ vagy „uni-passzívnak” lenni, és így meghatározni egy interakcióban a szexuális szerepet és ugyanezt elvárni a másiktól. Ezt hogy lehet értelmezni a fenti tudományos igényű modellünkben?

Mivel ezek csak szerepviszonyok, és nem a melegkarakter részei, hanem csak funkciói, egyértelmű, hogy egy másik interaktív közeg, amely ugyanazon a karakteren és szociokarakteren belül másképp képzei el a szerepviszonyokat, ez megváltoztatja a szerepeket is. Itt csak arról van szó, hogy a funkcióigények változtak meg, de mindez nem változtatja meg azt az elképzelést (és épp azért nem változtatja meg), miszerint mindez egy karakter interaktív és intraaktív, abjekciós játéktérének a része, így nem beszélhetünk se „uni-aktív”, se passzív karakterű melegről, csak arról a melegről, aki adott intra- és interaktív abjekciós folyamatban ezt a szerepet játssza.

Láthatjuk, hogy ezek szerepek, és végképp nem a melegkarakterre utalnak vissza, csak annak szerepjátékai, nyelvjátékai. (Természetesen, mint ki fog derülni, mi sem tartjuk a speciális meleg karakterviszonyt általános, az egész személyre vonatkozó karakternek, személyiségnek, csak annak egy speciális reprezentációjának: nem kevesebbnek és nem többnek.)

III.

Ugyanúgy cáfolja ez az elgondolás a látens szadista-mazochista; pótalany-objekt-tárgy sztereotípiát a queer forradalom hagyományos performance-sze, a „tops and bottoms”, az „aktívak” és „passzívak”;

amikor is a queer mozgalom úgy reagált a heteroszexuális sztereotípiákra, hogy felerősítve azt önparódia tárgyává tette.

A queer mint mozgalom a gender studies alapján már a 80-as években elvált a „hagyományos” melegmozgalmaktól (Jagose 39-63). Ők „szociális-társadalmi” folyamatnak fogják fel a homoszexualitást.

Ezzel együtt olyan szimbolikus, parabolikus kifejezőmódokat használ, miközben minden tételes pszichológiát tagad, amely pszichológiailag is értékes – kísérletünk számára. A tops and bottoms performance (Jagose 43) nem azt állítja, mint a melegmozgalmak, hogy fogadjuk el a meleg értékeket, egyszerűen a heteroszexuális sztereotípiáknak tart görbe tükröt. Normatívája ez által éppen a meleg önértés, sajátértés, és az ebből való abjektív kritikája a heteroszexuális előítéleteknek.

IV.

Most lapozzunk vissza Szondira, mégpedig két bitendenciára a fenti sztereotípiák kritika értelmében. Az első a h+;s-. Lukács Dénes idézi Szondi interpretációját (Freud 125):

Személyszeretet passzív odaadással. Férfinál az ösztöncél invertálása, nőnél túlzott passzivitás a szerelemben. Hiányzik az aktivitás (a közös identitás kialakításában) és a kollektív emberszeretet. A lány, önmagát az objektnek fenntartás nélkül odaadó ember konstellációja. Telített formában (+!-) a személyszeretet kielégületlen (homoszexuális jegy). (+!-) mazochisztikus színezettségű szexualitás. (27. oldal)

Illetve a h+;s0: „Eros-szükséglet kétellyel: egyetlen személyt vagy az emberiséget szeressem? Az agresszió hiánya legtöbbször a kényszeres elfojtás miatt van.” Illetve ezen sztereotípiákhoz kapcsolódik a h+;s- is. Lukács Dénes idézi Szondi interpretációját:

Szублиmált szexus. Kultúr- és civilizációs törekvés. Az emberszeretet és az odaadás ötvözése. Telített reakció formájában: betegesen elfojtott szexualitás (latens homoszexualitás vagy szadizmus miatt) (28. oldal)

Gondoljunk bele, Szondi az összes szélsőséget érinti a melegségnek; de csak a szélsőségeit és azokat sem antropológiai egységükben. Én nem vitatom el, hogy adott esetben egy Szondi-tesztméréssel valóban ki lehet szűrni melegeket; de akkor úgy járunk,

mint a „passzív” homoszexuális fiú esetében, aki nem is annyira passzív. Azaz

- A. A szélsőségekből nem ismerjük meg a melegség valódi természetét, így nem a „hasadás” van a tesztalanyért, hanem a tesztalany kerül felesleges hasadásba.
- B. Sztereotip minták alapján mér, a dichotómiákon kívül a melegség valódi lélektani működéséről nem ad tájékoztatást.
- C. Nem differenciálja a meleg autoritásviszonyokat, csak azok extremitásait emeli ki.
- D. A melegek számára megalázó, hogy a többségi társadalom a torzító szemüvegén keresztül nézi a melegkaraktert. A torzított kép lehet mindig szabályos, csak éppen nem valós (sic, Foucault!).

Ma már tudjuk, hogy alapvetően itt társadalmi előítéletekről van szó, és a kortárs nyugati pszichológiában elfogadhatatlan a Szondi-Rorschach párhuzamos „melegségszűrés”, szakmainak sem számít; mégis a magyar honvédségben ezt 2004-ig, a sorkötelezettség fennállásáig alkalmazták (Magyar Narancs 25-27). Ráadásul kötelező „pszichiátriai vizsgálattal” egybekötve alkalmazták, az 50-es 60-as évek szellemét idézve. A Rorschach-tesztmérés melegségképéről később még szólunk.

Láttuk, annak sincs értelme, amit Szondi megkülönböztet, az „aktív” és „passzív” melegségnek, mivel ezek az alany „ön”- és „más”-autoritásának (azaz a saját- és másik autoritásának saját és kölcsönös elfogadásának) egyéni és interaktív tükörképei. De a Tükör-Ember játékban sem a Tükör, sem az ember nem különíthető el, azaz nem mondhatjuk, hogy ez a Tükörhöz vagy a Játékoshoz kapcsolódik: csak a Játék folyamatához.

Ennyiben a posztmodern nyelvjáték perspektívaváltása alkalmas a homoszexuális önjáték kifejezésére, mivel a meleg Tükör-Ön-Más abjekcióban az Én és a Tükör, ill. a Másik perspektívái olyan állapotot teremtenek (Wittgenstein 20), hogy minden az adott játékban zajlik az adott keretek között. Valaki önmagát látja a Tükörben, de a Másiknak is van Tükre, vagy ugyanabban a Tükörben egyszerre látják magukat, mint egy meleg párt szimbólumdrámás játékában, és még van egy tényező, az „elrejtettség és nyitottság állapota” az autoritásviszonyok alapján. Szerzőként a „Tükör-abjekció” fogalmát vezetném be erre az abjekcióban felcserélődő Én-Más viszony objektív interaktív megjeleníthetőségére: az Én és a Más között lévő „másság”

felismerése az Én Más Leleplezésével. (Ez egy univerzális interaktív fogalmat foglal magában, nem korlátoznom csak a melegekre, de esetükben ez tipikus.) Talán nem véletlen, hogy a nyelvjáték-elméletet egy önmaga homoszexualitásával viaskodó, de ugyanakkor ennek teljes tárgyalási univerzumát látó homoszexuális férfi találta ki, nevezetesen L. Wittgenstein. (Ez egy külön tanulmányt ér meg, ld. audiovizuális anyag Wittgenstein homoszexualitásáról.)

V.

És végül ugyanígy dichotóm sztereotípiát a Rorschach-teszt dualizmusa is (Mérei 410). Rorschach ugyanis szolgáló módon átveszi a 30-as években kurrens Freud-ista szexuálpszichológiát, és ezt fenntartás nélkül beépíti rendszerébe a „Szexuális válaszok” tematikájában (Mérei 411). Nagyjából ez a dichotómia analóg Szondi felfogásával: az egodisztonikus nárcizmus, illetve a túlzott projiciálás kettősségét hangsúlyozza. Gyakorlatilag ezzel a Rorschach-teszt mint „szexuállelektani röntgen” ugyanabba a metodológiai hibába esik, mint a Szondi-tesztmérés – természetesen én ezt antropológiai, és nem klinikai szemüvegen keresztül mondom.

Vitatható, hogy Szondi mennyire volt analitikus szemléletű, és mennyire konstruktivista rendszeralkotó, de ő is, mint Rorschach, aki szintén rendszeralkotó volt, egy kortárs analitikus fogalmi hálóban mozgott. Így a sztereotíp szexuálpszichológiai dichotómiák képződése történetileg is nyomon követhető, én ezt most csak analógiákkal, az összehasonlító módszertan szándékával teszem meg. Ezen felül én a Foucault-i álláspontot képviselem, miszerint mindez a társadalmi sztereotípiák normatív, preskriptív lecsapódása; és csak korlátozott értelemben vehető ez után a kritika után „tudományosnak”.

Most egyszerű analógiaként nézzük meg a Szondi-tesztmérés két bitendenciáját a Rorschach-tesztelméletre, amely ugyanazokat a társadalmi sztereotípiákat hordozza - a tudományos preskriptivitás hatalmával. Mindez ötven évig a meleg elnyomásának olyan félelmetes eszköze volt, mint a meglegholokausz (ld. ha nem működik a törvényi eszköz, marad a mindig is bizonyítottan eredmény nélküli kényszergyógykezelés) (Grau 211).

Ne felejtjük el, hogy abban a weimari Németországban, amely legalább hatvan meleg és lesbikus kulturális lapot tartott el (Grau 17), volt egy ominózus vita Magnus Hirschfeld és Emil Kraepelin között. Nevezetesen Hirschfeld azt állította, hogy a

melegség egy természetes, nem orvosi körbe tartozó jelenség, amely veleszületett, s ebből kifolyólag önálló tanulási folyamata van, szemben Freud-dal (aki azt vallotta, hogy a homoszexualitás egy elhibázott heteroszexuális fejlődésminta (McLaren 213)). Magnus Hirschfeld szerint nincs szükség semmilyen terápiára, sőt ő fogalmazta meg először a coming out problémáját, miközben melegjogi aktivista is volt: küzdött a porosz büntető törvénykönyv 175. paragrafusa ellen, amely kriminalizálta a homoszexualitást (Grau37). Ez a paragrafus később nemcsak a megleholokausztnak lett alapja, de 1957-ban is a nyugatnémet kormány változatlanul hagyta, és így is maradt a 80-as évekig (McLaren 261); miközben egyik Németországban sem kárpótolták eddig az időszakig a megleholokauszt áldozatait. Visszatérve: mi is volt ez a coming out-törekvése Magnus Hirschfeldnek mai értelemben véve? Ő ugyanis azt mondta az akkori kifejezésmóddal élve, hogy a melegeknek ún. „millióterápiára” van szükségük, ami nem jelentett mást, minthogy megtalálni azokat a mikroszociális elfogadási lehetőségeket, amivel a melegeknek természetesen élniük kell. Ez semmiképpen nem jelentette a melegség feladását, sőt inkább annak teljes felvállalását, miközben ő komoly tudományos szaktekintély volt korában. Ezzel szemben a szintén pszichiáter Emil Kraepelin tökéletes antipólus volt: ő az ún. „fertőzéselmélettel” összemosta a morált, a jogot és a pszichiátriát; azt állítva, hogy a melegség egy ragályosan terjedő erkölcsi métely, ami ellen alapszíntén a kényszergyógykezelés eszközeivel kell harcolni (McLaren, 165), de mivel pszichiátriai értelemben közveszélyes, ha az „átnevelés” nem sikeres, még mindig ott van a jog.

Ez az ál-átnevelésen alapuló jog lett a megleholokauszt alapja (Grau 17), és Kraepelin a fő elméleti előteoretikusa a '26 - os haláláig, érdekes módon megelőzve az őt tudományosan bálványozó náci hatalomra jutását. Ekkor Magnus Hirschfeld már Nizza-i önszáműzetésben élt, s pát hónappal hamarabb halt meg, mint amikor felgyújtották teljes intézetét és kutatási anyagát Berlinben, a náci hatalomátvételnél. Mindezt az SA-legények tették, külön elemzés tárgya lehet: mégpedig az, hogy válik egy szociokarakterisztikus és -kulturális melegség a homofóbia alapjává az abjekció fenti törvényei alapján.

Ma, amennyiben tudományossá tesszük a melegség saját antropológiai értékeit és elveit, akkor ez a „tudományos”, „pszichiátriai veszély” is elhárítható. Ehhez azonban meg kell teremteni a melegség antropológiai tudományosságát, a

melegmozgalmak erre önmagukban nem alkalmasak. Harminc év után végre meg kell cáfolni az ortodox pszichonaltikus sztereotípiákat, miközben a pszichoanalízisen belül is egyre erősebb a heterodox, toleráns (magyar indíttatású) ferencziánus irányzat (Miskolc, „Ferenczi Sándor hazatér” világkonferencia, Peter. L. Rudnitsky előadása), de ez nem jelenti azt, hogy el kell vetni a pszichoanalitikus gondolkodásmódot. Végig azt tettük, hogy a pszichodinamikus gondolatrendszerből, és annak összekapcsolódásából a meleg értékekkel cáfoltuk az ad hoc – társadalmi szempontból homofób „tudományos” állításokat. Kérdés, mi itt a tudományos: az antropológiai, amely eddig csak mozgalomként volt jelen; vagy a klinikai, ami mindig is csak külső normatíva volt empiria nélkül is tudományos ranggal. Végre a pszichológiai gondolkodásmódot kellene antropológiává tenni.

Diszkusszió

Egy heteroszexuális férfiszázad után a genderszűfrazsettek szerepe óriási. Csak a nők érthetik meg azt a saját hangot, amely kiáll a társadalom elé, de empatikus. Ez a hang asszertív és aktív egyszerre: aszertíven kommunikál a társadalommal, de nagyon is aktívan érezteti a társadalmi elnyomás jelenségét. „nárcisztikusan” vállalja önmagát, valójában csak önattraktív. Nem tárgyfrusztrált szingli, hanem öntudatos partner. Nem behódoló, hanem toleráns. Nem passzív, hanem empatikus kommunikációt folytat. „Erőszaka” nem szadizmus, hanem célétélezett cselekvés.

Ezzel a pár érték kategóriával a meleg férfi psziché pozitív diszkriminatíván leírható; miközben ezek a kortárs genderszűfrazsettek által is vallott értékek. Ugorjunk vissza fél évszázadot a magyar homoszexualitás-kutatásban, s látni fogjuk, mindezek negatív tételezését, mint „pszichiátriai” tudományt. Konkrétan itt egy kis szeletet mutatok be a Szondi-teszt férfi homoszexualitás-értelmezéséből, de azt is láthatjuk, mennyire élő ez a mai magyar patriarchális társadalomban.

Még nem vetkőztük le azokat a szondiánus dualításokat, amelyek megkeserítik a magyar - vagy a magyar millióhoz hasonlóan élő - meleg férfiak életét.

Itt azt érzékeltetem, milyen relatív az ortodox pszichológiai felfogás, mennyire szükség lenne a heterodox pszichoanalízisben is egy genderszemléletű folyamatra: ettől Magyarországon, saját klinikalizáló tudományos múltunkat lezárva, számos egyéni, vállalt és

nyílt meleg férfi élete lenne mentálhigiénés szempontból sokkal komfortosabb.

Felhasznált irodalom

- Almodovar, Pedro, rend. 1987. *A Vágy Törvénye*. Producer. Canal+
- Berkow, Robert, szerk. 1994. *MSD Orvosi kézikönyv*. Budapest: MELÁNIA.
- Csabai Márta – Erős Ferenc, szerk. 2002. *Test-beszédek. Köznapi és tudományos diskurzusok a testről*. Budapest: Új Mandátum.
- DSM-IV TEXT REVISION (a módosított DSM-IV). Budapest. Animula
- Freud, Sigmund. 1998. *A Farkasember. Klinikai esettanulmányok*. Budapest: Filum Kiadás.
- Freud, Sigmund. 2001. *Leonardo da Vinci egy gyermekkori emléke (Művészeti írások)*. Budapest: Filum Kiadás.
- Grau, Günter. 2001. *Homoszexualitás a Harmadik Birodalomban*. Budapest: Osiris.
- Hamer, Dean – Copeland, Peter. 2005. *Génjeink*. Budapest: Osiris.
- Jagose, Annamarie. 2003. *Bevezetés a queer-elméletbe*. Budapest: Új Mandátum.
- Jobbágy Tamás. 2004. “A mundér hevülete (melegek a sorozáson)” *Magyar Narancs*, XVI:13 (március25), 25-27.
- Lukács Dénes. 1996. *Szondi (az ösztönprofiltól az elméletig)*. Budapest: Animula.
- McLaren, Angus. 2002. *Szexualitás a 20. században*. Budapest: Osiris.
- Mérei Ferenc. 2002. *A Rorschach-próba*. Budapest: Medicina.
- Rudnitsky, Peter L. 2008. “‘Infantile Thoughts’: Reading Ferenczi’s clinical diary as a commentary on Freud’s relationship with Minna Bernays” [konferencia előadás]. *Ferenczi Sándor hazatér Konferencia*. Miskolc, Művészetek Háza.
- Shakespeare, William. 1961. *Shakespeare összes művei. Versek*. VII.kötet. Budapest: Európa.

- Szondi Lipót. 1987. *Káin, a törvényszegő; Mózes, a törvényalkotó*. Budapest: Gondolat.
- Virág Teréz. 1994. „Mély kútba tekinték...”. Budapest: Animula
- Wittgenstein, Ludwig. 1992. *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest: Atlantisz.

Misits Éva

Szegedi Tudományegyetem

Aszexualitás diszkurzusok a magyar kibertérben

Jelen dolgozatban a magyar kibertérben keletkezett aszexualitás diszkurzusokat vizsgáltam meg, azaz magyar domainben, magyar nyelven keletkezett szövegeket elemeztem, amelyek magukat aszexualisnak valló, illetve az aszexualitás mint jelenség iránt érdeklődő vagy a szöveg keretein belül avval foglalkozó felhasználóktól származnak. Az aszexualitás mint jelenség a mai napig vitatott, ugyanis továbbra is fennáll a nézet, miszerint az aszexualitás (saját, mások leírásai alapján alkotott definícióm szerint a szexuális orientáció hiánya) nem alternatív szexualitás, hanem betegség, azaz probléma. Mivel a magyar kontextusban kevés figyelmet szentelnek a témának, és az internetes kontextusban keletkezett szövegek nagy része részrehajlóan problémának, illetve divathóbortnak állítja be az aszexualitást, a magyar felhasználók aszexualitás diszkurzusai is ebben a szellemben alakulnak. A dolgozatban ezt több példával illusztrálom, hogy megmutassam, hogyan viszonyulnak a magyar felhasználók az aszexualitáshoz, és hogy milyen keretek között, hogyan keletkeznek ezek a diszkurzusok. Emellett röviden felvázolom a kutatás elméleti háttérét és kihívásait, valamint a példák alapján levonom a következtetést: az aszexualitást mint jelenséget új szempontokból kell megvizsgálni, újra kell értékelni, hogy pozitívan lehessen rá hivatkozni és reflektálni.

Bevezetés

Előadásom témája a magyar kibertérben keletkezett aszexualitás diszkurzusok vizsgálata volt, azaz olyan, magyar domaineken, magyar nyelven keletkezett, nyilvános és mindenki számára hozzáférhető elektronikus szövegeket vizsgáltam kritikai diszkurzus analízissel, amelyek magukat aszexualisnak valló, illetve az aszexualitás iránt érdeklődő vagy a szöveg keretében az aszexualitás témájával foglalkozó felhasználóktól származnak. Célom az volt, hogy megvizsgáljam és megmutassam, hogy a magyar internetes kontextusban hogyan jelenik meg az aszexualitás mint téma, és a magyar felhasználók milyen módon kezelik ezt a témát, akár magáról a jelenségről, akár az aszexualis emberekről van szó.

Az aszexualitás mint jelenség Magyarországon kevésbé ismert és kutatott; a magyar kibertérben is szórványosan találhatók a jelenséget tárgyaló szövegek. Az aszexualitással kapcsolatban továbbra is fennáll a vita:

alternatív szexualitásként vagy problémaként értelmezzük az aszexualitást (az általam elemzett példák alapján a magyar felhasználók többsége az utóbbi felé hajlik, amelyben a diszkurzusok kerete, az információ hiánya és a definíciók elégtelensége is támogatja őket). Egyes országokban, pl. az Egyesült Államok vagy Új-Zéland, az aszexualitás elismert jelenség, valamint az interneten is méretes közösség jött össze az angol nyelvű *Asexual Visibility and Education Network* (AVEN) honlapon, amelyet Scherrer (2008) is felhasznált az aszexualitásról szóló cikkében. Magyarországon egyelőre nincs ilyen jellegű, elfogadott és elismert közösség, a vita továbbra is fennáll, és mivel a jelenség kevésbé kutatott, a kutatás során nem kevés kihívással szembesül az, aki a jelenlegi kusza definícióhalmazból megpróbálja (re)konstruálni az aszexualitást.

A következő részben a kutatás elméleti hátterét, valamint az aszexualitás mint jelenség vizsgálatának problematikáját mutatom be, valamint néhány jelenlegi értelmezés mellett bemutatom saját definíciómat. Ezek után a magyar kibertérben gyűjtött anyagon keresztül példákkal illusztrálom, hogy a magyar felhasználók hogyan viszonyulnak az aszexualitáshoz és az aszexualis emberekhez, és milyen érveket hoznak fel a jelenség mellett vagy ellen. Befejezésképpen reflektálok az aszexualitás mint jelenség kutatásának problematikájára, és az elemzett példák alapján levonom a kutatás következtetéseit.

Elméletek és problémák

Az aszexualitás definiálásában két alapvető szempontot kell figyelembe vennünk az elmúlt ötven év gender és nyelv kutatásai alapján: a gender, a szex és a szexualitás, és a társadalmi valóság, tehát a társadalmi gyakorlatok kapcsolatát.

A társadalmi gyakorlatot mélyen áthatja a gender, tehát a nem alapján differenciált történelmi, gazdasági, társadalmi, kulturális és egyéb viszonyok. Ezt az állapotot többféle modell alapján próbálták már értelmezni a kutatók: a *biológiai determinizmuson* át a Talbot (2005) által *deficit*, a *dominancia* és *differencia* modelleknek hívott értelmezéseken át (Lakoff 1975, Spender 1980, Tannen 1990) a performativitás elméletig (Butler 1990), amely túljut az előbbi négyen, és a test folytonos stilizálásával maga az identitás folyamatos változását is figyelembe veszi. Az aszexualitás kutatásának kedvezne ez az elmélet, azonban úgy tűnik, hogy bizonyos ciklikusság uralkodik a gender és szexualitás kutatásban, ugyanis a biológiai determinizmus visszatérően van, *új biológizmusként* (Cameron 2009). Mindemellett a társadalmi gyakorlatokat áthatja a szexualitás is, a szexualitás ugyanis a heteronormatív keretben működve a társadalmi mátrix kapcsolatrendszerének értelmezésében

elsődlegessé vált. A szex és a szexualitás emellett társadalmi és kapcsolati tőkévé vált: mindkettő fizikailag értelmezhető, testekre kivetíthető fogalom, tehát a testeken keresztül befolyásolható, irányítható és felhasználható.

Az aszexualitást ennek a háttérnek a fényében definiálják; így lesz a pozitívként értékelt szexualitás negatív párja, a szexualitás hiánya. Mivel a kapcsolatrendszerek szempontjából az aszexualitás nem értelmezhető, és maga a szó is „nem szexualitást”, „szexualitás nélküliséget jelent”, magát a jelenséget ez alapján értékelik, így nem alternatív szexualitásként, hanem a szexualitás hiányaként értelmezik. Ha viszont nem értelmezik alternatív szexualitásként, akkor a szexualitás tartományán kívül reked; így válik belőle betegség, rendellenesség, probléma. Az aszexualitás definiálásának problémája összetett. Az egyik problémát maga a szó szerkezete jelenti, azaz az -a fosztóképző, amely alapján a kifejezés egyértelműen „szexualitás nélküliséget” vagy „nem szexualitást” jelent. Szintén probléma az előbbi kifejtés alapján, hogy a társadalmi mátrixban a kapcsolatrendszereket gyakran alapozzák az egyes alanyok szexualitására, jobban mondva az alanyok szexuális orientációjára, amely alapján az egyik nem automatikusan vetélytárs, a másik nem pedig kíváncsi cikké válik a szexuális piacon. Hogy egy példával éljünk, a heteroszexuális férfiról automatikusan feltételezik, hogy „a nők érdeklik”, a férfiak nem. Ez a megközelítés túlságosan is gyakori, pedig a társadalmi mátrix kapcsolatrendszereinek csak egy töredékét fedi le: erre utal például az a fogalom, a *homosocial bonding*, ugyanis a férfiak egymás közötti interakcióit és kapcsolatait a heteroszexualitás fogalmán kívül esnek, azon a feltételezésen kívül, hogy más heteroszexuális férfiak potenciális vetélytársnak számítanak. Az aszexualitás még ennél is kevesebbet mond: a heteroszexualitás, homoszexualitás kifejezésekben a hetero-, illetve homo- előtagok az orientációt jelentik, az aszexualitás a- előtagja viszont csupán fosztóképző, tehát az orientációról, és így a két nemmel való kapcsolatáról semmit sem árul el, ezért ebben az egyébként is heteronormatív értelmezési keretben egyszerűen értelmezhetetlen. A harmadik probléma pedig az előző két probléma ötvözete: mivel a fosztóképző „nem szexualitást” sejtet, orientáció nélkül, a kifejezést a legjobban úgy értelmezik, hogy az aszexualitásban sem az orientáció, sem a szexualitás nem nyer teret, pedig ez nem így van: Scherrer aszexualisokkal kitöltött kérdőívei alapján a szexualitás több aszexualis ember esetén is jelen van, mégpedig a maszturbáció kapcsán (Scherrer 2008). Ha tehát egy pozitívabb, ezt a szempontot is figyelembe vevő definíciót akarunk alkotni, akkor a következőből indulunk ki: a szexualitás mint fogalom a szexuális vágy meglétét jelenti, míg az előtag (tehát a hetero-, homo- stb.) az orientációt, azaz a szexuális vágy egy külső tárgyra való kivetülését, valamint a vágy tárgyával való szexuális érintkezés

realizálódásának vágyát. Az aszexualitás mint fogalom definícióját ezek alapján így fogalmaznám meg: *a szexuális vágy hiánya vagy megléte* (mindkét eset lehetséges), és *az orientáció hiánya*. Mivel az orientációt jelző előtag helyett egy fosztóképző áll, úgy is fogalmazhatnánk, hogy a szexualitás az orientációtól van „megfosztva”, de maga a szexualitás, tehát a vágy még fennállhat.

A következő részben az aszexualitás mint probléma, rendellenesség, hiány vagy éppenséggel divathóbort kerül megtárgyalásra a magyar kibertérből gyűjtött fórum bejegyzések és internetes cikkek alapján. Jövőbeli kutatásomban mind a hivatalos, szakértői diszkurzusokat, mind az internetes diszkurzusokat figyelembe veszem majd; az előadás keretében a hivatalos, szakértői diszkurzusok elemzésére nem volt alkalmam. Az internetes diszkurzusok alapján azonban halványan körvonalazódnak a tágabb magyar társadalmi és kulturális kontextusban uralkodó nézetek, amelyek az aszexualitás problémaként való értelmezésére, illetve az értelmezés problematikájára utalnak.

Példák

A magyar kibertérben több, az aszexualitással foglalkozó cikket és fórum bejegyzést találtam, amelyben terítékre került az aszexualitás mint jelenség és fogalom, valamint az aszexualis emberek is. A dolgozat terjedelme miatt a teljes szövegek elemzésére nincs keretem, azonban a különböző példák főbb pontjait ismertetve is elegendő anyag áll rendelkezésre a diszkurzus analízishez.

Gyakori kérdések és válaszok. Az első példát, amely korábbi előadásokban került részletesebb elemzésre (itt csupán a legkiemelkedőbb részeket mutatom be bevezetésképpen), egy magyar kérdések és válaszok honlapon találtam, a *Gyakori kérdések és válaszok* honlapon (www.gyakorikerdesek.hu). Jelenleg huszonkét témacsoport található a honlapon, többek között témaként szerepel a *Szerelem, szex* is; ennek ellenére az aszexualitással foglalkozó kérdésnél az eredeti bejegyző a *Kultúra és közösség* témacsoportot választotta. A választás nem véletlen, az eredeti bejegyzés alapján, amely a következőképpen teszi fel a kérdést: „Úgy látom, egyre elterjedtebb, új divatjelenség az aszexualitás (a 20 év körüli fiatalok körében). Hogyan látjátok, ez tényleg így van - és ha igen, mi lehet az oka?”

Az eredeti bejegyző az aszexualitást nem a szerelemmel, illetve a szexszel hozza összefüggésbe, hanem a kultúra és a közösség produktumaként, egy divatjelenséggént állítja be, tehát eleve ezektől távol pozicionálja a jelenséget, és nem a jelenség mibenlétét, vagy saját értelmezését teszi a kérdés tárgyává, hanem az aszexualitás divatjelenséggént való elterjedését. Ennek ellenére a későbbi válaszokból kiderül, hogy a

jelenség értelmezése igenis problematikus, ugyanis a divatjelenséggént értelmezés később csak egy válaszdónál kerül elő. Példaképp az eredeti bejegyzésre érkező legelső válasz konklúziója a következő: „[...] Remélem ez főleg a férfiaknál jellemző, úgy több nő marad nekem. :)”

Ez az értelmezés újra pozicionálja az aszexualitást, és biológiai alapokra helyezi a jelenséget: rendellenességgént jeleníti meg, amely előnytelen helyzetet jelent az aszexuális embernek (férfinak), a nem-aszexuális emberek (férfiak) számára azonban előnyt jelent. Ebben a szexualizált értelmezésben az aszexualitás azt jelenti, hogy az aszexuális nem tud szexuális tőkére szert tenni, mert a rendellenessége ebben meggátolja; ehhez társul az a gondolat, miszerint ez a szexuális tőke (jelen esetben a nők) ily módon felszabadulhat, és újra eloszthatóvá válik más, „normális” férfiak között. Ezt az aszexualitás deficit modelljének is nevezhetnénk: az aszexualitás a többi szexualitással szemben deficitként értékelődik, és mint hiány, még csak kompenzálni sem lehet.

A következő válaszdó – aki az eredeti bejegyzés írójával egyetemben elvetette ezt az értelmezést az első válaszdó mellőzésével – szintén új alapokra helyezi az aszexualitás értelmezését: kettőszítja a fogalmat. A kettősség első fele az „igazi” aszexualitás, amelyet nem fejt ki elég részletesen ahhoz, hogy használható definícióval dolgozhasson, bár annyit feltételez, hogy a fogalom a szexualitás minden formáját, így a maszturbációt is kizárja: „Az aszexuálisok nagyban nyilatkoztak, hogy művészi aktokra elégitik ki magukat, mert ugye a test szépsége, blablabla... Hát nem is tudom... Én úgy tudtam, ilyet egy aszexuális nem csinál.” Külön érdekessége ennek az első értelmezésnek, hogy a magukat aszexuálisnak valló emberek nyilatkozatai, tehát saját tapasztalatuk és megfigyeléseik ütköznek ezzel az értelmezéssel, ezért a válaszdó automatikusan leminősíti ezeknek az embereknek a nyilatkozatait, hogy saját álláspontját (bármilyen ingatag is) megtarthassa. A kettős értelmezés második fele pedig a „nem igazi” aszexualitás, ami ellenreakcióvá, lázadássá válik: „[...] a megjelenő aszexuálisok egy része, főleg aki még reklámozza is magát, inkább csak elfordul társadalmunk szexuális normáitól.” Ha tehát egy magát aszexuálisnak valló ember nyíltan vállalja aszexualitását, akkor valószínűleg nem „igazi” aszexualitásról van szó, hanem lázadó tüntetésről, magamutogatásról. Ez is a heteronormatív keretek közötti értelmezésre utal: a heteronormativitás ugyanis eleve feltételezi a (hetero)szexualitás meglétét minden emberben, így a (hetero)szexualitást felvállalni és kinyilatkoznia redundánsnak tűnik.

Végül evvel a példával kapcsolatban még ismertetném az eredeti bejegyző egyik megjegyzését, amelyet az első két válaszdó válasza kapcsán írt. Az eredeti bejegyző szintén megerősítette az álláspontot, miszerint a magukat aszexuálisnak valló emberek nyilatkozatai nem mérvadóak az

aszexualitás értelmezésében, valamint hozzátett egy megjegyzést, amely rávilágít az aszexualitás kifejezés problematikájára: „Amúgy meg ha aszexuális, akkor teljesen mindegy, hogy milyen irányú szexualitás[t] "nem gyakorol" - nem?„. Ahogyan fentebb említettem, a fosztóképzős kifejezés megerősíti az értelmezőket abban, hogy maga a szexualitás válig nemlegessé, hiánnyá: az orientáció híján értelmezhetetlenné válik maga a szexualitás, annak ellenére, hogy a maszturbáció szexuális tevékenység, amelynek a hagyományos értelemben véve nincsen orientációja. Ebben az értelmezésben oximoronnak számít az a kifejezés, hogy „aszexuális lesbikus”: az aszexualitás nem értékelődik alternatív szexualitásként, hanem teljes hiányként, tehát eleve kizárja egy másik szexualitás kompatibilitását: vagy az egyik, vagy a másik, de a kettő egyszerre nem lehet.

Segítség: Aszexuális vagyok! – szakértői szemmel. A következő példát a *Wellness Café* című, női olvasóközönségnek szánt internetes honlapon találtam (www.wellnesscafe.hu): egy cikkről van szó, amely a honlap *Egészség* rovatában jelent meg. A cikk a cím, a bevezetés, és a vizuális elemek alapján eleve betegségként, rendellenességként kezeli az aszexualitást, azonban olyan véleményeket is közöl, amelyek természetes állapotként láttatják az aszexualitást – a diszkurzus tehát skizofrén jellegű, negatív keretből kiindulva közöl pozitív állításokat, amelynek eredménye inkább zavaró, mintsem felvilágosító, habár a cikk bevezetése szerint ez lett volna a szöveg célja:

Te is hallottál már az aszexualitásról, de nem tudod pontosan, hogy mi az? Vita tárgya az, hogy az aszexualitás szexuális irányultság vagy szexuális zavar. Pszichológus szakértőnkkel most összegyűjtöttük a legfontosabb tudnivalókat róla. (Geist 2009)

Habár a „tudnivalók” között szerepelnie kellene az aszexualitás más országokban való elismertségének és létjogosultságának, a szöveg eleve a szexualitás kontra rendellenesség vita keretein belülre helyezi a jelenséget (Radloff 2008), és később sem utal arra, hogy más országokban már hivatalosan is elismerik, mint alternatív szexualitást. Maga a cím is támogatja a feltételezést, miszerint az aszexualitás inkább rendellenesség, semmint alternatív szexualitás: az aszexualitás tényét problémának veszi, amely miatt segítséghez kell folyamodni, mi több, segítségért kell kiáltani.

Két, a cikkhez tartozó kép támasztja alá ezt a negatív elképzelést:

1. ábra: Az aszexuális nővel való problémás párkapcsolat / szexualitás szemléltetése

fontolgatja az aszexualitás tényét, és magát összehúzza töpreng azon, hogy miért pont őt veri a sors. Valószínűleg nem hatja meg az a gondolat, hogy az aszexualitás, mint minden más, sokszínű. Érdekes megjegyezni, hogy a képeken az aszexualitás mindkét esetben a nő rendellenessége; hogy ezt a statisztikák, vagy a női olvasóközönség, esetleg más megfontolás inspirálta, nem derül ki a szövegből.

A cikk a fenti keretrendszert tekintve eleve részrehajló a szexualitás kontra rendellenesség vitában, azonban a szövegben időről időre pozitív vélemények is elhangzanak. A következő passzus meglehetősen találó hasonlaltal él a szexualitás és a szerelem kapcsolatáról: „... az aszexuálisok véleménye szerint nem szükséges a nemi aktus a szerelem kifejezéséhez. Ők a következő hasonlaltal értetik meg e véleményt: szerintük, ha a szex volna a szerelmi vonzalom legfőbb kifejezője, akkor a prostituáltak lennének a világ legszerelmesebb, legérzelmebb emberei., Ebben az értelmezésben a szex és a szerelem nem feltételezik egymást, habár a heteronormatív

Az első (1. ábra) a cím és a bevezetés mellett található.¹ A képen egy fiatal nő látható, aki szembesült azzal, hogy aszexuális, és ezek után letargikusan néz a semmibe, miközben a feltételezhetően meztelen barátja családodottan fordul a fal fel, mert nem tehet szert az oly áhított szexuális tőkére. Mindkét fél részéről nyilvánvaló a családodottság, amely valószínűleg további problémákat és konfliktushelyzeteket teremt majd.

A második (2. ábra)² az egyik alfejezet, a *Sokszínű aszexualitás* mellett látható. Szintén fiatal nő látható a képen, aki boldogtalanul és magányosan

2. ábra: Az aszexualitás mint lelki problémák forrása

¹ „Segítség! Aszexuális vagyok! – szakértői szemmel”: http://www.wellnesscafe.hu/wellness/2009/segitseg_aszexualis_vagyok_szakerto_i_szemmel

² U.o.

kapcsolatrendszeri értelmezésben a romantikus vonzalom, tehát a szerelem is a szexualitáson keresztül nyilvánul meg: az aszexuális emberek tapasztalata alapján a kettő különálló.

Kiemelnék továbbá egy részt a cikk egy másik fejezetéből, amelynek a címe *Az aszexualitás vélt okai*. Összesen kilenc lehetséges okot sorol fel, melyek közül három biológiai alapú (hormonális vagy gyógyszer hatások, gének, koraszülöttség), három trauma-alapú (gyermekkori [szexuális] bántalmazás, félelem a párkapcsolattól, szeretett személy elvesztése), míg a többi a személyiség fejlődését veszi alapul (személyiségvonások, a testvérsorban betöltött hely, a család nevelői légköre). Utóbbiból az első a negyedik indok, és így kezdődik a leírás: „Személyiségvonások – az aszexuálisok normális emberek! Sokan társaságkedvelők és népszerűek., Itt visszaköszön az az eleve negatív pozicionálás: a cikkben rejlő feltételezés az, hogy az olvasó rendellenességként vagy betegségként közelít az aszexualitáshoz, tehát a szöveg egyfajta atyáskodó kinyilatkoztatássá válik: azt hinnéd, hogy nem normálisak, de azok! Ebben az értelmezésben szintén megjelenik az a feltételezés, hogy a orientált szexualitás a kapcsolatrendszereink alapja, mert az orientáció híján lévő aszexuálisokhoz nem képes hozzárendelni egy sztereotip kapcsolatrendszert, tehát feltételezi, hogy ezek az emberek még csak nem is szocializálódnak, ha már szexuális kapcsolatuk úgysem lehet.

Nem kívánom a szexet! Aszexuális vagyok? A harmadik példa az idősebb korosztály számára kialakított, *Ötvenen Túl* című honlapról származik (www.otvenentul.hu). A cikk a cím alapján az előző példához hasonlóan szintén az aszexualitást akarja ismertetni az olvasóközönséggel, akik ismét ijedten kiáltanak fel, mert a szexet nem kívánni hallatlan dolog, főleg azután, hogy a bevezetés (amelyet teljességében idéznék) Freud munkásságára alapozza az aszexualitás további értelmezését:

A világ nemi túlfűtöttsége a 21. századra már nem meglepő. Megszokottá vált, hogy a média, a mozi, a sajtó és a reklámpar is a szexualitásra, a szexuális szimbólumokra épít. Ezt a mára elfogadott tényt a 19. század végén Freud tudományosan is megalapozta. Elméletei mára erős túlzásnak tűnhetnek, azonban sok mindennek a kiindulópontja lett, amit napjainkban az emberi elméről, lélekről és viselkedésről gondol a tudomány. Freud szerint minden emberi cselekvés megindítója szexuális vágyakból vagy frusztrációkból ered, és ezek elfojtásából alakulhatnak ki aztán lelki betegségek vagy neurózisok. A minket körülvevő világ nemi lüktetése ma is némileg alátámasztani látszik Freud elméleteit. A tudomány mai állása szerint az ember előre kódolt szexualitással jön a világra, ez készteti őt utódnemzésre és fajának fenntartására. Az, hogy a szaporodás jellegzetesen jó érzéssel jár együtt, visszajelzés a tevékenység jogos voltára. *Ezeket a*

tényeket ismerve szinte lehetetlennek tűnhet, hogy megértsük az aszexualitást, tehát a nemi érdektelenség fogalmát. (Ács 2009 - kiemelés tőlem)

A cikk Freud elméletét használja fel saját elméleti háttére megalapozására, amely szerint minden a szexualitásra vezethető vissza, tehát a világ és a kapcsolatrendszerek értelmezéséhez elengedhetetlen a szexualitás megléte, tehát a szexualitás eleve feltételeződik, mert különben az elmélet érvényét veszti. Az, hogy az aszexuális emberek egy része nem él meg semmilyen jellegű szexualitást, eleve megkérdőjelezi annak a jogosságát, hogy Freud elméletét használja fel az aszexualitás jelenségének tárgyalására. Külön figyelmet érdemel a gondolat, miszerint a jó érzés visszajelzés a tevékenység jogos voltára: egy későbbi példában még visszaköszön majd ez a gondolat, amely arra a feltételezésre épül, hogy ha valaki érdektelennek mutatkozik egy jó dolog iránt, akkor még biztosan nem próbálta ki: a leszbikus nő még bizonyára sohasem szexelt igazi férfival, és az aszexuális nő még bizonyára sohasem szexelt egyáltalán.

A cikk ezután kitekint az amerikai helyzetre, valamint kitárgyalja az aszexualitás sokszínűségét (ezúttal nincsenek kísérő képek, a fantáziánkra kell hagyatkoznunk, boldogtalan-e az aszexuális ember vagy sem). A szöveget ezután, szinte törésszerűen, egy Rainbow Amoeba nevű aszexuális ember nyilatkozata zárja. A szövegből nem derül ki, hogy milyen kontextusban született a nyilatkozat, csupán Rainbow Ameoba tapasztalatait ismerjük meg:

Amikor még nem tudtam, hogy létezik aszexualitás, nem sejtettem, hogy ebben a tekintetben különbözöm a többi embertől. Amikor a szexre gondoltam, úgy képzeltem, hogy valami olyasmi, ami egyszer talán velem is megtörténik, ha találkozom a megfelelő emberrel, beleszeretek, szeretkeznék, és csodálatos lesz, éppen úgy, ahogy azt a romantikus regényekben olvastam. *Sosem kérdeztem magamtól, hogy valóban akarom-e: nem tudtam, hogy lehetséges nem akarnom.* Akkor sem kérdeztem meg magamtól, hogy a szex valóban csodálatos-e, amikor szembekerültem bármilyen részletekbe menő leírásával – biológiaórán vagy szexuális felvilágosításkor – , és szörnyen kényelmetlenül éreztem magam. *Nem hittem el, hogy lehetséges nem kívánni a szexet...* Amikor megismertedtem az aszexualitás fogalmával, rájöttem, hogy semmi sem bizonyos, amit magamról gondolok... *(kiemelés tőlem)*

Ez az idézet több sarkalatos pontra is rávilágít. A heteronormativitás természetessége az aszexuális tapasztalatban elvész, megtörik: alapvetőnek, megkérdőjelezhetetlennek tartjuk a szexualitást, a másik iránti szexuális vágyat, így amikor a tapasztalataink nem ezt az elfogadott igazságot támasztják alá, zavar és kényelmetlenség a végeredmény. Amennyiben tehát

az alany képes elfogadni az aszexualitás tényét, amennyiben megkérdőjelezi az eleve szexualizált emberképet, magát a heteronormativitást is megkérdőjelezi: az alternatív szexualitások után ez a következő bástya, ahonnan az támadható, megkérdőjelezhető.

Nők Lapja Café. A szintén női olvasóközönséget megcélzó *Nők Lapja Café* (www.nlcafe.hu) honlapján egy fórumbejegyzést találtam; az eredeti bejegyzés írója asexboy, és bevallása szerint aszexuális emberekkel szeretne kapcsolatot létesíteni a fórumon. Az eredeti bejegyzésben részletesen leírja, hogy mit jelent a számára az aszexualitás, azaz hogyan éli meg, és miben nyilvánul meg az aszexualitása:

Ide várom minden sorstársamat, akik ezzel a szexuális irányultsággal rendelkeznek.

[...] Nem érdekelnek sem a férfiak, sem a nők. Nem vagyok beteg, minden szervem tökéletesen működik, egyszerűen hiányzik belőlem a szexuális motiváció. Van erekcióm, ha szexuális ingernek vagyok kitéve, viszont nem érzek arra késztetést, hogy szexuális kontaktust teremtsék akár nővel, akár férfival. Számomra egyetlen a maszturbáció, mást el sem tudnék képzelni. *Számomra az emberek is úgy mond közhimbősek, nem hiányzik sem a család, sem egy társ, egyedül érzem magam a legjobban.*

[...] Egyedül élek, van egy kutyám, jól megvagyunk, jól keresek, van egy jó melóhelyem, *számomra ez elég.*

Munkahelyen és ismerősi körömben mindenki csodálkozik, hogy mindig egyedül vagyok és kérdezik hogy hol a csaj, én meg csak mosolygok, de *elmondani nem merem, mert attól félek, hogy megvetnének...* (Misi 2005, nyitó hozzászólás - *kiemelések tőlem*)

Figyelmet érdemel az, hogy asexboy milyen részletekbe menően nyilatkozik az aszexualitásról: ha egy másik alternatív szexualitásról lenne szó, a részletek redundánsnak tünnének (példaképp próbáljuk meg elképzelni, hogy hogyan festene egy homoszexuális férfi részletekbe menő beszámolója a homoszexualitás mibenlétéről). Az aszexualitás azonban kevésbé ismert jelenség Magyarországon, tehát a bejegyző részletesen elmagyarázza, hogy milyen tapasztalatok és érzések vezettek ehhez az állapothoz. Az olvasóközönséget azonban nem sikerül meggyőznie: 529 válasz érkezett az eredeti bejegyzés óta (25/11/2005), és az általam megvizsgált válaszok – az első három oldalnyi bejegyzés – többsége teljesen vagy részben elutasítja asexboy nyilatkozatát, illetve támadja annak valóságát: „Egy újabb kamutópik. Nem túl felemelő élete lehet szegénynek, ha ilyen sztorik fogalmazásával tölti az idejét.”

Mások az aszexualitás társas étellel szemben közömbösségével kapcsolatban lendülnek támadásba:

szerintem kicsit beteg ember lehet az akinek nincs igénye társra. Szar lehet egyedül élni pláne a hétvégék és ünnepnapok. Talán azért érez így, mert még nem találta meg a magáhozvaló párt. Ha meg valóban így érez akkor jobb ha egyedül éli le az éltét, mert nagy hiba lenne ha ilyen ember szaporodna a világba akinek nincs fogalma a társas kapcsolatokról. [Misi 2005, 28. comment]

Ez a felhasználó az aszexualitást egyértelműen rendellenességként értelmezi, az aszexuális ember mint korcs jelenik meg, akit hiba lenne szaporítani. Más felhasználók szintén a társas kapcsolatok iránti közömbösséget használják fel asexboy megtámadására, kicsit másképpen: „És akkor most mi van? Mert ha ezek (bocsi ilyen hü de jól elvannak egyedül, akkor miért akarnak pl. fórumozni?” Habár asexboy konkrétan kijelenti a bejegyzés elején, hogy más aszexuális emberekkel szeretne kapcsolatba lépni a fórumon, a saját emberi kapcsolatairól való nyilatkozatokat (az általam kiemelt részeket) ezek a felhasználók ezzel a céllal összeegyeztethetetlennek tartják, elutasítóan viselkednek az emberi kapcsolatokról másképpen gondolkodó aszexuális emberrel szemben.

Ismét mások sajnálkoznak, illetve értetlenül állnak az aszexualitás ténye felett: „És ha belegondolunk valóban létrejöhet egy ilyen állapot, de elképzelésem szerint ezt valami nagy-nagy kudarcnak kell megelőznie. MERT hogy az élet egyik legjobb dologáról csak úgy lemondani...nagyon mazohista dolog.”

Itt köszön először vissza a freudi elmélet és a jó érzés mint visszajelzés: amennyiben a szexet jogos és élvezetes tevékenységként, az élet egyik legjobb dolgaként pozicionáljuk, a szexszel szembeni közömbösség értelmetlen, ostoba, vagy éppen mazochista álláspont: értelmezhetetlen. Szintén ezt fejezi ki a következő példa, egyben ennek a fejezetnek a végszava: „Akár kamu a topic, akár nem ez a szindróma létezik. Bár nem is értem hogy lehet ez, mert aki szexelt már egy igazán jól, annál ez nem léphet fel., Ha tehát az aszexuális embernek rossz tapasztalatai lennének, vagy közömbös, akkor addig erőltessük, amíg más nem lesz az eredmény.

Konklúziók

A jelen dolgozat célja az volt, hogy több, a magyar kibertérben gyűjtött szöveg alapján diszkurzus analízissel elemezze a magyar kontextusban keletkező különböző aszexualitás diszkurzusokat. Emellett reflektált az

aszexualitás kutatások szükségességére, a jelenlegi elméleti háttérre és a kutatással kapcsolatos kihívásokra, amelyek megnehezítik az aszexualitás mint jelenség kutatását, megértését és pozitív fogalomként, alternatív szexualitásként való elismerését, létjogosultságát.

A példák alapján világosan látszik, hogy az aszexualitást negatív keretek közé helyezik, legtöbbször rendellenességként, illetve betegségként értelmezik. Maga a kifejezés is problematikus, és a negatív aszexualitás diszkurzusok továbbra is megnehezítik a fogalom újraértékelését, pozitív megfogalmazását. Konklúzióm tehát az, hogy a jelenlegi helyzetben az aszexualitás új szempontból való vizsgálata és újradefiniálása szükséges, habár a jelenlegi elméleti modellek és a társadalmi elutasítás ezt bizonyos szintig ellehetetleníti, ezért magukat az elméleti modelleket is érdemes lenne megvizsgálni, és módosítani őket, vagy egy olyan modellt, keretrendszert kidolgozni, amelyben az aszexualitás nem hiányként vagy a szexualitás ellentéziseként jelentkezik, hanem alternatív szexualitásként elfoglalja helyét a szexualitás modellben.

Felhasznált irodalom

- AVEN: Asexual Visibility and Education Network. Forrás: www.asexuality.org [DOA: 15/12/10]
- Ács, Borbála. 2009. 07. 12. "Nem kívánom a szexet! Aszexualis vagyok?" Weblog bejegyzés. *Ötvenentul.hu*. 2010. 12. 15. <<http://www.otvenentul.hu/page.php?PageID=22162>>
- Geist, Klára. 2009. 10. 06. "Segítség! Aszexualis vagyok! – szakértői szemmel." Weblog bejegyzés. *Wellness Café*. 2010. 12. 15. <http://www.wellnesscafe.hu/wellness/2009/segitseg-aszexualis-vagyok-szakertoi-szemmel>
- Ismeretlen felhasználó. 2009. 06. 01. "A kérdés." Weblog bejegyzés. *Gyakori Kérdések*. 2010. 12. 15. <www.gyakorikerdesek.hu/kultura-es-kozosseg/egyeb-kerdesek/263433-ugy-latom-egyre-elterjedtebb-uj-divatjelenseg-az-aszexualitas-a-20-ev-koruli-hm>
- Lakoff, Robin. 1975. *Language and Woman's Place*. New York: Harper & Row.
- Radloff, K. 2008. "Beyond the disorder: Change of discourse on asexuality." *Sexologies* 17: 156—157.
- Scherrer, Kristin S. 2008. „Coming to an Asexual Identity: Negotiating Identity, Negotiating Desire.” *Sexualities*, 11:5, 621—644.

- Spender, Dale. 1980. *Man Made Language*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Talbot, Mary. 2004. "A nemi sztereotípiák újratermelődése kritikai szemszögből." In: Holmes, Janet and Meyerhoff, Miriam (szerk.) *A nyelv és gender kézikönyve*. Előkészületben.
- Tannen, Deborah. 1990. *You Just Don't Understand: Men and Women in Conversation*. New York: Morrow.
- Törölt Felhasználó 991394 (Misi). 2005. 11. 25. Weblog bejegyzés. *Nők Lapja Café*. 2010. 12. 15. <<http://www.nlcafe.hu/forum/?fid=441&topicid=74780>>

Misad Katalin

Comenius Egyetem, Pozsony

A magyar nemzetiségű nők névhasználatának jellegzetességei Szlovákiában¹

A kisebbségben élő magyarok névhasználatára – nőké és férfiaké egyaránt – nemcsak országonként, hanem közösségenként, sőt egyénenként is tarka képet mutat. A dolgozat a Szlovákiában élő magyar nemzetiségű nők névhasználati jellegzetességeivel foglalkozik. Esetünkben a női nevek megítélését nemcsak a hagyományok befolyása, az egyenjogúság kérdése, illetve a funkcionalitás határozza meg, hanem a kisebbségek névhasználatát előíró szlovák jogszabályok, illetve a többségi nemzethez tartozó nők névviselési szokásai is. Írásomban bemutatom, milyen névformák fordulnak elő a hajadon és a férjezett szlovákiai magyar nők névhasználatában, s külön figyelmet szentelek az ún. ovázásnak. A dolgozat második részében egy szlovákiai magyar nők körében végzett felmérés alapján arra keresem a választ, miért részesítenek előnyben a kisebbségben élő magyar nők bizonyos névformákat, s miért utasítanak el másokat, illetve hogy az adatközlők identitásuk jegyeként tekintenek-e az általuk használt névformára.

Bevezetés

A többnyelvű társadalmakban a nyelvek globálisan hatnak egymásra. Természetes azonban, hogy azokban az országokban, amelyekben az államnyelv mellett jelen van egy vagy több nemzeti kisebbségi nyelv is, ez utóbbi(ak) jobban ki van(nak) téve a domináns nyelv hatásának, mint fordítva (vö. Máté 1988, 680; Misad 2009, 71).

A kisebbségi nyelv(ek) érvényesítése a mindenkor Szlovákia területén mindig is jogi kérdésnek számított, s így van ez ma is. Az egyes történelmi fordulatok, illetve politikai korszakok háttértényezőinek mentén egyértelműen végigkísérhető a hatalomnak a szlovákiai magyarsághoz – és a többi kisebbséghez –

---

¹ Az előadás és a tanulmány alapjául szolgáló kutatások az 1/0414/11. számú *Nemi identitás az irodalomtudomány és a nyelvtudomány szemszögéből* c. Vega-projekt keretében folytak.

való viszonya². A fenti megállapítás a személynevek használatára is érvényes: a Szlovákia területén élő etnikai közösségek személynévhasználatát különféle törvények, rendelkezések szabályozzák/szabályozták.

A személynevek használatának szabályozása (Cseh)Szlovákiában

1 Az I. Csehszlovák Köztársaság megalakulása idején (1918)

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után, rögtön az I. Csehszlovák Köztársaság megalakulásának napján – valószínűleg a hatalom zökkenőmentes átvételének biztosítékeként – látott napvilágot az 1918. október 28-i 11. számú törvény, melynek 2. cikkelye szerint az új államalakulat területén „Az összes eddigi tartományi és birodalmi törvény és rendelet érvényben marad” (l. Gyönyör 1992). Ez azért érdekes, mert a rendelkezés a Magyarországon 1895-ben bevezetett anyakönyvi jogszabályozásokat tartotta életben, melynek a kisebbségeket érintő egyik fő elve az volt, hogy az állam fennhatósága alá tartozó nemzetiségek újszülöttjeinek keresztnevét államnyelven – tehát magyarul – kell bejegyezni. A rendelkezés értelmében a nemzetiségi területeken ugyan kérhető volt az illető kisebbség anyanyelvének megfelelő névalak egyidejű feltüntetése az anyakönyvben, de ez utóbbit csakis zárójelben lehetett bejegyezni, ami egyértelműen arra utalt, hogy a nemzetiségi névforma az akkori Magyarországon nem képezte részét a hivatalos névnek. A csehszlovák adminisztráció berendezkedésének lassúságát jelzi, hogy a Magyarországtól elcsatolt magyar településeken az anyakönyveket a fenti rendelkezés alapján még további három évig magyarul vezették (vö. Gyönyör 1992; Vörös 2003, 629).

---

² A 2001-es népszámlálási adatok szerint a magát magyarnak valló 520 ezer személy Szlovákia lakosságának 9,7 %-át teszi ki. Ugyanakkor a magyar anyanyelvűek száma 573 ezer fő volt, azaz Szlovákia összlakosságának 10,7 %-a (Gyurgyík 2006, 19). A szlovákiai magyarság lélekszámát és helyzetét tekintve számos különbség figyelhető meg a többi szlovákiai kisebbséghez képest. Ez az etnikum úgy került kisebbségi helyzetbe, hogy lakóhelyét nem változtatta meg, az anyaországtól az első világháborús békeszerződések következtében szakították el. További fontos jellemzője, hogy többé-kevésbé zárt etnikai tömböt alkot, s az általa lakott területek szomszédosak az anyaállammal (vö. Vörös 2004, 69).

2 Az I. Csehszlovák Köztársaság széthullása idején (1938–1945)

1938-ban a trianoni békeszerződés alapján elcsatolt területek egy része visszakerült az anyaországhoz. Ezekben a régiókban megszüntették a csehszlovák anyakönyvezési gyakorlatot, s függetlenül attól, kinek hogyan szerepelt a neve a korábbi csehszlovák anyakönyvekben, a magyar ajkúak család- és utónevét ismét magyaros formában tüntették fel (Vörös 2004, 56).

1939-ben, Csehszlovákia széthullását követően az ún. szlovák állam területén rekedt magyar kisebbség jogait a szlovák alkotmány 95. §-a szabályozta. Eszerint „Az alkotmányban említett nemzetiségi csoport jogai olyan mértékben érvényesíthetők, amennyire az adott nemzetiségi csoport anyaállamában ezen jogok megilletik a szlovák kisebbséget” (l. Kamenec 1994, 39). A rövid életű szlovák állam idején a nevek anyakönyvezése terén nem történt változás, az anyakönyvek vezetése a jogfolytonosság elvére alapozódott, örökölte a csehszlovák időszak gyakorlatát (Vörös 2004, 57).

3 A jogfosztottság éveiben (1945–1948)

A második világháborút követően a vezető csehszlovák politikusok a kassai kormányprogram néven elhíresült nyilatkozat helyzetértékelő fejezetében azzal vádolták meg a cseh- és morvaországi részekben zárt etnikai tömböket alkotó kb. hárommilliós németiséget, valamint a Dél-Szlovákiában területileg és etnikailag egységes 600 ezres magyar kisebbséget, hogy a háború idején kifejtett bomlasztó tevékenységével hozzájárult a csehszlovák állam széthullásához. A kollektív bűnösnek kikiáltott magyarság nagy részét ennek értelmében megfosztották állampolgárságától és a tulajdonhoz való jogától, bezárták a magyar iskolákat, s a minimálisra szűkítették a magyar nyelv használatának színtereit (Vadkerty 1993, 8–9).

Az anyakönyvekben a jogfosztottság a magyar keresztnevek következetes szlovákra fordításában, valamint a magyar családnevek mellékjeles írásának kiteljesedésében mutatkozott meg (Vörös 2004, 59).

4 A szocializmus időszakában (1949–1989)

Az 1948-as kommunista hatalomátvétel után elfogadott 245. számú törvény alapján a Szlovákia területén élő magyarok – amennyiben hűségesküet tettek – visszakapták csehszlovák állampolgárságukat (Szabó Mihály 2002, 21). Az anyakönyvi bejegyzéseknek a jogfosztottság éveire jellemző gyakorlatát is módosították, de az 1949. évi 268. számú anyakönyvekről szóló törvény kedvezőtlenül érintette a magyarságot: a szabályozás az anyakönyvek cseh vagy szlovák nyelvű vezetéséről rendelkezett, s nemzetiségre való tekintet nélkül elrendelte a női nevek -ová toldalékkal való használatát (Gyönyör 1987, 64).

Az előző törvény végrehajtásáról szóló 1977. évi 22. számú rendelkezés – valószínűleg az 1949-től elszenvedett sérelmek enyhítése céljából – lehetővé tette, hogy az 1959. október 1-je előtt született nemzetiségiek anyanyelvük szabályai szerint módosíthassák kényszerűségből szlovák vagy cseh formában bejegyzett nevüket (az 1959-es születési évet az indokolta, hogy a szóban forgó évben lépett hatályba a szövetségi belügyminisztérium 1959. évi 182. számú rendelkezése, mely a 32. § 2. bekezdésében engedélyezi az anyanyelv szabályainak megfelelő névalak bejegyzését), az -ová végződés azonban továbbra is kötelező tartozéka maradt a nemzetiségi női neveknek (Gyönyör 1987, 65). 1979-ben a szövetségi belügyminisztérium névjegyzéket bocsátott ki az anyakönyvezők munkájának segítése céljából. A jegyzék 2. számú mellékletében az a 85 magyar keresztnév szerepelt, amelyet ebben az időszakban minden további nélkül anyakönyvezni lehetett (Vörös 2004, 61).

5 A rendszerváltástól az önálló Szlovákia megalakulásáig (1989–1993)

1989-ben mélyreható változások történtek az akkori Csehszlovákiában, melyeknek az ezt követő években – sok egyéb mellett – kihatásuk volt a magyar kisebbség névválasztására is: a szülők egyre több magyaros alakú keresztnévet jegyeztettek be, az -ová végződés azonban továbbra is kötelező eleme maradt a magukat magyarnak valló nők családnevének.

Szlovákiában nem sokáig nézték jó szemmel a kisebbségekre vonatkozó korábbi rendelkezések szigorának oldódását: a rendszerváltás után hozott első törvények egyikének célja éppen a kisebbségi nyelvek használatának szabályozása volt. Az 1990. évi

428. számú nyelvtörvény – bár az anyakönyvekről nem rendelkezett –, az alapvető nyelvi jogokat korlátozó, diszkriminatív jogszabályként híresült el, melynek szellemisége a kisebbségi nyelvhasználatról rendelkező későbbi törvényekben is fel-felbukkan.

6 A független Szlovák Köztársaság megalakulásától napjainkig (1993 –)

1993. január 1-jén megalakult a független Szlovák Köztársaság. A Szlovák Nemzeti Tanács még ebben az évben elfogadta az utónévről és a családi névről szóló 300. számú törvényt, mely a kisebbségek névhasználatáról is rendelkezett. A 2. § 1. bekezdése szerint a Szlovák Köztársaság területén született személy számára több, legfeljebb azonban három, „esetlegesen idegen nyelvű utónév is meghatározható”. A 4. § 4. bekezdése kimondja, hogy a szlovák nyelvben a nők családi nevét a megfelelő szlovák végződéssel kell ellátni, a szlováktól eltérő más nyelvekben azonban az ilyen név az említett végződés nélkül is használható (<http://www.minv.sk>). Ez utóbbi rendelkezés azonban korántsem volt egyértelmű, s a gyakorlat is azt bizonyította, hogy a nem szlovák nemzetiségű nők családnévét szlovák nyelvű szövegekben továbbra is -ová végződéssel tüntették fel.

Mivel a fenti névtörvény nem tett eleget azoknak a kötelezettségeknek, amelyeket Szlovákia az Európa Tanácsba való felvétele alkalmából vállalt, a jogszabály problematikus részeit – nemzetközi nyomásra – kénytelen volt egy újabb törvényben rendezni (vö. Lanstyák 2000, 97). Az anyakönyvekről szóló 1994. évi 154. számú törvény 16. §-a kimondja, hogy a nem szlovák nemzetiségű nő családi nevének bejegyzése a nemre utaló szlovák -ová végződés nélkül történik, amennyiben: 1. a nőnemű gyermek szülei a gyermek családi nevének anyakönyvezésekor kérelmezik, 2. a nő a házasság anyakönyvezésekor kérelmezi, 3. az érintett nő azt külön törvény szerint a családinév-változásról rendelkező határozat bejegyzésével kapcsolatban kérelmezi.³ Ugyanezen jogszabály lehetővé teszi minden nem szlovák nemzetiségű személynek, akinek utóneve az anyakönyvben szlovák formában van bejegyezve, hogy kérelmezze utónevének anyanyelvi formában való feltüntetését, s ezt

³ Egy szlovák nyelvész rögtön a törvénytervezet benyújtása után felháborodásának adott hangot, ugyanis szerinte a szlovák nyelv törvényszerűségeibe való durva, felsőbb utasításra történő beavatkozásról van szó, amit nem lehet az egyéni szabadságjogokra való hivatkozással megindokolni (l. Szabó Mihály 2002, 38).

a tényt az anyakönyvbe bejegyzik (az ilyen irányú névváltoztatás külön törvény szerint nem illetékköteles) (<http://www.geni.sk>).

A szlovákiai magyar nők névhasználati jellegzetességei

A Szlovákia területén élő magyar nők (és férfiak) névhasználata változó képet mutat. Ennek leglátványosabb bizonyítéka, hogy különböző – informális és formális – beszédhelyzetekben ugyanaz a személy többféle nevet használ (vö. Vörös 2003, 137), pl.: Kis Ilona, Kisné, Ilona Kis, Helena/Elena Kisová, Helena/Elena Kišová.

A *Kis Ilona* névváltozatot hajadon és férjezett magyar nő egyaránt informális kommunikációs helyzetben használja elsősorban: ezen a néven mutatkozik be új magyar ismerősenek vagy munkatársainak, s ezen a néven ismeri közvetlen környezete (rokonai, barátai, ismerősei, munkatársai) is. Azok a magyar nők, akik domináns magyar környezetben élnek, szóbeli megnyilvánulásaik során formális helyzetben – hivatalban, postán, orvosi rendelőben stb. – is használják a szóban forgó névalakot. Ugyanez a névváltozat – attól függően, milyen dokumentumról van szó – írásos formában is megjelenik, főként olyan írásbeli megnyilvánulásokban (pl. jelenléti ív, jegyzőkönyv), amelyekben nincs előzetesen feltüntetve az illető személy hivatalosan bejegyzett névformája.

A *Kisné* névalak szintén a közvetlen, magánjellegű beszédhelyzetek eleme, használata elsősorban a hatvan-hetvenéves magyar nők korosztályára jellemző. Írásos formában ritkábban, az ún. standard helyzetektől eltérő esetekben (pl. magánjellegű levelezés, nem hivatalos dokumentum aláírása) fordul elő. Ezt a névformát a fiatal és a középkorú szlovákiai magyar nők többsége informális helyzetben sem használja. Ennek több lehetséges oka van, pl.: 1. a (cseh)szlovák területen élő kisebbségek névhasználatát szabályozó rendelkezések egyike sem tett még csak említést sem a magyar asszonynevek -né képzős változatának esetleges használatáról, 2. a (cseh)szlovákiai magyar nők névhasználatukban is igazodnak a többségi nők névhasználati szokásaihoz, 3. a fiatal és a középkorú szlovákiai magyar nők elavultnak, idejétmúltak érzik a -né képzős asszonynevek használatát.⁴

⁴ Ez a fajta vélekedés annak a kérdőíves vizsgálatnak az eredménye, amelyet a tanulmány egy további részében részletesebben is ismertetek.

Az *Ilona Kis* névforma jellemzően írott nyelvi változat, amely az anyakönyvekről szóló 1994. évi 154. számú törvénynek köszönhetően keletkezett. A fentiekben már történt rá utalás, hogy a szóban forgó rendelkezés lehetővé tette a kisebbségi utónevek anyanyelvi formában történő, illetve a női családneveknek az -ová végződés nélküli bejegyzését, a hivatalos dokumentumokban – pl. személyi igazolvány, útlevél, adásvételi szerződés stb. – azonban csakis az indoeurópai, esetünkben az ún. szlovákos sorrend szerint (első helyen az utónév, másodikon a családnév) szerepelhet a személynév. Az *Ilona Kis* névváltozatot beszélt nyelvi helyzetben a szlovákiai magyar nők nagyon ritkán használják, általában csak domináns szlovák környezetben (lakóhelyen vagy munkahelyen) történő bemutatkozáskor, amennyiben hivatalos irataikban ez a névforma található.⁵

A *Helena/Elena Kisová* névváltozat a szlovákiai magyar nők leggyakrabban anyakönyvezett névformája: a szlovákos sorrendben feltüntetett személynév első eleme a magyar *Ilona* utónév szlovák megfelelője, amely a többségi névhasználat gyakorisági mutatói alapján elsősorban a *Helena*, ritkábban az *Elena*. A *Kisová* névelem jellemzője a magyar családnévhez kapcsolt -ová végződés, amely csupán azt jelzi, hogy nőnemű személyről van szó, s nem utal a név viselőjének családi állapotára.⁶ A többségi szlovák nők névhasználatához igazodó *Helena/Elena Kisová* névforma az 1994. évi névtörvény elfogadása után is a leggyakoribb bejegyzett névalakként jelenik meg a szlovákiai magyar nők körében. Ennek oka egyrészt az -ová elhagyása miatti negatív következményekkel magyarázható: az -ová nélküli név egyértelművé teszi a név viselőjének magyar voltát, ami hátrányt jelenthet például a munkavállalás során (l. Kiss 1994, 62; Lanstyák 2000, 137; Vörös 2004, 310–311). A helyzet objektív megítéléséhez azonban

⁵ A kérdőíves felmérés adataiból kiderült, hogy ilyen esetekben – tartva a szlovák ismerős vagy munkatárs érdeklődésétől, esetleg rosszalló tekintetétől – a megkérdezettek annak ellenére sem használják ezt a névalakot, ha hivatalosan bejegyzett névváltozatról van szó.

⁶ A szlovák női családnevekben szereplő -ová nőinév-képző eredete szerint a szlovák birtokos melléknevekben található, egyben a birtok nemére utaló egyes számú -ov/-ova/-ovo v. -ove szóelemek nőnemű tagjával hozható kapcsolatba. Funkciója szerint ún. patronimikum-képző (l. Vörös 2003, 628), amely a birtok és a birtokos közti rokonsági kapcsolatot jelöli. Eszerint a *Kisová* nevet viselő nő hajadon is, férjezett is lehet: vagy az „apához tartozó vki” – ilyenkor az apa családnévéhez kapcsolódik az -ová végződés –, vagy a „férjhez tartozó vki”, ebben az esetben a férj családi nevével társul az -ová szóelem. (Név- és nyelvtörténeti szempontból az -ová toldalék tipikusan szláv szóelem.)

hozzátartozik az a tény is, hogy a kisebbségek névhasználatát szabályozó jelenlegi rendelkezések sok esetben ellentmondóak, pl. az anyakönyvi bejegyzés formájától függetlenül szlovák nyelvű szövegben továbbra is megkövetelik az ún. ovázást (vö. Lanstyák 2000, 97). Míg a kisebbségi beszélők meghatározó többsége természetesnek tartja a szlovákiai magyar nőknek ezt a névviselési szokását, addig a névtani szakemberek véleménye megoszlik: egyesek az -ová toldalékkal ellátott névformát az identitásváltás egyik állomásának vagy legalábbis jelének tartják (l. Vörös Ottó 2003, 137), mások szerint a megfélemlített nyelvhasználat az oka a szlovákiai magyar nők névválasztásának, s magyar identitásuk ellenére döntenek az -ová toldalékos forma bejegyzése mellett (l. Vörös Ferenc 2004, 309).

A *Helena/Elena Kišová* mellékjeles névforma leginkább a korábbi – elsősorban az 1922 és 1949 közötti – születésű (cseh)szlovákiai magyar nők névhasználatában figyelhető meg, illetve azokéban, akiknek a családnevét a szóban forgó időszakban a szlovák átírás szerint jegyezték be (s akik azóta az új rendeletekre hivatkozva nem kérelmezték névformájuknak az anyanyelv szabályai szerinti kijavítását). Ezekben az években rengeteg magyar családnév esett áldozatául a kisebbségek névhasználatát szabályozó szlovákosító törekvéseknek. A korabeli anyakönyvekben sokszorosára nőtt a mellékjeles magyar eredetű családnevek száma, amelyekben a leggyakrabban az $s \rightarrow \acute{s}$ váltásra találni példát, de tipikusnak tekinthető az $sz \rightarrow s$, $cs \rightarrow \acute{c}$, $zs \rightarrow \acute{z}$, $ny \rightarrow \acute{n}$ irányú – többnyire mellékjeles – átírás is (vö. Vörös 2004, 311).

A magyar nők házassági névviselési szokásai Magyarországon és Szlovákiában

A tradicionális európai társadalmakban házasságkötés után a nők neve általában megváltozik: felveszi a férj családi nevét.

Magyarországon az állami anyakönyvezés kezdetétől tekintve napjainkig folyamatosan bővült a hivatalosan választható asszonynevformák száma. Míg az 1895-től hatályos 1894. évi anyakönyvezési jogszabályok szerint a kizárólagos névalak a *Szabó Jánosné*, addig az 1952. évi családjogi törvény az előző névforma mellé két újabbat rendel: a *Szabó Jánosné Kis Ilona*, illetve a *Kis Ilona* típust (vö. Farkas 2003, 133). Az első esetben a feleség felveszi a férj teljes nevét a házasságra utaló toldással, amelyhez a saját teljes nevét is hozzákapcsolja, a második esetben pedig megtartja a teljes

születési nevét. A törvény 1974. évi módosítása bővítette a korábban előírt névtípusok sorát, így az addig hivatalosan bejegyezhető asszonynévformák mellett megjelent a *Szabóné Kiss Ilona* és a *Szabó Ilona* névalak is. Magyarországon napjainkban is az első névforma – a férj -né képzős családneve és a teljes lánykori név – a legnépszerűbb, az utóbbit – a férj családneve és a nő utóneve – sokan idegen minta hatására terjedő névalakként tartják számon, ezért kerülendőnek tartják (vö. Farkas 2003, 135; Raátz 2007, 174). A 2004. január 1-jétől hatályos új magyar családjogi törvény a következőképpen határozza meg a házasságkötés alkalmával felvehető asszonynévformákat: a) a feleség teljes lánykori neve, b) a férj teljes neve a házasságra utaló toldással és a feleség teljes lánykori neve, c) a férj családi neve a házasságra utaló toldással és a feleség teljes lánykori neve, d) a férj családi neve és a feleség utóneve (vö. Farkas 2003, 136; www.mkogy.hu).

A mai szlovákiai magyar asszonynévhasználatot vizsgálva az anyaországi gyakorlathoz képest két fő különbséget tapasztalunk: 1. a szlovákiai magyar nők – igazodva a többségi nemzethez tartozó nők házassági névviselési szokásaihoz – házasságkötéskor felveszik a férj családi nevét, s ehhez kapcsolják saját utónevüket; 2. hivatalosan bejegyzett személynevük – hajadonoké és férjezetté egyaránt – tartalmazza az -ová toldalékot. Kis Ilona tehát, aki házasságot kötött Szabó Jánossal, informális helyzetben a *Szabó Ilona* névalakot, formális helyzetben leggyakrabban a *Helena/Elena Szabóová*, ritkábban az *Ilona Szabó* névformát használja.

Ha összehasonlítjuk a magyarországi és a szlovákiai magyar házassági névhasználatot, megállapíthatjuk, hogy bár mindkét országban jogszabályok rendelkeznek ennek módjáról, Magyarországon sokkal kötöttebbek az asszonynév-használati lehetőségek. Ugyanakkor – az engedélyezett névformák számát tekintve – a magyarországi nők több alternatíva közül választhatnak. Magyarországon az új családjogi törvény hatályba lépése óta liberalizálódott a házassági névadás – egyre több nő választja a férj családi nevéhez kapcsolt saját utónév használatát (*Szabó Ilona*) –, bár ebben egyes szakemberek nem annyira a magyar nők társadalmi igényeinek változását, hanem inkább az Európai Unió országaiban használt névformákhoz való alkalmazkodást látják (l. Takács–Várnai 2002, 182; Raátz 2007, 169). A szlovákiai magyar férjezett nők az említett névalakot informális beszédhelyzetben használják. Amennyiben élnek az 1994. évi anyakönyvekről szóló törvény által biztosított jogukkal, hivatalosan bejegyzett asszonynevüket a

következő alakban használhatják: *Ilona Szabó*. Az anyakönyvi bejegyzések alapján azonban a szlovákiai magyar nők többsége – a szlovák többséghez tartozó nők asszonynév-választási szokásait követve – ma is a szlovákos névformát, azaz a *Helena/Elena Szabóová* névváltozatot viseli.

Szlovákiai magyar nők körében végzett névhasználati felmérés tanulságai

A konferencián tartandó előadás, illetve a tanulmány megírása előtt 2010 szeptemberében kérdőíves felmérést végeztem szlovákiai magyar nők névviselési és névválasztási szokásairól. A 71 válaszadó mindegyike szlovákiai magyar nő volt. Az adatközlők kiválasztásakor három fő szempontra ügyeltem: 1. az adatközlők családi állapotára (a válaszadók 48 %-a hajadon, 52 %-a férjezett volt); 2. a válaszadók korára (a huszonéves korostól a hetvenévesig arányosan képviselte magát minden korcsoport); 3. a megkérdezettek végzettségére (25 %-uk egyetemi hallgató, 25 %-uk felsőfokú végzettséggel, 30 %-uk érettségivel, 20 %-uk szakközépiskolai végzettséggel rendelkező nő volt).

A felmérés első kérdése szerint az adatközlőknek fel kellett tüntetniük a hivatalosan bejegyzett személynevüket. A 71 megkérdezett közül mindössze ketten (1, 42%) viselik az *Ilona Kis* (saját magyar nyelvű utónév és az apa családi neve ún. szlovák sorrendben feltüntetve) v. az *Ilona Szabó* (saját magyar nyelvű utónév és a férj családi neve ún. szlovák sorrendben feltüntetve) típusú névváltozatot: egyikük az 1994. évi anyakönyvekről szóló törvény alapján kérelmezte szlovák formában bejegyzett nevének magyarítását, a másik megkérdezett nevének magyar utóneves és -ová végződés nélküli bejegyzését a szülők – a hatályos rendelkezésekre hivatkozva – kérelmezték lányuk megszületésekor. A többiek (98, 58%) anyakönyvi kivonatában – kortól és végzettségtől függetlenül – hajadonok esetében a *Helena/Elena Kisová*, férjezettek esetében a *Helena/Elena Szabóová* névforma szerepel.

Arra a kérdésre, hogy miért nem kérelmezik/kérelmezték az 1994. évi anyakönyvekről szóló törvény értelmében nevük „kisebbségi nyelvű” – tehát: magyar utónév és -ová végződés nélküli családnév – bejegyzését, különböző válaszok érkeztek, például:

Szlovák többségű településen élek, s szlovák többségű városban (Nyitrán) tanulok. Ha magyaros formában használnám a nevemet, állandóan magyarázkodnom kellene. Bemutatkozáskor így is sokan megkérdézik, milyen név az a Viola, mert még sosem hallották, pedig a szlovák naptárban is szerepel, de úgy látszik, ők nem nagyon használják. (22 éves egyetemista)

Eszembe se jutott, hogy megtehetném, pedig hallottam erről a törvényről, még az újságban is olvastam róla. De engem nem zavar, ha a szlovákok szlovákos formában használják a nevemet, a magyarok meg magyarosan. Szlovákiában élek, ahol egyszer magyarul, máskor szlovákul beszélek, talán ezért nem furcsa, hogy van magyar meg szlovák nevem is. (36 éves kozmetikus)

Kisebbségi helyzetben mindig alkalmazkodni kell valamibe, így a nyelvhasználatba is. Megszoktam már, hogy a hivatalokban vagy szlovákokkal beszélve szlovákosan használom a nevemet. A munkahelyemen, a boltban, a buszon, a falumban pedig mindenki a magyar nevemen szólít. (42 éves óvónő)

Régóta gondolkodom rajta, de megrémiszt az ezzel járó buzávona. A lányom két évvel ezelőtt kérelmezte a neve magyar formában való bejegyzését, azóta megfordult már minden biztosítóban, bankban, nyilvántartóban, különböző szolgáltatóknál, hogy bejelentse a névváltoztatást. Rengeteg idejébe került, ráadásul még mindig előfordul, hogy a hivatal a korábbi, szlovákos néven szólítja meg, pl. legutóbb a parlamenti választások előtt. (48 éves pedagógus)

A lányom nemrég változtatta magyarra a nevét, mindenhol fizetnie kellett az új iratokért. Én már nyugdíjas vagyok, jó ez így, ahogy van. Magyar városban élek, mióta nem dolgozom, senki sem használja szlovákul a nevemet. (67 éves nyugdíjas hivatalnoknő)

A felmérés következő kérdése arra irányult, hogy az adatközlők nemzeti identitásuk jelölőjeként tekintenek-e a nevükre. A kérdőívben több, a nemzethez való tartozás jegyeként számon tartott fogalmat soroltam fel, s arra kértem az adatközlőket, hogy – az 1–4-es pontskálán mozogva – jelöljék meg, szerintük mely fogalmak fejezik ki leghangsúlyosabban a magyar identitást (vö. Csepeli–Örkény–Székelyi 2002, 24). A táblázat egyértelműen mutatja, hogy a magyar névformára egyik korcsoport sem tekint úgy, mint fontos identitásjelölő kritériumra:

	19–29 év	30–39 év	40–55 év	56–70 év
közös nyelv	3, 90	3,35	3, 71	3, 28
közös kultúra	3, 80	2, 88	3, 20	3, 33
magyar származás	3,50	2,95	3,09	3,28
születési hely	1,50	2,20	2,47	2,70
magyar himnusz	1,32	1,97	2,10	2,43
magyar állampolgárság	1,30	1,93	2,03	2,66
magyar zászló	0,76	1,20	1,50	2,32
magyar névforma	0,98	1,17	1,24	2,03

(Forrás: A felmérés 3. kérdésére kapott válaszok %-os kimutatásában)

Érdekesnek bizonyultak azok a vélemények, amelyek a Magyarországon – statisztikai adatok által is igazolt – közkedvelt Szabóné Kis Ilona típusú asszonynév használatára vonatkoztak. A megkérdezetteknek azt kellett eldönteniük, amennyiben tehetnék, házasságkötés után bejegyeztetnék-e a szóban forgó névformát az anyakönyvbe. Egy adatközlő (0,76%) kivételével mindenki elutasította a felkínált lehetőséget, s a válaszok azt bizonyítják, hogy ez a névforma elfogadhatatlannak tűnik a szlovákiai magyar nők számára:

Számomra ez a névforma a régi korokat idézi, még a mindennapi nyelvhasználatban is elképzelhetetlennek tartom, hogy valakinek a valakijeként emlegessenek, nehogy hivatalosan! Semmiképpen sem élnék ezzel a lehetőséggel. (31 éves mérnöknő)

Sosem viselnék ilyen nevet. Úgy gondolom, már azzal is tettem egy gesztust a férjem felé, hogy felvettem a családi nevét, igaz, nem annyira érte, mint a gyerekeinkért csináltam, ha egy család vagyunk, legyen közös a nevünk is. (40 éves eladó)

Akkor sem használnám ezt a névformát, ha tehetném. Szerintem csak azok választják ezt a nevet, akik hangsúlyozni szeretnék, hogy már férjnél vannak. (42 éves pénzügyi tanácsadó)

Nekem nem tetszik, szinte sugallja a férfiak felsőbbrendűségét. Annak ellenére, hogy már harminc éve férjnél vagyok, még soha senkinek nem mutattam be úgy, hogy Xné vagyok. (54 éves pedagógus)

Egyértelműen elutasítom, ez a névforma számomra azt jelenti, hogy egy nő nem tud önmaga lenni, csak valakinek a valakije. Ja, és kíváncsi lennék rá, fordított helyzetben melyük férfit venné fel a felesége családnevét. (60 éves hivatalnok)

Ha a férjem kérné, azt hiszem, igen. A szomszédasszonyokat is úgy szoktuk emlegetni, hogy Bekéné, Horváthné. (66 éves nyugdíjas fodrásznő)

Arra a kérdésre, hogy nem érzik-e úgy az adatközlők, hogy a Szabó Ilona (tehát a férj családi neve és a saját utónév) típusú névforma szlovák hatásra terjedt el a szlovákiai magyar nők körében, egyhangúlag nemleges válasz érkezett:

A többségi nyelv mindig hatással van a kisebbségi nyelvekre, valószínűleg a névhasználat terén is ez a helyzet. Mégsem érzem szlovákosnak ezt a névtípust, elég, ha körülnézzünk az EU országokban, általában ott is felveszik a nők a férjük családnevét, méghezűá mindenféle toldalék nélkül. (20 éves egyetemista)

Nem érzem szlovákosnak. Évek óta Ausztriában dolgozom, ott is a férjük vezetéknévét viselik az asszonyok, ha csak meg nem tartották a sajátjukat. (29 éves egészségügyi nővér)

Szerintem inkább az európai hagyományokat tükrözi ez a névtípus (bár fordított a sorrend), praktikusnak tartom. Különben is hogy lehet lefordítani a Kovács Jánosné mondjuk franciára? (47 éves fordító)

Ez még sosem jutott eszembe. Szerintem Magyarországon sem csak a -né-vel ellátott formát használják az asszonyok. Miért lenne szlovákos? (61 éves háztartásbeli)

A felmérés utolsó kérdése arra vonatkozott, elfogadhatónak tartják-e az adatközlők a mind Szlovákiában, mind Magyarországon engedélyezett ún. kettős családi név (a feleség, illetve a férj családnevének a születési családnévhez való kapcsolása) használatát. A megkérdezettek egyike sem utasította el a szóban forgó névformát, de nagyobb arányban az egyetemisták, illetve a diplomával rendelkező nők fogadják örömmel ezt a névhasználati lehetőséget.

Nagyon jónak tartom, én is így tervezem, ha egyszer férjhez megyek. Épp itt az ideje, hogy az egyenjogúság ezen a téren is érvényesüljön. (23 éves egyetemista)

Szerintem a fiatalok között egyre népszerűbb ez a névváltozat, van egy ismerős házaspár, akik ezt a megoldást választották. Nekem is tetszik. (32 éves pincérnő)

Amikor elváltam, visszavettem a lánykori nevemet. Amikor másodszor is férjhez mentem, felvettem mellé a második férjem vezetéknévét. A gyerekeink is ezt a kettős vezetéknévet viselik. Nálunk bevált. (47 éves fordító)

Semmi baj vele, csak túl hosszú. (54 éves nevelőnő)

Jó megoldásnak tartom, de valószínűleg csak a fiatalok körében fog elterjedni. Bár arra kíváncsi lennék, hány férfi venné fel a felesége nevét a sajátja mellé. (70 éves nyugdíjas pedagógus)

Összegzés

Kisebbségi helyzetben a nyelvhasználatnak egy speciális területe a névhasználat, ezen belül is a személynévhasználat. Érzékeny kérdéssé e témakört elsősorban a mindenkori politika teszi, amely beleszól a kisebbségek nyelvi-nyelvhasználati belügyeibe (vö. Kiss 1994, 63–64).

Dolgozatomban a Szlovákiában élő magyar nemzetiségű nők névhasználati jellegzetességeivel foglalkozom. A tanulmány első részében a kisebbségek névhasználatát előíró szlovák jogszabályokat, rendelkezéseket tekintettem át, majd bemutattam a hajadon, illetve a férjezett szlovákiai magyar nők névhasználatát jellemző névformákat, külön figyelmet szentelve az ún. ovázásnak. A dolgozat második részében egy felmérés segítségével arra kerestem a választ, hogyan vélekednek a kisebbségben élő szlovákiai magyar nők bizonyos névformákról, illetve saját és a magyarországi nők névhasználati szokásairól.

Felhasznált irodalom

- Csepeli György–Örkény András–Székelyi Mihály. 2002. *Nemzetek egymás tükrében*. Budapest: Balassi Kiadó, 24–55.
- Farkas Tamás. 2003. „A házassági névviselés új szabályozásához.” In: Hoffmann István és Kiss Tamás, szerk. *Köszöntő könyv Nyirkos István 70. születésnapjára*. Magyar Nyelvjárások XLI. Debrecen: Debreceni Egyetem. Magyar Nyelvtudományi Tanszék. 133–142.

- Fercsik Erzsébet. 2003. „Az elvált nők névviseléséről – a XX. század utolsó fél évtizedének statisztikai adatai alapján.” In: Hajdú Mihály és Keszler Borbála, szerk. *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete–Magyar Nyelvtudományi Társaság, 614–622.
- 2007. „Magyarországi asszonynevek a 21. század küszöbén – megőrizni vagy megváltoztatni?” In: Barát Erzsébet és Sándor Klára, szerk. *A nő helye a magyar nyelvhasználatban*. Szeged: JATEPress, 159–167.
- Gyönyör József. 1987. „A személynevek anyanyelvi változatainak anyakönyvi bejegyzéséről.” In: Zalabai Zsigmond, szerk. *A hűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről*. Bratislava: Madách, 60–75.
- 1993. *Közel a jog asztalához. A csehszlovák állam kezdeti nehézségei, területi gyarapodása, ideiglenes alkotmánya, alkotmánylevele és annak sorsa*. Pozsony/Bratislava: Madách Könyv- és Lapkiadó.
- Gyurgyík László. 2006. *Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években*. Pozsony: Kalligram, 14–19.
- Kamenec, Ivan. 1994. *Trauma. Az első Szlovák Köztársaság (1939–1945)*. Budapest: Aura Kiadó, 37–42.
- Kiss Jenő. 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Budapest: Tankönyvkiadó, 61–66.
- Lanstyák István. 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségi Kutatóműhely, 93–139.
- Máté Jakab. 1988. „Nyelvi helyzetek – szociolingvisztikai modellek.” In: Kiss Jenő és Szűts László, szerk. *A magyar nyelv rétegződése I*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 673–682.
- Misad Katalin. 2009. *Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 71–91.
- Raátz Judit. 2007. „A nők névviselési szokásai Magyarországon és az EU-ban.” In: Barát Erzsébet és Sándor Klára, szerk. *A nő helye a magyar nyelvhasználatban*. Szeged: JATEPress, 169–177.

- Szabó Mihály Gizella. 2002. „A szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai és a kisebbségi nyelvhasználat színterei, különös tekintettel a magyar közösségre.” In: Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 19–40.
- Takács Judit–Várnai Judit. 2002. „Gondolatok a magyar hivatalos személynévhasználatról az uniós csatlakozás tükrében.” In: Gréczi Zsoldos Enikő és Kovács Mária, szerk. *Köszöntő kötet B. Gergely Piroška tiszteletére*. Miskolc: A Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 182–185.
- Vadkerty Katalin. 1993. *A reszlovakizáció*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 8–9.
- Vörös Ferenc. 2003. „Adalékok a magyar nevek -onázásához.” In: Hajdú Mihály és Keszler Borbála, szerk. *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete–Magyar Nyelvtudományi Társaság, 614–622.
- 2004. *Családnév kutatások Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 51–65.
- Vörös Ottó. 2003. „A határon túli névkutatás és hozadéka a nyelvi tervezésben.” In: Hajdú Mihály és Keszler Borbála, szerk. *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete–Magyar Nyelvtudományi Társaság, 135–138.

Források

2002. évi XLIV. számú törvény, ill. 2002. évi XLV. számú családjogi törvény (cstj). <http://www.mkogy.hu/irom37/0886> (letöltve 2010. július 31.)
- Novela zákona o mene a priezvisku NR SR č. 300/1993. http://www.minv.sk/?zakony_mvsvr (letöltve: 2010. július 17.)
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa materinského jazyka a pohlavia za SR, kraje a okresy*. Štatistický úrad SR. Bratislava
- A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 1993. évi 300. számú (1993. szeptember 24.) törvénye az utónévről és a családi

névről. In: Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella, *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában* 2002, 247–250.

A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 1994. évi 154. számú (1994. május 27.) törvénye az anyakönyvekről. In: Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella, *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában* 2002, 251–254.

Zákon o mene a priezvisku NR SR č. 154/1994.
<http://www.geni.sk/zakon-o-mene-a-priezvisku> (letöltve:
2010. július 17.)

Dér Csilla Ilona

Károli Gáspár Református Egyetem

A hazai antifeminista könyvek nő- és feministaképéről

Három, az elmúlt években megjelent magyar szerzőségű antifeminista könyvet (Oravecz: *Tűsarkúban hátrafelé*, Bene: *Emancipációs bumeráng*, Bakos: *A helyes asszonytartás*) vizsgálunk meg abból a szempontból, hogy miként ábrázolják a feministákat, milyen állításokat tulajdonítanak nekik, milyen módon vitatják ezeket, milyen antifeminista gondolkodásmódot figyelhetünk meg az esetükben, továbbá milyen nőképet tartanak kívánatosnak.

A részletes elemzés rámutat, hogy ezekben a munkákban az antifeminizmusnak a közbeszédben is elterjedt feminizmusértelmezése jelenik meg, amely végtelenségig előítéletes és amely szerint a feministák tehetők felelőssé a világ csaknem összes bajáért: rombolják a nemek közti viszonyt, ők tehetnek a párkapcsolatok és házasságok megromlásától kezdve a gyerekvállalási kedv csökkenéséig és az abortuszokig.

Bevezetés

Az utóbbi néhány évben az antifeminista gondolatokat popularizáló könyvek kiadásának divatjáról beszélhetünk Magyarországon: az alábbiakban említésre kerülő magyar szerzők művei mellett olyan németből magyarra fordított kötetek is napvilágot láttak, mint Eva Herman újságíró „Az Éva-elv – az újfajta nőiesség szolgálatában” című munkája, mely a nőiesség gyökereihez való visszatérést propagálja; vagy a Dominik Klenk által szerkesztett (és részben írt) „A nemek összezavarása: Gender mainstreaming – a férfi és a nő vége?”.¹ Ezeknek az antifeminista könyveknek jellegzetes módszere, hogy számos szempontot vegyítenek: pszichológiai, biológiai kutatási eredményekre hivatkoznak, emellett vallási és népszokásokra utalnak mint a férfi és a nő viszonyát szabályozó, korábban jól bevált megoldásokra. Bevallottan a feministákkal szállnak vitába, valójában azonban egy kizárólag negatív sztereotípiákon és előítéleteken keresztül megfogalmazott, ilyen

---

¹ A főszövegbeli felsorolásból kihagytam Esther Vilar „A férfi joga két nőre” c. könyvét, ami 2007-ben jelent meg magyarul, de az első kiadása 1974-es.

formán nem létező csoportot bírálják. Nem vagy csak látszólag kapcsolódnak a tudományos feminista diskurzushoz, mivel a tudományos érvelés szintjét nem érik el. Mondhatnánk persze, hogy nem is kell elérniük, hiszen egy népszerűsítő munka célja nem akadémiai viták lefolytatása, de ez nem azt jelenti, hogy emiatt aztán nem is kell semmilyen kritériumnak – akár csak a logikus és koherens érvelésnek – megfelelniük. Hivatkozási alapjuk ugyanis, mint az első típusnál említettük, sokszor tudományos vagy annak mondott.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért érdemes egyáltalán beszélni ezekről a könyvekről a tudományos feminista diskurzus keretében, amikor a színvonaluk általában alacsony, és tele vannak személyeskedő és rasszista megnyilvánulásokkal? Elsősorban azért, mivel ha mondanivalójukat a különböző médiák, közszereplők, internetes fórumokon beszélgetők feministákról alkotott véleményével összevetjük, látható, hogy teljes mértékben ezt az igen erős negatív közvélekedést tükrözik (ami a genderkutatót természetesen érdeklí). Ennélfogva olvasóikat megerősítik abban, hogy helyesen vélekednek a feminizmusról, illetve saját női helyzetükről, illetve hogy jól gondolják azt is, hogy számos, ha nem az összes társadalmi problémáért a feministák a felelősek. Másodsorban könnyen elérhető: közkönyvtárak szociológiai és pszichológiai szabadpolcain a tudományos munkák között (!) kapnak helyet. Harmadsorban a szerzők közül több is olyan szakmájú vagy végzettségű (pszichológus, orvos, újságíró), ami a célközönségnek a hitelesség, megbízhatóság érzetét nyújtja, bármilyen témáról írjanak is.² A negyedik ok pedig maga az a tény, hogy antifeminista könyvek mint olyanok jelennek meg – a könyv mint információhordozó hatásosabb lehet egy-egy antifeminista írásnál, komolyabb fegyvertény.

Az alábbiakban három magyar antifeminista munkát vizsgálunk meg abból a szempontból, hogy miként ábrázolják a feministákat, milyen állításokat tulajdonítanak nekik, milyen módon vitatják ezeket, milyen antifeminista gondolkodásmódot figyelhetünk meg az esetükben, továbbá milyen nőképet tartanak kíváncsnak. Az utóbbi igen fontos, mivel a(z) ideális) nő és a feminista ebben az antifeminista kontextusban mindig ellentétpárként jelenik meg: a feminista a nőietlen, férfias nő megfelelője, aki csak annyiban nő, hogy biológiailag annak született (a feminista férfiak kimaradnak a tárgyalásból). Emellett a női szerzők esetében az is érdekes, hogy miért vesznek fel antifeminista álláspontot, hogyan tudnak azonosulni

² A tudományos és a populáris pszichológia antifeminista vonulatának egy egész fejezetet szentelt Faludi a backlash-ről írt könyvében (1986: 345–371). Olyan jellemzőket emel ki, mint a női áldozatok és általában a nők hibáztatása, az asszertív nők abnormalisként történő beállítása, a PMS patológiázása.

azzal, miközben írásaik tanúsága szerint érzékelik a női esélyegyenlőséggel kapcsolatos problémák egy részét.

Oravecz – avagy mindig a férfi az okosabb

Oravecz Éva Csilla *Tűsarkúban hátrafelé* című könyve az IPM Könyvek sorozatának egyetlen darabjaként jelent meg 2006-ban, a szerző különböző antifeminista témájú írásainak gyűjteménye. Az IPM (Interpress Magazin) a tudományos-ismeretterjesztő folyóiratok közé sorolható, legalábbis ezt tükrözi a szlogenje: „A gondolkodó ember lapja.” Így a könyvsorozat címe is azt sugallja, hogy tudományosan megalapozott munkát vehetünk kézbe, ismeretterjesztő stílusban megírva.

A kötet címlapján a címnek megfelelő rajzolt női lábpár látható térdhajlatig, tűsarkú cipőben, háttal az olvasónak. A cím és kép értelmezését a könyv címével megegyező második írás teszi lehetővé azok számára, akik nem ismerik a Ginger Rogersnek (esetenként Faith Whittlesey-nek) tulajdonított mondást, miszerint ő ugyanazt megcsinálta, amit táncpartnere, Fred Astaire, csak tűsarkúban és hátrafelé. Oravecz ezt a feministák népszerű szlogenjének mondja (28). A címnek a könyv ismeretében lehetséges egy másik értelmezése is: a feminista internetes portálként működő tűsarok.org-ra referál, azt kritizálja, és így a feminizmus hátrafelé való haladására is utalhat. A tűsarok.org, illetve az előzményét képező Magyar Narancs-melléklet névadását Oravecz megkísérli a feministák ellen fordítani: míg – mondja – a feministák korábban melltartóégetésekről híresültek el, most egy patriarchális szimbólumot választanak maguknak autonómiájuk bizonygatására (vö. a tűsarok.org szlogenjével: „Az autonóm nők lapja”), hiszen „a tűsarkú cipőnél kevés nőiesebb, vagy ha úgy tetszik, hímsovinisztább ruhadarab létezik”(19). Ebből arra következtet, hogy a feminizmus egészére is ilyen „szellemi zavarosság, átgondolatlanság, logikátlanság” jellemző (uo.). Még véletlenül sem merült fel benne, hogy a címválasztás³ mögött nagyfokú *reflektáltság, tudatosság* állna (ti. Pedro Almodóvar *Tűsarok* című filmjére utal), amelyek egyébként a tényleges feminizmus meghatározó fogalmai.⁴

A könyv hátoldalán szereplő első ajánló – ízléses módon – az ugyancsak a Magyar Narancsban (!) megjelent és nagy visszhangot kiváltott

³ A névadáshoz részletesebben lásd: <http://www.litera.hu/hirek/szigliget-masodik-nap>

⁴ Időnként az antifeminista munkák is építenek a tudatosságnövelésre, csak éppen egészen mást értenek alatta.

Oravecz-cikk⁵ ellen tiltakozók levelének egy részlete („több mint száz aláírás”), a második pedig egy IPM-es kolléganő dicsérlete, aki szerint a könyv szerzője „tényleg úgy látja a férfi és a nő közötti különbséget, ahogyan az valójában van.”

A könyv olvastán két dolog hamar feltűnhet, mindkettő általános gyakorlat az antifeminista munkákban: az egyik az hogy a szerző saját mindennapos élményeit általános tételekké emeli (pl. egy londoni melegfelvonulást végignézve levonja a konklúziót, hogy a homoszexuálisok valójában önmagukba szerelmesek, 164–165). A másik jellemző jegy a számos önellentmondás. „A férfiak okosabbak” c. írás elején szerepel az állítás, hogy az IQ bontható (verbális és performációs intelligenciára, 34), a további fejtegetések során ez azonban mégsem lesz szempont – persze, mert akkor ki kellene fejteni, hogy a verbális vizsgálatok milyen eredményeket hoztak az egyes nemek esetében, aztán azokat boncolgatva bemutatni, hogy a nők verbális előnye nem is annyira igaz, mert az egyes nemeken belül nagyobb szórást mutatnak az egyes részképességek, mint a két nem között (vö. Huszár 20–26 és az ott hivatkozott munkák). Ennek beismerése esetén azonban Oravecz egyik fő állítása, tudniillik hogy a férfi és a női agy teljességgel különbözik (36), kevésbé lenne tartható. Lássuk a női agy és férfi agy kapcsán a szerzőnek az egyes nemek képességeire vonatkozó néhány megállapítását:⁶

Mindez nem jelenti, hogy egy nőnek ne lehetne, ne kéne a sport vagy a hivatása gyakorlása során saját férfias oldalát és megtalálni és kidomborítani ahhoz, hogy teljes emberi lény legyen. (37)

[A] férfias/női agy kifejezés valójában nem egyedekre, hanem minőségekre vonatkozik. (39)

A csúcson mindenütt jellemzően férfiak ülnek, s nem elsősorban azért, mert nem hagyják a nőket ezeken a területeken érvényesülni, hanem mert a fizikai erőhöz hasonlóan a szellemi teljesítmény terén is általánosságban, alapvetően és jellemzően nincs egy súlycsoportban a két nem. (40)

Nem lennék egyébként meglepve, ha kiderülne, hogy a feminizmus ötlete eredetileg egy zseniális és ördögi férfi elméjéből pattant ki. (132)

⁵ A cikk címe „Fix kettes – avagy miért nincs a feministáknak hüvelyi orgazmusa?” volt (hozzáférhető itt: <http://www.manacs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=11766>). Csaknem azonos címen és némileg eltérő formában szerepel az Oravecz-kötet negyedik írásaként (gyaníthatóan a MN-ba szerkesztett változat előtti verzió az, ami a könyvben olvasható).

⁶ A most és a későbbiekben szereplő szerzői idézetek mindig csak illusztrációul szolgálnak, nem kimerítő felsorolásai az adott nézeteket kifejtő könyvrészleteknek.

A második idézetben szereplő állítás jó megoldás arra, hogy bármi mellett és ellen lehessen érvelni: ha egy nő mégis kiemelkedő tudós, akkor mondható, hogy nem tipikus nő-, hanem férfiagya van, de úgy általában csak azért nincs sok női tudós, mert a nők e pályára biológiailag kevésbé alkalmasak, ugyanakkor „[e]gy nő, ha akar, ma már lehet bármi: űrrepülő, bokszevilágbajnok vagy atomfizikus” (24). A negyedik idézet több megfontolást is kínál, de a legvalószínűbb üzenete az (ha van neki azon kívül, hogy a férfiak mindig okosabbak, mint a nők), hogy egy zseniális férfi alighanem a feminizmussal próbálta meg hiteltelenné tenni a neme ellen forduló nőket.

Oravecz alapvető koncepciója, hogy férfi és nő ellentétpárt alkot, ami öröktől fogva így van és így is marad (vö. Acsády 456–457):

[M]iben különbözik egyértelműen, visszavonhatatlanul és megmászhatatlanul egy férfi gondolkodása a miénktől. (27)

[A nő] nem azért érzi jól magát a konyhában vagy a kertjében, mert a férfi ezt a szerepet erőltette rá, hanem nagyon mély, ősi szükséglete elégül ki olyankor, amikor a nemi szerepével harmonizáló tevékenységeket űz. (125–126)

Amikor egy férfi kapcsolatba kerül egy nővel, két tökéletesen ellentétes világ, két önálló univerzum feszül egymásnak. (165)

Ez gyökeres ellentéte annak, amit szerinte a feministák képviselnek, akik szerint a két nem egyforma (ez a mindenkori leggyakoribb antifeminista állítás, vö. a Klenk-könyv címével):

[F]érfi és nő között nincs alapvető különbség – ez a feminizmus alapvetése. (12)

[A] feminizmus tagadja, hogy az ember kétnemű, hogy a nő más, mint a férfi, s ezért más munkát végez szívesen. (27)

Oravecz állításai alátámasztására semmilyen feminista munkára nem hivatkozik. Hogy is tenné, hiszen akkor reflektálni kellene például a biológiai és társadalmi nem (szexus és gender) fogalmára, annak megkonstruált voltára, a nemi identitásokra stb. A könyv sajátossága azonban, hogy a társadalmi tényezőket, hatásokat nem létezőnek tételezi (szociológiai szempontokat még véletlenül sem említ), Oravecz a biológiai esszencializmus rabja, szerinte egy ember sikereit, kiemelkedését kizárólag nemének megfelelő intelligenciája és testi ereje szabja meg, semmi más:

Véletlen, hogy a történelem legnagyobb koponyái, a világ legeredetibb gondolkodói férfiak voltak? (...) Fel tud-e valaki sorolni akár két olyan nőt is, akit zseninek lehet nevezni? (...) Miért nem lehet kimondani, hogy a férfiak okosabbak? (41)

Érdekes azonban, hogy a könyv írója evolúciós biológiaiak és pszichológiaiak mondott állításai esetében több női kutatót is idéz. De hogyan magyarázzuk meg a női kutatók pusztán a létét, amikor „a természettudományos megismerés távol áll a női lélektől” (46)? A férfias agyú nőkkel mint kivételekkel? A női rafinériával? Oravecz egyrészt az előbbi vallja:

Mindnyájan ismerünk olyan nőket, akiknek az agya inkább nevezhető férfiasnak, mint nőiesnek, hogy ne kelljen messzire menni a példával, a könyv szerzőjének agya sem tipikus női agy. Ez azonban nem von le semmit annak a megállapításnak az erejéből, hogy statisztikailag, a populáció egészét tekintve a nők kevésbé alkalmasak mérnököknek, térképésznek, építésznek. (39)

Ez a megállapítás a „mindig vannak kivételek” közhelyet használja, így aztán nincs is olyan jelenség, amit ne lehetne a segítségével megmagyarázni (l. fentebb is). Emellett a szerző az adott tudományterület „sajátosságaival” magyarázza, ha mégis remek női képviselői vannak, pl. azzal, hogy az etológiai megfigyelésekhez jobban passzol a női alkat, mely kivárá, a másikat egyenrangú partnernek tekintő jellegű (pl. Jane Goodall, Dian Fossey, 46-47).

Fentebb már láttuk, hogy a szerző szerint a feministák a két nem különbségeit el akarják mosni. További céljaik, jellemzőik Oravecz szerint a következők:

- *A feministák célja a férfiak saját másolataikká formálása (elférfiatlanítása) erőszakos módon* (lásd 13.). Nem világos viszont akkor, hogy a nőietlen feministák hogyan tudnak elnőiesíteni férfiakat, ha maguk sem tudnak/akarnak a szerző szerint normálisan nőiesek lenni? A feministák férfias volta és a férfigyűlölet hogyan hozható egy kalap alá?
- *A feministák a nemi esélyegyenlőség zászlaja alatt elnyomják a férfiakat:*

Mert valóban itt lenne az ideje annak, hogy a nemek közötti esélyegyenlőség mérlegének a nyelve kezdjen végre lendülni visszafelé, ha csak néhány foknyit is. Jelenjen meg hallható módon az a halk, de egyáltalán nem erőtlen női hang a feminista hangzavarban, miszerint mi lenne, ha mi, nők a férfiakat hagynánk végre, hogy önmaguk lehessenek.

Azért szeressük őket, amik, s végre értsük meg, miben különbözik egymástól alapvetően és megmászhatatlanul a két nem. (23.)

Az első mondat figyelemreméltó, mivel egy feminista állítás is szerepel azért benne: még nem valósult meg az esélyegyenlőség.

- *A feministák fizikailag visszátetszőek* (jellegzetes antifeminista közhely, l. még Bakosnál is lentebb):

Ha feminista nővel hozza össze valakit a jó sorsa, látni az arcán, hogyan veszítette el lány vonásait. (105)

Ez a klasszikus diszkriminációs gyakorlat: ha nem tetszik az adott csoport, kritizáld a külsejét! Az előbbivel szoros összefüggésben áll az a megállapítása is Oravecznek, hogy a feministák, „az öntudatos lányok” „valójában magukat akarják a címdalokon viszontlátni mint ideális nőt”, tehát irigyek a nem átlagos szépségű modellekre (74–75). Pedig „a szépségideál nem holmi ostoba, ránk erőltetett sztereotípiája, s mi értelme azoknak a vállalkozásoknak, amelyek meg szeretnék változtatni a férfiak szexideálját” (80).

- *A feministák valójában hatalmi ambícióikat élik ki a feministáskodásban* (szintén gyakori antifeminista állítás, l. még lentebb is Bakosnál):

A feminizmus sem szól valójában semmi másról, mint a hatalom férfias gyakorlásáról. (124)

- *A feministák felkarolják a gyilkosokat és a prostituáltakat, „áldozatok”-nak kiáltva ki őket, de csak szólamokban, „rázósabb szituáció”-ban elfordulnak tőlük:*

Miért olyan ivarérett, felnőtt nőket akarnak a feminista mozgalmárok a családon belüli erőszakkal szemben védelmezni, akik felelősséggel tartoznak önmagukért és a döntéseikért? (111)

Az előbbivel függ össze, hogy Oravecz szerint az áldozat is tehet róla, ha bántalmazták (vö. Bakosnak az asszonyverésről szóló állításával lentebb):

Bizonyos vagyok benne, hogy minden szakember tévúton jár, aki a zaklatás bármely formáját csupán a zaklató jellemvonásaiból próbálja levezetni. A zaklatás ugyanis mindig egy interakció során születik meg, amely interakciók folyamatos alkufolyamatok során alakulnak. (115)

Úgy gondolom, minden hasonló esetben érdemes az áldozatnak a saját, egyéni felelősségét megvizsgálni . . . Mennyiben vagyunk mi magunk felelősek azért, ami megtörténik velünk? Elkerülhető lett volna, ha jobban hallgatunk az ösztöneinkre, a belső hangunkra? (116-117)

Ebből az következik, hogy Oravecz szerint egy az utcán megerőszkolt nő mindig maga okozza a saját veszét. Minimum azzal, hogy kiment az utcára.

- *A feministák boldogtalanok, pszichés (szexuális) problémáik vannak:*

A feminista nő a saját, belső férfi oldalával nincs kibékülve, ezt a diszharmóniát vetíti ki, és látja boldogtalansága okát a kívülágban, a férriban. (13)

Globálisan érvényes elemzést is kapunk: a feminista nők esetében erős, elnyomó anya és elnyomott apa figyelhető meg (180). Emellett jellemző rájuk a háritás:

A feministák többsége helper szindrómában szenved: azért foglalkozik a segítségre szorulókkal, hogy addig se kelljen magán dolgozni, önmagán segíteni. Keres valakit, aki nála is gyengébb, s akihez ő maga is segítségül fordulhat áltál, hogy úgymond segít rajta. (27)

A feminista mozgalom nem több, mint pótcselekvés azon nők számára, akik önállóan, mint szuverén egyének nem tudnak optimálisan működni. (190)

- *A feministák hazugok és inkompetensek (az előbbivel az utóbbi vonásukat leplezik): csak ők állítják, hogy diszkriminálják a nőket, illetve csak azok a nők csatlakoznak (feminista) szervezetekhez, akik nem értenek a szakmájukhoz:*

Azok a kolléganőim, akik tudnak írni, velem együtt vallják, hogy soha, sehol nem ért minket semmilyen hátrányos megkülönböztetés a munkánk során. (14)

Tapasztalataim szerint a férfiak kimondottan nyitottan és toleránsan fogadják a hagyományosan férfias munkahelyeken a női kolléga megjelenését. (191)

Mindkét állítás érdekessége, hogy ezek szerint a munka világában nincs semmi probléma az esélyegyenlőséggel.

A feminizmus tehát a hataloméhes, sikertelen és frusztrált nők gyűjtőhelye a szerző olvasatában, de *a feministák további lényeges vonása a női önismeret (bármilyen legyen az) hiánya*:

[M]eggyőződése, hogy egy feminista nő nem él harmóniában sem önmagával, sem a világgal. (13)

A feminista életfeladatai között minden bizonnyal ott szerepel az alárendelt női szerep elfogadása. (181)

Az utolsó idézet jól mutatja, hogy Oravecz nőként hol jelöli ki a nők helyét.

A szerző könyvének konklúziója tehát a következő: a feministák valójában a biológiával szállnak harcba, ami eleve esélytelen küzdelem, hiszen „az esélyegyenlőség híveinek⁷ valójában az anyatermészettel van pere” (78).

[A]mi engem illet, nézetem szerint a meccs egyértelműen a feminizmus kontra természeti törvények, a tippem pedig: fix kettes. (25).

A fix kettes azonban szemlátomást nemcsak a feministáknak, de a női nem egészének is jár.

Bene – mindenről a feminizmus tehet

Bene Éva *Emancipációs bumeráng* című könyve, mely alapvetően vallási okokra hivatkozva⁸ utasítja el azokat a nézeteket, amelyeket a feministáknak tulajdonít, érdekes színfolt az antifeminista munkák sorában, ugyanis bizonyos tekintetben erősen nőpárti könyv is: a szerző számos helyen megemlíti, hogy sok nő a férfiaknál sokkal többet dolgozik, és ez a nagyfokú leterheltség – mint orvosként gyakran érzékelte – pszichés és testi problémákat okoz náluk, valamit tehát tenni kell a nők érdekében.

A kötet borítóján egy madonnakép látható – anya csecsemőjével –, ez szimbolizálja, hogy a szerző milyen jövőképet sugall a hármasszorításban (munkahely, háztartás, gyereknevelés) vergődő nőknek: visszatérést a hagyományosan felfogott anyasághoz. Ez a konklúzió meglehetősen

⁷ Mint látható, a szerző hol jellemzőnek tartja a feministákra az esélyegyenlőségért való küzdelmet, hol elvitatja tőlük.

⁸ Itt nem kívánunk behatóan foglalkozni a vallások és a feminizmus vitáival. Nem gondoljuk, hogy a vallásosság és a feminizmus szükségszerűen kizárná egymást (létezik feminista, illetve a nőket a férfival egyenlőnek tartó teológia is, vö. Gánóczy 2002).

általános az antifeminista munkákban, akárcsak a patriarchális berendezkezkedés létjogosultságának igazolása. Bene is így tesz, a patriarchizmus létét elismeri, de az abban működő gyakorlatokat nem tartja a nők elleni elnyomásnak. Felfogása szerint a nemek különböző feladatra rendeltettek, komplementer szerepűek (vö. Acsády 454), a háztartási és pénzkereső munka megosztásának a mai korra vonatkozó javaslata is erre épül. Eszerint a nők és a férfiak a családban ne az összes munkát osszák el egymás között igazságosan – tehát mindenki végezzen háztartási munkát, vegye ki a részét a gyereknevelésből a munkahelyi feladatai mellett, hanem mindenki „a nemének megfelelő” munkát végezze, vagyis a férfi munkahelyen dolgozzon, a nő pedig vigye a háztartást és főként ő nevelje a gyerekeket (9).

Bene a nők jelenkori nehéz helyzetéért a feminizmust teszi felelőssé, mivel *a feminista mozgalom a női munkavállalás szorgalmazása révén felforgatta a nők tradicionális helyzetét*. Ellentmondásos ugyanakkor, hogy a könyvben akár néhány lapon belül is hol a „régí”, hol a „modern” feminizmus, hol az arra ideológiai szempontból építő kommunista diktatúra, hol a háború utáni gazdasági helyzet jelenik meg a nők tömeges munkába állásának okaként, hol pedig mindezek együttesen:

A nők nem vették észre, nem tudták, hogy belelovalták, belekényszerítették őket az emancipációba, és ez a modern feminizmus jóval többet ártott a nőknek, mint a korábbi. (33)

A nők tömeges munkába állása több tényezőre vezethető vissza. Kezdetben a háború utáni munkaerőhiány és életszínvonal-romlás volt az elsődleges, de ma már a létfenntartás kényszere mellett az okok között nem tagadható a fogyasztói társadalom növekvő anyagiassága és az „önmegvalósítás” szándéka sem. (35)

Hogy mégis miért a feminizmus ellen irányul a fő kritika, azt valószínűleg csak úgy magyarázhatjuk, hogy a szerző ezt tartja a nők munkába állásához vezető ideológiának – és persze ez az, amit most is támadni lehet, hiszen nem lehet örökké a kommunizmusra és a világháborúk utáni helyzetre hivatkozni.

A szerző Oravecz-cel ellentétben egyáltalán nem védi a női egyenjogúságot, mert nem is tartja kívánatos célnak. Benénél is megjelenik az a központi antifeminista gondolat, amit Oravecznél láthattunk, miszerint *a feminizmus alapvető célja a nemi különbségek elmosása*. Ez az elgondolás több forrásból is táplálkozik nála: a homoszexualitásnak és a liberalizmusnak a feminizmussal történő összekapcsolása révén az előbbi kettőnek

tulajdonított, erősen sztereotip vonásokat az utóbbira is vonatkoztatja, lényegében szinonimaként kezelve őket.

Ugyancsak közös jegy az Oravecz-könyvvel, hogy Bene is úgy véli, a biológia, „a” tudomány már eldöntötte a nemek kérdését: a könyv elején szereplő fejezetek egyikében („II. A feminizmus: a nők tradicionális helyzetének a felforgatása”, 16–30) elhangzik az a gondolat, hogy a 70-es évektől elterjedő uniszexualitásra a tudomány a férfi és női agy különbségének felismerésével végzetes csapást mért. A szerző ezt az állítást tényként kezelve nem is tartja szükségesnek, hogy a férfiak és nők különbsége mellett tovább érveljen.

A legmeghatározóbb vonulatot az „Emancipációs bumeráng”-ban a feminizmus démonizálása képviseli, ugyanis a jelenlegi társadalmi problémák zöméért a feministákat teszi felelőssé:

[E]z a modern feminizmus jóval többet ártott a nőknek, mint a korábbi: ugyanis nemcsak abnormális terhét rakott a nők vállára, hanem eltörölte a házasság szentségét, elősegítette a családi kötelek fellazulását, a válások számának emelkedését, az egyszülős, csonka családok kialakulását, tönkretette a férfiakat, és eltorzította a gyereknevelést is. Mindez együttesen a nők identitásválságát idézte elő, és mérhetetlen szenvedéseket zúdított rájuk. (33)

[A]z emancipáció nyeresége pedig az idegesség, a devianciák, a pszichoszomatikus betegségek és a korai halál lett. (36)

Ha megnézzük közelebből az ártalmak sorát, feltűnhet, hogy ilyen méretű társadalmi hatásokat csak egy rendkívül befolyásos csoport vagy társadalmi erő lenne képes elérni.

Bár Bene szociálisan jóval érzékenyebb, mint Oravecz, lényegi különbség mégis köztük e tekintetben, ugyanis a nők jelenlegi nehéz helyzetét okozó társadalmi tényezők közül Bene sem foglalkozik az előbbieken kívül többel. A feminizmus pozitív hozadéka szerinte csak egy nagy adag „öntudat”, vagyis a nők munkába állásának egyetlen előnye sem jelenik meg nála.

Mint korábban említettük, Bene erős kritikát fogalmaz meg a nők mai leterheltségével szemben, de a megoldást valamiért mégsem a férfiak azonos mértékű tehervállalásában találja meg:

[A] legodaadóbb apai segítség sem képes csökkenteni a dolgozó anyák megterhelését. (34)

A férfiak otthoni teendőkre való bevonásának értelmetlenségét – amennyiben a témához pozitívan viszonyuló férfit tételezünk fel – Bene

sajnos nem magyarázza meg, de kérdés, hogy a *legodaadóbb* jelző akkor vajon mit is jelent? Ha pedig nyilvánvalóan nem merül fel reális lehetőségként, hogy a férfiak is beálljanak az otthoni női munkákat végzők sorába, hiszen, mint a könyvből több helyütt megtudjuk, az ősidőktől fogva az nem az ő dolguk, akkor mi értelme az apai segítségre hivatkozni?

Bene szerint igazából egy fenékkal egy lovat lehet megülni. Vagy dolgozik valaki a munkahelyén, vagy családanya, a kettő egyszerre nem megy, aki az egyiket akarja, a másikra már nem vágyhat, mert vagy belerokkan, vagy rossz szülő/munkaerő lesz:

Ha egy asszony három műszakban csillás, éjszaka taxizik, vagy a disszertációját írja, ha idejét és energiáját a család helyett a kenyérkereső foglalkozás és/vagy a karrier, tehát az anyagi javak megszerzése köti le, aligha tudja betölteni anyai hivatását. (34)

A hagyományos patriarchális berendezkedés a szerző szerint pozitív volt a nőkre nézve: megbecsülték őket anyai és női mivoltukban. Ez azonban egy, a valóságban sosem létezett, megszépített múlt, amelyet a szerző jövőként is kívánatosnak tartana.

Korábban már szóba került, hogy a Bene-könyvnek van egy erősen nőpárti vonulata, az antifeminista gondolkodásban azonban – bár első pillantásra meglepő lehet – egyáltalán nem ritka, hogy képviselői a női nem elnyomása ellen való küzdelmet elvitatják a feministáktól (l. Dér 190), a férfigyűlölők torz képét vetítve rájuk. Ezt látjuk Benénél is: a nőknek az otthoni és a munkahelyi feladatok miatt jelentkező túlterheltségét, melyet a feminista ideológia negatív következményeként mutatott be, a szerző szerint a férfiak önzése, modern kori restsége tovább fokozhatja (tehát továbbra sem okai a férfiak a női szenvedéseknek, csak növelői):

A férfiak... a családon belül sajátos módon modernizálják hagyományos szerepkörüket: a családfő jogait meg kívánják őrizni, a kötelességeit pedig gyengéden átengedik az asszonynak. A férfiönzés nem haladt a korral, a férfiak többsége a homokba dugja a fejét, és egyszerűen nem hajlandó észrevenni, hogy a feleség belegebed a munkába. (69 és kk.)

A nők azonban csak kivételesen engedhetik meg maguknak, hogy a férjükre támaszkodjanak. (69)

Az asszonyok vállaira nemcsak az élet súlya, a lelkiérőhiányos férfifolyondárok többletterhe is ránehezedik. (uo.)

A kibújást szolgáló férfirepertoár bőséges, és az alapvető műsorszámokat a találékony férfielme egyéni vonásokkal képes gazdagítani. Vannak, akik a

tevékenység látszatával operálnak: a munka és a kultúra kínai falának a szélárnyékában meghúzódva várják türelmesen, amíg a problémák a feleség által vagy maguktól megoldódnak. Nem léphetnek közbe, mert dolguk van. Közismert a fogadkozó típus is, az élet apró-cseprő gondjain felülemelkedő, de a család iránti felelősségét mélyen átérző családfő, aki árvíz és tűzvész idején majd megmutatja szeretteinek, ki a legény a gáton! A kisebb napi feladatokkal addig is boldoguljon az asszony. (70)

A „családfői feladatok elhanyagolása”-ért kivételesen nem a feministák vannak hibáztatva, mert értelemszerűen nem is lehetnek, de a példák után a férfiakról ismét elterelődik a figyelem: az igazi bűnös a „posztmodern kor divatos szerepcseréje” (69).

Bene, remélve, hogy a férfiak is visszatálnak a szerinte helyes útra (vö. „csak abban reménykedhetünk, hogy a férfiak egyszer csak valami csoda folytán [folyondárból] visszakeményednek hadrafogható karóvá”, 70–71), a „kezdetekhez” való visszatérést javasolja megoldásként: a nő életét töltsse ki a család és ezzel elégedjen is meg. Arra nincs válasz, hogy mi a helyzet olyankor, ha egy nő ezzel nem tud megelégedni (l. 96–97). Bene elgondolása azonban, ha valaki teljesen a magáévá is teszi, teljesen figyelmen kívül hagyja a magyar gazdasági hátteret: az egykeresős és úgy anyagi értelemben működőképes családok száma igen kevés, így a legtöbb családban a nők még ha akarnának, sem tudnának tartósan otthon maradni.⁹

Bakos – a nőgyűlölő

Bakos Zoltán *A helyes asszonytartás* című könyve esetében a címadás és a könyv egész borítója is hatásvadász módon azt a célt szolgálja, hogy mindenki a kezébe vegye, akinek csak a szeme elé kerül: a címdoldali nagy, illetve a hátoldali kis fotókon egy férfi – női pár (?) sétál az utcán, a férfi beszél és magyaráz hol a nőnek, hol a mobiltelefonjába, hol egy üveg sörrel a kezében, a nő pedig két rekesz sört cipel a férfi mellett. A hátoldali ajánlók egyikében a szerző sorait olvashatjuk a nő mint fogyasztási cikk gyors elöregedéséről és így értéktelenné válásáról. A többiben viszont a szerzőnek az az igen újszerű koncepciója jelenik meg, miszerint *a mai világban igazából a férfiak vannak elnyomva*.

Ezt a könyvet nem ajánlom azoknak, akiket *végérvényesen legyőztek a nők*.

⁹ Ld. Blaskó 2006, 9.

[pirossal kiemelve a többi ajánló rész közül:] Ajánlom viszont azon sorstársaimnak, akik még állva maradtak ebben *a nő uralta világban*, és a feministáknak, mert remélem, többeket megüt közülük a guta.

Sok új fejleménnyel számolhatunk a nemek egymáshoz való további viszonyában. A változások haladhatnak a teljes férfi-női egyenlőség felé, ami gyakorlatilag *további női előnyöket* jelent, illetve visszafordulhatnak a régi kipróbált rendszerek felé, melyek szerint (napjainkban is) a Föld lakosainak többsége él. (kiemelések D. Cs. I.)

Ha mással nem is, a patriarchális berendezkedés ellenére nőuralmat hangoztató szerző ezzel felkeltheti a feministák érdeklődését (akik egyébként a borítón, az előbbi ajánlókon kívül a címdal képén is meg vannak szólítva egy rövid felirat keretében: „Feministák reszkessetek!” [sic!]).

Amennyiben azt gondolnánk, hogy értelmiségi körökben az ilyen színvonalú munkákat egy vállrándítással el szokás intézni, meglepődve tapasztalhattuk az ellenkezőjét: a tárgyalt könyvről kulturális esten irodalmárok vitatkoztak,¹⁰ a Korunk c. irodalmi folyóiratban is megjelent róla egy kritika (2007. március), a szerzőt pedig a közszolgálati televízió Kultúrház című műsorába is meghívták vendégnek.¹¹ A bemutatott három antifeminista könyv közül tehát egyértelműen Bakosénak lett a legnagyobb a fogadtatása. A másik két kötettől abban is különbözik, hogy igen terjedelmes – 441 apróbetűs oldal –, valamint felhasznált és ajánlott irodalomjegyzéket tartalmaz, és az antifeminista munkákra nem jellemző módon feminista munkákból is idéz (ennek mikéntjéről lesz szó a későbbiekben).

A kötet maga négy nagyobb fejezetből áll (A helyes asszonytartás, A nők hatalma, Feminizmus, Szemelvények a nő kultúrtörténetéből), ezek közül kettőre, a második és a harmadik fejezetre koncentrálunk az alábbiakban, arra keresve a választ, hogy egyrészt miért állítja Bakos, hogy ma a nők uralják a világot, másodrészt hogyan vélekedik a feministákról. Munkája ugyanis a nőgyűlöletet tematizálja, s ennyiben eltér a fent elemzett két munkától, annyiban viszont nem, hogy azokkal együtt a férfiak felsőbbrendűségét hirdeti.

„A nők hatalma” c. részből az derül ki, hogy a nőnek akkor van hatalma, ha pénze van, illetve ha szép, de ritkább esetekben az okosság, a szexre kaphatóság, az akaratosság és az erőszakosság is hatalmat adhat neki. Bakos számos dologban a női hatalom megnyilvánulását látja („Európában a férfifölény látszólagos”, 114), így *a gyerek(ek)nek váláskor az anyáknak történő odaítélésében, mert a jog a nők oldalán áll; a férfiak pénzének felélésében (vacsoraszámlák, kitaratás); komoly közéleti pozíciók betöltésében; és abban, hogy*

¹⁰ <http://kiadok.lira.hu/kiado/magveto/index.php?action=hir&id=277>

¹¹ <http://old.hirado.hu/magazin/cikk.php?id=174569>

valójában ismerkedéskor mindig a nő választja a férfit, de azért a hajdani előnyöket (udvariasság) is megköveteli (111–116). Az állítások alátámasztására statisztikákat nem kapunk (pl. a hazai közéleti pozíciók nemek szerinti megoszlására, a jogi esetek arányaira, indoklásaira).¹²

A fejezet további alfejezeteiben *a nők kacér és hűtlen természetére* vonatkozó eszmefuttatásokat olvashatunk. „A házasság” c. részben több ponton is a Bene-féle múltidealizáció jelenik meg, Bakos főleg történelmi és néprajzi ismereteket vegyítve arra a következtetésre jut, hogy a régi patriarchális rendszerekben nem is volt olyan rossz a nőknek (így a *jus primae noctis*ban sincs tulajdonképpen semmi kivetnivaló), és a tartós házasságokat biztosította. Ugyanakkor „a nők már régóta a hatalomra pályáznak” állításra, vagyis a férfiak sanyarú múltjára is bőven találunk nála utalásokat (a Máttyást porázon tartó Beatrix királyné, 172).

A „nőuralom” c. alfejezet a modern női bűnök sorát a következőkben látja: *erős szexuális kielégülési vágy*, ami férfissá teszi a nőket (175–180), különösen ilyenek *az emancipált, független nők* (ld. később is):

A modern nagyvárosokban kitenyészett egy – emancipált alapállása szerint feminista – nőtípus, amelyik elvan magában. . . . Ezek a nők a szerelemben – pardon, a szexben is – hasonlóan viselkednek, mint a független férfiak. >Bepaszíznak<, aztán a szexszel töltött éjszaka után dobják a férfit. (181)

De a nőkre Bakos szerint általában is igaz, hogy a férfiak miatt nem tudnak szövetkezni, csak rivalizálni (a férfiak természetesen nem rivalizálnak), amitől még maszkulinabbak lesznek (191). Továbbá *a nők*

¹² Az egyetlen kivétel, amikor Oriana Fallaci hivatkozva ezt írja: „Amerikában a nőknek elképesztő hatalmuk van, övék a nagy részvények 60%-a, a biztosítási kötvények 70%-a, a takarékkönyvek 65%-a” (193). Bakos ugyan nem ad pontos hivatkozást, de irodalomjegyzékében Fallaci 1961-es „A haszontalan nem” c. munkája szerepel, és ennek 162 és 163. oldalán valóban az amerikai nők kiváltságos helyzetéről esik szó. Fontos látni viszont, hogy Fallaci állításainak jó része megkérdőjelezhető (adatdömpingje alátámasztásához semmilyen forrást nem ad meg): „A teljes amerikai politikát nők uralják: 1958-ban a népszámlálási intézet megállapította, hogy a női választók száma négy és fél millióval felülmúlja a férfiakét” (163). Tehát több az USA-ban a női választó – ez Magyarországra is igaz, de a több női választóból nem következik, hogy a nők uralják a politikát. Fallaci szerint „a gyerekek neveléséről, a házak berendezéséről, a férj foglalkozásáról, a férj ruházódásáról, a férj szórakozásáról, a férj diétájáról kizárólag a nők döntenek” (uo). Nyilván, hiszen a nő viszi a háztartást és a gyereknevelést. Fallaci nem fejt ki explicite, miként határoznának a nők a férj foglalkozásáról, hacsak nem valamiféle anyai hatásra gondol (erre utal is, csak nem kapcsolja össze a férfiak pályaválasztásával), de ez akkor a világ összes férjéről – és nőjéről – elmondható, hiszen mindenkit anya szül. A feministákra egyébként mindig rájár a rúd: még ha ki is jelenthetnénk, hogy a 60-as évek Amerikájára a nők gazdasági fölénye volt a jellemző, akkor azzal kénytelenek szembesülni, hogy az általuk elért eredményeket ellenük fordítják.

*domináns szerepet visznek a párkapcsolatokban, házasságokban, módszereik: szexszel
zsarolás, szemrehányások, szabályrendszerek kiépítése otthon, a gyerekekkel való
manipulálás:*

Ki ne járt volna olyan házaspárnál, ahol szinte nem lehetett levegőt venni, mert az eszement nőtény abban élte ki – és evvel is erősítette – hatalmát a férje fölött, hogy mindennek milliméterre megvolt a helye a tévé tetején bólogató kutytól a hármasszekrény közepén a szárnyát fenségesen terpesztő herendi sasig. Az ilyen állandó nyomás alatt tartott férj ebbe aztán biztosan belerokkan, és inkább előbb, mint utóbb belehal. (183)

A gyerekek dolgában mindig a nők rendelkeznek hatalommal, ez minden kultúrára érvényes, de vissza is élnek vele. . . . Arra viszont többnyire figyelnek, hogy a gyerekekkel való konfliktusaikat rendre delegálják a férfinak, aki elvégzi a soros fenytéseket, szidásokat. (184)

„A reklámok és a szabadság” c. alfejezetben Bakos a feministákhoz hasonlóan erőteljes kritikai hangot üt meg, de más céllal és mondanivalóval: mivel szerinte a férfiak pénzét a nők költik el zömmel, és mivel ők buta és becsapható fogyasztók, tudatosabbá kell válniuk (alighanem ez az egyetlen hely, ahol ezt javasolja a szerző). Másutt is hangsúlyozza, hogy a nők a férfiak pénzét költik el, de hogy ezt az állítását szubjektív benyomásain kívül mire alapozza, nem derül ki:

Háziasszonyok százazrei mélyültek el az ajtók, bútorok, tükrök megfelelő elhelyezésében, hogy az energiák kedvező áramlását biztosítsák – a férfiak persze fizették a számlákat és fúrták a falakat. (191)

Különös, hogy a férfi reklámfogyasztó nem jelenik meg, reklámkészítőként is csak melleleg:

Előrebocsátom, a reklámokat nem kizárólag férfiak készítik, a stábok vegyesek. (185)

„A nők miszticizmusa” c. részben a női hiszékenységet állítja pellengérre a miszticizmus (azaz lényegében az ezotéria) iránti fogékonyságukat részletezve, ezzel magyarázza, hogy a női híveket a nagy egyházak miért kötik rengeteg előírással. Bakos a nagy vallásokhoz pozitívan viszonyul, a szektákhoz és a miszticizmusához (mármint ahhoz, amit ő ez alatt ért) ellenkezőleg. A nők kezébe kerülve a hit szerinte csak rossz pályára futhat:

Ha egy asszonyt kislány korában nem tanítottak meg hinni valamelyik vallásban, az majd felnőtt korában csinál magának hitet, olyat, amilyenre a képességei alapján futja. (202)

Ezek az általánosítások arra jók az ilyen „érvelésekben”, hogy bármit igazolni lehessen velük. Amelyik nő a Bakos által a miszticizmus körébe utalt elveket követi, az ostoba, akármilyen nagyobb valláson nevelkedett is, mert akkor nyilvánvalóan eltévelyedett. Ugyanakkor Bakos nem ír arról, miként lehetséges, hogy a „miszticizmust” művelők és vezetőik egy jó része férfi (említ ugyan egy férfi misztikus tanítót, akinek egy nézetével nem ért egyet, de odáig már nem jut el, hogy ezekszerint a férfiakra is jellemző lehet a dolog).

Bakos a bántalmazást, az asszonyverést a házasságban teljesen elfogadhatónak tartja, sőt a *kézzrátétel* kifejezést használva a verést Jézus gyógyításával állítja blaszfém párhuzamba(!):

[A tönkremenő kapcsolatban] a felek kölcsönösen áldozatnak érzik magukat, és mereven ragaszkodnak ahhoz, hogy nekik van igazuk, a másik a hibás. Mindez egy tisztességes férfiember morálját keményen aláássa. ezért önvédelemből előfordul némely esetekben a >kézzrátételnek< nevezett eseménysorozat, amin közönségesebb emberek az asszony tisztességes elverését értik. A verekedést az esetek többségében nem férfiak kezdeményezik. (39)

A feminizmusnak szentelt fejezetben Bakos a következő előítéleteit bontja ki:

- a feministák a „férfi-női kapcsolatok kútmérgezői” (213);
- a feministák felelősek a szingliség divatjáért (a szingli kifejezést alig használja, inkább a feministát, tehát szét sem választja a kettőt!), továbbá a feministának lenni jó üzlet:

Tevékenységük a kereskedelemben óriási hasznot produkál, mert divatokat teremtenek, trendeket jelölnek ki, melyek a mai világban azt jelentik, hogy bővül a piac és fellendül a kereslet. Gondoljunk csak a szingli-jelenség agyonelemzett és ezzel reklámozott futtatására. (uo.)

Miért megfelelő ideálkép a feminista nő? Először is komoly gazdasági hasznot jelent azoknak, akik a hirdetéseket kifizetik, mert jó fogyasztó. Önállóan él, az átlagosnál jobban keres, magasabbak az igényei. . . . A feminista nő kifelé él. Ha ezt a fogasztás szempontjából nézzük, pompás, mert ehhez sokkal több értelmetlen vásárlásra van szüksége. (247)

- a feministák látszatharcot folytatnak, hiszen a fejlett világban a szabadságjogok már élnek („azt keresik, ami megvan”, uo.), kivéve a reklámokat, miközben ezek okozzák a modern kori rabszolgaságot (ld. korábban);
- a feministák a véleményformálók meghatározó részét alkotják és jókora presztízszük van:

[Ü]gyesen beépültek a média-véleményhatalomba annak minden szintjén, úgyszólván egy progresszív ágát alkotják oly módon, hogy erőszakosan kisajátítják a nők tömegeinek, valamint egyes kisebbségeknek, etnikai csoportoknak a képviselét, minden legitimáció nélkül. (213)

Nálunk a dávodi leány abortuszjogáért szálltak síkra. Ezek a megjelenések a közvéleményben óriási tekintélyt kölcsönöznek nekik. Autentikus véleményformálók, megkérdőjelezhetetlen tekintélyek. (uo.)

[O]tt vannak a liberális pártokban, a parlamentekben, a szociáldemokrata vagy középutas pártokig mindenhol. (uo.)

Látható, hogy Bakos az összeesküvés-elméletekre jellemző módon – melyeket egyébként lenézéssel említ (213), de nagy elánnal képvisel – nagy és befolyásos, de nem egyetlen szervezetbe tömörülő csoportként ábrázolja a feministákat. Ezáltal viszont nemcsak azt a minősítést kapják meg tőle, hogy szervezkednek, de azt is, hogy alattomban teszik. Bakos könyve több pontján is elvitatja a legitimitást a feminizmustól (pl. 215), amiből logikusan következik, hogy a feministák nem a nők akaratát képviselve, hanem valamiféle kerülőúton (illegálisan?) jutottak be a hatalomba.

- A feministák a nekik tetsző híres nőket választják ki elődeikül, mindenféle tényeket figyelmen kívül hagyva:

Bakos a feminista elvekkkel összeegyeztethetetlennek tartja a nők esetében, ha például valaki férjhez megy és gyereket szül. Nála minden fekete vagy fehér. A szerelem sem jár a feministáknak („A szerelemről általában nem vesznek tudomást, mert nekik talán nem jutott ki”, 216). Innentől kezdve lehetetlen értelmes vitát folytatni, hiszen a Bakos által kigúnyolt, feminista példaképeknek mondott nőalakok mindig kénytelenek elvérezni, ha bármilyen, szerinte a nem feministákra jellemző női vonást felmutatnak életük során (pl. Mary Wollstonecraft gyereket szült amerikai szerelmének, ld. uo.).

- A feministák és a kommunisták közti erős kapcsolat (ehhez a vélekedéshez ld. Acsády 1996: 454) – erről egy külön alfejezet is szól „Feministák és kommunisták” címen (223–227); továbbá a feministák, ha nem kommunisták, akkor nacionalisták (226–227), ill. könnyen szakítanak a feminista mozgalommal, ha érdekeik úgy kívánják:

A feministák kétségbeesett elődkeresése nekem olyannak tűnik, mint a kommunistáké, akik annyi partizánt meg ellenállót, tizenkilences veteránt kreáltak maguknak 45 után, hogy azokkal meg lehetett volna nyerni a II. világháborút magyar részről. (218)

A bolsevikok egyébként tényleg komolyan gondolták a nemek egyenlőségét, mindezt holmi forradalmi romantikával karöltve. (225)

Láttuk már az angol feministáknál, amikor kitört az első világháború, mindből lelkes nacionalista lett, és eszükbe sem jutott olyan dolgokkal foglalkozni, mint a feminizmus. (226)

A feminista tehát mindig a diktatúrákat választja.

- A feministák rondák (ld. korábban is), s ez okozza megkeseredettségüket és a szép nőkkel szemben ellenszenvüket:

Az amerikai feministák a vietnami háború befejezése utáni időkben remek újsághíreket prezentáltak a Miss Amerika-ellenes tüntetésekkel. Ahogy a képeken látni lehet, egy csomó hisztérikus, előnytelen külsejű, lehasznált nő akciózik a kamerák előtt. (231)

A mai feminista törekvések követelések közül Bakos többek között a következőket említi meg (237–245): a nemiség szabad kifejezése, a hagyományos szüléshez való jog, a férfias munkakörökben való munkavégzés joga, a férfiak diktálta szépségideál elutasítása, a házasság intézményének támadása. Ezek nagy részét azonban csak kifigurázza, vagy összekapcsolja más feminista bűnökkel, és kikerüli, hogy magát az állítást cáfolnia kellene:

A nőmozgalmárok kitalálták, hogy ők férfias munkakörökben is dolgozni akarnak, mert személyiségüket nem taposhatja el férfi erőszak és uralom. Nem tudnak fejlődni – mondják –, mert az anyai szerep (szerintük, akik általában nem vállalják) kevés egy nőnek, >bezárja őket<. Ha pedig anyaként jól funkcionálnak, akkor nem tudnak a hétköznapi életben úgy forogni, mint hajadon társaik, akik még vadászhatnak a férfiakra. Az izgága feminista nőknek ez a tradicionális állapot sosem tetszett. Viszont – el kell ismerni – szép lassan egyre több eredményt értek el. Lett szabadságuk

bőven, a modern jogállamokban könnyen meg lehet szabadulni legálisan a nem kívánt gyerektől. A férjtől pedig úgy, hogy annak anyagi erejét élvezhessék. (238)

Látható, hogy a kezdeti állítás (a férfias munkakörök betöltésének vágya) rögvest anyaságellenességre, abortuszpártiságra és a férfiek anyagi kihasználására módosult.

Ha pedig a modern feminista követelések némelyike Bakos szerint pozitívumokkal (is) járhat, akkor azonnal elvitatja őket a feministáktól (miután épp ő maga sorolta be a feminista törekvések közé!):

Éljen a szeretkezés művészete! – adták ki a jelszót [a feministák]. Ez is jó ötlet, de ehhez nem biztos, hogy feminista nőkre van szükség. Azaz ezek megtaníttatása a férfiakkal nem feminizmus, hanem női okosság és rafinéria kérdése. (237)

Esetleg kegyesen elfogadja némelyiket, de innen is kihagyja a feministákat:

Ebben a kérdésben hagyni kell a nőket, hadd küzdjenek az igazukért, mert ez mindannyiunk érdeke. (237–238, kiemelés D. Cs. I.)

Bakos a könyvében külön fejezetet szentel Simone de Beauvoir-nak („Beauvoir, a feminista”, 250–266, akinek két munkája szerepel az irodalomjegyzékben, *A második nem* és az *Amerikai útikalauz*, név szerint nem említi ezeket a főszövegben). Beauvoir-t kivételesen értelmesnek tartja a feministák közül, sokszor dicséri is: „nem az a fajta feminista volt, akit rajta lehetne kapni holmi ellentmondásos vélekedéseken” (250). Ezért elsősorban nem is feministának tartja: „Művelt úrilány volt, az a fajta nő, aki elsősorban tehetséges alkotó, és csak aztán feminista” (uo.). Bakos a következő kritikákat fogalmazza meg Beauvoir állításaival szemben:

- Beauvoir-nak nincs abban igaza, hogy a muszlim nőké (volt) a legrosszabb sors, Bakos szerint a középkorban jobb dolguk volt, mint a keresztény nőknek, sőt ma is jól érzik sokan közülük magukat. Ennek bizonyítása azonban elmarad.
- Beauvoir-nak a szovjet nőt dicsérő sorai (azonos munkáért azonos bért kap) nem igazak, sose volt ott egyenlőség, a nők csak szülni kellettek Sztálinnak.
- Beauvoir Amerikától megittasulva elhitte, hogy a háztartási gépek segítenek a nőkn, holott sokkal inkább gyártóiknak hoznak nagy hasznót, plusz időrést nyitnak a nőknek egyéb költségek

tevékenységekre. Bakosnál visszatérő elem, hogy a nők, ha szabadidejük van, akkor a férfiak pénzét költik.

- Beauvoir sérelmezi, hogy kevés a nőknek emelt szobor – ezt Bakos is elismeri, de hát kevés is a női felfedező, hadvezér stb., aminek „neveltetési, mentális és genetikai okai vannak” (255). Neveltetésbeli konkrét okot egyet említ, ti. a lányokat a szülők szokásosan nem engedik elcsatangolni, míg a fiúk játszhatnak felfedezőset. És máris az intelligenciabeli különbségek következnek:

[A] nők bensejükben sokkal inkább a földön járnak, és általában nem hajlandók olyan dolgokkal foglalkozni, melyeknek túlságos távlati jelentősége van... Ezekre kísérleti bizonyítékok vannak. Egy friss angliai felmérés szerint a férfiak IQ-ja 5%-kal magasabb a nőkéénél. (uo.)

- Beauvoir a terhességet és a szülést rettenetesnek állítja be – ezt Bakos röviden elintézi azzal, hogy Beauvoir-nak sosem volt gyereke, nem csoda, ha ezt hiszi (ehhez hozzátehetnénk, hogy Bakos pedig nem szült, így aztán kevés fogalma lehet róla, milyen érzés az egy nőnek).
- Bakos szerint alighanem Beauvoir-tól ered az a feminista gondolat, hogy sok a férfi erőszaktevő – ezt nem cáfolja, hanem a divatmagazinok modelljeinek számára visszatetsző típusait és változásait írja le, valamint arra, hogy Beauvoir-nak alighanem szexuális problémái lehettek.
- Beauvoir szerint a házasság elnyomja a női szexualitást, a házasságban a nő teste árucikk. Ez Bakos szeint „klasszikus korai balos vélekedés” (259), miközben szerinte a házasság szeretetközösség és a kölcsönös önatadás terepe. Különös ezt olvasni, amikor Bakos nőkről tett állításai maguk is e korai balos vélekedést támasztják alá. Két oldallal később pedig már a művelt nők frigiditásánál tartunk:

A nemi élet a házasságon belül nála [ti. Beauvoir-nál] is hagyományosan egyenlő a nők önprostituálásával. Pedig ez igazán csak a hozzá hasonló művelt, talán emiatt túlzottan határozott és energikus nőket zavarta... a nemek kérdése nem osztályharc, hanem emberi minőség alapján dől el. A házasságon belüli önprostituálás pedig mint élethelyzet, olyan asszonyok gondja volt, akik nem tudták adekvátan megélni nőiségüket... Intellektuális fölényben állottak a legtöbb nővel, férfival szemben, de ez nem boldogította őket. (261)

- Az erotikusnak tartott női öltözetért Beauvoir szerint a férfiak hibásak – Bakos szerint ezért „a mi közös társadalmunk a hibás” (263), ő ugyanis nem szereti, ha a nők kényelmetlen ruhákat-cipőket hordanak, de azért

tetszik neki „a fene tudja miért” (uo.), sőt a nők is örülnek ezeknek a daraboknak.

- Beauvoir együttérez a prostituáltakkal – Bakos szerint márpedig azok maguk akarják, hogy szexuális tárgyak legyenek.

Bakos módszere a következő: ha egy kijelentéssel szemben nem tud ellenérvet felhozni, az alaptémához valamilyen módon kapcsolódó, de azzal lényegi összefüggést nem mutató, általánosító kijelentéssel él, pl. az erotikus női öltözködés kapcsán azt írja, hogy de hát ha az egyszer az azt viselő nőknek és az őket néző férfiaknak is tetszik! Ez ugyan semmiképpen nem cáfolata Beauvoir felvetésének, de látszólag legitimálja az ilyen öltözetek létét. Bakos nem bíbelődik pszichés problémákkal és a társadalmi elnyomásból fakadó kényszerhelyzetekkel (ld. a prostituáltak témáját), kivéve, ha az a feministák elleni kritikaként felhasználható.

Összefoglalás

Az antifeminista szerzők, mint láthattuk, nem a feminizmussal mint olyannal vitatkoznak, mivel azt nem ismerik, szerzőit nem olvassák vagy szándékosan félreolvasák, műveikre *érdemben* nem reflektálnak (egyes feminista művek gúnyolása nyilvánvalóan nem éri el az érvelő vita szintjét).

Magyarországon a *feminizmus* kifejezésnek két, egymással alig érintkező olvasata létezik: az antifeminista és a feminista, ebből az előbbi igen az elterjedt és a meghatározó a közbeszédben és -gondolkodásban, de sokszor még a tudományos berkekben is. Az antifeminista olvasat, művelőitől függetlenül, egy végletekig sztereotip feminizmus- és feministaképpel operál (vö. „Míg nyugaton a backlash elsősorban a feminizmus által elért eredményekre, a női demonstrációkra reagál, nálunk főleg arra, amit az antifeministák feminizmusnak hisznek.” – Pál 2010a, vö. még Pál 2010b), amelyben a feministák tehetők felelőssé a világ csaknem összes bajáért: rombolják a nemek közti viszonyt, ők tehetnek a párkapcsolatok és házasságok megromlásától kezdve a gyerekvállalási kedv csökkenéséig, az abortuszokig. Ez az ellenségkép méretét és befolyását tekintve hatalmas, ami érdekes kontrasztot mutat a hazai feminista csoportok tényleges méretével.

A magyar antifeminizmus főbb vonásait a következőkben foglalhatjuk össze (fontos megjegyezni, hogy ezek nem okvetlenül együtt jellemzőek az egyes művekre):

- **biológiai esszencializmus:** a nő és férfi kizárólag biológiai lény, minden más vonása ebből a tényből fakad, a nemek viselkedését a genetikájuk, a biológiájuk határozza meg;
- **a nemi eltérések abszolutizálása:** a nemek közti különbségek minden más különbséget felülírnak, nő és nő, illetve férfi és férfi közti egyéni különbségek teljesen elsikkadnak;
- a nemi viszonyok tekintetében **a férfiak megváltoztathatatlansága** (mindig a nő az, akinek változnia, alkalmazkodnia kell, meg kell javulnia), ami csak látszólag áll ellentmondásban a **passzív nő antifeminista elvárásával** (az „igazi” nő passzív, alárendelődő és alkalmazkodó);
- **a feminizmus patologizálása, démonizálása:** minden bajért a feministák felelnek;
- **a feminista szakirodalommal való érdemi vitába bocsátkozás hiánya;**
- **a társadalomtudományok (főként a szociológia) idevágó eredményeinek figyelmen kívül hagyása;**
- **szakbarbárság, avagy az adott tudományterületen szerzett *tényleges* tudományos képzettség és ismeretek hiánya, az adott tudomány(terület) ismereteinek szubjektív értelmezése,** pl. megszépített és újraírt történelem (ld. lentebb is);
- **tekintélycentrizmus:** feltűnő egyetlen tekintély kijelölése és minden más szempont teljes figyelmen kívül hagyása (pl. „az erősebbik nem”, a tudomány, vallás, ősi népszokások, etikák), a patriarchális berendezkedés legitim;
- **idealizálás:** egy korábbi patriarchális szakaszba való visszatérés iránti vágy (idealizált múlt) VAGY az új – a férfinak behódoló, de modern – nőiesség elsajátítása (idealizált jövő).
- **szubjektív benyomások, sztereotípiák általános érvényűvé emelése;**
- **koherens érvelés helyett gúnyolódás és ironizálás** (bár egy fiktív, démonizált és patologizált csoportnak eleve nehezen lehet igaza);
- **feminista megállapítások felhasználása ellenérvelésre, de egészen más konklúzióval** (a női pályáiv megtörése a gyerekszülés következtében – antifeminista következtetés: a nők maradjanak otthon, amennyit csak lehet);
- **a feminizmus és a totalitárius rendszerek ideológiáinak összemosása** (a feministák célja enyhébb változatban: a nők munkába kényszerítése, erősebb változatban: férfigyűlölet és a férfiak kiirtásának vágya, vö. *femináci*, Dér 194);
- **a komplex látásmód teljes hiánya:** pl. olyan gondolatok, mint hogy a nők, amíg nem dolgoztak, sosem akartak válni.

Létezik egy komoly érintkezési pont antifeminizmus és feminizmus között, ez pedig a (biológiai) esszencialista gondolkodás, amit – bár teljesen más szándékkal és más gondolatmenetbe ültetve – egyes feminista irányzatok is képviselnek (vö. Tong 90–91). Ez számos veszélyt hordoz magában, hiszen a sajátos női és férfi tulajdonságok hangsúlyozása azzal járhat, hogy az antifeminizmus feminizmuskritikáinak eszközévé válnak. A feminizmus természetesen nem vitatja el a nemek közti biológiai különbségeket, de nem abszolutizálja azokat és nem legitimálja velük a fennálló egyenlőtlen viszonyokat és társadalmi gyakorlatokat. Ennek a gondolatnak az elterjesztése talán mindennél fontosabb lenne a hazai közgondolkodásban.

Antifeminista könyvek

- Bakos Zoltán. 2006. *A helyes asszonytartás*. Budapest: Metropolis Media.
- Bene Éva. 2007. *Emancipációs bumeráng*. Budapest: Kairosz Kiadó.
- Herman, Eva. 2009. *Az Éva-elv. Az újfajta nőiesség szolgálatában*. Győr: Laurus Kiadó.
- Klenk, Dominik. 2009. *A nemek összezavarása: Gender mainstreaming – a férfi és a nő vége?* Budapest: Kairosz Kiadó.
- Oravecz Éva Csilla. 2005. *Tűsarkúban hátrafelé*. IPM Könyvek. Budapest: Word Communications Kft.
- Vilar, Esther. 2005 [1974]. *A férfi joga két nőre*. Budapest: Semmelweis Kiadó.

Felhasznált irodalom

- Acsády Judit. 1996. "Lovagiasságtól a vádaskodásig. Képek a magyarországi antifeminizmus tablójáról." *Educatio* 5/3: 454–466.
- Blaskó Zsuzsa. 2006. *Nők és férfak – keresőmunka, házimunka. A „család” tematikájú ISSP 2002-es adatfelvétel elemzése*. Budapest: KSH. <http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Kutjelek/KJ82nok_ferfiak.pdf>
- Dér Csilla Ilona. 2009. "Ki a/mi a feminista? – sztereotípiák az internetes vitafórumok résztvevőinek körében." In: Baráth Erzsébet - Sándor Klára, szerk. *A nő és a női(es)ség sztereotípiái (Nyelv, ideológia, média 2.)*. Szeged: SZTE Könyvtártudományi Tanszék, 175–196.

- Fallaci, Oriana. 1968. *A haszontalan nem. Utazás a nő körül.* Budapest: Kozmosz Könyvek.
- Faludi, Susan. Backlash 1991/2006. *The undeclared war against American women.* New York: Three Rivers Press.
- Pál Móni. 2010. *A nők önértékesítése lenne minden rossz okozója? – A „backlash” Magyarországon* 1.
<http://nokert.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=518:ellenreakcio-a-feminizmus-lejaratasara-tett-kiserletek-a-backlash-magyarorszagon-1-resz&catid=64:antifeminizmus&Itemid=46>
- Pál Móni. 2010b. „Backlash” 2. – *Miként rombolja az antifeminista gondolkodás a magyar nők önértékelését, egészségét és biztonságát.*
<http://nokert.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=673:backlash-2-mikent-rombolja-az-antifeminista-gondolkodas-a-magyar-nk-eletet-oenertekeleset-egeszseget-es-biztonsagat&catid=64:antifeminizmus&Itemid=46>
- Huszár Ágnes. 2009. *Bevezetés a gendernyelvészetbe.* Budapest: Tinta.
- Gánóczy Sándor. 2002. “A nő – Kálvin tanítása és a mai keresztény gondolkodás szemszögéből.” *Confessio* 26/2: 90–97.
- Tong, Rosemarie. 2009. *Feminist thought. A more comprehensive introduction.* 3rd edition. Boulder & San Francisco: Westview Press.

Eklics Kata

Pécsi Tudományegyetem

Nőiség a politikai interjúvezetésben

Az utóbbi évtized számos női beszélgetésvezető megjelenését eredményezte a politikai műsorokban. Szakmaiságuk mellett nőiségük is kijelölni látszik szerepkörét a magyar politikai interjúvezetésben csakúgy, mint a tudomány és művészet területein. Az elemzésben arra keressük a választ, hogy az interakcióban lévő felek (női műsorvezetők és férfi politikusok) társadalmi neme milyen módon befolyásolja az alkalmazott kommunikációs stílust. Négy női műsorvezető beszélgetésirányítási módszereit hasonlítjuk össze, s részletesen bemutatjuk a beszédszervező beszédaktusokat (témaajánlás, témaelfogadás, témaelhárítás) és az őket kísérő nemverbális jeleket.

Bevezetés

A tanulmány három televíziós csatornán (M1, ATV, Hír TV), négy műsorvezetőnő (Krizsó Szilvia, Mészáros Antónia, Kálmán Olga, Nagy Katalin) ugyanazzal a férfi politikussal (Varga Mihállyal) folytatott beszélgetését elemzi. Három interjú 2009 első hónapjaiban, egy pedig novemberben volt látható. Mindegyik interjú elérhető a fidesz.hu honlapon, a média alponton belül a videók között. Választásunk részben azért esett a Fideszes politikussal történő beszélgetésekre, mert az elmúlt három évben összegyűjtött politikai interjúk vendégei közül ő az egyetlen, aki mindegyik műsorvezetőnővel beszélget, továbbá az ő kommunikációja a többi vendéghez képest kiegyensúlyozott, szélsőséges elemektől mentes. Úgy gondoljuk, ez nagyobb lehetőséget nyújt a kérdezők stílusának alaposabb megfigyelésére, a nők által alkalmazott beszédszervező beszédaktusok és nemverbális elemek feltárására.

Napjainkban a média feminizálása figyelhető meg: hirdetésekkel, reklámokkal telített, életmódtanácsokkal foglalkozó oldalak és műsorok bombázzák a női a célközönséget. Gill (2007) felhívja a figyelmet a 20. század végi 21. század eleji, a médiaiparban különösen nyilvánvalóvá váló, a nemi különbség újra természetessé tételét ún. retro-szexizmust propagáló, reklámhadjáratától vezérelt diskurzusra, amely a szegregáción alapuló férfi és női univerzumról szól, amelyben erősen elkülönülnek a 'lányos' (életmód, otthon, főzés és szabadidő) és a 'fiús' dolgok (sport, politika, üzlet). A

médiaproducerek (vagy akár újságírók, szerkesztők, forgatókönyvírók, rendezők) neme és a médiában megjelenő genderrepresentációk természetének komplex kapcsolatát hangsúlyozza Gill, s úgy véli, nincs egyenes arányosság a médiában dolgozó több nő és a pozitívabb representációk között. A médiaszaktmák presztízsromlásaként is interpretálható a nők – férfiakat kiszorító - erősödő jelenléte a területen. Létrejönnek az ún. 'pink-collar ghettos', s a nők számos esetben küzdenek kommunikációs stílusuk elfogadtatásáért, a korábban férfiak uralta szférában. Vajon a szakmai keret határozza meg nyelvhasználatukat, vagy női mivoltuk játszik nagyobb szerepet az alkalmazott stratégiákban? Az utóbbi évek női-férfi interjúvezetési stílusainak vizsgálata eredményeként a jelen elemzésben eltávolodunk a differencia-hipotézistől, s a gendert a gyakorlatközösségen belül próbáljuk megragadni.

Eckert és McConnell-Ginet (1998) *gyakorlatközösség* fogalma az utóbbi évtized gender kutatásának és konverzáció elemzésének fontos területét jelölte ki.

A gyakorlatközösség olyan emberek összessége, akik kölcsönös kötelezettségvállalás mellett valamelyest kölcsönös igyekezettel gyűlnek össze. A tevékenységi módok, a beszédmódok, a hiedelmek, az értékek, a hatalmi viszonyok – röviden a gyakorlat – e törekvés mentén szerveződött közös tevékenység során jönnek létre. (Eckert & McConnell - Ginet 1998, 490)

Eckert és McConnell-Ginet úgy tekint a genderre mint a gyakorlatból felmerülő valamire, ami a cselekvésből, nem pedig az ember pusztá létéből adódik. Nyelv és gender kapcsolata a helyi gyakorlatközösségekben résztvevő férfiak és nők tevékenységében jön létre. Az elmélet követői hangsúlyozzák, hogy a nők és férfiak korlátai, lehetőségei helyhez kötöttek, kontextus-függőek, s mindig lokálisan kell vizsgálni őket. Ezek alapján az elemzés tárgya a politikai műsorokat vezető nők és a politikus férfiak gyakorlatközösségében megfigyelhető beszédsszervező beszédaktusok és nemverbális kommunikáció.

Beszédsszervező beszédaktusok

Huszár Ágnes (2009) nők és férfiak mindennapi beszélgetéseit elemző tanulmányok eredményei alapján azt írja, hogy a kommunikáció szervezésében eltérő szerep jut a nőknek és a férfiaknak. Míg a beszélgetés téma-meghatározása és a kontrollt gyakorló beszédaktusok a férfiak sajátja, a kontroll elfogadását jelző beszédaktusok (egyetértés kifejezése, dicséret, bók,

alávetettség jelzése) többnyire a nőkre jellemzőek. Schnyder (1997) vegyes nemű beszélgetések elemzésének összesítésekor megállapította, hogy a nők ritkábban határozzák meg a beszélgetés (rész)témáját, mint a férfiak. (in: Huszár 2009, 61)

A kontrollfunkcióval kapcsolatos Hámori Ágnes (2007b) miniszterelnöki vitákat elemző tanulmánya is. Ebben úgy vélekedik a szerző, hogy

A kezdeményezések és kihívások aránya egy beszélgetésben az interakcionális dominancia, az irányítás egyik legfontosabb....mutatója, ami gyakran a magasabb ranghoz kapcsolódik. ..emellett a lendületesség és a kompetencia benyomását is erősíti. (19)

A fentiekhez képest az interjú speciális szituáció, ahol – nemtől függetlenül - elsődlegesen a beszélgetésvezető kezében van a téma meghatározás joga, többnyire ő ajánlja a beszédtemát. Az interjúvezető irányító szerepét a meghívott beszélgetőpartner legtöbbször elfogadja, mivel azonban a politikai interjú célja eltér a szakmai beszélgetésektől, előfordulhat, hogy a partner befolyást szeretne gyakorolni a tematikai szerveződésre, ezért bizonyos témaajánlásokat elhárít, vagy újakat ajánl. Ha a partner elsőre nem fogadja el a témát, a műsorvezető megkísérelheti többször is annak ajánlását, vagy újakkal próbálkozhat.

A három televíziós csatorna kiváló lehetőséget biztosít arra, hogy összehasonlítsuk a kérdezők nyelvi viselkedését, hiszen feltételezhető, hogy a műsorvezetőknek eltérő szerkesztői és politikai elvárásoknak kell megfelelniük. Az alábbiakban a beszédsszervező beszédaktusok részletes elemzésével rávilágítunk a kommunikációs stratégiák különbségeire. Az 1. táblázat a témaajánlások, elfogadások és elhárítások számát mutatja. A témaajánlások kezdeményezésekként értelmezhetők, így az interakcionális dominancia mutatói. Az elméletileg elfogulatlan közszolgálati televízió, az M1 két műsorvezetőnője (Mészáros Antónia és Krizsó Szilvia) csaknem azonos számú témát ajánl Varga Mihálynak (a továbbiakban VM) (9 és 8). Ha nem figyelnénk a partner ajánlásainak számát, azt mondhatnánk, hogy mindkét esetben a politikai interjúkra általánosan jellemző témaajánlás történik. Ám a meghívott politikus ajánlásainak száma határozott eltérést mutat a két műsorvezetőnőnél: míg a partner Mészáros Antóniának (a későbbiekben MA) ugyanannyi témát javasol, mint a kérdező (9:9), Krizsó SZilviával (később KSZ) beszélgetve VM hárommal kevesebb témát ajánl, mint a műsorvezetőnő (8:5). Önmagában ez a különbség még nem bizonyíték az eltérő kommunikációs stratégiák alkalmazására, de jelzésértékű. MA rizikósabb területekre vonatkozó, határozottabb kérdésfeltevése a partnert éberebb, a beszélgetést tematikai szinten irányító kommunikációra

sarkallja. Ha kevesebb témaajánlással él VM, félő, hogy a számára fontos, a politikusnak vagy pártjának kedvező gondolatok, elvek kifejtésére nem kínál a műsorvezető lehetőséget. Ezek alapján a politikus nem engedheti meg magának, hogy csak a feltett kérdésekre válaszoljon, mondanivalóját a válaszbba burkoltan, új téma ajánlásával igyekszik megfogalmazni.

Az ATV a baloldali erők által támogatott csatorna hírében áll, ahol Kálmán Olga (később KO) nemcsak az Egyenes beszéd című műsor vezetője, hanem a csatorna hírigazgatója is. Ez a pozíció feltehetően nagyobb szabadságot biztosít a beszélgetés szervezésében. A témaajánlások magas száma (11) az interjúvezető interakcionális dominanciájára utal, s a műsorvezetőnő kompetenciájának benyomását erősíti. A partner témajavaslatait figyelembe véve (12) azt sejthetjük, hogy a kérdező által ajánlott témák kedvezőtlen helyzetet teremtenek a politikus számára, amit úgy próbál megoldani, hogy több beszédtemát javasol, mint amennyit az interjúszituáció megkívánna. A nem verbális háttércsatorna-jelzések, pl. a szemkontaktus kontrolláló funkciója erősíti meg ezt az értelmezést. Mind a beszélgetésvezető, mind a partner a konverzáció irányításáért szállnak harcba.

A harmadik televízió, a politikai jobboldal által támogatott Hír TV műsorvezetője, Nagy Katalin (a továbbiakban NK), ugyanolyan magas számú témaajánlást tesz, mint ATV-s kolléganője, KO. Azonban a vele beszélgető VM jóval kevesebb beszédtemát javasol, ez pedig azt mutatja, hogy a meghívott vendég nagy mértékben elfogadja a kérdező tematikai irányítását. A csatorna, s a Rájátszás című műsorban NK várhatóan a politikusnak kedvező interjúszituációt teremt olyan témák ajánlásával, amelyeket a politikus bátran elfogadhat, nem kockázatos tehát kevesebb kezdeményezéssel élnie. A konzervatív értékeket képviselő csatorna műsorvezetőnője a magas rangú férfi politikus homlokzatát nem fenyegeti, nem fenyegetheti. Nem meglepő, hogy a vendég mindössze három témát ajánl.

	MA	VM	KSZ	VM	KO	VM	NK	VM
témaajánlás	9	9	8	5	11	12	11	3
témaelfogadás	3	6	2	5	7	8	1	8
témaelhárítás	6	3	3	3	5	3	2	3

A témaajánlásra adott pozitív válasz - a téma elfogadása

A politikusok kommunikációs tréningje - mint az Bruck Gábortól hallhattuk a Friderikusz most 2007. egyik áprilisi adásában- tartalmaz olyan információt,

miszerint az interjút egy lehetőségként kell kezelni a párt alapelveinek széleskörű terjesztésére, s az adott kérdést, témaajánlást úgy célszerű értelmezni, módosítani, hogy a meghívott politikus udvariasan átvegye a tematikai irányítást. Ha ezt úgy teszi, hogy reagál a kérdésre, akkor elfogadja a témát, s az interjúvezető szimbolikus, irányítási hatalmát tiszteletben tartja. Ebben az esetben nem kerül sor ismételt ajánlásokra, a témafejlődés lineárisabb. A téma elfogadásával az interjúalany együttműködési készségét jelzi. Ez a beszédsszervező beszédaktus jellemzően a partner kommunikációjának eleme, de előfordul az interjúvezetőnél is.

Az Este című műsor vezetői hasonló mértékben fogadják el a partner témaajánlásait: (MA:3, KSZ: 2). Az elfogadott témák számát érdemes összevetni az ajánlott témák számával, mivel ez a viszonyszám világossá teszi, hogy melyik beszélgetésvezető ragaszkodik határozottabban az interjú tematikai irányításához. Míg MA 3 témát fogad el a partner által javasolt 9 témából, KSZ kettőt az ötből. A számok közötti különbség MA esetében kétszerese a VM-KSZ ajánlás és elfogadás arányának, ami a műsorvezető interakcionális dominanciáját jelzi.

Az Egyenes beszédben KO a legmagasabb számú témaelfogadást produkálja. Ha nem hasonlítanánk az ajánlott témák számához, megállapíthatnánk, hogy az interjúvezető együttműködési készsége a legmagasabb a vizsgált női műsorvezetők közül. Bár, ha a partner által javasolt 12 téma korrelációjában vizsgáljuk KO témaelfogadását, akkor ugyanúgy, mint MA esetében, a tematikai meghatározás jogát a kezében tartó interjúvezetői stílusról beszélhetünk. Fontos mutató a kérdező és partnere közötti témaelfogadás-számok különbsége, amely megegyezik témaajánlásaik különbségével. Teljes mértékben egyenjogú, a partnert irányítani szándékozó konverzációs felekként ismerjük meg a műsorvezetőt és a politikus.

A Rájátszásban fogad el a legkevesebb témát a műsorvezető, mindössze egyet. Ezzel szemben a partner 8 témaelfogadást tesz. A beszélgetést irányító szerep, a szimbolikus hatalom egyértelműen a műsorvezetőé, még akkor is, ha az ajánlások számát összevetjük az elfogadások számával. NK kommunikációs stílusa, talán a program szerkesztői elvárásaitól vezérelve, a partner együttműködési készségére építő, irányító jelleget ölt. Az M1 és az ATV műsorvezetőnői szintén kontrollálják a beszélgetést, de azt úgy teszik, hogy a partnernek kevésbé kedvező témákat ajánlanak.

A témaajánlásra adott negatív válasz - a téma elhárítása

A témaelhárítás a politikai interjúk egyik legfontosabb beszédsszervező beszédaktusa, utal az interakcióban lévő felek együttműködésére, valamint a

kommunikációs stratégiákra. A vizsgálat kezdetekor kíváncsiak voltunk, vajon a gender meghatározza-e milyen típusú témaelhárítással élnek a műsorvezetők és a férfi politikus. Az elemzés támaszkodik Alan Partington (2006) válaszkikerülési kategóriáira, azok vázlatos bemutatásával. (vö. Eklics-Huszár 2010) A szerző a Fehér Ház sajtótájékoztatóit elemző írásában a szóvivők kérdéselhárító módszereit, valamint a sajtó képviselőinek kérdéstechnikáit csoportosítja. A 21. század politikai beszélgetéseit vizsgálva Partington hangsúlyozza, hogy a politikusok a lehető legjobb fényben kívánják magukat feltüntetni, s igyekeznek elkerülni a tényekről, számokról szóló információközlést. A sajtó, ezzel ellentétben, igyekszik minél több negatívumot feltárni a politikusok gyengeségéből, kétségeiből. Mivel az interakcióban lévő felek célja meglehetősen eltérő lehet, megnyilvánulásaik nem feltétlenül egyenes kérdések és egyértelmű válaszok. Elemzésünkben a következő Partington-i kérdéselhárításokat figyelhetjük meg:

1. A kérdés nyílt elutasítása

A meghívott vendég nyíltan deklarálja, hogy nem kíván válaszolni a feltett kérdésre. Ez homlokzatfenyegető aktusként értelmezhető (Goffman) az interjúvezető számára. Szerencsésebb esetben magyarázatot ad erre, máskor egyszerűen jelzi, hogy nincs válasz, várja a következő kérdést. Az angol 'Next question' kifejezés egyértelműen jelzi az elutasítást. A konfliktus elkerülésére irányuló szándék lehet az oka annak, hogy nem találtunk egyetlen példát sem a politikus válaszaiban.

2. Információhiányra való hivatkozás

A leggyakoribb elhárító kifejezés a 'Nem tudom.' Amikor a politikus hangsúlyozza, hogy megpróbálja megválaszolni a kérdést, akkor is ezt a módszert alkalmazza, pusztán a hallgatóságra kedvezőbb benyomást kíván tenni, szándéka hangoztatásával. Számos esetben a helyzetére, a pozíciójára hivatkozik, amelyben nem lehet információja bizonyos intézkedésekről. A négy interjú közül egy szolgál példával erre.

3. A kérdés máshoz címzése

A' kérdezze meg erről a következő vendégét', vagy a 'pártelnök biztosan tud erre válaszolni', vagy 'nézze meg a tegnapi sajtót', akár a 'hadd mondja el ő maga' jellegű megnyilatkozások tartoznak ide. A Kálmán Olgával folytatott beszélgetésben él a politikus ezzel a hárító stratégiával, amikor a kérdező feltevéseket fogalmaz meg Orbán Viktor Gyurcsány Ferenc meghívását elutasító indokaira vonatkozólag : „*Hát, nézze, hívja meg Orbán Viktort, és kérdezze meg tőle, én erre nem tudok válaszolni.*” Krizsó Szilvia kérdésére

'a válságból való egyetlen kiút a kormányváltás' Varga Mihály így válaszol: „De nem egyszerűbb, ha ezt az emberekre bízjuk?”

4. Retorikai stílus, hivatali zsargon, 'diplomata blabla'

A hárítás gyakori módja a homályos fogalmazás, amely úgy hangzik, mintha pontosabb választ adna a beszélő. Ez nyilvánvalóan a diplomácia egyik fontos eszköze. Szoros összefüggést mutat ez az elhárítási mód a *'biztonságos témák felvetése'* valamint az *'általánosítás'* technikáival. A téma ilyen módon történő hárítása során a válaszadó nyugtázza a hallottakat, és más témát javasol. Feltehetően a politikusok kommunikációs képzése során felhívják a figyelmet a nyílt támadás kerülésére, így az udvariasabb, homlokzatkímélő elhárítás figyelhető meg az elemzett interjúkban. A későbbiekben idézett NK-VM interjú riporter témaajánlásokra adott hárítások ebbe a kategóriába tartoznak.

5. A kérdés, a kérdező vagy a forrás vitatása, provokálása

A hárítás egyik eszköze a támadás, vagyis a politikus hibát talál a kérdés megfogalmazásában, a kérdező stílusában, az információ forrását minősíti, pl. *'Ne tekintsük a Népszabadságot egy komoly forrásnak.'* „Nem ez a lényeg”. A Mészáros Antónia interjújában Varga Mihály a műsorvezető információközlésére így reagál: *„Hát, ez túlzás talán, én nem így fogalmaznék.”* Másutt, ugyanebben az interjúban ezt mondja:

VM: - Igen, többet adtunk be. Többet adott be az MSZP is ..öö tavaly^ öö

MA: - Közösen, valóban <VM halványan mosolyog>.

VM: - ööö de nem ez a lényeg <gyors beszédtempó>, az a lényeg, hogy mit fogadtak el. Semmit sem fogadtak el, <gyors beszéd, szemkontaktus, fejangatás> tehát, ebből a szempontból nagyon pontosan elmondta, az SZDSZ-t vásárolta meg a kormány egy 4 milliárdos informatikai pluszpénzzel, Kóka János [és]

A politikus tehát a saját szempontjainak megfelelően elhárítja a kedvezőtlen témát, nyilván nem a politikai ellenfél indítványairól kíván szólni. Ezt legegyszerűbben a műsorvezető felvetésének kritizálásával teszi.

A következő interjúrészlet KO és VM beszélgetéséből származik:

VM: Annyiban pontosítanám ezt a mondatot <jobb kéz előrelendül, bólint>, nyilván valamelyik újság.írói öö közleményből [olvasta^]

KO: [Mind]egyik így [hozta]

VM: [Én azt mondtam,] hogy lehet <két kéz a levegőben, mutatóujjak nyújtva, egymás felé néznek, a többi behajlítva> Tehát, ez a történet azért még nincs lezárva^ <szemkontaktus>, 2010. áprilisáig lehet igénybe venni az IMF-nek a hitelét.

A téma figyelmen kívül hagyása, azt jelenti, hogy a beszélő nem reagál a korábban elhangzott témaajánlásra, hanem másról beszél. Ez a beszédaktus gyakorta az interjúvezető stratégiájának egyik eszköze a tematika követésére, s anélkül, hogy megsértené a vendégét egy esetleges „erről most ne beszéljünk megjegyzéssel”, folytatja kérdésfeltevését.

Az újságírók kérdéseinek megválaszoltatási kísérleteit is csoportosítja Partington, amelyek közül csak azokat emeljük ki, amelyek előfordulnak a vizsgált interjúkban. Ezek közül néhány a **témaajánlások** és nem az elhárítások körébe tartozik.

a. Ellenségeskedés

Olyan kérdések tartoznak ebbe a kategóriába, mint 'Ez egy válasz? Meddig mennek még el? A kritikai hangvétel és az ironia jellemzi ezeket a közléseket. Kálmán Olga többször fogalmaz meg ellenséges közléseket pl. amikor Varga Mihály azt mondja, hogy lehet, hogy újra kell tervezni a költségvetést: ezt veti közbe „*De ez is csak lehet*”.

b. Lehetetlen kérdések

Előfordulhat olyan szituáció, amikor diplomáciai okokból egyértelmű, hogy nem adhat nyílt választ a vendég, sem megvédeni, sem cáfolni nem szabad bizonyos információkat. Varga Mihály nem is számít Nagy Katalinnál erre, aki az EP választásokkal kapcsolatban a Fidesz-lista iránt érdeklődik:

NK: *Az EP választás ebben az évben lesz. <tagolt beszéd, mosoly, szemkontaktus, előredől> A listában megegyeztek ma az elnökségi ülésen? <mosoly, emelt szemöldök, szemkontaktus>*

VM: *Igen, ...a.. csupa fontos témát tárgyaltunk ma <széles mosoly, fej oldalra fordul, szemkontaktus>, és valóban az Európai Parlamenti választásra elkészült ...a... Fidesznek is a listája^ <fejingálás, szemkontaktus>....Nagy meglepetés nincsen rajta, tehát nem akarok itt elébe futni a dolgoknak, [hiszen]*

NK: *[Hány] hellyel számolnak egyébként?<VM torokköszörülése, meglepett tekintete>*

VM: *Hát, ez nyilván függ a részvételi aránytól, és függ attól, hogy a Fidesz milyen támogatottságot kap^, én..öö..azért..öö azt ..<bólogat> tudnám..meg....célozni egy kívánatos szintnek, hogyha az Európa Parlamenti képviselői helyeknek a felét <szemkontaktus, bólogat> azért a Fidesz ..öö.. nyerné el. Tehát, az 50*

százalékát <szemöldök megemelése, szemkontaktus, fej oldalt fordítása> ezeknek a mandátumoknak el tudnánk hozni^, szerintem erre azért van esélye <bólint, szemkontaktus> a Fidesznek^, és hát, azt is hadd tegyem hozzá, hogy ez a lista, habár elfogadásra került, de hétvégén az országos választmányi ülésen hagyja majd jóvá <fej oldalt billentése, szemkontaktus>, csak az elnökség tehet pontot ennek a listának a végére.

NK: *„Konkrét neveket <mosoly, szemkontaktus, kérlelő hangnem> akkor majd hétvégén kérdezzük? /*

VM: *Nem mennék elébe <szemkontaktus, bólint>, azért annyit hadd áruljak el, hogy a lista vezetője az a személy lesz, aki..ezt a listát korábban is vezette <halvány mosoly, szemkontaktus>*

NK: *Schmitt Pál. <tagoltan, bársonyos hangon>*

VM: *Hát, így van. <bólint, halvány mosoly, szemkontaktus>*

Bár nem a politikus válaszol, a kérdező mégis eléri célját, kimondja azt a nevet, amelyet szerinte hallania kell a televízió nézőinek.

c. Számonkérő, vádaskodó kérdések

A támadó beszéd inkább csak formailag emlékeztet a kérdésre, célja azonban a partner sarokba szorítása. 'Nem kérdezték meg a pártigazgatót, hogy miért állított ilyet?' Kálmán Olga kérdezi a politikust: „*A költségvetés elfogadása után már nincs dolgunk?*”

d. A vendég kérdés elhárítási indokainak figyelmen kívül hagyása

A partner magyarázatát szándékos elhallgatási kísérleteire rendszerint figyelmen kívül hagyja a kérdező, s újból felteszi kérdését.

e. Ragaszkodás a kérdéshez

Bizonyos kérdéseket hosszasan ismételve tesz fel az újságíró, amíg nem kap elfogadható választ. A mindenáron való kérdésfeltevés a nem megfelelő gyakorlattal rendelkező partner esetében erős érzelmi reakciókat válthat ki. A b. pontban ismertetett lehetetlen kérdés ismétlése már ebbe a csoportba is átér.

Nemverbális kommunikáció

Fontos megemlítenünk, hogy a partner nemverbális kommunikációja meghatározhatja a kérdezőt, hiszen az együttműködés jelzéseként a beszélgetés irányítója konverzációs stílusában alkalmazkodik vendégéhez. Mindegyik műsorvezetőnő esetében megfigyelhető ez az igazodás. Hámori

Ágnes Dominancia és barátságosság a Kulcsár-kihallgatáson (2006) című tanulmányában a háttércsatorna-jelzések közé sorolja a partner nemverbális jeleit, amelyeknek több funkciója lehet; egy részük a hallgató biztatását fejezi ki a további beszédre vagy értékelést ad az elhangzottakkal kapcsolatban, más részük beszédátvételi szándékot jelez. A háttércsatorna jelzések közös jellemzője, hogy a másik beszélő fordulója alatt, vagyis annak beszéde közben kerülnek sorra, s általában nem a félbeszakítás céljával. A négy interjúban megfigyelt nemverbális jelek csak részint töltenek be háttércsatorna-funkciót, sokszor a beszélő a saját kommunikációját erősíti meg vagy írja felül ezek alkalmazásával.

Szemkontaktus

A nyugati kultúrákra jellemzően a beszélgetés első és legfontosabb nemverbális kísérője a szemkontaktus (Forgács, 2002), azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az interakcióban lévő felek személyisége, a beszédtema, a határozott irányítás képessége, valamint a szerkesztői utasítások illetve a politikai kommunikációs tréningek irányelvei mind meghatározzák annak mértékét.

A műsorvezetők beszélgetéseiben a szemkontaktus különböző funkciókkal bír, amelyek lehetnek támogatók és fenyegetők. Ezek további alfunkciókra is oszthatók:

- támogató: az érdeklődés kifejezése,
- a mondanivaló megértetése,
- a mondanivaló fontosságának jelzése.
- fenyegető: konfrontálódásra kész, ellentétes nézőpont jelzése,
- határozott irányítás kifejezése.

Varga Mihály határozott szemkontaktust tart fenn mindegyik beszélgető partnerével, valószínűleg ez is hatással van a kérdezők hasonlóan magas számú szemkontaktusára. Hasonló eredményeik alapján az interjúvezetők két csoportra oszthatók. Mészáros Antónia és Kálmán Olga a partner szemkontaktusának felét vagy kevesebb, mint felét produkálja. Krizsó Szilvia és Nagy Katalin több, mint háromszor kevesebbszer néz a meghívott politikus szemébe, mint Varga Mihály a kérdezőbe. MA és KO látszólag kisebb hatalmi távolságot választ a politikussal szemben. Udvariasan és együttműködően, ugyanakkor szimbolikus hatalmuk birtokában, határozott kontrollfunkciót gyakorolnak. Érdeklődők, ezzel egyidőben készen állnak konfrontálódásra is, ha szükségesnek vélik azt.

Vessünk egy pillantást Nagy Katalin és Varga Mihály szemkontaktus számainak arányára (14:65)! A politikus NK szemébe néz legtöbbször a vizsgált beszélgetések során, a kérdező viszont a legalacsonyabb

szemkontaktusszámot produkálja. Vajon minek köszönhető ez az aligha várt eredmény? Szerkesztői fogásoknak, a kamera beállításnak, így többször látjuk a politikust, mint a műsorvezetőt? Talán a csatornára jellemző konzervatív szemlélet határozza meg az interjúvezető nyelvi (verbális és nemverbális) viselkedését, miszerint a magas pozícióban lévő férfi politikusra az alacsonyabb, bár szimbolikus 'irányító' hatalommal rendelkező női kérdező nem emelheti gyakran tekintetét. Elképzelhető, hogy a műsorvezető rendkívül tudatos stratégiát folytat; megfelel a szerkesztői elvárásoknak, 'hozza' a sztereotip női viselkedést. Ez azt jelenti, hogy a felszínen teljes mértékű homlokzattámogató, a politikust kedvező fényben feltüntető kommunikációs stílust folytat, azonban a témaajánlásokat és elhárításokat figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy az információszerzés célját szem előtt tartó, határozott riporter szakmaisága kontrollálja az interjút. Hangsúlyozandó, hogy a fenti interpretáció nem tekinthető bizonyítottnak, mindazonáltal a korábban olvasott interjúrészlet megerősíteni látszik ezt a vélekedést.

Mosoly

A nem-verbális kommunikáció eszközei közül a mosolyt elemzik legtöbben. Szerepe a saját és a partner homlokzatának (a goffmani *face*) védelmében van: feszültséget old, egyetértést fejez ki. Jelezheti az egy csapatba tartozást, megerősítheti a meghívottat a kérdező barátságos szándékáról. A partnerrel való egyetértésen túl azonban jelezhet distanciát is. Példáinkban az üdvözlést, elköszönést kíséri mosoly, továbbá metainformatív közlések háttércsatornája, valamint a kellemetlen kérdéseket, vagy az ismételt témaajánlásokat finomítja. Korábbi politikai interjúkat elemző írások már vizsgálták a mosoly gyakoriságát, funkcióját (Eklics 2008, 2009). Ez alkalommal azt is megfigyelhetjük, hogy a korábban tipikusan nőiesnek vélt mosoly, mennyiben tekinthető általános nemverbális eszköznek az interjúvezetés során. A táblázat kettő szélsőséges értéket mutat. Krizsó Szilvia az M1 Az Este című műsorában egyszer sem mosolyog partnerére. Ez meglehetősen ritka; nemtől függetlenül minimálisan két alkalommal, az üdvözlések és elköszönések alkalmával mosolyogni szoktak a műsorvezetők. A mosoly hiánya távolságtartó magatartást jelez, s egyben a kontrollfunkció fenntartására is utal. Bár, ez a tanulmány nem tűzte ki célul a kérdések vizsgálatát, fontos megemlítenünk, hogy KSZ gyakran indirekt kérdéseket tesz fel, amelyek udvarias, óvatos vagy akár bizonytalan kérdésekként értelmezhetők. Az interjúban fellelhető együttműködést kifejező beszédsszervező beszédaktusok, valamint a nemverbális kommunikáció KSZ esetében az óvatos, a korábban férfiak által betöltött, s rájuk jellemző hűvösebb kérdezői stílus alkalmazása valószínűsíthető.

MA(6) és KO(4) mosolyával az üdvözléseket kíséri, valamint a kényesebb kérdéseket finomítja. Konfliktusmegoldó szerepét nemcsak náluk, de NK-nál is láthatjuk. Míg az M1-en és az ATV-n adódhat a vendég számára kellemetlen kérdés, amelyet többször tompítanak a műsorvezetők mosollyal, a Hír TV-s beszélgetésben meglehetősen ritka, hogy a partner közlését megnehezítő kérdést tesz fel NK. Az együttműködés jeleként itt mosolyognak legtöbbször a partnerek. Mint azt már korábban láttuk, Nagy Katalinnál is előfordul, hogy a téma nem hagyja nyugodni a műsorvezetőt, s a vendégnek kevésbé tetsző módon újból és újból ajánlja ugyanazt a témát. NK mosollyal oldja fel a kínos másodperceket. Ekkor, a múlt század 50-es éveiben a női mosolynak tulajdonított 'alárendelő' funkciót (Goffman) működteti. A kérdező genderre izgalmasan konstituálódik a párbeszéd során. A kettejük által alkotott gyakorlatközösség kérdezői szereprepertoárát látszik bővíteni a műsorvezető; a vendéget támogató, mosolygó, finom szemkontaktust fenntartó, helyeslő és magát háttérbe helyező beszélgetőpartner éppen a sztereotíp nőies kelléktárat hívja segítségül szakmai célkitűzése megvalósításához. Tehát, kérdését határozottan megválaszoltatja, s a tőle szokatlan kommunikációs stílus által okozott homlokzatfenyegetést ügyesen mérsékli nemverbális eszközeivel.

Előredőlés

Ahogy a *Frost/Nixon* című filmben (rendező: Ron Howard, 2008) látható, a riporter határozott szóátvételi szándékát előredőléssel jelzi, ez beszélgetésirányító stratégiájának fontos eleme. A női műsorvezetők és az adott férfi politikus gyakorlatközösségében az előredőlés elsősorban az interakciót irányító eszköze. A táblázatban látható, hogy minimális eltérés tapasztalható a különböző csatornák műsorvezetőinél, bár az M1-en MA többször dől előre kolléganőinél. Szóátvételi szándékának következetesen alkalmazott eleme e mozdulat. Talán az angolszász kultúra befolyása (a BBC-nél töltött 6 év) érvényesül kérdezői stratégiájában, a nemzetközi gyakorlatban már az 1960-as években kimutatták az előrehajlás ilyen szerepét. (in Forgács 2002). Beszélgető partnerként a politikus egy esettől eltekintve nem alkalmazza ezt a nemverbális eszközt. Az részt a partner együttműködő hozzáállásában kereshető, másrészt mérsékelt viselkedésében. Magabiztossága szintén tetten érhető, az információ birtokában úgy vélheti, hogy nem neki kell a szóátvételért küzdenie, majd a riporter alkalmazkodik hozzá. Ésszerű magyarázatnak tűnik az előredőlés kihagyására a szemkontaktus több funkciójának alkalmazása. Varga Mihály nemcsak ezekben az interjúkban szegezi gyakran tekintetét a partnerre, hanem a negyven politikai interjút tartalmazó korpuszunkban (ugyanezen interjúvezetők más politikusokkal beszélgetnek) is ő emelkedik ki szemkontaktusszámával, s az előredőlést helyettesítve határozott

szemkontaktussal jelzi szóátvételi szándékát. Az interakcionális dominancia megszerzéséhez vagy fenntartásához nincs szüksége erre a nyilvánvaló nemverbális elemre, s lássuk be, ezt nem róhatjuk fel hibájaként.

Bólintás

A bólintás, amely a határozott szemkontaktust, illetve a mosolyt követi, több funkciót tölthet be. Tükrözheti a „potenciális partner létezésének elismerését” (Forgács 2002:164). Ezen kívül kifejezheti a hallottakkal való egyetértést, vagy azok nyugtázását, biztatást, valamint a saját közlés nyomatékosítását. Ilyen értelemben hasonló funkciót tölt be, mint verbálisan a „minimális válaszok”. Gyakori nemverbális jele továbbá a szóátvételi szándéknak, amely társulhat előredőléssel és szemkontaktussal is. Varga Mihály nemverbális kommunikációjának kettő, leggyakrabban alkalmazott eleme a szemkontaktus és a bólintás. Az interjúszituációban határozott kommunikációs stílussal rendelkező politikus vélhetően tudatosan választja a fentebb említett eszközöket a saját közlés nyomatékosítására, valamint a partner és a nézők figyelmének megnyerésére. A Hír TV Rájátszás című műsorában bólint legtöbbször a vendég, amely szignifikáns eltérést mutat a többi interjútól. Ez abból adódhat, hogy NK partnereként a 'hazai pálya' előnyeivel rendelkezik a politikus, több lehetősége nyílik pártja és saját nézeteinek kifejtésére, terjesztésére, s a befogadó közönség számára nyomatékosítja is mondandóját. A kérdező azonban nem bólint sokszor, de akkor a partner közlésével való egyetértést fejezi ki. Az alacsony szám arra utal, hogy nem szükséges biztatni partnerét vagy megerősítenie kérdéseit, mivel a politikus kényelmesen viselkedik a jobboldali politikusok számára közismerten barátságos és támogató kereteket biztosító programban. Kálmán Olga bólintásszáma a legalacsonyabb, kizárólag információkérő megnyilvánulásait nyomatékosítja ezáltal. Ugyanezt a funkciót tölti be a bólintás Krizsó Szilviánál és Mészáros Antóniánál is. A politikai interjú gyakorlatközösségében tehát, a női interjúvezetők és az adott férfi politikus bólintás interpretációjában nincs jelentős különbség.

Nem-verbális kommunikáció

	MA	VM	KSZ	VM	KO	VM	NK	VM
szemkontaktus	32	64	15	50	20	48	14	65
bólintás	9	35	10	37	6	36	8	49
mosoly	6	4	-	1	4	2	10	6
előredőlés	6	-	4	-	4	1	3	-

Összegzés

Az elemzésre került politikai interjúk beszédszervező beszédaktusai alapján elmondható, hogy a női interjúvezetők gyakorlatközösségében a témaajánlás a beszélgetés alapvető beszédaktusa, amelyet indirekt és direkt információkéréssel fejeznek ki. A témaajánlások száma az ismételt témaajánlást is tartalmazza, utalva a tematikai irányításhoz való ragaszkodásra. Láthatjuk, hogy a korábban leginkább támogató műsorvezetőnek tekintett Nagy Katalin esetében is tetten érhető a témához való ragaszkodás, azonban ezt eltérő módon fejezi ki a gyakorlatközösség többi tagjához képest. Együttműködését mindvégig fenntartva, mosollyal, szemkontaktussal, prozódiai eszközökkel, tagoltabb beszéddel, bársonyosabb hanggal próbálja meg elérni célját, a téma elfogadtatását. A partner témaajánlásainak száma a legtöbb beszélgetésben csaknem megegyezik a kérdezőével, azonban Nagy Katalin partnereként Varga Mihály mindössze háromszor él ezzel a lehetőséggel.

A témaelhárítások mind a kérdező mind a vendég beszédrészleteiben megfigyelhetők. Érdekes módon a politikus mind a négy esetben háromszor utasítja el a témát. Az Estében Mészáros Antónia hárításainak száma a legmagasabb, azonban nemverbális kísérő jelei, prozódiaja mérsékelt homlokzatfenyegetést fejeznek ki, nem kényszerítik a partnert ellentámadásra. A partnerénél kisebb számú témaelutasítás a Hír TV műsorvezetőjénél történik.

A négy beszélgetés közeli vizsgálata rámutat arra, hogy a női politikai interjúvezetők és az adott férfi politikus gyakorlatközösségében a kölcsönös együttműködés jellemzi az interakciót. A beszélgetés irányítását a pozícióból adódóan mindegyik műsorvezető kezében tartja, azonban a partner viselkedése, s a személyek eltérő szerepértelmezései és kompetenciái meghatározzák, hogy ezt könnyedén, vagy erős kontroll fenntartásával tudják megtenni. A nőiség a műsorvezetők hasonló eszközhasználatában és nyelvi viselkedésében ragadható meg. Krizsó Szilvia inkább verbális síkon él nőies lehetőségeivel, s tartózkodik a szélsőséges nemverbális elemektől. Nagy Katalin éppen a fordítottját részesíti előnyben. Mészáros Antónia és Kálmán Olga interjúvezetési stratégiáját a politikai interjúkra jellemző szakmaiság határozza meg, s ennek rendelik alá genderszerepüket. Mindazonáltal, interjúikban több az egyező témaszervező beszédaktus és nemverbális elem, mint a különböző. A kérdezők genderszerepei az interjú során is változnak, ezért láthatunk a táblázatokban eltérő arányszámokat. Aki az egyik helyzetben a rámenős, korábban férfiasnak tartott gyakori témaajánlással él, figyelmen kívül hagyva a partner hárító stratégiáit, finoman árnyalja viselkedését a másikban. A leggyakoribb nemverbális elemek a

szemkontaktus, a bólintás és a mosoly, valamint az előredőlés, amely mindegyik műsorvezetőnőnél a szóátvételi szándékot jelzi. Mennyiségi eltérések és funkcióbeli különbségek természetesen előfordulnak, mint az fentebb olvasható, de a kérdezők nőisége a beszélgetés irányításakor is tetten érhető.

Felhasznált irodalom

- Buda Béla. 1986. *Közvetlen emberi kommunikáció*. Budapest: Animula Kiadó.
- Eckert, P. and McConnell-Ginet, S. 1998. "Communities of practice: where language, gender and power all live?" In: Coates, J. ed. *Language and Gender: A Reader*. Oxford: Blackwell, 484-494.
- Eklics Kata - Huszár Ágnes 2010. "Válaszkikerülési stratégiák politikai interjúkban." *Magyar Nyelvőr* 4:390-404.
- Eklics Kata. 2008. "Politikai interjú női szóval- női szemmel." In: Bodnár Ildikó et al eds. *Sokszínű nyelvészet. „Női szóval- női szemmel” Gender-kutatás a nyelvészetben és az irodalomban*. Miskolc, 147-155
- Eklics Kata. 2009. "Udvariassági kifejezések a női műsorvezetők kommunikációjában." In: Gecső Tamás, Sárdi Margit, szerk. *A kommunikáció nyelvészeti aspektusai*. Tinta Könyvkiadó, 90–94
- Forgács József. 2002. *A társas érintkezés pszichológiája*. Kairosz Kiadó
- Gill, Rosalind. 2007. *Gender and the Media*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Hámori Ágnes. 2006. "Dominancia és barátságosság a Kulcsár-kihallgatáson." *Magyar Nyelvőr* 130:129-165.
- Hámori Ágnes. 2007b. "Párbajokról nyelvészetileg. Miniszterelnöki viták jellegzetességei társalgáselemzési szempontból." *Századvég* 43:3-35.
- Huszár Ágnes. 2007. "Egy politikai interjú anatómiája." *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* II/1:109–118.
- Huszár Ágnes. 2009. *Bevezetés a gendernyelvészetbe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Partington, Alan 2006. The Spin-doctor and the Wolf-pack: Rhetorics in conflict at the White House. In: Nicoletta Vasta (ed.) *Forms of Promotion: Texts, Contexts and Cultures*. Bologna: Pàtron Editore, 143–166.

- Walsh, Clare. 2006. "Gender and the Genre of the Broadcast Political Interview." In: Baxter, J. ed. *Speaking out. Researching the Female Voice in Public Contexts*, England – New York: Pallgrave Macmillan, 121-138.

Konczosné dr. Szombathegyi Márta - Dr. Keller Veronika

Széchenyi István Egyetem

Siker és nőiség kapcsolata a menedzsmentben

A „Vizsgálat női menedzserek innovációt generáló tevékenységéről” kutatás bevezetője

A szerzők kutatásukban két aktuális területet kapcsoltak össze: az innováció és a női menedzsment kérdéskörét. A kutatás egyik célja az volt, hogy képet adjon az innovációnak a női menedzsereknek körében meglevő értelmezéséről, gyakorlatáról, motiváltságáról, forrásairól, hálózatairól, a női menedzsment szerepéről az innováció generálásában. A női menedzserek innovációt generáló tevékenységét – így a kérdőíves kutatás egyik részét – a szerzők más tudományos fórumokon publikálták.

A kutatás célja volt továbbá, hogy képet adjon a nőiségnek a női menedzsment karrierében betöltött szerepéről. Jelen munkájukban a szerzők a kutatás erre vonatkozó részének eredményeit elemzik.

A kvantitatív kutatás lebonyolítására 2010 májusában és júniusában került sor, önkitöltős kérdőívek segítségével, Győr vonzáskörzetében. Összességében 210 női menedzsért sikerült megszólítani. Az adatelemzést az SPSS statisztikai szoftver segítségével végezték el.

Bevezetés

A vállalatok/vállalkozások környezetét az állandó, gyorsuló tempójú változások jellemzik. A mindennapi kihívásokhoz való alkalmazkodás előfeltétele az azokat rugalmasan, kreatívan kezelő ember. Így az utóbbi évtizedekben felértékelődött a gazdaságban az emberi erőforrás.

A vizsgálat középpontjába olyan fogalmak kerültek, mint információ, ismeret, tudás, tanulás, tudástranszfer, tudáshálózatok, a fentieket támogató vállalati kultúra, változás és innováció kapcsolata. A menedzsmentben

felértékelődő „soft” tényezők között szerepelnek továbbá a csapatszellem, a döntésekbe bevonó menedzsment, a kommunikatív vezető, a motiváció ereje, a jövőkép és küldetés megfogalmazása, a társadalmi felelősségvállalás kérdése, a „laposabbá” váló szervezeti hierarchia. Mindezekkel kapcsolatos a szociálisan fejlett érzékenységű, empátikus, jól kommunikáló nők vezetői/menedzsment szerepben való vizsgálatának fókuszba kerülése, hazai és nemzetközi téren egyaránt.

A szerzők kutatásukban e két aktuális területet szándékoznak összekapcsolni: az innováció és a női menedzsment kérdéskörét.

Az innovációval kapcsolatos két, leggyakoribb sztereotípia, hogy műszaki fejlesztésekkel (K+F) és férfias gondolkodással kapcsolják össze. Bár az innováció irodalma egyértelműen jelzi az innováció széles körét, az innováció-felfogások más-más nézőpontját (pl. piaci innováció, beszerzési innováció, folyamat-innováció, szervezetek innovációja, termék-innováció, stb., illetve áttörő és kiegészítő jellegű innováció, továbbá közgazdasági, menedzsment/marketing és műszaki felfogások), a sikeres, innovációval kapcsolatos pályázatokban gyakran a műszaki fejlesztéseké az elsőbbség.

A kutatás egyik célja az volt, hogy képet adjon az innovációnak a női menedzsereknek körében meglevő értelmezéséről, gyakorlatáról, motiváltságáról, forrásairól, húzóerejéről, hálózatairól; a női menedzsment szerepéről az innováció generálásával összefüggésben, annak vizsgálata, milyen módon vesznek részt a női vezetők/menedzserek az innovációban; Ezzel lehetővé válik az innováció széles körének a bizonyítása, és ezek cégsikerrel való összefüggésének vizsgálata.

A kutatás másik célja az volt, hogy képet adjon a nőiségnek a női menedzsment karrierében betöltött szerepéről. Jelen munkájukban a szerzők a kutatás erre vonatkozó, első részének eredményeit elemzik.

A következő kutatási kérdéseket fogalmazták meg:

1. Melyek a siker okai?
2. Mi a nőiség szerepe a sikerben?
3. Összeegyeztethető-e a siker és a családi élet?
4. Léteznek-e női vezetési stílusok, illetve mennyire elfogadottak a női menedzserek?

Elméleti háttér

Női menedzsment

A két nem képviselőit a szocializáció során eltérő hatások érik. Ezek a különbségek nyilván befolyásolják a nemek képviselőit a vezetői tevékenységben is, de hogy milyen módon, azt nem egyszerű megmondani.

A gender kutatás az egyik „hot topic” számos tudományágban. Kiemelten foglalkozik vele a kommunikációelmélet (Griffin 2001), ahol többféle megközelítés vált ismertté az eltérések magyarázatára. Ugyancsak a kutatás fókuszában van a menedzsment tudományban. Érdekes ellentmondások figyelhetők meg a női vezetéssel kapcsolatban. Egyrészt a nőkről, mint vezetőkről sokkal kevésbé határozott a kép, mint a férfivezetőkről. Másrészt – noha a vezetők sikerességében döntő jelentősége van a kiváló kommunikációs készségnek, az erős beleérző képességnek, a nagyobb érzékenységnek az emberi kapcsolatok világában, a kompromisszumkészségnek, a körültekintő döntési módnak, amelyekben a női menedzserek, közismerten, tehetségesebbek, a felsővezetői pozíciókban aránytalanul kevés nőt találhatunk. Egy, a vezetők mindennapi tevékenységének, feladatainak vizsgálata alapján készült felmérés szerint (Baloghne Kovács 2003) nem találhatók olyan területek, amelyeken a nők ne tudnának éppúgy megfelelni, mint férfitársaik, ugyanakkor foglalkoztatottsági arányuk és képzettségük alapján sokkal több nőt kellene találnunk a vezetők között, mint azt a valóságban tapasztaljuk. A szakemberek szerint a legfontosabb a vállalati kultúra, a HR-munka, a tehetség felismerésének és fejlesztésének hiánya, az elszigeteltség, valamint a munka és a családi/magánélet összeegyeztethetőségének nehézsége. A nők lehetőségei javulnának, ha a gátló tényezőket kiiktatnák.

Fontos, vitákat kiváltó kérdés az, hogy a nők eltérő vezetési stílust hoznak-e a szervezetekbe a huszonegyedik században. Van-e nembeli eltérés aközött, ahogyan férfiak és nők vezetnek, és ez mennyiben mutat utat a vezetői sikerhez szükséges képességek meghatározásához? Egy kutatás eredményei szerint (Wajcman 1998) a felsőbb vezetői pozíciókig eljutó nők tulajdonképpen semmiben nem különböznek az azonos pozíciókat betöltő férfiaktól. Megállapítása szerint valójában a férfiak és nők közti hasonlóságok sokkal jelentősebbek, mint a férfiak és nők – mint csoport – közti eltérések.

A vezetéselméletben jelenleg uralkodó trend szerint előtérbe kerülnek a nőies kommunikációs eszközök és az együttműködés. Az 1980-as években kezdődő paradigmaváltás oka az a felismerés, hogy a hagyományos vezetői eljárások rontották az amerikai üzlet versenypozícióját. Peters és Waterman (1998), a két menedzsment-guru szerint a menedzsereknek irracionális és intuitív képességekre is szükségük van a sikerhez. Állításuk szerint a jövőben a cégek kevésbé hierarchikusak lesznek, többet fognak építeni a csapatmunkára és a konszenzus-menedzsmentre. A sikeres vezetőnek lágyabbnak kell lennie, szükséges a kvalitatív, emberközpontú megközelítés. A résztvevői, együttműködő vezetési stílus kerül fölénybe, amely sokkal inkább összekapcsolódik nőkkel, mint férfiakkal.

A gender kutatások mára jelentős érdeklődésre tarthatnak számot a magyar tudományos közéletben is, vizsgálva a női szerepeket és változásukat a társadalomban, a politikában, a médiában (Nagy – Sárdi 1997, Ross 2002, Palasik – Sipos 2005, Sándor 2006, Kegyesné – Simigné 2006, Bodnár – Kegyesné – Simigné 2008), a nők vezetőként való karrieresélyeit, a női esélyegyenlőséget, munkaerő-piaci helyzetüket (Nagy 2001, Pető 2003, Csudutov 2003). Ugyanakkor az ismeretterjesztő műfajban is jelentek meg sikeres írások (Sichtermann 2003 híres női egyéniségekről, a Magyar Hírlap 2003-as külöнкиadása az „50 legsikeresebb magyar üzletasszony” címmel).

Európa jelentős gender kutató központjai mellett megjelentek a hazai kutató team-ek és a kérdésre fókuszáló tudományos konferenciák, különböző tudományágakban, mint nyelvészet, ideológia, média, kommunikáció, szociálpszichológia, menedzsment (pl. Szeged, Miskolc).

A nemi meghatározottságú vezetési stílussal kapcsolatos menedzsment trend nagyban összecseng a feminista mozgalom nagy vitájával, melynek az a lényege, hogy vajon a nők lényegileg eltérnek a férfaktól, vagy tulajdonképpen ugyanolyanok. Az 1970-es években a feminista szerzők gyakran jelentéktelennek tekintették, vagy akár figyelmen kívül is hagyták a férfiak és nők közti különbségek létezését, így bizonyítva, hogy a nőknek ugyanolyan képességeik vannak, mint a férfiaknak, ezért azonos lehetőségekhez kell jutniuk a munka terén. Azonban az 1980-as évektől egyre inkább a nők különbözőségére került a hangsúly a feministák körében, és nagyra értékelték a különleges női értékeket, viselkedést, gondolkodásmódot, érzéseket. A gondolatokban az az alapvetően új, hogy a különbséget most már nem tekintik az alsóbbrendűség vagy a hierarchikus elrendezés szinonimájának (Friedman 2000, Bozzi – Czene 2006, Nagl 2006, Barát 2006, Joó 2009).

Ugyanakkor megkérdőjeleződik a hagyományos gender-konceptió. „A hagyományos gender-konceptió kritikájának fontos eleme, hogy szakított azzal a felfogással, mely szerint kizárólag egyének rendelkeznek társadalmi nemmel. A gender többé nem az egyénhez kötött kategória. Így a kutatás egyik fontos iránya ma az intézmények, munkahelyek nemileg értelmezett (*gendered*) voltát tanulmányozza” (Schleicher 2006). Magyarországon is megjelent a „Legjobb női munkahely-díj”, „a Női esélyegyenlőségért-díj”, amelyeket a Magyar Női Karrierfejlesztési Szövetség ítél oda évente, és ad át ünnepélyes formában és helyszíneken.

Módszertan

A női menedzserek sikerének feltérképezéséhez kérdőíves kutatást alkalmaztak a szerzők. A kutatás szélesebb körben való megkezdése előtt

szükségesnek tartottak egy pilot-felmérést, hogy tesztelni lehessen a kérdőív esetleges hiányait, egyértelművé tegyük a kérdéseket. A Győr-Moson-Sopron Megyei Kereskedelmi és Iparkamara által megszervezett nőnap teremtett alkalmat arra, hogy 14 jelen levő női vállalkozót, menedzsert a kérdőív kitöltésére megkérjenek. Továbbá a véleményüket kérték a kérdések tartalmát és formáját illetően is (Konczosné 2010). A kvantitatív kutatás lebonyolítására 2010 májusában és júniusában került sor, önkitöltős kérdőívek segítségével. A kérdőívek lekérdezése a Széchenyi István Egyetem hallgatóinak segítségével történt, Győr vonzáskörzetében. Összességében 210 női menedzsert sikerült megszólítani. Az adatelemzést az SPSS statisztikai szoftver segítségével végeztük el. Főként egyváltozós statisztikai elemzéseket futtattak le, illetve a változók közötti összefüggések feltárásához többváltozós eljárásokat alkalmaztak, nevezetesen a keresztábrák - és a varianciaelemzést. A szignifikancia-szintet egységesen 5%-nak tekintik. Az adatelemzés kapcsán figyelembe vették a feltételek rendelkezésre állását, a cellagyakoriságot (hogy az elvárt érték nagyobb legyen 5-nél a cellák 80%-ban).

A kérdőív felépítése

Az alkalmazott kérdőív három fő részre tagolható. Az első rész általánosságban foglalkozik a nők vezetői/menedzsment területeken kérdésekkel, a siker tényezőivel, okaival, következményeivel. A második rész az innováció értelmezésével, napi gyakorlatával, motivációival, az innovációs hálózatok kérdésével foglalkozik. A vizsgálat harmadik területe a női vezetőknek/menedzsereknek az innováció generálásában betöltött szerepét vizsgálja.

Jelen tanulmányban a szerzők a női menedzserek sikerének feltételeire fókuszálnak, így a kérdőív első részében található kérdésekre adott válaszokat elemzik.

A skálázási technikák közül a nem összehasonlító skálázási eljárásokat alkalmazták. A kérdések típusát tekintve nominális, illetve intervallum skálán (1-től 5-ig fokozatú Likert- skálán) mért változókat használtak, de emellett több nyílt kérdést is feltettek, hogy a válaszadók szabadon fejtsék ki véleményüket.

A minta demográfiai összetétele

A válaszadó női menedzserek/vezetők *életkora* alapján a következő csoportokat regisztrálták: 18 – 27 éves 9,5%, 28-37 éves 29%, 38-47 éves 32,9%, 48-57 éves 22,4%, 58-67 éves 2,9% és 68 év feletti 0,5%.

A *legmagasabb iskolai végzettségük* szerint 1,9% esetében szakképző, 14,8% esetében érettségi, 71,9% esetében főiskola/egyetem a megjelölt szint.

Lakóhelyüket tekintve 3,3% a fővárosban, 35,2% megyeszékhelyen, 17,1% nagyvárosban, 26,7% kisvárosban, 9% falun él.

A minta jellemzése egyéb tényezők alapján

A megkérdezettek *szerepe a szervezetnél szempont szerint* 27,6% a cég tulajdonosa, 13,3% a cég tulajdonosa és első számú menedzsere, 22,4%-a a cég első számú menedzsere és 30,5%-a a cég egyik menedzsere.

Iparági megoszlás szerint vizsgálva többségük (57,6%) a gazdaság területén dolgozik, a többiek többnyire (29,5%) az oktatás, a kultúra, az egészségügy, a tudomány és a közélet területén dolgoznak.

Vezetői tapasztalataikat tekintve az első számú vezetők 60%-a kevesebb, mint 5 éve tölti be a cégvezetői szerepet, 86%-a 10 évnél kevesebb ideje első számú vezető. Bár található közöttük 30 éves vezetői múlttal rendelkező menedzser is, az összes top vezető csupán 20%-a tekinthető hosszú vezetői gyakorlattal rendelkezőnek. Ha összevetjük ezt az adatot az életkori mutatókkal, miszerint a megkérdezettek több mint 70%-a 47 év alatti (38,5%-uk 37 év alatti), azt mondhatjuk, hogy a női vezetők új, fiatal generációját regisztrálták.

Sikerességüket vizsgálva a cégek/szervezetek vezetőinek egyharmada forgalmuk, nyereségük növekedéséről, közel 20%-uk stagnálásról számolt be (3 % említ csökkenést e téren). A foglalkoztatottak száma alapján 18%-k növekedésről számolt be, stagnálásról 27%, csökkenésről 12%, a saját irányításuk idején. Ismertségükről, elismertségükről nagyon pozitívan, optimistán számoltak be: kétharmaduk ítéli meg növekvőnek.

A tulajdonosok 43%-a a sikert egyedül érte el, 42%-uk a férjével, 15%-uk más családtaggal együtt.

Eredmények

1 A siker okai

A szerzők a siker okainál nyolc tényezőt vizsgáltak a szerzők: a személyes képességet, az iskolai végzettséget, a baráti, a házastársi, a szülői, rokoni támaszt és a politikai kapcsolatokat, az egyedi ötleteket, valamint a jó hírnevet.

1. táblázat: A siker okai

Sorrend	Tényezők	N	Átlag	Szórás
1.	személyes képesség	204	2,2	3,3
2.	egyedi ötletek	204	2,3	1,9
3.	jó hírnév	202	2,5	1,4
4.	házastársi támasz	200	2,6	1,3
5.	szülői, rokoni támasz	201	2,8	1,2
6.	iskolai végzettség	205	2,8	3,9
7.	baráti támasz	202	3,0	1,1
8.	politikai kapcsolatok	199	3,4	1,4

Forrás: saját szerkesztés

A menedzsereknek ötfokozatú Likert skálán kellett értékelni a tényezők fontosságát, ahol 1 jelentette a nagyon fontos, 5 pedig az egyáltalán nem fontos kategóriát.

Az egyes tényezők móduszát figyelembe véve megállapítható, hogy a személyes képesség (58,6%), az egyedi ötletek (43,8%), a jó hírnév (29,0%), illetve a házastársi támasz (27,1%) rendkívül fontos szempontok a siker elérésében. Emellett a megkérdezettek 26,7%-a fontosnak ítéli meg az iskolai végzettséget. Részben lényeges tényezők között említették a baráti segítséget (35,7%), illetve a szülői, rokoni támaszt (31,0%) a válaszadók mintegy harmada. A politikai kapcsolatok a vizsgált nők 29,0%-a szerint egyáltalán nem fontos a siker elérésében. Figyelembe véve az átlagértékeket ugyanez a sorrend adódik, vagyis kijelenthető, hogy a siker legfőbb oka a személyes képességekben, illetve az egyedi ötletekben rejlik. A szórás az iskolai végzettség, illetve a személyes képesség esetében a legnagyobb, vagyis ezeknél a tényezőknél volt a legkisebb egyetértés a vizsgált menedzserek között (1. táblázat).

A kutatók varianciaelemzés lefuttatásával vizsgálták, hogy van-e valamilyen különbség az egyes tényezők fontosságának megítélése és a szervezetnél betöltött szerep, illetve a demográfiai ismérvek (életkor, iskolai végzettség, lakóhely) alapján. A többváltozós statisztikai módszer

lefuttatásakor figyelembe vették a feltételek rendelkezésre állását: a normalitást és a szórás-homogenitást, vagyis a Levene-teszt eredményét. Ennek alapján megállapítható, hogy a szervezetnél betöltött szerep befolyásolja a politikai kapcsolatok fontosságának megítélését. A megkérdezettek részben tartják fontosnak a politikai kapcsolatokat (3,4), leginkább a cég első számú menedzsere (2,8) ítéli meg lényegesnek, legkevésbé pedig a vállalkozás egyik menedzsere (3,9) (2. táblázat). Az F statisztika ($F = 6,14$; $df_1 = 3$; $df_2 = 190$; $p = 0,00$) értelmében szignifikáns összefüggés van a változók között, bár a hatás nagyon gyenge ($\eta^2 = 8,8\%$), hiszen a politikai kapcsolatok szóródásának csupán 8,8%-a magyarázható a szervezetnél betöltött szereppel.

2. táblázat: A politikai kapcsolat fontosságának megítélése a szervezetnél betöltött szerep alapján

	N	Átlag	Szórás
A cég első számú menedzsere	45	2,8	1,4
A cég tulajdonosa	55	3,3	1,4
A cég tulajdonosa és első számú menedzsere	28	3,6	1,3
A cég egyik menedzsere	66	3,9	1,2
Összesen	194	3,4	1,8

Forrás: saját szerkesztés

Az életkor hatással van a szülői, rokoni támasz fontosságának megítélésére. A megkérdezettek részben tartják fontosnak a családi támogatást (2,8). Lényegesnek tartják a fiatalok (2,2), illetve az 58 év feletti (2,5). A szülői, rokoni támaszt a 38-47 évesek tartják legkevésbé fontosnak. A szórás a 18 és 27 év közöttiek körében a legkisebb, vagyis ott volt a legnagyobb az egyetértés (3. táblázat). Az F statisztika ($F = 2,97$; $df_1 = 4$; $df_2 = 191$; $p = 0,02$) értelmében szignifikáns összefüggés van a változók között, bár a hatás nagyon gyenge ($\eta^2 = 5,9\%$), hiszen a családi támogatás szóródásának csupán 5,9%-a magyarázható az életkorral.

3. táblázat: A szülői, rokoni támasz fontosságának megítélése életkor alapján

	N	Átlag	Szórás
18-27 év	19	2,2	0,8
28-37 év	61	2,7	1,2
38-47 év	67	3,1	1,1
48-57 év	43	2,9	1,2
58-67 év	6	2,5	1,2
Összesen	196	2,8	1,1

Forrás: saját szerkesztés

A válaszadók 55,2%-a esetében a családban volt már vezető. Ez a tény nem volt hatással (50,0%) a menedzserek sikerére, de inkább segítette (35,7%) a vezetővé válást, mintsem gátolta (3,3%).

A vizsgált menedzserek 21%-a egyetlen gyermek a családban, 31,1%-uk az elsőszülött, míg 34,3%-uk második, 9,6%-uk pedig harmadiknál fiatalabb testvér. A női vezetők többségére (70,5%-a) nem volt hatással ez a tény, 25,2%-ukat segítette és 3,3%-ukat gátolta.

Keresztábrás elemzés segítségével elemezték a szerzők, hogy milyen kapcsolat van a siker megítélése és aközött, hogy a menedzser hányadik gyerek a családban. A χ^2 statisztika alapján szignifikáns kapcsolat van változók között ($\chi^2 = 13,6$; $df = 4$; $p = 0,00$). Az egyke menedzserek úgy gondolják, hogy ez a tény segítette őket. Azok a vezetők, akiknek van testvére, úgy vélekednek, hogy ez a tény nem volt hatással a karrierjükre (4. táblázat). A Cramer féle V (0,25) alapján közepesnél gyengébb a kapcsolat a változók között.

4. táblázat: A sikeresség és a „hányadik gyerekként születés” összefüggésének eredménye keresztábrás elemzéssel

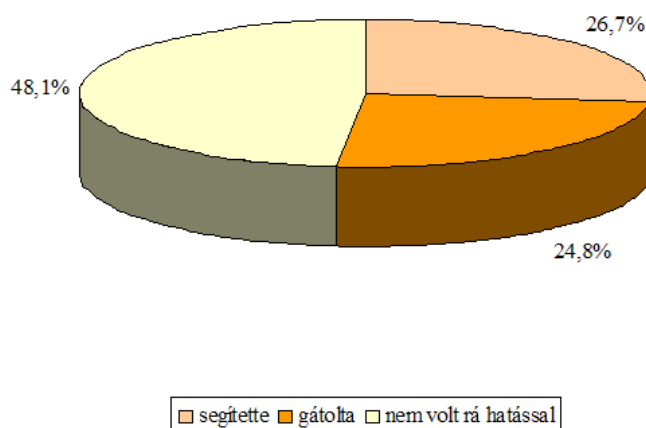
Hogyan befolyásolta ez a tény a sikerét?		Hányadik gyerek a családban?			Összes
		egyetlen	első gyerek	fiatalabb	
segítette	n	19	17	15	51
	%	44,2%	25,8%	16,3%	25,4%
gátolta	n	0	2	5	7
	%	0,0%	3,0%	5,4%	3,5%
nem volt rá hatással	n	24	47	72	143
	%	55,8%	71,2%	78,3%	71,1%
Összesen	n	43	66	92	201
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Forrás: saját szerkesztés

2 A nőiség szerepe a sikerben

A válaszadók megítélése szerint többnyire „nem volt hatással” karrierjükre az, hogy nők (48,1%), a „gátolta” és a „segítette” aránya közel ugyanannyi (1. ábra).

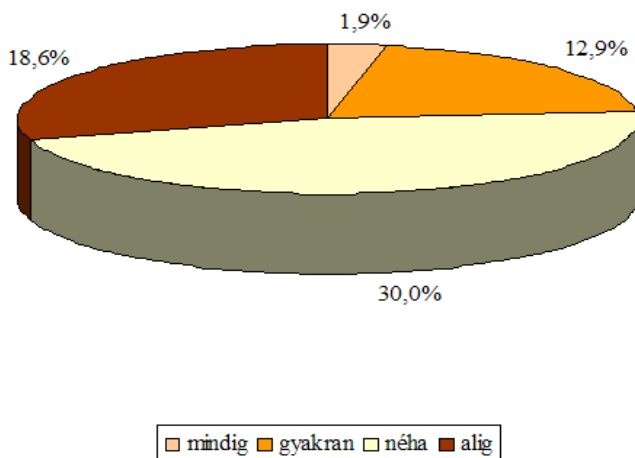
1. ábra: A nőiség szerepe a karrierben

Forrás: saját szerkesztés

A megkérdezettek 61,5%-a élt valamilyen mértékben azzal a munkája során, hogy nő (2. ábra). Ezt az előnyt mind a beosztottnál, mind a főnököknél egyaránt és közel azonos mértékben alkalmazták (inkább a főnökeinél: 20,5%, inkább a beosztottainál: 14,8%, mindkettőnél: 23,3%).

2. ábra: A nőiség alkalmazása a karrierben

Forrás: saját szerkesztés

Ugyanakkor férfi főnökeikről azt nyilatkozták (amíg volt/ha volt), hogy a pozíciójukkal járó helyzettel 59%-uk soha nem élt vissza, 24,8 %-uk

viszont igen. Összevetve a fenti adatokat úgy tűnik, a nőiség alkalmazása gyakoribb eszköz, mint a férfiak magasabb pozíciója (5. táblázat).

5. táblázat: Nőiséggel élés, illetve pozícióval való visszaélés

	Mindig	Gyakran	Néha	Alig	Soha
Élt-e azzal az előnnyel munkája során, hogy nő?	1,9%	12,9%	30,0%	18,6%	0,0%
Férfi főnöke visszaélt-e pozíciójával járó helyzetével?	0%	3,3%	11,0%	10,5%	59%

Forrás: saját szerkesztés

Inkább női beosztottal dolgozik együtt a megkérdezettek 44,3%-a. Az indokok között szerepeltek: pontosabbak, precízebbek, alaposabbak, könnyebb szót érteni velük, rugalmasabbak, könnyebb elfogadtatni velük a döntést, alkalmazkodóbbak, nagyobb a teherbírásuk, szorgalmasabbak, empatikusabbak, okosabbak, megbízhatóbbak, segítőkészségesebbek, valamint a férfiak egy része nehezebben fogadja el a női irányítást. A hasonló gondolkodás és mentalitás, a befolyásolhatóság, a magasabb együttműködő- és szervezőkészség, az egyszerűbb kommunikáció vagy a nők munkaerő piaci segítése is említésre kerültek. A kreativitás, a türelem, az innovativitás, a megszokás szintén szerepeltek az okok között. Voltak menedzserek, akik a vállalkozásuk profilja miatt alkalmaznak női munkaerőt, illetve úgy gondolták, hogy szakterületük teljesen elnőiesedett.

Azonban akadtak olyan vélemények, hogy mindegy a női vagy férfi beosztott, illetve a vegyes csapatok a legjobbak, mert a két gondolkodásmód kiegészíti egymást és inkább a személyiség határozza meg, hogy kivel dolgoznak együtt.

A megkérdezettek 42,4%-a inkább férfi beosztottakkal dolgozik együtt szívesebben, mert a család nem hátráltató tényező számukra („nem megy szülési szabadságra”), az érdekeiket tartják szem előtt, korrektek, egyenesek, határozottak, együttműködőek, egyszerűbben és racionálisan gondolkodnak, jobb a terhelhetőségük, gyakorlatiasabbak. Voltak női menedzserek, akik úgy gondolták, hogy jobban szót értenek a férfiakkal és könnyebben tudják irányítani őket, az erősebbik nem kevésbé érzékeny, nem hangulatfüggő és kiszámíthatóbb, nem pletykál, nem kritizálja a vezetőt, és nem rivalizál. Néhány nő vezető a vállalkozása profilja miatt alkalmaz férfi munkaerőt.

A menedzserek 30,5%-a inkább női főnökkel dolgozna együtt, mert azok empatikusabbak, közvetlenebbek, jobb a problémamegoldó készségük,

megértőbbek, elnézőbbek, figyelmesebbek, talpraesettebbek, igazságosabbak, kiegyensúlyozottabbak, kommunikatívabbak, jobb emberismerők, precízebbek, ügyelnek a részletekre.

A női vezetők 50,5%-a szívesebben dolgozna együtt férfi főnökkel, mert a női főnökök könyörtelenebbek. A férfi főnököket határozottnak, korrektnek, egyenesnek, kiegyensúlyozottnak („*nem hullámzik a kedélyállapota*”) gondolják a női vezetők. Itt is említésre került, hogy mindegy és inkább a személyiség határozza meg, hogy ki a jó főnök.

Hasonló eredményre jutott Nagy Beáta is (2001), a bankszakmában dolgozó női menedzserek vizsgálata során.

3 A siker és a családi élet

A siker és a családi élet összehangolása kérdéskörben merült fel az *üzletasszonyi és a háziasszonyi munka* megoldhatósága. A megkérdezettek 70,5%-a vezet háztartást, többségük (53,8%) tud és szeret is főzni. Takarítónőt (10,5%) vagy bejárónőt (5,2%) kevesen alkalmaznak egyharmaduk. A megkérdezettek 9,5%-a nem vezet háztartást és 4,8%-uk nem tud főzni.

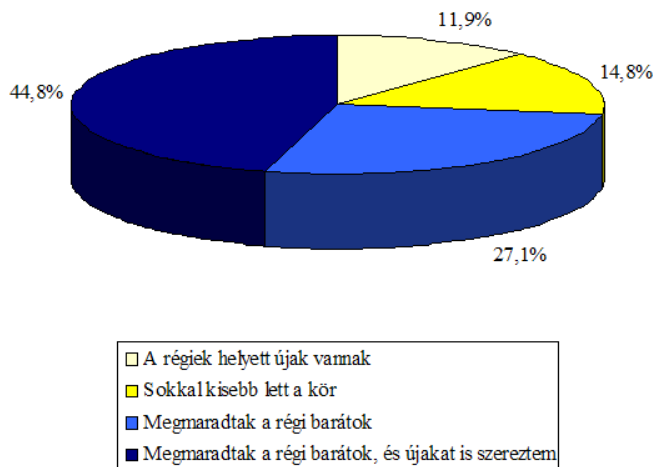
Családi állapotukat tekintve több mint kétharmaduk (66,2%) férjezett, illetve párkapcsolatban él (3,3%), és kevesebb, mint egyharmaduk elvált (11,9%) vagy egyedülálló (14,8%).

A megkérdezettek 69,5%-a élvezi párja támogatását, a többiek féltékenységről (5,2%), ellenségességről (1,0%) számoltak be.

44,3%-uk szerint a szakmai siker károsan *hatott a családi életükre*, mert kevesebb idő jutott a családjukra, férjükre, és jóval stresszesebb az életük. Voltak olyan vezetők, akik emiatt váltak el, vagy éppen még nem tudtak gyereket vállalni. A női menedzserek 46,2%-a szerint szakmai sikerük előnyös a családi életükre, mert jóval több családi támogatást kapnak, vagy a férjükkel közösen működtetik a vállalkozásukat, vagy ha a párjuk is vezető, akkor meg tudják beszélni a problémáikat. Néhányan kiemelték a megbecsülést, a rugalmas időbeosztást, az anyagi gyarapodást és a kapcsolatépítést. Voltak, akik szerint sem előnyös, sem hátrányos nem volt a családi életükre.

A megkérdezettek 71,9%-a szerint a *baráti kör* nem változott, vagy megmaradtak a régi barátok vagy még újakat is tudtak a meglévők mellé szerezni. Csupán a 26,7% említette, hogy a siker következtében megváltozott a baráti kör vagy kisebb lett vagy új barátokat szereztek (3. ábra).

3. ábra: A baráti körben bekövetkezett változások a siker következtében

Forrás: saját szerkesztés

4 Vezetési stílusok és elfogadottság

Van női vezetési stílus a válaszadók 51,4%-a szerint, mégpedig az empátia, a megosztott figyelem, az összefogóbb/családias szervezés, a sokoldalúság, a kevésbé diktatórikus vezetés jellemzi. A női menedzserek 35,2%-a úgy ítélte meg, hogy nincs női vezetési stílus. A megkérdezettek 46,2%-a szerint a női vezetési stílusnak számos előnye van, 12,9%-a gondolja úgy, hogy hátránya van, míg 6,7% megítélése alapján előnye és hátránya egyaránt létezik.

A női vezetők 57,1%-a szerint nincs regionális eltérés a nők elfogadottságában, 33,8% szerint pedig van. Itt leginkább az ország kelet-nyugat lejtőjét emelték ki, illetve a főváros-vidék és a nagyváros-vidék ellentétét, de voltak, akik külfölddel (skandináv országokkal) vontak párhuzamot, ahol elfogadottabbak a női menedzserek. Falvakban, a szegényebb régiókban, Magyarország északi és keleti részén előítélettel vannak a női vezetők iránt.

A karrierívének alakulását 38,1%-uk eltérőnek, 53,8%-uk hasonlóan tartja a férfi karrierhez. Az eltérés okát így jelölték:

- a családalapítás befolyásolja a karrierívet, hiszen komoly terhet ró a nőkre,
- a gyermekvállalás törést okoz („GYES, GYED alatt nincs karrierépítés”),
- a nők hátrányban vannak a férfiakhoz képest („egy nő nehezebben kap vezetői pozíciót”),

- a női vezetőt nehezen fogadják el a férfiak,
- a nőknek jobban kell bizonyítaniuk, hogy befogadják őket,
- a nőknek sokkal több időbe telik a karrier kialakítása,
- nehezebb az előremenetel lehetősége,
- kevesebb bért kapnak, mint a férfiak.

A női vezetők 25,2% gondolja úgy, hogy vezetőként *hatással* van a tömegkultúrára és a társadalmi életre, például a nőtársak befolyásolásával, vagy kulturális rendezvények szervezésével. Az oktatásban és egészségügyben dolgozó menedzserek esetén a befolyásolás elkerülhetetlen, a munkájuk része.

A megkérdezettek 57,6%-a szerint létezik különleges női érték. Legtöbbször az empátiát emelték ki, de emellett az érzelmi intelligenciát (EQ), a női megérzést, a jó kommunikációs készséget, a külső megjelenést, a családcentráltságot, a gyors problémamegoldást, a kitartást, a kreativitást, a megbízhatóságot, illetve a türelmet is hangsúlyozták.

Következtetések

A következtetéseket a szerzők a bevezetésben megfogalmazott kutatási kérdések megválaszolásával fogalmazták meg. Kutatásuk eredményei alapján az alábbiak állapíthatók meg.

1. A siker okai elsősorban a személyes képességekben és az egyedi ötletekben rejlenek. A családi háttér nem befolyásolja a női vezetői karriert.
2. A nőiségnek szerepe van a sikerben. A nőiséggel való élés gyakoribb eszköz a női menedzserek körében, mint a férfiak magasabb pozícióval való élése. A nők ugyanolyan mértékben dolgoznak szívesen együtt nő, mint férfi beosztottakkal. Amíg a női munkavállalók legfőbb előnyeként azt említik meg legtöbbször, hogy azok terhelhetők és rugalmasak, addig a férfi munkatársak előnye a megkérdezettek véleménye szerint az, hogy logikusak, nem érzelmeiktől vezéreltek. A megkérdezett női menedzserek inkább a férfi főnököt preferálják, mert ők határozottabbak, korrektebbek.
3. A siker és a családi élet összeegyeztethető. A szakmai sikereknek megvannak a maga előnyei és hátrányai. A szakmai sikert előnyként, illetve hátrányként közel annyian említik meg: a megkérdezettek fele-fele. Negatívum a kevés szabadidő, családi vagy partnerkapcsolatok esetenkénti elhanyagolása és a stresszes életmód, de többen a

pozitívumokat emelték ki: a társuk támogatását vagy a kedvező anyagiakat.

4. A megkérdezettek többsége szerint létezik női vezetői stílus és különleges női értékek is, úgymint az empátia, az érzelmi intelligencia. A nők elfogadottságában létezik regionális eltérés, mégpedig a fejlett országok, régiók javára. A női vezetők hatással vannak a tömegkultúrára, főként az oktatásban dolgozók, de a társadalmi életre akár közvetlen munkájuk vagy egyéb tevékenységük révén is hatást gyakorolnak.

A személyes képességeken alapuló siker, a családdal összeegyeztethető karrier, a női vezetési stílus számos előnye mellett hangsúlyozandó a támogató társadalom, a támogató vezetés és HR tevékenység szerepe. Mindezen tényezők jelentősen befolyásolják a vizsgálódás fókuszában levő témát: a női menedzsment innovációt generáló tevékenységét. Erről a szerzők másik tanulmányukban adnak képet.

Korlátok és további kutatási irány

A kutatás főként Győrrre és környékére korlátozódik. Ahhoz, hogy általánosan érvényes hazai képet kapjunk a női menedzsment sikertényezőiről, szükséges lenne egy a térben kiterjedtebb vizsgálat.

Nem tartalmazza a kutatás a vállalat méretére, illetve az alkalmazottak számára vonatkozó adatokat. Erre a kutatás bővítésénél azért lenne szükség, mert nem mindegy, hogy valaki egyéni vállalkozóként, így tulajdonosként mond véleményt, ugyanakkor alkalmazottak nélkül dolgozik, vagy olyan menedzser, aki nem tulajdonos és nem első számú vezető ugyan, maga is alkalmazott, de a saját területén akár 150 beosztottat is irányít.

A kutatás térben való további kiterjesztése mellett szükséges a férfi menedzserek véleményének megismerése is, hiszen a megoldás – a női menedzsment tevékenységének motiválása és elismerése, a női vezetés lehetőségeinek javítása, stb. – csak társadalmi támogatottsággal gondolható el.

Felhasznált irodalom

Baloghné Kovács M. 2003. „A nők és a vezetés”
http://www.mfor.hu/cikkek/Nok_vezetoi_pozicioban_ervek_pro_es_kontra.html?page=3. Letöltve: 2010. május 22.

- Barát Erzsébet. 2006. "A gyűlöletbeszéd és a kirekesztés logikája." In: Kegyesné Sz. E.– Simigné F. S. szerk. *Sokszínű nyelvészet. Alkalmazott nyelvészeti gender-kutatás*. Miskolc: Miskolci Egyetem, 113-124.
- Barát Erzsébet – Sándor Klára, szerk. 2009. *A nő és női(es)ség sztereotípiái*. Szeged: SZTE.
- Bodnár I. – Kegyesné Sz. E.– Simigné F. S. szerk. 2008. *Sokszínű nyelvészet. „Női szóval – női szemmel”. Gender-kutatás a nyelvészetben és az irodalomban*. Miskolc: Miskolci Egyetem.
- Bozzi V.– Czene G. 2006. *Elsikkasztott feminizmus*. Budapest: Osiris.
- Csudutov, Cs. 2003. "Női álláskereső." In: Telkes J. *Állásvadászok. Egy fejtárgy tanácsai azoknak, akik a legjobb állást szeretnék megszívni*. Budapest: Bagolyvár Kiadó, 155-162.
- Friedman, M. 2000. "Feminism in ethics." In: Fricker, H. ed. *Feminism in Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 205-225.
- Griffin, E. 2001. *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Budapest: Harmat Kiadó
- Joó M. 2009. "Sztereotípiák, bináris opozíciók, előítéletek – és a Nő." In: Barát E. – Sándor K. szerk. *A nő és női(es)ség sztereotípiái*. Szeged: SZTE, 9-22.
- Kegyesné Sz. E.– Simigné F. S. szerk. 2006. *Sokszínű nyelvészet. Alkalmazott nyelvészeti gender-kutatás*. Miskolc: Miskolci Egyetem.
- Konczosné Sz. M. 2009. "Kulturális dimenziók és női vezetők." In: Barát E. – Sándor K. szerk. *A nő és női(es)ség sztereotípiái*. Szeged: SZTE, 217-225.
- Konczosné Sz. M. 2010. „Vizsgálat női menedzserek innovációt generáló tevékenységéről” In: Bencsik A. szerk. „Tanulás – Tudás – Gazdasági sikerek”, avagy a tudásmenedzsment szerepe a gazdaság eredményességében. Tud. Konferencia Győr kiadványa; Lifelong Learning Magyarország Alapítvány. ISBN 978-963-06-9109-3, 293-297
- Magyar Hírlap*, 2003, „50 legsikeresebb magyar üzletasszony" (különkiadás)
- Nagl, H. 2006. *Feminista filozófia*. Budapest: Áron.
- Nagy B. - Sárdi M. szerk. 1997. *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Nagy B. 2001. *Női menedzserek*. Budapest: Aula Kiadó.

- Palasik M. - Sipos Balázs, szerk. 2005. *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Peters, T.J. – Waterman, R.H. 1998. *A siker nyomában*. Budapest: Kossuth KJK.
- Pető A. szerk. 2003. *Női esélyegyenlőség Európában. Nőtudományi tanulmányok és a munkaerő-piac kapcsolata Magyarországon*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Ross, K. 2002. *Women, Politics, Media. Uneasy Relations in Corporate Perspective*. Cresskill: Hampton Press
- Sándor K. 2006. “Az ország háziasszonyai.” In: Kegyesné Sz. E.– Simigné F. S. szerk. *Sokszínű nyelvészet. Alkalmazott nyelvészeti gender-kutatás*. Miskolc: Miskolci Egyetem, 101-112.
- Schleicher N. 2006. “Paradigmaváltások: A társadalmi nem és nyelvhasználat kutatásának rövid története.” In: Kegyesné Sz. E.– Simigné F. S. szerk. *Sokszínű nyelvészet. Alkalmazott nyelvészeti gender-kutatás*. Miskolc: Miskolci Egyetem, 39-50.
- Sichtermann B. 2003. *50 híres nő. A leghíresebb női egyéniségek*. Pécs: Alexandra Kiadó.
- Wajcman, J. 1998. “It’s Hard to be Soft. Is the Management Style Gendered?” [Nehéz lágnak lenni: Van a vezetői stílusnak neme?]. In: *Managing like a Man*. Cambridge: Polity Press.

Huszár Ágnes

Pécsi Tudományegyetem

A lelkésznő lelke

Református lelkésznők Magyarországon¹

A protestáns felekezetekben, így a magyarországi református egyházban is az „egységes papság” elve érvényesül, tehát nők is járhatnak teológiára és választhatók gyülekezeti lelkésznek. Bár az egyházon belül egyre több a teológiai képzettséggel rendelkező nő, ők általában csak a hierarchia alacsonyabb szintjeire jutnak el. Kevés nőt választanak meg önálló gyülekezeti lelkésznek, kevés női oktató van a teológiákon. Ennek három oka van: (1) Archaikus előítéletek a női test tisztátalanságáról; (2) a Biblia szövegére, elsősorban Pál apostolra való hivatkozás (1Kor 14:34); és (3) a nőknek silányabb erkölcsiséget tulajdonító sztereotípiák.

Nő a püspöki székben: a jövő víziója

2009 október 28-án Margot Käßmann püspökasszonyt Németország Evangélikus Egyháza zsinati elnökévé választották. Történelmi jelentőségű esemény volt. Ekkor az EKD Zsinat világi elnökének tisztét is nő töltötte be, Katrin Göring-Eckardt parlamenti képviselő személyében.

A választást kritika illette más országok egyházainak részéről. Az orosz ortodox egyház egyenesen a két egyház közötti dialógus megszüntetésével fenyegetőzött. Magyarországon effajta hivatalos nyilatkozatok természetesen nem hangzottak el, de a csodálkozás nyilvánvaló volt. A protestáns internetes fórumokon ironikus, sőt gúnyos kommentárokat lehetett olvasni a németországi egyházi változásokról, a helytelenítést teológiailag megalapozandó pedig szorgalmasan idézték Pál apostolt.

A nagy megrökönyödés azzal magyarázható, hogy Magyarországon még soha nem választottak meg lelkésznőt püspöknek. (Női esperes már

---

¹Köszönetet mondok Steinbach József püspök úrnak kutatásom támogatásáért. A teológáknak és lelkésznőknek köszönöm, hogy megosztották velem tapasztalataikat.

volt.) Mivel pedig a legfőbb egyházi fórum, a Magyarországi Református Egyház Zsinatának vezetőjévé csak püspök választható, most és a nem nagyon távoli jövőben gyakorlatilag kizárható, hogy a Magyarországi Református Egyháznak női vezetője lehessen.

De ne legyünk igazságtalanok a magyarországi reformátusokkal: nők püspökké szentelése más protestáns egyházakban sem gyakori. A protestáns egyházakban az „egységes papság” elve érvényes, tehát férfi és nő azonos kritériumok alapján válhat lelkésszé. Ez értelmezhető a női lelkészekkel szemben alkalmazott diszkrimináció tiltásaként is. A nők a huszadik század második felében már a legtöbb országban folytathatnak teológiai tanulmányokat, s többnyire önálló lelkészként is szolgálhatnak. Magas egyházi tisztségeket azonban csak újabban töltenek be. „A metodista egyház 1980-ban a világon elsőként választott női püspököt, az USA anglikán egyháza 1989-ben, Németország evangélikus-lutheránus egyháza pedig történetében először 1992-ben” (Küng 2001, 117).

Céлом mai magyar református lelkésznők identitáskonstrukcióinak feltárása volt. Az a kérdés izgatott, milyen motiváció alapján kezdenek el fiatal nők protestáns teológiát tanulni és hogyan alakítanak ki maguknak jövőképet nőként és teológaként, ill. lelkésznőként. A másik érdekes kérdés az volt, hogy milyen női identitás lehet sikeres egy férfidominanciájú egyházban. Udvariatlanabban fogalmazva: milyen (lelkész)női identitást fogadnak el a nagytiszteletű lelkész és püspök urak, milyen identitást tolerálnak a gyülekezeti közösségek.

A reformáció és a kálvinizmus Magyarországon

Wagner ezt írja a kálvinizmusról: „Csak Csehországban és mindenekelőtt Magyarországon és Erdélyben (Románia) tudott igazán meggyökerezni, ma is itt találjuk Európa legnagyobb református egyházait” (Wagner 1997, 194). Magyarországon statisztikai becslések szerint mintegy két millió református él. (A vallást ténylegesen gyakorlók száma ennél természetesen jóval alacsonyabb.) A református egyház a római katolikus után az ország második legnagyobb egyháza.

A reformáció – mind a lutheri, mind a kálvini változat – már a tizenhatodik században elterjedt Magyarországon. Német egyetemeken tanuló diákok és prédikátorok hozták Magyarországra a reformált hitet. Mint a Habsburg birodalom egyéb országaiban, a reformáció Magyarországon is ellenállást jelentett az uralkodóház szigorú katolicizmusával szemben. A Habsburgok – mindenekelőtt II. József (1780–1790) – keményen büntették a református hitű népeiséget. II. József uralkodásának idején nem építhettek templomot utcafrontra, tilos volt a torony és a harang is. A hátrányos

megkülönböztetések az uralkodó célja ellenében hatottak, erősítették a református közösségek egységét és sajátos ethoszt kölcsönöztek nekik.

Magyarországon a reformátusokat különös embertípusnak tartják: makacsságot és kitartást tulajdonítanak nekik. Számos humoros mondás volt forgalomban a „vastagnyakú kálomistákról”. Egyes kálvinista költők műveikben (mindenek előtt Kölcsey Ferencre és Arany Jánosra gondolunk) a Habsburg elnyomás elleni spirituálissá stilizált ellenállást sugalltak, ezzel a politikai önállósodás és a nemzeti szuverenitás eszméjét szolgálták.

A nagy református iskolák – kollégiumok – voltak azok a helyek, ahol a kálvinista eszmeiséget a következő nemzedéknek közvetítették. Debrecen, Sárospatak és Pápa kollégiumaiban a tanulók elemi iskolai szinttől az úgynevezett akadémiákig (jogi és teológiai fakultások) tanulhattak. Ezeknek a kollégiumoknak a tanárai tudományos értekezések mellett tankönyveket írtak az elemi osztályok számára is. A tanulók képességeit sokoldalúan fejlesztették: színpadi előadások és költészeti kurzusok egészítették ki az iskolai oktatást. Az iskolák felvilágosító tevékenységükkel jótékony hatást gyakoroltak a város és a környék kultúrájára. Az elemi és a felsőbb osztályok tanulói és a tanárok – a huszadik század első felének sporadikus kivételeitől eltekintve – fiúk és férfiak voltak. A nagyobb iskolák mellett a huszadik században lányiskolákat is alapítottak. Ezek általános iskolák mellett református tanítónőképzők is voltak, itt képezték ki a környék elemi iskolái számára a református tanítónőket.

A nők szerepe az őskeresztényeknél és Pál apostol írásaiban

Az őskeresztény mozgalom a zsidó kultúrában gyökerezett, ennek pedig következményei voltak a nemek szerepfelfogására.

A Názáreti Jézus korában a nők keveset számítottak a társadalomban. [...] A kortárs zsidó források lenézően kezelték a nőket, akik Josephus, a történetíró szerint minden tekintetben kevesebbet értek, mint a férfiak. A férfiaknak azt tanácsolták, hogy még a saját feleségükkel is a lehető legkevesebbet beszélgessenek, a többi nővel pedig egyáltalán nem. A nők a nyilvánosságtól elzárva éltek. A templomban csak a számukra feltartott előtérben tartózkodhattak, Az imádkozás tekintetében a rabszolgákkal azonos megítélés alá estek. (Küng 2001, 14)

Maga Jézus azonban – az evangélistáktól tudjuk – fesztelenül, sőt szolidárisan viselkedett a nőkkel. Számos nő elkísérte őt és tanítványait Galileából Jeruzsálembe. Az tény, hogy Jézus tanítványainak tizenkettes körébe – ez a szám a végső idők tizenkét törzsből álló népét reprezentálta –

kizárólag férfiakat választott ki. Az apostolok kiválasztása mind a mai napig fő érvként szolgál arra, miért nem vállalhatnak a nők fontos funkciót a római katolikus egyházban.

A kutatások azt mutatják, hogy Jézus tágabb köréhez női tanítványok is tartoztak. Ahogy Elisabeth Schüssler Fiorenza írja:

Jézus női tanítványai nem alternatív életstílust valósítottak meg, hanem egy alternatív ethoszt: ők voltak a jövő nélküliek, akik most új reményt kaptak. Ők voltak a kitesztáltak és a peremre szorítottak, akik most új közösséget kaptak ajándékba. (Idézi Küng 2001, 16)

A Pál apostol által alapított gyülekezetekben – ezt olvashatjuk az apostol leveleiben – egyenlőség, szabadság és testvériség uralkodott. Ez a legvilágosabban a Galatabeliekhez írott levélben olvasható: „Mert akik Krisztusban keresztkeltek meg, Krisztust öltöztették fel. Nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad: nincs férfi, sem nő; mert ti mindnyájan egyek vagytok a Jézus Krisztusban” (Gal 3:27-28).

Pál apostol leveleiben olvashatunk a nőkkel kapcsolatban néhány egymásnak ellentmondó megállapítást. A korinthusiakhoz írott első levélben ez áll: „Minden asszony pedig, aki fedetlen fővel imádkozik vagy prófétál, megcsúfolja az ő fejét” (1Kor 11:5). Ez a megfogalmazás nem tiltja a nőknek az *imádkozást* vagy a *prófétálást*, csak azt írja elő, hogy fedett fővel tegyék.

A nőknek az egyházban való visszaszorítása és a római katolikus egyházban mind a mai napig érvényes tilalom a nők pappá szentelésével kapcsolatban végső soron az apostolnak az első korinthusi levélben foglalt szavain alapszik: „A ti asszonyaitok hallgassanak a gyülekezetekben, mert nincsen megengedve nékik, hogy szóljanak, hanem engedelmesek legyenek, mind a törvény is” (1Kor 14:34).

A nő szerepe a katolikus egyházban

A katolikus egyház mind a mai napig erre a bibliai szöveghelyre hivatkozik a nők pappá szentelésének tilalmával kapcsolatban. Josef Ratzinger híressé vált levelében „a férfi és a nő *tevékeny együttműködéséről* beszél, teljesen elismerve különbségeiket” (Ratzinger 2006, 128). Együttműködés alatt mindenekelőtt azt érti, hogy

ennek a meghívásnak az első és bizonyos értelemben a legfőbb dimenziója a házasság. Az ember egész földi történelme e hivatás területén zajlik. Ebben a történelemben azon elv alapján, hogy a személyek közösségében

'egyiknek a másikért kell' léteznie, kibontakozik és kiegészíti egymást az emberségben a 'férfias' és a 'nőies.' (Ratzinger 2006, 131)

Rámutat a nő szerepére a bűnbeesésnél, de a nőt alapvetően a férfi segítőtársaként határozza meg. A nemek szerepmegosztását természettől adottnak veszi: „A férfi és a női mivolt tehát a kinyilatkoztatás szerint *ontológiailag tartozik a teremtéshez*, és arra vannak rendelve, hogy a földi időn túl is megmaradjanak, nyilvánvalóan átalakult formában” (Ratzinger 2006, 139). A nő sajátos értékeit annak anyai szerepében ragadja meg, példaképként Máriára utalva:

Amikor Máriára hivatkozunk, nem a nőiesség bizonytalan modelljére építjük az Egyház identitását, Mária figyelmes odahallgatása, befogadása, alázatossága, hűsége, istendicsérete és várakozása teszi az Egyházat Izrael lelki történelmének folytatójává. (Ratzinger 2006, 146)

A levél végén kijelenti: „a papszentelés kizárólag férfiaknak van fenntartva” (Ratzinger 2006, 146). Ezel élesen és félreérthetetlenül fogalmazza meg a római katolikus egyház alapvető felfogását: pappá szentelési tilalom a nőknek és cölibátus a férfiaknak. A bíborosnak, akit nem sokkal később pápává választottak, ez az állásfoglalása számos kritikát váltott ki. Mindenekelőtt azért, mert a nő szerepét biológiai nemébe horgonyozva definiálja és az úgynevezett női értékeket kizárólag az anyaszerepből vezeti le. Ebből az következik, hogy az egyedülálló, gyermektelen nőt csekélyebb értékűnek tartja, akkor, ha nem valósítja meg az „anyaságot”, abban az esetben is, ha „nem történik fizikai értelemben nemzés” (Ratzinger 2006, 140).

Barát Erzsébet rámutat arra, hogy az érvelés azáltal, hogy a nők a házasságban megvalósuló „együtműködését” definiálja egyedüli normaként, „a férfiúság specifikumának a nőihez hasonló egyértelmű, szövegszintű definícióját a heteronormatív ideológia jótékony hallgatása fedi” (Barát 2006, 90). Ezzel a nem házasságban élő és nem karitatív jellegű munkát végző nők minden értéktől megfosztódnak.

Ratzingernek a nők pappá szentelése elleni nyílt állásfoglalása ellentétben áll a levélben deklarált dialóguskészségével. Óvja a nőt, ne kívánjanak a „férfi ellenfelei” lenni, mert így „a hatalom visszaéléseire a hatalom megszerzésének stratégiájával válaszol[nának]”, ez pedig „a nemek rivalizálásához vezetne” (Ratzinger 2006, 127).

A szöveg argumentációja ellentmondásos és manipulatív. Ahogy Sándor Klára rámutat, a bíboros egyszerre érvel azok ellen, akik a katolikus egyházon belül a nők pappá szentelési tilalma ellen harcolnak és azok ellen,

akik „a világban” meg kívánják valósítani a két nem egyenlőségét. Ezt a két csoportot próbálja meg egymás ellen kijátszani (Sándor 2006, 110).

A nők szerepe a protestáns egyházakban

Pál apostol leveleinek, mindenekelőtt pedig a korinthusiakhoz írott első levélnek, az abból idézett szöveghelynek (1Kor 4:34) alapos magyarázatával nem maradt adós a protestáns teológia.

David Prior elsősorban történelmi és filológiai érvek alapján bizonyítja, hogy ebben az esetben nem generális tiltásról van szó. A korinthuszi gyülekezetben az asszonyok nyilván olyan módon viselkedtek az istentisztelet alatt, ami zavarta a közös áhítatot. Vannak olyan magyarázatok is, melyek szerint az apostol a *lalein* görög szót ’terefereálni’ értelemben használta:

Bármilyen legyen is a pontos magyarázat, ez a szakasz egy helyi gyülekezet példáján keresztül érzékelteti, miféle viselkedés uralkodott el az ősegyház keresztyén asszonyainak körében. A keresztyén közösség életében páratlan szabadságra leltek, s talán ez a szabadság szállt a fejükbe, helyesebben a nyelvükbe. Az önfegyelem hiánya zavart és rendbontást okozott a gyülekezeti istentiszteleteken. Mivel Pál mindennél fontosabbnak tartja az épülést, meglehetősen határozottsággal – és nem kis gúnnnyal – ír arról, hogy szükség van a fegyelemre. (Prior 1995, 273)

Tőkés István ezzel szemben elfogadja a szöveghelyet általános tiltásként:

Annyira általánosan (=minden vonatkozást felölelően) hangzik a parancs, hogy gyöngítésére nincs lehetőség. Hallgatniuk kell abban az értelemben is, hogy nem szabad prófétálniuk, tanítaniuk, de abban az értelemben is, hogy a nyilvános beszédétől el annak tiltva bármely más formában. Ha tehát feltételezzük (ti. nincs konkrét adat, 14,35?), hogy az őskeresztyéneknek az istentiszteleteken lehetőség nyílt hitbeli kérdések előadására s megválaszolására, úgy ebből is ki voltak zárva az asszonyok. (Tőkés 1995, 387)

Tőkés értelmezése szerint tehát, bár az Ószövetségben voltak prófétanők, pl. Mirjám, Deborah, Anna, Hulda, és Pál maga is említi a női prófétálást (1Kor 11:15), egyáltalán nem tiltó értelemben, a tiltást az említett szöveghelyen (1Kor 14:34) általánosan: mindig, mindenkire érvényesnek kell tekinteni. Tőkés ezt a nemek hierarchiájával indokolja: „...a férfi és a nő

teremtésrendi viszonya folytán... az apostol a férfiakra bízta a nyilvános szolgálatot” (Tőkés 1995, 387).

Ezzel tulajdonképpen a nők lelkészi szolgálata is tilalom hatálya alá esne. Tőkés ezt az ellentmondást úgy oldja fel, hogy:

...a keresztyén szabadság döntése alá tartozik, hogy vajon a bármikori jelenben a prófétálás kegyelmi ajándékával felékesített asszonyokra rábízható-e a pásztori szolgálat, amelyet egyébként a férfiak végeznek. (Tőkés 1995, 387)

Más vélemények szerint az első korinthuszi levél szövegében fellelhető tartalmilag ellentéte, sőt összeegyeztethetetlen kijelentések a szöveg egyes részeinek nem autentikus voltára vezethetők vissza. Tőkés kategorikusan elutasítja ezt a feltételezést, Küng elfogadja:

A hírhedt megfogalmazást “A nők hallgassanak a gyülekezetben” ugyanabba a korinthuszi levélbe csempészték be, amelyben Pál három fejezettel korábban határozottan megerősítette a nőknek a prófétáláshoz való jogát. A beszéd tilalma a legerősebb formában az úgynevezett pásztori levelekben jelenik meg. Ezek ugyan az apostol tekintélyét vindikálják maguknak, valójában azonban abból az időből származnak, mint a Timótheushoz írt levél: “Az asszony csendességben tanuljon teljes engedelmességgel. A tanítást pedig nem engedem meg az asszonynak, sem hogy a férfin uralkodjék, hanem legyen csendességben” (1Tim 2:11). (Küng 2001, 26)

A nők egyházi szolgálata a középkor óta

A középkorban általánosan elfogadott teológiai tételek közé tartozott,

- hogy a nő a férfihoz hasonlóan Isten képére és hasonlatosságára teremtett,
- hogy a nőt ennél fogva alapvetően ugyanaz a méltóság illeti meg és ugyanazon örök rendeltetése van, mint a férfinak,
- hogy a nőt Isten nemcsak az emberi nem szaporodása, hanem a közös élet érdekében teremtette meg.

A férfinak és a nőnek az Új Testamentum szelleméből következő egyenlősége a római katolikus egyházban nem valósult meg. A papi nősülés tilalma hozzájárult a nőtlenség felértékeléséhez és a szexualitás démonizálásához, ezzel pedig a nőket – az apácák kivételével – nagy mértékben kizárta az egyház spirituális életéből.

Csak a reformáció adta meg a nők számára azt a lehetőséget, hogy tevékenyen részt vehessenek a gyülekezet életében. Csak a papi házasság teremtette meg a papné státusát, s alakított ki számára egy önálló tevékenységi kört. Luther Márton jelentősen hozzájárult a női nem felértékeléséhez azzal, hogy támogatta a lányok nevelését és iskoláztatását, például 1524-es iskolai memorandumában (Küng 2001, 82).

A protestáns egyház mint testvérek – fivérek és nővérek – közössége feltételezi a férfiak és a nők egyenrangúságát a spirituális élet minden területén. A nő a pap feleségeként a férfival csaknem egyenrangú szerepet tölt(het) be a gyülekezetben, számos közösségi feladatot átvállalva férjétől: kezdve a lelkigondozáson és a karitatív tevékenységen egészen a gyermekek vallásoktatásáig. A papné szolálatja meg az istentisztelet alatt a harmóniumot vagy az orgonát.

Jóval később, a huszadik században megnyíltak a teológiák kapui is a nőhallgatók számára. Napjainkban a nők lehetnek teológusok és megpályázhatnak önálló lelkészi hivatalt is. A protestáns egyházakban a férfiak és a nők az elvek szintjén egyenlő jogokat élveznek. De hogyan valósul meg mindez a valóságban?

Pápai teológák identitáskonstrukciói

A nőknek a modern protestáns egyházakban játszott szerepe elválaszthatatlanul összefonódik az ország, a régió konkrét történelmi-politikai helyzetével. Az úgynevezett posztszocialista országokban az egyházaknak szembe kell nézniük a szocialista múlt terhes örökségével. Ebben az időszakban ugyanis az egyházakat erősen korlátozták. Ez egyrészt azt jelentette, hogy radikálisan csökkentették a református iskolák és teológiák számát. Másrészt szigorúan ellenőrizték a hitéletet. Voltak besúgók, akik jelentéseket készítettek a gyülekezetekről és a lelkipásztorokról. Voltak lelkészek is, akik maguk – önkéntes alapon vagy aljas zsarolásnak engedve – jelentettek a titkosrendőrségnek lelkésztársaikról és gyülekezetük tagjairól. A titkos akták csak részben kerültek nyilvánosságra, így ellenőrizhetetlenek azok a feltevések, amelyek egyes egyházi vezetők besúgói múltjáról keringenek. Ez azt jelzi, hogy a rendszerváltás után több mint húsz évvel is lehetnek zsarolható, manipulálható emberek az egyházak vezetőinek körében.

Az 1989-es rendszerváltozás után az egyházak erőfeszítéseket tettek arra nézve, hogy helyreállítsák a szocialista időszak előtti állapotot, illetve korszerűsítsék az egyházat a mai kor kihívásainak megfelelően. A szocialista korszak látszatlétének súlyos öröksége még ma is érezhető: mindenekelőtt az egyház mindennapi életének premodern atmoszférájában. Ez kihat a nőknek,

azon belül a lelkésznőknek az egyház szervezetében betöltött szerepére. A magyar református lelkésznők helyzetét Fekete Ágnes (maga is lelkésznő és a közszolgálati rádió református adásainak szerkesztője) így jellemzi:

A Magyarországi Református Egyházban az alkalmazottak zöme nő, a lelkészek fele nő, a zsinaton azonban két megválasztott nő ül úgy száz fő között, és szinte soha nem szólnak hozzá. Nagyvárosi gyülekezetek közül én egyet tudok, ahol vezető beosztásban nő a lelkész. Általában beosztott szerepeket vagy alkalmazott – kórházlelkész, hitoktató vagy hasonló – feladatokat látnak el. (Fekete 2006, 16)

Mi motivál egy ilyen kedvezőtlen helyzetben fiatal nőket arra, hogy a lelképásztor hivatását válasszák? Ezt a kérdést tettem fel teológáknak – jövőendő lelkésznőknek – és már egyházi szolgálatban álló lelkésznőknek a Dunántúli Egyházkerületben.

Magyarországon jelenleg négy teológia működik, mindegyik egyházkerület fenntart egyet. A budapesti és debreceni teológiák – illetve teológiai karok – egyetemi szintű képzést biztosítanak, a sárospataki és a pápai főiskolai szintűt.

A pápai Református Kollégiumot Huszár Gál alapította 1583-ban. Fennállásának négyszáz éve alatt a Dunántúl legnagyobb református iskolájaként – teológiai és egy ideig jogi fakultással is rendelkezett – nagy befolyással bírt Dunántúl szellemi és spirituális életére. Itt képezték azokat a református teológusokat, akik Felsőörtlől Komáromig és Csurgóig közvetítették az alma matertől kapott tudást és szellemiséget. 1848-ban, az iskolák államosításának időszakában felszámolták a Kollégium működését. A rendszerváltozás után új életre keltették a Kollégiumot: először a gimnáziumot és az általános iskolát alapították újra, később a teológiai kart is. Ennek a karnak a hallgatóival beszélgettem.

Pályaválasztás vagy elhivatottság?

Mindenekelőtt azt kellett megtanulnom, hogy teológus beszélgetőtársaim határozottan visszautasították a *pályaválasztás* szót. Megmagyarázták nekem, az a tény, hogy teológiai tanulmányokat folytatnak, semmiféle pályaválasztási, elhelyezkedési esélyeket latolgató racionális mérlegeléssel nincsen kapcsolatban. „Elhívták” őket a szolgálatra – fogalmaznak. Az *elhivatottság* érzését egyesek úgy írják le, mint valami természeteset, olyasmit, amit *mindig is éreztek*. Mások egy hirtelen, megvilágító hatású élményről számolnak be, amelynek hatására hozták meg döntésüket.

Azok a teológák, akikkel beszélgettem, többnyire mélyen vallásos családból származnak, vannak köztük lelkészgyerekek is. A lelkészi szereppel, annak minden professzionális részletével gyermekkoruk óta tisztában vannak. Ezek a lányok többségükben kis településről származnak. Vannak, akik Pápa környéki faluból jöttek, de találkoztam távoli vidékről érkezettekkel is. Sokan közülük a Református Kollégium gimnáziumában szereztek érettségit. Mivel pedig ott a vallásoktatás a tanrend integráns része, a kálvinizmus szellemében nevelődtek. A vallásos élet ritmusát megszokták a diákotthonban. A kollégiumot többen is említették számukra fontos találkozások színhelyeként. A nevelőtanárok – teológiai képzettséggel rendelkező pedagógusok – szerető anyafigurák voltak számukra, de közvetítettek egy kíváncsi foglalkozási mintát is.

A döntést más tényezők is megkönnyítették. Megszokták a kisváros életét. Mivel pedig a teológiai kar ugyanúgy a Kollégiumhoz tartozik, mint a gimnázium – több tanár mindkettőben tanít – nem volt nehéz számukra a közoktatásból a felsőoktatásba vezető átmenet.

A családok nem mindig örültek lányuk döntésének. Néhány szülő aggodalmaskodása: „Ez nem is igazi foglalkozás, különösen nem egy nő számára” – rávilágít a közvélekedésre. Nem buzgó templomjáró felnőttek számára egy lelkész nő életmódja nyomasztónak, sőt, akár értelmetlennek tűnhet.

A tizenkilencedik században, sőt a huszadik század elején is a teológiai tanulmányok a társadalmi felemelkedés egyik lehetőségének tűntek. Vagyontalan családok fiai joggal számíthattak arra, hogy a teológiai oklevél számos kaput megnyit nekik. Ezért volt mindig is sok elsőgenerációs értelmiségi a lelkészek között. Értelmes parasztgyerekek nem láttak maguk előtt más értelmiségi mintát, csak a falusi tanítóét és a lelkészét. A református iskolák maguk is évszázadok óta törekedtek a tehetséges szegény gyerekek megsegítésére. A vagyontalan szülők ambíciózus gyerekei ösztöndíjakat kaptak az iskolától és annak támogatóitól. A középiskola elvégzése után sokan magától értetődően tanultak tovább a teológián. A pápai Református Kollégiumban tanult ingyenes diákként például az országosan ismert nyelvművelő, Lőrincze Lajos. Először ő is lelkésznek készült, később döntött a tanári pálya mellett.

A teológia mint a társadalmi felemelkedés előszobája: ez legfeljebb a fiúkra volt érvényes, bár azok közül sem mindenki, a lányokra azonban sohasem. A teológiai diploma manapság nem ér sokat a munkaerőpiacon. Az egyházon és a szociális-karitatív szférán kívül alig valamit lehet kezdeni vele. A lányos szülők kétségeit lányuk pályaválasztási döntését illetően meg lehet érteni, át lehet érezni.

Van itt még egy egészen sajátos szempont: a hit kérdése. Minden szakmát lehet űzni személyes elhivatottság és hit nélkül, még sikert is el lehet benne érni. De egy hit nélküli lelkész maga a *contradictio in adjecto*. Ha eltűnik a hit és vele az elhivatottság tudata, és ez ellen senki sincs felvértezve: akkor nem tudnák a hit üzenetét hitelesen közvetíteni. Beszélgetőtársaim nem féltek a hit megrendülésétől, elvesztésétől. Ebből a szempontból nagyon magabiztosak voltak.

A legtöbb teológus, akivel beszéltem, választását „magától értetődő dologként” élte meg, „soha nem is akart más lenni”. De akadt néhány példa a nagyon mály megérintettségre is. Az élet nagy kérdéseiben hozott döntések mégsem történnek mindig „magától értetődően”.

Az egyik teológus egy különös álmáról számolt be. Azt álmodta, hogy ő osztja a gyülekezet lelkésze, *Sándor bácsi* helyett az úrvacsorát. Kérdésemet – hogyan tudott azonosulni fiatal lány létére egy érett férfival – visszautasította. „Egy lelkész nem férfiként vagy nőként szolgál. Krisztus üzenetét adja át: ez a lényeges.”

A lelkésznők identitáskonstrukciói

Az érettebb korú lelkésznők között nem számít ritkaságnak, hogy valaki korábban más foglalkozást gyakorolt, csak később, pályamódosítással jutott el a teológiára.

Két történet:

I., aki már tizenöt éve szolgál lelkészként, az érettségi után először jogot kezdett tanulni. A jogtudomány távol állt tőle, korán rájött, hogy nem ez az ő útja. Akkor érte egy egyetemi előadáson egy meghatározó élmény. A római jog egyik előadásán azt a sugallatot érezte, hogy lelkésznek kell lennie. Félbehagyta a jogi tanulmányokat. Hetekig olvasta a Bibliát és imádkozott az Úrhoz iránymutatásért. Egy vasárnapi istentiszteleten a lelkész arról beszélt, hogy milyen nehezen éri el Isten szava a gyülekezetet, ha nincs annak méltó közvetítője. *I.* ezt személyes üzenetként fogta fel, úgy érezte, neki kell Isten szavát a gyülekezetnek továbbadnia. Beiratkozott a teológiára. Döntését, melyet nem döntésként, hanem isteni parancsként élt meg, nem bánta meg.

E. volt a legidősebb lelkésznő, akivel interjút készítettem. Beszélgetésünk idején éppen nyugdíjba készült. *E.* csak életének második felében dolgozott lelkészként. Amikor az 1960-as években iskolába járt, eszébe sem jutott, hogy teológiára menjen. Érettségi után évekig a városi kórházban dolgozott adminisztratív munkakörben. Munkahelyén élénk kapcsolatot alakított ki a kórház betegeivel. Beszélgetett velük, vigasztalta őket, lelki támaszt nyújtott nekik. Ekkor jutott eszébe, mennyivel jobban

tudna segíteni másokon teológiai képzettség birtokában. Teológiai tanulmányainak motivációja tehát a másoknak való segítség szándéka volt.

1982-ben végzett a budapesti teológián. Levelező képzésre járt, minden héten fel kellett utaznia a fővárosba. A tanulmányok sok örömet szereztek neki, büszkén mesélte, hogy a héber és görög nyelvet is a nappali képzésben részt vevőkhöz hasonló mélységben sajátította el, pedig a levelező hallgatóknak csak könnyített tananyagból kellett vizsgáznuk. A lelkészi pálya lelki békét hozott neki, úgy érzi, megtalálta igazi hivatását. Évfolyamtársnőiről így beszél: „Sokan csak ki akarták magukat próbálni, nem vették egészen komolyan a tanulást. A professzorok ennek megfelelően őket nem vették komolyan. Abba is hagyták a tanulást.” Évfolyamtársnői közül ő az egyedüli, aki gyülekezeti lelkészként dolgozik egy Pápa környéki faluban. Ő volt az egyházmegye első női lelkésze. „Nem lelkésznőnek tartom magam, hanem lelkésznek, aki véletlenül nő” – mondja.

Akár villámcsapásként éri az elhivatottság, akár beleszületik: semmi sem óv meg a csalódásoktól, a kétségektől. Ahogy Karl Barth írja:

Beszélnünk kell a teológiának magának és azzal együtt a végső következtetések levonásának elkötelezett, hitre szólított teológust is megérintő – nem abszolút, de mégis lényeges – kételkedésről, hiszen ez elől nincsen menekvés. (Barth 1985³, 122)

Mit ér a lelkész, ha nő?

Csak kivételes esetben fordul elő, hogy egy gyülekezet egy teológiát végzett nőt választ gyülekezeti lelkészének. Bár a döntés joga kizárólag a gyülekezetet illeti meg, egy egyedül álló nőnek kevés az esélye. A gyülekezet döntését a tekintélyes, többnyire idős férfiakból álló presbitérium határozza meg. Ha többen pályáznak meg egy lelkészi helyet, többnyire nős férfit választanak. Nem véletlenül. A nős férfiakban jobban megbíznak, mint a nőtlenekben. A gyülekezet elvárja lelkészétől, hogy ne bonyolódjon szerelmi viszonyokba, hanem kiegyensúlyozottan boldog családi életével mutasson példát a fiatalabb híveknek. Ha a feleség szintén rendelkezik teológiai végzettséggel: annál jobb. A gyülekezet így „kettőt kap egyért”. A teológiai végzettségű papné tartja a gyermekek vallási oktatását, látogatja az öreg és beteg gyülekezeti tagokat, szeretetvendégséget szervez, fellendíti a nőszövetség munkáját.

Az egyházban a társadalom más intézményeihez hasonlóan kialakul a tevékenységek hierarchikus rendje. Az egyes tevékenységek presztízse, illetve ennek a hiánya a tevékenységet gyakorló személyekhez is hozzákapcsolódik. Ahogy Barth írja:

Kálvinnak az egyházi 'minisztériumok'-ról szóló ismeretes osztályozása szerint a 'diakónus' a negyedik, utolsó helyen áll, mert az ő feladata 'csak' a gyülekezet szegényeinek és betegeinek ellátása. Megelőzi őt a 'presbiter', aki a gyülekezet külső vezetéséért felelős, őt pedig a 'pásztor', a prédikáló, spirituális utat megmutató gyülekezeti lelkész. A sor élén a 'doktor' áll, az egyháznak a Szentírást *ex officio* magyarázó tanára: ez nyilvánvalóan a teológus. (Barth 1985³, 202)

Ez a hierarchia – az egyes funkciók korszerű megnevezéseivel – a mai napig érvényes a református egyházakban. A legkevésbé megbecsült egyházi tevékenység mind a mai napig a szegények, betegek, haldoklók megsegítése és a gyermekekkel való foglalkozás. A teológiát végzett hajadonok többnyire ezek közül a tevékenységek közül választhatnak: kórházi lelkészként dolgoznak, vallástanárként tanítanak iskolákban vagy nevelőként kollégiumokban. Többnyire más kenyérkereset után is kell nézniük, mivel a fentiekből nem tudnak megélni. Ritkák a női gyülekezeti lelkésznők, inkább kivételként jelennek meg. A kis gyülekezetek nem is képesek önállóan alkalmazni egy lelkészt. Több kis gyülekezetben szolgálni nehéz dolog: ide-odautazást jelent. A gyülekezeti tagok úgy gondolják, egy férfi alkalmasabb erre. Még egy ok, hogy férfit válasszanak.

A legmagasabb szinten találjuk a legkevesebb nőt. A legritkábban esetben válik egy teológiát elvégző nőből a Szentírást *ex officio* elemző és magyarázó teológiai tanár(nő). A teológiák oktatói gárdájában alig találunk női professzorokat. A nők aránya a hierarchia különböző szintjein tükrözi az egyházban még fokozottan érvényesülő társadalmi értéktételeket.

Mindez nagyon jellemző a magyar református egyház konzervativizmusára. Más országokban, így például Németországban a nőket egyre jobban elfogadják egyenrangúként az egyházi hierarchia minden szintjén. Magyarországon az egyházi struktúrák „mélyfagyasztott” állapotban éltek túl a szocializmus negyven évét. A szerves fejlődés csak a politikai rendszerváltás után kezdődhetett meg. Erre a megkésített fejlődésre jellemző, hogy a teológák számára a házasságkötés mind a mai napig kulcsfontosságú a lelkészi életpálya szempontjából.

A papi házasság

A házasságot mind a teológák, mind a lelkésznők a lelkészi életpálya fordulópontjaként határozták meg. A teológáknak, akikkel beszélgettem, többnyire volt olyan barátjuk, akikkel tervezték a házasságkötést. A párok a tanulmányok során ismerkedtek meg egymással: nemcsak közös családot terveztek, hanem egy közös szakmai életutat is. Mindannyiuk számára

világosnak tűnt, hogy a házasság nemcsak a nő, hanem a férfi számára is előnyös.

A lelkésznők a házasság kérdését saját tapasztalataik alapján ítélték meg. A legjobb, mondták, ha két lelkész köt házasságot. Egy ilyen pár jól meg tudja osztani egymás között a munkát, ha szükséges, helyettesíteni tudják egymást. A munkamegosztásnál figyelembe vehetők a személyes tulajdonságok.

A legtöbb lelkésznő azt mondta, nagyon szívesen szolgál keresztelőkön és esküvőkön, de egy gyászistentisztelet megtartása nehezükre esik, különösen, ha ismerősökről, barátokról van szó. Az 52 éves *P.* három évvel ezelőtt veszítette el lelkész férjét. Azt meséli, férje életében meg tudták osztani a szolgálatot egymás között, akkoriban férje tartotta a gyászistentiszteleteket. Most özvegyként neki kell ezeket is tartania. Megbirkózik a feladattal, mert érett és tapasztalt, azon kívül a presbitérium és a gyülekezet bízik benne és támogatja.

Egy „civil” kötött házasság – mondják beszélgetőtársaim – számos nehézséggel jár. Megmutatkozik ez az időbeosztás különbözőségében: a lelkész akkor dolgozik, amikor a többi embernek szabadnapja, szabadideje van. Ebből lehetnek problémák, különösen, ha kis gyermekek is vannak a családban. Másrészt azonban egy toleráns „civil” férj vagy feleség biztosítani tudja azt az anyagi hátteret, amelyre a lekipásztor, akár nő, akár férfi, nagyon is rászorul.

A lelkészek körében bevett gyakorlat, hogy mezőgazdasági tevékenységet is folytatnak. Zöldség- és gyümölcs termesztés, nyúltenyésztés tartoznak ide. A falusiak általában megbecsülik azokat az embereket, akik, hozzájuk hasonlóan, maguk is keményen dolgoznak. A városban nehezebb olyan melléktevékenységet találni, amely kiegészítő jövedelmet biztosít, de nem csökkenti a lelkész társadalmi megbecsülését. Ilyen lehet a mellékfoglalkozásként végzett könyvtárosi vagy tanári munka. Nincs könnyű dolga egy fiatal, hajadon lelkésznőnek. A gyülekezeti lelkész mellett dolgozó beosztott lelkésznőknek meg kell elégedniük alacsony presztízsű feladatokkal: konfirmációra előkészítő tanfolyamokat, gyermekistentiszteleteket tartanak, ellátják a gyülekezet levelezését és az egyéb irodai munkát. Gyülekezeti lelkésszé hajadont alig-alig választanak, s ha esetleg mégis, akkor kezdődnek az igazi nehézségek. Megjelenését kritikusan figyelik: rövid szoknya, merész dekoltázs szóba se jöhet, pedig hát ő is azt szeretné, ha esélye lenne a házassági piacon. Egyedülálló: jobban az, mint bárki más. Feleségként alig veszik számításba. Példaképnek kell lennie és ezt nem teszik könnyűvé a számra. A presbitérium – amely többnyire idősebb férfiakból áll – nyomást gyakorol a tapasztalatlan fiatal lelkésznőre.

Konfliktusok esetén többnyire a presbitérium győz. Ez a grémium manipulálni tudja a lelkésznőt, sőt, meg is tud szabadulni tőle.

Az erdélyi és Kárpáton-túli területek magyar református gyülekezetei különösen konzervatívnak és nőellenesnek számítanak. Történeteket hallani arról, hogyan aláztak meg ott fiatal lelkésznőket azzal, hogy nem engedték fel őket a szószékre, mondván: szoptató anyaként „tisztátalanok”. A dunántúli emberek felvilágosultabbak, a legnagyobb problémát a lelkésznők számára itt is a konzervatív értékrendet őrző presbitériummal való kapcsolat jelenti.

Beszélgetőtársaim úgy vélik, egy magányosan élő nő számára nem is való a gyülekezeti lelkészség. Érveik között mindig újra meg újra felbukkan annak a fiatal lelkésznőnek a tragikus története, aki hajadonként teherbe esett, csecsemőjét kitette egy sírboltba, maga pedig elvérzett.

Teológiát tanulni Istenbe vetett erős hitet feltételez. Lelkésznőként szolgálni szolgálatot jelent a szónak minden értelmében. Szolgálni csak szeretetből szabad: Isten szeretetétől és a bele vetett hittől vezérelve lehet szeretetet adni embertársainknak. Csak egy szeretettel teljes élettel szolgálhatjuk embertársainkat. Ahogy Barth fogalmaz: „A teológiai munka akkor (Csak akkor! De akkor bizonyosan!) tölti be hivatását, ha szeretetből teszik és határozottan teszik. Tehát: csak a szeretet számít. De az igazán számít” (Barth 1985³, 214).

Felhasznált irodalom

- Barát Erzsébet. 2006. “A tevékeny együttműködés ideológiája.” In: Sándor Klára, szerk. *A pápai feminizmusról a „vatikáni levél” kapcsán*. Budapest: Szabó Miklós Szabadelvű Alapítvány, 75–93.
- Barth, Karl. 1985³. *Einführung in die evangelische Theologie*. Zürich: Theologischer Verlag.
- Biblia. Ó és Újszövetség.* (ford. a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága.) Budapest: Kálvin Kiadó, 1990
- Fekete Ágnes. 2006. “Női és férfi szerepek az egyházban.” In: Sándor Klára, szerk. *A pápai feminizmusról a „vatikáni levél” kapcsán*. Budapest: Szabó Miklós Szabadelvű Alapítvány, 16–20.
- Küng, Hans. 2001. *Die Frau im Christentum*. München, Zürich: Piper.
- Prior, David. 1995. *Pál első levele a korinthusiakhoz*. Harmat Kiadó.
- Ratzinger, Josef. 2004. “Hittani kongregáció: Levél a Katolikus Egyház Püspökeihez a férfi és a nő együttműködéséről az Egyházban és a

- világban.” Ford. Diósi István. In: Sándor Klára, szerk. *A pápai feminizmusról a „vatikáni levél” kapcsán.* Budapest: Szabó Miklós Szabadelvű Alapítvány, 126-150.
- Sándor Klára. 2006. „...zavarjuk ott össze nyelvöket, hogy meg ne értsék egymás beszédét” In: Sándor Klára, szerk. *A pápai feminizmusról a „vatikáni levél” kapcsán.* Budapest: Szabó Miklós Szabadelvű Alapítvány, 94–125.
- Tőkés István. 1995. *A Korinthusbeliekhez írt első levél magyarázata.* Királyhágómelléki Református Egyházkerület.
- Wagner, Harald. 1996. “Die lutherischen und die reformierten Kirchen.” In: Johann-Adam-Möhler-Institut (Hg.) *Kleine Konfessionskunde.* Paderborn: Bonifatius, 171–243.

Annus Irén

Szegedi Tudományegyetem

Matyómintás országimázs

Nők, férfiak és nemzeti reprezentációk

Ha a nemzetek valóban elképzelt közösségek, ahogyan azt Benedict Anderson (1991) állítja, akkor minden kulturális reprezentációban tükröződik az adott közösség elképzelése önmagáról, ezen belül a nő és férfi helyéről, szerepéről. Különösen érdekes lehet, ha mindez a külföldiek felé megfogalmazott országimázs keretén belül történik, hiszen ilyenkor a reprezentáció megpróbál a célközönség elvárásaihoz is igazodni. Jelen dolgozat a 2008-as “Magyarország – életre szóló szerelem” szlogenű turisztikai hirdetéscsomag egyes képeit kívánja nagyító alá venni, megvizsgálva, az országimázs eme matyómintás változata hogyan látja és jelöli ki a különböző nemi tereket és szerepeket. A dolgozat a European Commission (FP6, Contract 28388) által támogatott Languages in a Network of European Excellence (LINEE) program Wp3a csoportjának keretein belül végzett kutatási eredmények alapján készült, mely támogatásért ezúton szeretnék köszönetet mondani.

Bevezetés

Jelen tanulmány a magyar nemzeti és nem-béli (*gender*) reprezentációkkal kapcsolatban vizsgálódik az itthon és a külföld metszéspontjában. Anette Kuhn (1992) szerint a reprezentációkon keresztül megalkotott jelentés a reprezentáció, a néző és a társadalmi formáció közötti körkörös kapcsolat eredményeként jön létre. Ebből a szempontból kívánok megvizsgálni néhány képet a 2008-as “Magyarország – életre szóló szerelem” szlogenű, hazánkat külföldi turisták körében népszerűsítő plakátsorozatból. Az ikonológiai természetű elemzés a nemzet és nőiség metszéspontjából kiindulva azt kívánja feltérképezni, milyen módon jelenítik meg és használják fel ezek a képek és azok készítői a – magyar – nőket ahhoz, hogy növeljék a hazánkba érkező külföldi turisták számát. Kuhn elképzelése szerint ezek a reprezentációk nemcsak a néző, azaz a potenciális külföldi utazó

szempontjából készülnek, hanem tükrözik az adott társadalom elképzeléseit is – jelen esetben a magyar nőkről, helyzetükről és szerepükről – a néző relációjában (is).

A nemzet és a nő a turisztikai hirdetések világában

A külföldi turisták számára készült hirdetések egyik közös jellemvonása, hogy a cél-ország, az ottani kultúra és népcsoport különlegesnek aposztrofált jellemvonásainak bemutatásán keresztül kívánják megszólítani a potenciális utazókat. Jellemző az etnikum, a nemzet és a nemzeti föld nőnemű szimbolikus azonosításának gyakorlata, ami alkalmanként jóval megelőzte a felvilágosodás és a nyugati nemzetállamok kialakulásakor megalkotott új szimbolikus kulturális tökerendszert. Ennek gyökerét általában a női test és annak biológiai adottságai – a termékenység és reprodukciós képesség – alapján adott népcsoport létfenntartásához kapcsolódva a nő és az anya, valamint az anya és a természet összecsúsztatott kettős párhuzamán át magyarázza többek között McDowell (1999, 44-50), Rose (2007, 66-77) és Yuval-Davis (2008, 1-6, 25-29).

A modern államok kialakulásával párhuzamosan több helyen vált egy-egy női alak, pl. Franciaországban Mariann, az USA-ban Columbia, az új nemzetállam alapértékeinek és rendjének szimbólumává, egyben felvéve a modern nemzet – és annak alapját képező etnikum – anyjának szimbolikus szerepét is az adott történelmi időszakban és kontextusban. Az idők folyamán ez a szimbolikus jelentés gyakran módosult: Columbia alakja pl. az amerikai polgárháború (1861-65) időszakában gyakran jelent meg a népszerű Thomas Nast karikatúráiban mint az amerikai nemzet és demokrácia védelmezője. A képek kontextusában azonban egyértelmű volt, hogy Nast ezeket az értékeket az északi hatalmi erőkkal kapcsolta össze. Így vált Columbia az északi politikai és gazdasági elképzelések és törekvések képviselőjévé és támogatójává az adott korszakban. Ez az átpolitizált történelmi pozícionáltság vezetett ahhoz, hogy Columbia alakjával a háború után sokan, főleg délen, immár nem tudtak azonosulni, így a 19. század végére Columbia már nem volt alkalmas az egységes amerikai nemzet szimbolizálására. Ezért helyét az első világháborúra átvette a ma is népszerű, immár az amerikai kormányt szimbolizáló Uncle Sam figurája, aki a polgárháború idején több Nast-karikatúrában Columbia gyenge jellemű, gyakran kétes erkölcsű ellentétéként jelent meg.

A nemzetállamok kialakulásával párhuzamosan megjelent az adott ország és népcsoport, ennek megfelelően pedig a nemzeti föld és táj ábrázolásának erősödő átszexualizálása (Aitchison, MacLeod és Shaw 2002, 110-135). Ennek kiváló példája Olaszország angol, majd amerikai kulturális

konstrukciója, „a társadalmi nemiség ideológiáján keresztül: feminin Olaszországot kreáltak, ami ellensúlyozta azt a normatív és maszkulin világot, amit Angliával, majd Amerikával azonosítottak” (Bailey 1993, 93, a szerző ford.). A romantikus tájképfestők azonban gyakran elvonatkoztattak a nemzeti reprezentációktól, s a hazai táj szépségének és szeretetének kifejezésére a Claude Lorrain nevéhez kapcsolódó finom(kodó), magasztos képi megjelenítés során tipikusan lírai, feminin vonásokat használtak. A festészetben tetten érhető feminizált tájkép-reprezentációkat vizsgálódó tanulmányok áttekintését adja Rose (2007, 86-109), szemléletesen illusztrálva, a tájkép miként vált a felemelkedő kapitalista társadalmi rend ideológiai rendszerében az osztály- és társadalmi nem-béli különbségeket megalkotó, kifejező és fenntartó kulturális tőke részévé (ld. még Myers 1993, Adams és Robins 2001).

Ezekben a reprezentációs hagyományokban gyökereznek a mai képi reklámok is. Ehhez járul a hirdetések, s azon belül a turisztikai hirdetések vizuális és diskurzív formáinak vizsgálata során megállapításra került jellemvonás, mely szerint a turizmus a csábítás dinamizmusain keresztül működő posztmodern iparág. A csábítás, a megkísértés a nyugati kulturális tradíciókban tipikusan a női nem privilégiumaként jelenik meg hosszú évszázadok óta: jól ismertek kapcsolódó ősi mítoszok és legendák, mint pl. a görög mitológiában a szirének csábító dalának ellenállhatatlan hatalmáról, amit többek között Homérosz is megénekel az *Odüsszeuszban*.

Nem meglepő tehát, hogy a turizmus iparágán belül a cél-ország lakóinak, tájainak, fizikai környezetének nőként való leírása gyakran kereszteződik a csábító nő alakjához kapcsolódó reprezentációkkal. Különösen tetten érhető ez a gyakorlat tengerparti vakációra invitáló hirdetések esetén, ahol a környezet egzotikusként való bemutatása gyakran társul erotikus töltéssel bíró részekkel (Löw 2006, Pan és Ryan 2007). Ezt tovább erősíti az a tény, hogy a mai nyugati kulturális tradíciók rendszerében a vízpart egy olyan nyilvános térként konstruálódik, ahol az emberi testek legitim módon megjeleníthetők, kiállíthatóak, így a víz és a part a nyugati képzeletben a szexualitással és a kaland lehetőségének ígéretével fonódik össze (Jordan és Aitchison 2008, 334).

Ennek eredményeként a mentálisan konstruált, vizualizált kép háttérben gyakran feldereng a hagyományos női akt, ami kapcsán megjelenik a tekintet (*gaze*) mint analitikus kategória, a művészeti alkotást, recepciót, valamint társadalmi és hatalmi viszonyokat egyben leíró koncepció. Mulvey (1975) sokat kritizált, kissé sematikus modellje átkerült a turizmus kutatásának területére is, Urry (2001) által, a turista tekintet elemeként. Eredetileg Mulvey a tekintetet a nem-béli asszimmetrikus hatalmi viszonyok kifejezőjeként a férfi személyéhez rendeli, akinek a női látvány

fölötti vizuális hatalma egyben kifejezi valódi hatalmi pozícióját a nő viszonylatában. Ennek eredményeként, írja Berger (1972, 45-64), a nők tárgyasulnak, és maguk is látvánnyá válnak: a nők csupán megjelenni, a férfiak cselekedni képesek. Ebből következően a nők reprezentációi általánosan a férfiak fantáziáihoz igazodva, azoknak megfelelően, azokat kiszolgálva készülnek, amit jól példáz többek között az akt műfajának hagyományosan a női nemmel való asszociálása.

Ezen a ponton kereszteződik a tekintet és a turizmus a társadalmi nem tekintetében. Smith (2003, 22) hangsúlyozza a mítosz és a fantázia központi szerepét a turisták által keresett élményében, meglátását Tresidder állításával támogatva, aki szerint a „turizmus a legalapvetőbb szinten álmok készítésével és forgalmazásával foglalkozik.” Mivel a turizmus és az utazás maga elsősorban a férfiakhoz kapcsolódó tevékenység (Rojek és Urry 1997, 16), a férfiak legegységibbnek tartott vágyálmait, fantáziáit kívánják kiszolgálni a női testtel hirdető, azt manipuláló turisztikai hirdetések. Ezt az elképzelést támogatják azok a kutatási eredmények is, melyek a turizmust a nemekhez kapcsolódó társadalmi kötöttségek alóli felszabadulás lehetőségeként jellemzik már a tizenkilencedik század második felétől (ezeket összegzi Aitchison, MacLeod és Shaw 2000, 126-7).

A turisztikai hirdetések és reprezentációk világa tehát egyrészt tükrözi az adott társadalmi és nemi viszonyokat, célközönségének „a fehér, nyugati, heteroszexuális férfit privilegizálja” (Pritchard 2001, 81), így az ő tekintetének kíván megfelelni. Ezáltal, amint Pritchard is írja, a turizmus reprezentációjában tetten érhető a nemi és hatalmi viszonyok összezsúválása (2001, 90), a sztereotipikus nemi reprezentációk felhasználása és egyben megerősítése, amint az a hirdető ország kulturális szokásrendszerében megjelenik.

3. Országimázs-keresés a turisztikai hirdetésekben

A turizmus a rendszerváltás utáni Magyarország egyik legfontosabb gazdasági húzóágazatává vált a 90-es évek első felében, amikor a gulyáskommunizmust emlegető, majd annak az ízt még felidéző, Európa szívében található, békés demokratikus átmenetet megélt Magyarország reprezentációjában mindez kulturális tökévé forgácsolódott, s hazánk a világ ötödik legnépszerűbb turisztikai cél-országává vált (Behringer és Kiss 2004, 73). A politikai valóság és a turisztikai divat azonban változott, s ennek megfelelően hazánk számára immár szüksége volt egy hosszú távon működő, markáns országimázs kialakítására a nemzetközi piacokon.

Ennek elérésére különféle próbálkozások történtek, mint pl. a 2003-as Európa Szépe (Miss Europe) cím győztesének, Laky Zsuzsának az arcával

fémjelzett, Magyarország EU-csatlakozásának kontextusában kialakított turisztikai hirdetéscsomag (Bocha 2009). Ez a kampány elmozdult a korábbi, hazánkat „vidéki, régimódi, hagyománytisztelő képekkel” (Papp-Várdy 2006, 7) hirdető, szokványos turisztikai reklámoktól, és ezzel ellentétesen a fiatalságot és nemzetközi beágyazódottságot szimbolizáló, modern, egyszerű, egyben erősen szexualizált képi ábrázolást használt a hazánkba érkező külföldi turisták számára beígért potenciális szolgáltatások megjelenítésére.

Az egyik népszerű poszteren¹ Laky képe bal oldalon látható, mögötte fekete háttérrel (Bocha 2009). Hazánk szépe egyszerűen leengedett hajára tűzött királynői koronájához illő, klasszikus stílusú blúzt visel. Ezzel ellentétesen a portré alsó része, ahol Laky lazán zsebre dugott kézzel, enyhén lecsúszott nadrágderékkel, hasát finoman kivillantva látható, a menő, divatos, fiatal, hétköznapi nőt ábrázolva. Testét a címét és országát hirdető szalag keresztezi, ezzel tovább definiálva jelölő pozícióját, egyben azonosítva Magyarországot és az itteni nőket az európai – és nyugati – női szépségideállal. Ezt az üzenetet tükrözi a kép másik részén feltüntetett szlogen: „One of us. For more beauty, come to Hungary” („Ő az egyikünk. Ha több szépséget akarsz, gyere Magyarországra” ford. a szerző). A vizuális térben a hirdetés csak a nőt láttatja és kínálja fel a potenciális turistáknak Magyarországból, amit a szlogen tovább erősít. Ebben a térben nincs helye más jellegű magyar szépség, mint pl. tájak, épületek, művészetek, fesztiválok, tradíciók, stb. megjelenítésének.

A fenti képnél a Sky Europe gépein látható Laky felvétel² (Bocha 2009) hirdeti még megdöbbentőbben a magyar turizmus efféle letisztult szolgáltatásait. A kék színűre festett géptesten láthatjuk Európa Szépét, fején koronájával, fekvő pozícióban, oldalán elnyúlva, kivillanó vállakkal és fedetlen lábakkal, amint kinéz az őt szemlélő nemzetközi turistaközönségre, égen és földön egyaránt. A nyilvánvalóan akt pozíciót felidéző kép udvarias olvasata „Magyarország, a fehérműekben fetrengő nők országa” (Bocha 2009) lehet, ám valójában elég egyértelmű a női test helyzetéből adódó keményebb értelmezés: a kép a külföldi turistákat a fiatal, szép magyar nők leplezetlen fizikai felajánlásával kívánja hozzánk csábítani, hogy azután velük együtt „szállhassanak” magasabb élmények felé.

A szokatlanul meghatározó vagy nyilvánvaló szexuális töltetű reklámképek maradandó hatását jól illusztrálja Papp-Várdy (2006, 8-9) kutatása. 2005 végén közel ezer magyar és európai fiatal körében végzett online felmérést azzal kapcsolatban, hogy milyen szerepet játszanak a reklámok egy adott országról való vélemény kialakulásában. Arra a kérdésre,

¹ http://logout.hu/cikk/magyarorszag_mint_turisztikai_marka/teljes.html

² http://logout.hu/cikk/magyarorszag_mint_turisztikai_marka/teljes.html

hogy általában emlékeznek-e a régióból ország-reklámra, csak a megkérdezettek 10 százaléka válaszolt igennel. Volt azonban két kép, amit jóval többen felidéztek: a lengyel, fiatal és szexi vízvezeték-szerelőt és ápolónőt ábrázoló kép-pár (Pap-Várdy 2006, 8-9) sokak emlékezetében megmaradt.³ Míg Papp-Várdy olvasatában ez a két kép inkább Lengyelország PR válasza volt az EU-csatlakozásuk ellenében készült francia kampányra, melynek üzenete az volt, hogy – az olcsó szakképzett munkaerőt megtestesítő – lengyel vízvezeték-szerelő kiszorítja a francia munkaerőt a hazai piacról, a képi megjelenítés szokatlan eleme nem a háttérként használt városképek csoportja, hanem a központi helyet elfoglaló, szokatlanul játékos és egyértelműen csábító férfi és női alak volt – és ezek tették a képeket emlékezetessé.

Az „Európa Szépe” reklámsorozatot egy év múlva a három évig használt „Tehetség a szórakoztatásban”⁴ („*Talent for entertaining*”) kampánysorozat követte, melyhez hazánk tizenegy, a vendéglátás és turizmus különböző területéhez kapcsolódó, a hirdetés készítői szerint népszerű embere adta arcát: mint például Kalla Kálmán, a Gundel Étterem szakácsa, vagy műrepülő Európa-bajnokunk, Veres Zoltán, MALÉV pilóta. A tizenegy, leginkább itthon is ismeretlen híresség között két női arc tűnt fel, Polgár Judit és Rost Andrea személyében. Ez a projekt – ellentétben a korábbi képsorozat elemeivel – hagyományos, racionálisan szervezett, informatív, kissé azonban unalmas és irreleváns képeket eredményezett, mely önmagában meghatározta a hirdetések lehetséges hatását és sikerét.

Ezt követte a Magyar Turizmus ZRT. által jelenleg is használatban levő „Magyarország – Életre szóló szerelem” („*Hungary – A love for life*”) projekt, melyre az Artificial Group nevű reklámügynökség a sikeresnek ítélt 2007-es „Téli invázió” („*Winter invasion*”) turisztikai sorozat megkreálása után kapott megbízást („Ismét Budapest Winter Invasion akció”). A téli invázió eredeti képeit a történelmi humor jellemezte, mely vizuálisan összekapcsolódott a gyönyörű budapesti panoráma képével. Az első év egyik legnépszerűbb képén⁵ a Duna látható mély kék színével, melyet a háttérben a Parlament, a Vár és a Lánchíd kivilágított sziluettje ölel át, távolban a budai dombokkal, egyben elválasztva a folyót az esti égbolt hasonlóan mély

3

<http://www.mrsz.hu/download.php?oid=T2165f726342545e4330f04ccd795b8e;aid=Te1b58716f4656524a36bc90bff950ba>

4

https://hirkozpont.magyarorszag.hu/galeriak/galeria2367.html/GalleryPopupWindow?struts.portlet.mode=view&struts.portlet.action=%2FgalleryPopup%2FgalleryPopup%2FshowGalleryPopup&galleryCmsId=&action=e&windowstate=normal&imgNumber=8&mode=view#anch_8

⁵ http://www.adch.hu/download/2007Reklamkonferencia/Budapest_Winter_Invasion.jpg

kékjétől. A horizontális, kényelmesen elnyúló vonalak, a nyugalmat árasztó, aranyban csillogó fények, melyek visszatükröződnek a folyó felszínén, a híres épületek látképeinek pompás kompozíciója nyújtja azt a finom, érzéki, szinte nőies városképet, melyben az emberi alakok hiánya szinte fel sem tűnik a szemlélő számára.

A 2008-as új kampány szlogenje „egyszerre utal a magyarok szenvedélyességére és arra, hogy Magyarország életre szóló szerelemmé válhat,” (Hungary: A Love for Life) olvasható a projekt leírásában. A vizualitás a Minimundus márkakoncepcióhoz illeszkedik, mely a „Kis ország, nagy élmények” üzenetét kívánja közvetíteni a célközönség számára. Grafikai megoldásként ezért a tervezők Lilliput országának realitásából merítve a hazai tájat miniatűr méretben háttérként leképezve jelenítik meg, benne arányaiban óriási méretű emberekkel, akik láthatóan remekül érzik magukat. Az egyéni képeket vizuálisan az itt-ott ismételt megjelenő matyó motívum fűzi össze sorozattá. „A matyó minta olyan hungaricum, amely a legnagyobb világmárkák között is megjelenik, többek között a legmodernebb ruhák díszítéseként az egész világon, de visszaköszön épületeinken és tárgyainkon is” írták a projekt leírásában az alkotók, folytatva:

Az így született vizuális grafikai koncepció-sorozat:

- o A márka megfelelő, hiteles kifejezője;
- o Vizuálisan megdöbbenő, a reklámzajból kitűnik;
- o Ízlésesen provokatív, szín és képi világa modern, dinamikus képet sugároz;
- o Egyedi, megkülönböztető, markáns;
- o Üzenete élményközpontú, pozitív érzéseket kelt;
- o Kiterjeszthető: térben, időben és termékre (marketingeszközökre, termékekre, régiókra, célcsoportokra);
- o Magyar tájak, magyar emberek, magyar motívumok hiteles, mégis az eddigiektől lényegesen eltérő képi világgal festik le Magyarországot.

(„Hungary: A Love for Life”)

Érdemes megfigyelni, hogy a fenti leírásban kétszer is történik utalás arra, hogy a reklámok készítői fontosnak tartják a márka, a magyar emberek és kultúra „hiteles” reprezentációját. A megteremtett képi világ hitelességének efféle megerősítése azt sejteti, hogy ezek a nemzeti reprezentációk – a hirdetések alkotóinak meglátása alapján – élethűen jelenítik meg többek között a magyar nők és férfiak társadalmi helyét és szerepét is. Mi látható tehát ezeken a képeken?

4. Társadalmi nemek a nemzet reprezentációiban

A több képből álló sorozat négy elemét kívánom kiemelni, melyek témájukban szorosan kapcsolódnak a társadalmi nem reprezentációjához. Az első kiválasztott képen⁶ a fiatal magyar generáció jelenik meg egy kisfiú és egy kislány alakján keresztül. A gyerekeket a balatoni nyarat felidéző képi háttérben, egy kikötőben látjuk. A kisfiú élvezettel játszik, felhajtott szárú nadragjában, a magyar tenger hűs vizében állva. Figyelmét a hajók kötik le, melyek rendben állnak a fülledt nyári melegben. A kisfiú lehajol, és szelet fújva mosolygós száján keresztül, meglobogtatja a szélcsendben egyébként szomorúan lógó magyar zászlót. Ő az, aki mozgásba tudja hozni a nyugalomban lévő zászlót, vele a hajót, amire kitűzték, és szimbolikus olvasatban azt az országot is, amit a zászló jelöl. Ilyen módon hazánk sorsának letéteményese a felnövekvő férfi generáció.

A copfos kislány, szintén csíkos felsőben, a háttérben helyezkedik el. Női pozícióját a nyakában lógó hosszú nyaklánc és a felső karjára játékosan felhúzott karkötő jelöli. Ő lehajolva, karjait kitárva úgy tesz, mintha repülne: el akar szállni, más tájakra, más életre vágyik. A jelenből a kiutat vizuálisan talán a nézőn keresztül találhatja meg – aki a külföldi potenciális turista pozíciójában konstruálódik – amennyiben a nézővel létesít szemkapcsolatot, ezzel kijelölve a repülés irányát, és kitágítva saját lehetőségeit az adott képi kereteken túl.

A második kép⁷ egy elegáns palota építészeti elemeit ötvözi az aranyozott matyómintával. Az épület egyik termében egy édesapa játszik kisfiával egy terepasztalon, ami már önmagában is férfias tevékenységre utal. A terepasztalt manapság leggyakrabban modellvasút, esetleg autópálya felállításához használják, ám korábban gyakran volt katonai stratégiai tervek kidolgozásának segédeszköze is, ezért rendszeresen használják azokat történelmi emlékhelyeken, múzeumokban egy-egy csata bemutatására. A terepasztal ilyen jellegű kulturális beágyazódottsága felvillantja a kép olvasatának lehetséges történelmi, politikai, esetleg katonai jellegű implikációit.

Ha figyelmesen megnézzük az asztalon felépített tájat, szép hazánkra ismerünk. A kép előlő részén híres épületek és tájrészletek láthatók, középen az esztergomi Bazilika képével, mely kontextusában a mögötte kanyargó folyó a Duna, annak műtárgyaktól, építészeti szimbólumoktól mentes, kietlen túlsó oldala pedig a mai Szlovákia trülete. Ez az a rész, amibe a kisfiú beletenyere, vörös pulcsit viselő édesapja pedig ezzel párhuzamosan a magyar zászlót készül kitűzni – Csipke olvasatában épp arra a területre

⁶ <http://www.mfor.hu/galeria/324.html?gPageNo=3&catPage=1#gallery>

⁷ <http://www.mfor.hu/galeria/324.html?gPageNo=5&catPage=1#gallery>

(2008). A kép egy szocializációs folyamatot és tevékenységi kört ábrázol, mely alapján feltételezhető, hogy a hazával – annak múltjával, jelenével, életével és méretével – kapcsolatos tevékenységek köre a férfiak privilégiuma, s megmarad annak a jövőben is.

A harmadik képen⁸ egy erdővel körülölelt tó képe látható, közepén a hévízi fürdő híres épületével, a háttérben távoli, lankás dombokkal. A tóban egy csinos, szőke női alak csukott szemmel, fejét hátrahajtva, élvezettel napfürdőzik, miközben idősebb csontjait hazánk híres gyógyfürdőjében pihenteti. Közelebről nézve felismerhetjük, ki ő: Pataki Ági, a hajdani topmodell, szocialista hungarikum, aki a jó öreg magyar anyaföld megtestesítőjeként a rózsaszín égbolt alatt beleolvad a női testiséget és nőiséget szimbolizáló rózsaszín lilomsziget közepébe. A vizuális térben való elhelyezkedése ugyanakkor emlékeztet az akt festmények női alakjainak pozíciójára, ami a még mindig kiváló alakú Pataki esetében erotikus üzenettel is bír, amit fürdőruhájának szabása és rombusz alakú mintája is megerősít. A női alak a férfi tekintetet magára vonzva, a heteronormatív viselkedés és értékrend kifejezőjévé és megerősítőjévé válik.

A negyedik képen⁹ a Szent István Bazilika felászlózott épülete és az előtte fekvő tér jelenik meg. A tér jobb oldalán, a teret keretező fehér épületet székként használva, egy fiatal férfi látható: valószínűleg turista, aki hanyag eleganciával, divatos sállal a nyaka körül, hetykén hátracsúszott kalapjában, kényelmesen olvassa gőzölgő kávéja mellett az újságot. Háttal ül a kép bal oldalán látható helyi pincérnőnek, aki a pultként felöltöztetett épület mellett áll, egyértelműen vágyakozó pillantásokat vetve az őt ignoráló vendég felé. Egyértelmű, hogy egy világ választja el őket, ám a nő sóvárgásának mintha semmi nem szabna határt.

Ezt a két alakot egy korábbi blogbejegyzésben a mesék két sztereotipikus alakjával: a herceggel és a hercegnővel állították párhuzamba. Ebben – a mesék proppi morfológiai elemzését felidéző – olvasatban a fehér házon ülő férfi a mesék fehér lovon érkező hercegeként aposztrofálva a szőke, hosszú hajú, már a mesék világában is nádszálvékonyként idealizált női alak potenciális megmentőjeként jelenik meg. A nő valódi gazdasági és társadalmi helyét azonban a bárpult jelöli ki: ő nem hercegnő, és nem egyenrangú a turistának álcázott herceggel. Ezért fordul oly vágyakozással teli pillantással a férfi felé, aki ezt a valójában megalázó önfelajánlkozást mintha észre sem venné.

⁸ <http://www.mfor.hu/galeria/324.html?gPageNo=10&catPage=1#gallery>

⁹ <http://www.mfor.hu/galeria/324.html?gPageNo=2&catPage=1#gallery>

Konklúzió

Aitchison szerint a turizmus és szabadidő kutatási területének egyik fontos kérdése a feminista nézőpontú kutatás szempontjából annak a feltérképezése, hogy egy adott társadalomban a szisztematikus, patriarchális rend és az ehhez kapcsolódó gazdasági hatalmi rend és viszonyrendszer milyen kapcsolatban áll a turizmus és szabadidő szerveződésének és felhasználásának folyamataival, valamint hogy a helyi hatalmi viszonyok milyen módon határozzák meg és tükrözik a férfiak és nők közötti társadalmi viszonyokat (2005, 220). A fenti elemzés alapján megállapítható, hogy a 21. századi próbálkozások a hazai turizmus fellendítésére nagymértékben támaszkodnak a női vonzerő manipulálására és feljárnására. Mivel mind a reprezentációkat készítő reklámcégek, mind a célzott, potenciális külföldi utazóközönség elsősorban férfiak által dominált csoport (Pritchard 2001, 81), a női csábítás elemeinek felhasználása a hirdetésekben talán nem meglepő. De az, ahogyan mindez megjelenik, a nő felkínálása vagy felkínálkozása által, annál inkább.

A vizsgált képek a lehető leghagyományosabb módon képezik le a magyar nő és férfi szerepét a társadalomban. Míg a hatalom letéteményese, a változások előmozdítója, a nemzet és etnikum őre továbbra is a férfi, a magyar női lét kritikáját a női szereplők feljárnlköző, szexuális töltésű reprezentációja határozza meg. A képek nagyon veszélyes kettős üzenetet továbbítanak a néző számára. Egyrészt, a női reprezentáció a hazai társadalom elképzelését tükrözheti a magyar nőkről. Ebben az értelemben nemcsak a magyar patriarchális rend jelenik meg a képekben, de az is, hogy ebben a rendben a nő a gazdasági haszon érdekében felhasználható, feljárnlható, szinte árucikké devalválható – legalábbis a reprezentáció szintjén biztosan.

Ha a hirdetéseket a női valóság esetleges visszatükröződéseként értelmezzük, szintén kritikus képet kapunk. Ebben az esetben ők maguk ajánlkoznának fel: nem vágnak a férfira, ha ő magyar, hanem a külföldi, a nyugati férfit célozzák meg. Nem biztos, hogy tudatosan felméri saját társadalmi, gazdasági és politikai helyzetüket, de az igen, hogy nem érzik jól itthon magukat, elvágynak, és életük javulását külhonban látják megalapozhatónak, elsősorban a nőiség és a férfi szexuális vágyakozásának metszéspontjában, annak leghagyományosabb kihasználásán keresztül. Eközben a magyar nő pozíciója tovább gyengül, hiszen a magyar férfi számára hazáját megtagadó, a külföldi férfi számára pedig feljárnlköző, önmagát is felszolgáló, csupán testi gyönyörök mentén konstruálódó nő a magyar. Aki pedig nem fér bele ebbe a reprezentációs sémába, élheti tovább

a hagyományos patriarchális rend által kijelölt életét – akár tovább hímezgetve a matyómintát.

Felhasznált irodalom

- Adams, Steven és Anna G. Robins, szerk. 2001. *Gendering Landscape Art*. New Brunswick: Rutgers.
- Aitchison, Cara. 2005. „Feminist and Gender Perspectives in Tourism Studies: The Social-Cultural Nexus of Critical and Cultural Theories.” *Tourist Studies* 5:3, 207-224.
- Aitchison, Cara, Nicola E. MacLeod és Stephen J. Shaw. 2002. *Leisure and Tourism Landscapes: Social and Cultural Geographies*. London: Routledge.
- Anderson, Benedict. 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Bailey, Brigitte. 1993. „The Protected Witness: Cole, Cooper, and the Tourist’s View of the Italian Landscape.” In David C. Miller, szerk. *American Iconology*. New Haven: Yale, 92-110.
- Behringer, Z., és K. Kiss. 2004. „The Role of Foreign Direct Investment into the Development of Tourism in Post-Communist Hungary.” In Derek Hall, szerk. *Tourism and Transition: Governance, Transformation and Development*. Wallington: CABI, 73-81.
- Berger, John. 1972. *Ways of Seeing*. London: Penguin.
- Bocha. 2009. „Magyarország mint turisztika márka.” *Logout*, 2009. ápr. 25. Web oldal. 2011. feb. 2. http://logout.hu/cikk/magyarorszag_mint_turisztikai_marka/teljes.html
- Csipke, Zoltán. 2008. „Hungarian Tourist Board Reclaims Slovakia.” *Pestside.hu*, 2008. márc. 12. Web oldal. 2011. feb. 2. <http://www.pestside.hu/20080314/hungarian-tourist-board-reclaims-slovakia/>
- „Hungary: A love for life!” 2008. *Brand Trend* 3:4, 2008. márc. 4. Web oldal. 2011. feb. 3. <http://www.brandtrend.hu/?func=hir&id=10000>
- „Ismét Budapest Winter Invasion akció.” 2007. *MALÉV Sajtószoba* 2007. okt. 2. Web oldal. 2011. feb. 8. <http://www.malev.hu/ceginformaciok/sajtoszoba/cikk?Content=/Root/MalevContents/Hu/ceginformaciok/Sajtoszoba/Sajto->

[kozlemenyek/2007/10/ISMT-BUDAPEST-WINTER-INVASION-AKCI](#)

- Jordan, Fiona és Cara C. Aitchison. 2008. „Tourism and the Sexualization of the Gaze: Sole Female Tourists’ Experiences of Gendered Power, Surveillance, and Embodiment.” *Leisure Studies* 27:3 (július), 329-49.
- Kuhn, Anette. 1992. *The Power of Image: Essays on the Representation of Sexuality*. London: Routledge.
- Löw, Martina. 2006. „The Social Construction of Space and Gender.” *European Journal of Women’s Studies* 13:2, 119-133.
- McDowell, Linda. 1999. *Gender, Identity and Place: Understanding Feminist Geographies*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mulvey, Laura. 1975. „Visual Pleasure and Narrative Cinema”. *Screen* 16:3, 6–18.
- Myers, Kenneth J. 1993. „On the Cultural Construction of Landscape Experience: Contact to 1830.” In: David C. Miller, szerk. *American Iconology*. New Haven: Yale, 58-78.
- „Országimázs.” *Management Forum*, 2008. márc. 4. Web oldal. 2011. feb. 4. <http://www.mfor.hu/galeria/324.html?gPageNo=8&catPage=1#gallery>
- Pan, Steve és Chris Ryan. 2007. „Gender, Framing, and Travelogues.” *Journal of Travel Research* 45 (május), 464-474.
- Papp-Várdy, Árpád Ferenc. 2006. „Az országmárkázás elmélete és gyakorlata.” *rekláMérték* 4:3 4 (július-augusztus). Web oldal. 2011. február 3. <http://www.mrsz.hu/download.php?oid=T2165f726342545e4330f04ccd795b8e;aid=Te1b58716f4656524a36bc90bff950ba>
- Pritchard, Anne. 2001. „Tourism and Representation: A Scale for Measuring Gendered Portrayals.” *Leisure Studies* 20, 79-94.
- Rojek, Chris és John Urry. 1997. „Transformations of Travel and Theory.” In: Chris Rojek és John Urry, szerk. *Touring Cultures: Transformations of Travel and Theory*. London: Routledge, 1-22.
- Rose, Gilian. 2007 (1993). *Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge*. Cambridge: Polity.
- Smith, Melanie. 2003. *Issues in Cultural Tourism*. London: Routledge.

„Talent for Entertaining’ – Az idei év legnagyobb turisztikai
imázskampánya.” *Itthon.hu* 2005. május 5. Web oldal. 2011. feb. 3.
<http://itthon.hu/sajtoszoba/2005-első-felev/talent-for-entertaining>

Urry, John. 2001 (1990). *The Tourist Gaze*. London: Sage.

Yuval-Davis, Nina. 2008 (1997). *Gender and Nation*. London: Sage.

Antoni Rita

Szegedi Tudományegyetem

„Nincsen szabály, mindent szabad”¹ – magyarság és nemiség metszéspontjai a goth színtéren

A felmérés

Paul Hodkinson

Joshua Gunn, a szubkultúrakutatásban új irányokat kereső, angol Paul Hodkinson, vagy a lengyel Katarzyna Ancuta) maga is bennfentes, akik

Sarah Martin 2002-es cikke, melynek címe „A gótikus kutatók nem járnak feketében” (*Gothic Scholars Don't Wear Black*”), abból indul ki, hogy a *Gothic Studies* és a goth szubkultúra a gyakorlatban nem érintkezik egymással (28). A szerző amellet érvel, hogy mivel a korai gótikus szövegeket is társadalmi kontextusuk viszonylatában értelmezzük, fontos lenne, hogy ez az elkülönülés a jövőben megváltozzon (28). Az azóta eltelt években ez az igény teljesülni látszik: nem csak hogy egyre több tudományos igényű cikk², illetve tanulmánykötet³ jelenik meg

szubkultúráról, de az ezeket készítő kutatók egy része (pl. az amerikai

¹ „Nincsen szabály, mindent szabad / te vagy az isten, teremtsd meg magad” – Mirage: Metropolis (dalszöveg)

² Pl. Hodkinson (2005).

³ A teljesség igénye nélkül: Hodkinson (2002), Siegel (2005), Punter és Byron (2004); továbbá a jelen tanulmányban nem hivatkozott Lauren M. E. Goodlad és Michael Bibby szerk. *Goth: Undead Subculture* (Durham & London: Duke University Press, 2007), illetve a következő, alapvetően a gótikus irodalomra fókuszáló, de a szubkultúrájának is fejezetet szentelő művek: Richard Davenport-Hines: *Gothic. Four Hundred Years of Excess, Horror, Evil and Ruin* (New York: North Point Press, 2000) valamint Catherine Spooner: *Contemporary Gothic* (London: Reaktion Books, 2006).

személyes tapasztalataik által is alátámasztják: ez a színtér kiemelt jelentőséggel bír a társadalmi nemek kutatása szempontjából is.

Jelen dolgozat is ehhez a tendenciához kíván csatlakozni: a kérdőív összeállítását illetve a kiértékelést jelentősen befolyásolta saját, több mint tíz éve tartó kötődésem a színtérhez. Ennek nyílt vállalása más tudományos közegekben szokatlanul bizonyult, illetve némi kritikát vont maga után; genderkutatói térben azonban úgy vélem, összhangba hozható az objektivitás, semlegesség feminista megkérdőjelezésével, egyúttal a parciális nézőpont, személyes tapasztalat felértékelésével (pl. Acker et al, 1996). Továbbá a feminista tudománykritikai

álláspont abból a szempontból is releváns lehet, hogy felvet egy módszertani problémát, miszerint a társadalomkutatás általában a privilegizáltak nézőpontjából, a kutatás alanyait a kutató felsőbbrendű(nek vélt) pozíciójából eltárgyasítva történik. Jelen esetben (noha eredetileg a maszkulinitás túlsúlyára utal) alkalmazható ez a mainstream tagjaira, pl. azokra a szociológusokra, pszichológusokra, akik a szubkultúra iránti érdeklődést devianciaként, lelki sérülésként kezelik.⁴

Az általam végzett felmérés alapötletét Amy C. Wilkins "Gender & Society" c. folyóiratban megjelent, „Goth Women, Sexual Independence, and Gender Egalitarianism” c. munkája szolgáltatta, melyben a kutató (kívülállóként) – résztvevő megfigyelés, mélyinterjúk és zárt fórumokon, levelezőlistákon lezajlott beszélgetések által – egy amerikai goth közösséget vizsgált. Wilkins főként huszonéves egyetemi hallgató válaszadói (akik feltehetően nagyobb arányban találkoztak tanulmányaik során a feminizmus *biteles* formáival, illetve a Gender Studies-zal, mint magyar társaik) szívesen és fokozott tudatossággal reflektáltak a nemiség, nemi szerepek kritikai szemléletével kapcsolatos kérdésekre, vizsgálták felül a szubkultúra viszonylatában az anyakultúra nőiséggel kapcsolatos elvárásait. A megkérdezettek szubkultúrájukat rendkívül haladó genderszemléletűnek,

⁴ Pl. a külsőségekre vonatkozóan eltérő lehet egy pszichológus és egy bennfentes véleménye: „Véleményem szerint a mélylélektani nézet, mely szerint a fekete szín a szorongást, elszigetelődni vágyást és érzem nélkülséget tükröz, ebben az esetben nem teljesen helyes, – bár a szubkultúra tagjainak esetleges szorongási formáira vonatkozóan nem végeztem vizsgálatokat – az érzem nélkülség a legkevésbé sem süthető rájuk. Az elhatárolódási vágy már inkább jellemző, mint azt egy tag megfogalmazta: „A fekete az a szín, ami megvéd a körülöttem lévő szimpla, színes és hülye élettől. Olyan, mint egy fal vagy pajzs, ami elválaszt a társadalomtól.”” (Kelemen 60.)

szabadnak, egyenesen “neofeminista térként” írták le. Wilkins eredményeiben ennek részleges hiányosságaira mutat rá a hangoztatott elvhez képest a gyakorlatban, többek között a párkapcsolatokhoz, a nők szexuális kísérletezéséhez illetve a nonnormatív testalkatú emberekhez való viszonyulás terén.

Eredeti szándékom szintén egy kisebb közösség vizsgálata lett volna a kérdőíves lekérdezés módszerével, a helyi csoport azonban válaszadók lelkesedésének köszönhetően 167 fős, országos szintű mintára duzzadt. A kérdőívet a szubkultúra iránt érdeklődő, illetve a kapcsolódó rendezvényeket látogató 14 és 39 év közötti nők és férfiak töltötték ki. (105 nő, az összes válaszadó 63 százaléka, illetve 62 férfi, akik 37 százalékot tettek ki.)

A felmérés eredetileg *Nyelv, ideológia, média 2.: A szexualitás terei* c. konferenciára készült, azonban a kérdőív Wilkins kutatásához képest tematikusan is bővült: egyrészt, mivel ehhez hasonló Magyarországon még nem került hivatalosan publikálásra, praktikusnak véltem megragadni az alkalmat és felvállalni az átfogó felmérés feladatát. Másrészt feltételeztem, hogy egy kizárólagosan gender- és szexualitás-attitűdöket felmérő kérdéssort a potenciális válaszadók kevésbé szívesen tölténének ki, mivel ezeket a vonatkozásokat nem tartanák a szubkultúra lényegi jegyeinek. A magyar válaszadók amerikai társaikkal ellentétben valóban nem egyöntetű lelkesedéssel reflektáltak a társadalmi nem kritikai megközelítésével, valamint a szexualitással kapcsolatos kérdésekre, ugyanakkor a várt mértékű ellenállással sem kellett számolnom. E kérdésekkel kettős célom volt: egyrészt, a kapcsolódó sztereotípiák hatásának felmérése, azaz annak vizsgálata, hogy e téren a szubkultúra értékrendje, vagy a hazai kulturális atmoszféra a meghatározóbb; másrészt pedig a magyar szintér különbözőségének feltérképezése a nyugat-európai és különösen az amerikai szinterekhez képest.

A kérdőív eredményei eddig a 2009-es és a 2010-es *Nyelv, ideológia, média* konferencián (*A szexualitás terei* illetve *Magyarság és nemiség metszetei*), valamint Gál Attila DE Neveléstudomány PhD-hallgatóval együttműködésben a 2009-es Országos Neveléstudományi Konferencián, illetve a 2009-es és 2010-es EIKKA Ifjúságkutatói konferenciákon kerültek bemutatásra. (Utóbbiak kapcsán eddig egy, fentebb hivatkozott publikáció született.) Jelen dolgozat a szubkultúra bemutatása után a két genderkonferencián ismertetett eredményeket összesítve tárgyalja.

A goth szubkultúra története és eszmeisége⁵

A goth színteret egy félig-meddig kívülről, magát más szubkultúra tagjának valló, de goth rendezvényeket látogató válaszdó a következőképpen írja le:

Kiváló zenék, a (...) "sötét hangulatú dolgok tematikája" zeneileg és szövegeileg egyaránt, intellektualitás, értékkeresés, némi okkultizmus, elmélyülés a lélek dolgaiban. Ugyanakkor exhibicionizmus, erős külsősegorientáltság, összetartozás, klubélet. Elgondolkodtató közege. (Fenris, 33F)⁶

A tagok részéről a következő két, összegző jellegű leírást emelném ki a goth szubkultúra lényegére vonatkozóan:

A világ gépies működésére nagyobb lelki érzékenységgel reagáló hangulatképnek, egyfajta érzelmi lázadásnak a zenébe, kultúrába öntése. (Arpi, 36F)

Az Ideálokba vetett, túlzásba vitt hit, plátói érzelmek minden mást elsöpítő áradata s a nem ide tartozás érzete (...) Másfelől, lelki mazochizmus, amiben boldogságként ölt testet a fájdalom, látván a hasonló felfogású (lelki)társaink műveiben visszatükröződő, önnön vágyaink és gyötrelmeink képmását; legyen az akár verssorokba, vaskos kötetekbe, ecsetvonásokba vagy hangjegyekbe zárva... (von Birken, 30N)

A szubkultúrákat Cohentől (1969) kezdve a társadalmi problémákkal szembeni megküzdési stratégiaként értelmezi a szociológia⁷, azonban fenti leírásokból is világosan látszik, hogy a goth esetében ez nem a deviancia, hanem többek között a fokozott emocionalitás, és ennek művészi kifejezésformái felé irányul. A goth szubkultúrát, e leírások tükrében is, nem is egyszerűen szubkultúrának, inkább összművészeti mozgalomnak lenne adekvát nevezni. Az „ifjúsági szubkultúra” konvencionális elnevezés annyiban még problematikusabb, hogy a szubkultúra messze nem korlátozódik az ifjúságkutatás fókuszában álló középiskolás és kora huszonéves korra. A szubkultúra nem nihilista, nem destruktív, így értékei nem feltétlenül mondanak ellent a társadalomban való boldogulás értékeinek; a munkába állás, önálló megélhetés, sőt a házasság,

⁵ E fejezet nagyrészt korábbi publikációnkra támaszkodik (Antoni-Gál 2009), különösen „A barbár törzsektől a 'fekete szubkulturáig’. A goth szó eredete, jelentése és ezek összefüggései” (252-256) illetve „A goth világszemlélet: a szubkultúra tartalma” (258-61.) c. alfejezetekre.

⁶ A válaszdókat idézve az általuk választott álnevet, valamint nemüket és korukat adom meg. Mivel többen adtak meg a színtéren, fórumokon stb. viselt nevet, melyről esetleg felismerhetik őket, a kiemelten magánjellegű kérdések esetében a név feltüntetésétől is eltekintettem.

⁷ Rövid összefoglaló a szubkultúrákutatásról: Antoni-Gál (2009, 249-52). Bővebb információ: Hodkinson (2002). .

gyermekvállalás sem vonja feltétlenül maga után a szubkultúra elhagyását. A szubkultúra így sok esetben messze a felnőttkorba is elkíséri az egyént: válaszadóim 22 százaléka (37 fő) 24-30 éves, mintegy 18 százaléka (31 fő) pedig 31-39 éves. (És mint a vonatkozó kérdésnél kiderült, a szubkultúrának a válaszadók által ismert legidősebb képviselői 40 felett vannak, férfiak és nők egyaránt.)

A goth szubkultúra a punk nyomdokain alakult Angliában a 80-as évek elején, amikor a londoni Batcave nevű klubban a fellépő együttesek egyfajta sötét atmoszférát vittek a poszt-punkot, new wave-et és újromantikát elegyítő, glam rock hatásokat sem nélkülöző szintérbe. (Punter és Byron 59-60.) A gótikus irodalmi művekkel való hangulati illetve időnként tematikus kapcsolódási pontok folytán a kritikusok nevezték el az új irányzatot (Punk) Gothique-nak.

A műfajban nagy hangsúlyt kapnak a szofisztikált dalszövegek, melyek sokszor konkrét intertextuális utalásokat tartalmaznak az őket inspiráló irodalmi művekre.⁸ Leegyszerűsítés lenne azt állítani, hogy a zene melankolikus hangulatot áraszt: tény, hogy a populáris slágerek könnyedségétől igen távol áll, ugyanakkor pl. a Cure, mely zenekar (különösen a lelki meztelenségre utaló „Pornography” c. albuma) több válaszadó esetében jelentette a szubkultúrával való meghatározó találkozást, hangulatok igen széles skáláját vonultatja fel a borongóstól a merengőn vagy ironikusan át esetenként akár a kifejezetten vidámig.

A "gothic" zene lényegében ugyanannak a lázadásnak a kifejeződése, mint a gótikus regény, csak egy másik művészi eszköz segítségével manifestálódik. Ami a legfontosabb, az mindkét esetben a hangulat: az, ami racionálisan nem artikulálható, mint álmokképek valósága elevenedik meg. (Edeneye, 22F)

(...) Vannak olyan zenei ágai, amelyek csak romantikus fájdalmakat, úgymond földhöz ragadtabb lelki problémákat vázolnak fel, (...), ám léteznek olyanok, amelyek spirituális, esetleg okkultabb természetfeletti mágikus vonatkozásokkal is összekapcsolódnak. (Árpi, 36 F)

A 90-es évekre a zenei irányzat összművészeti mozgalommá nőtte ki magát, mely a kapcsolódó irodalomra, filmre, képzőművészetekre, általában véve a műveltség, kreativitás, alkotó tevékenység felértékelésére is kiterjed, és nem utolsósorban magában foglal egy, a gyökerekhez képest újszerű, a történelmi korok, különösen a viktoriánus kor öltözködésének elemeit

⁸ Különösen E. A. Poe ihleti meg ebből a szempontból a zenekarokat, akik közül az egyik pl. a „House of Usher” nevet viseli. A Fields of the Nephilim egyik számának címe (Moonchild) Aleister Crowley egy művére utal. Gyakoriak a lovecrafti utalások is, Robert Smith pedig Emily Dickinsont nevezi meg egyik fő inspirációjaként.

beépítő, gondosan megkomponált megjelenést (melynek főként Nyugat-Európában önálló piaca alakult ki). Jellegzetesség, hogy a goth-ok a viktoriánus korban nem a nők elnyomását, hanem (amellett, hogy a legjelentősebb gótikus irodalmi művek ekkor születtek), az eleganciát, arisztokratikus kifinomultságot látják, ezért tartják vonzónak ezen idealizált kor megjelenésbeli elemeit is. Az utóbbi évtizedben megjelent a futurisztikus, zenében az electro-industrial felé elmozduló, külsőségekben is új irányokat kereső cyber goth irányzat is (melynek viszonya a klasszikus goth-tal talán a gótikus regény és a science fiction viszonyához hasonlítható).

A szubkultúra eszmeiségéhez hozzátartozik egy, adott esetben a normák áthágását sem nélkülöző, egyfajta sötét romantikán alapuló esztétika, életérzés.

Goth-nak lenni? Végtelenséget, szélsőségséget jelent; minden irányban. (Ratface, 31F)

Talán a szabad gondolkodás lenne a legjobb meghatározás. Azon korlátok áttörése, amelyeket általában a hagyományos társadalom rákényszerít az emberekre. (Lánczos, 24F)

A domináns kultúra által húzott határok transzgresszióját többek közt a halál-tabu megtörésében figyelhetjük meg (Kelemen 19).

Egyfajta Weltanschauung, mely a halállal kapcsolatos dolgokra fókuszál. A pesszímistább szemlélet révén realisabb képet alkothat így az illető a szűkebb, illetve tágabb környezetéről. Bizonyos szűklátókörűséggel is jár ugyan, de rengeteg mellőzött kulturális értéket ismerhet meg vele. (Hagen, 32F)

A gótikus esztétika magában foglalja az elmúlás képeit, az árnyoldalt, a gótikus életérzés pedig nem igyekszik elnyomni az élet „sötét oldalát”, a negatív érzelmeket sem – a válaszadóknak összesen 47 százaléka említette a goth lényegi jegyei közt a sajátos életérzést, életszemléletet, és/vagy a negatív pólus felértékelését. Azonban ez, mint a válaszok alapján láthatjuk, nem destruktív céllal, nem is depressziós indíttatásból, hanem a tapasztalat teljességének érdekében történik:

(A goth-ok) a sötétségben, mint a mai divatnapfényes kultúra antitézisében vélik felfedezni saját világukat, ami nekik igenis szép és megnyugtató. (Sorrowson, 28N)

Elítélem azt a társadalmi törekvést, miszerint mindig csak az örömeiket hajszolják az emberek, az átfogóbb tapasztalás helyett. (Zsoltt, 24F)

A dolgokon való felülemelkedés és a dolgok, események sötétebb tónusú megragadása, zenében és gondolatban. Semmi esetre sem tartom a műfajt negatívnak, inkább csak az árnyoldalak megvilágításának, ha élhetek ilyen képzavarral. (Anton, 29F)

Nyugalmat, harmóniát keresni ott, ahol más csak pusztulást lát. Felvállalni magunkat, olyannak, amilyenek vagyunk. (Blithe, 19N)

A sötétség tisztelete, és elfogadása. Elkoptatott szófordulat, de a szép keresése ott, ahol más nem látja. Kívülállás a világ mocskán.

A fekete vonzza legjobban a hőt, a fényt, de az is fizikai tény, hogy a fekete is adja le legjobban. Szerintem mi érzékenyebbek vagyunk, de többet vissza is adunk az energiáinkból. Elsősorban a pozitívakból. (Krupcheck, 20F)

A goth világszemléletben fontos szerepet kap – a szubkultúra elődjét képező punk dühösen pusztító másságával és (töbnyire) nihilizmusával szemben – a kivonulás, elhatárolódás: a XVIII. században a felvilágosodás (tév)eszmeitől, ma a tömegkultúra felszínességétől, annak társított értékeitől: felszínesség, egyformaság, illetve a tapasztalás leszűkítése a fenti válaszokban is említett kötelező vidámságra. „Sok interjúban előbukkan a „méltóságteljes”, vagy „ünnepélyes” jelző, amikor a dark-goth érzés, lét lényegét említik az interjúalanyok” (Kis 29). A tagokat fokozott kívülállástudat jellemzi.⁹

A goth „önkifejezési módszer azok számára, akik nem kívánják követni a tömegkultúrát. (Soulstealer, 18N)

Gothnak lenni felsőbbrendűség-tudattal látja el a képviselőit, mert ők nem dőlnek be a fogyasztói társadalom hamis mennyország-képének. (Ultraturul, 31F)

Hogy (...) nekem mit jelent? Talán leginkább a kiválást egy álszent, ostoba világból és békében élni „nem normális” lényemmel. (Girl, 23N)

A gothic egy szubkultúra, egy öltözködési stílus, egy gondolkodási mód, egy embertípus, egy eszme, egy életérzés. Elszakadás a szürke hétköznapi világától, a megfelelni akarástól. Elegancia, érzelem, a művészet szeretete és életbentartása, a teljes, valódi én felvállalása és megmutatása, a sötétség szeretete és elfogadása, a halál tisztelete, a múlt megidézése és egy lehetséges jövő gyászolása; kísérlet egy másik út megtalálására. (Alya Black, 16N)

Megpróbálunk egy általunk kialakított világban élni (ezt elsőként a megjelenésünk tükrözi), ahol az emberek személyisége, az emberi élet szépsége a lényeg és nem a

⁹ A színtér „tagjai erős „mátság- és eltérés-tudattal” rendelkeznek, 85%-uk „másnak” érzi magát” (Kelemen 19).

gépiesített, kiszolgáltatott, megalázott életmód. (...) Számomra az egyén kiteljesedését jelenti. (Medliel, 25N)

A fent idézett válaszadó szavaiban is megnyilvánul az individualitás nagymértékű felértékelése, mely az érzelmeknek tulajdonított jelentőséggel és a sötét tematikájú dolgok (pl. éjszaka, temetők, romok, stb) esztétizálásával, valamint a többségi társadalom romlottságának, értékmentességének kritikájával együtt, ahogyan Sara Martin is említi, a romantika eszmeiségét idézi:

A huszadik század végén a Gothic átvette annak a kulturális paradigmának a helyét, mely korábban társult a lázadáshoz és a fiatalsághoz: a romantikáét. Szemlélatomást az utóbbi évtizedekben néhány fiatal az által fejezte ki a késő-kapitalista posztmodern nyugati világgal szembeni ellenérzéseit, hogy újra felfedezték maguknak a Gothic központi gondolatát, és gótikus (azaz, felforgató) életmódot vettek fel. (38)

Azonban azt, hogy hazánkban egészen pontosan mennyire és milyen téren „felforgató” ez az életmód (illetve: felforgató-e egyáltalán?), mint látni fogjuk, a szubkultúra magyar képviselői esetében a kulturális közeg, a helyi, nemzeti sajátosságok (pl. alacsony életszínvonal, jobboldali, konzervatív eszmék népszerűsége, nyomasztó posztszocialista légkör) erőteljesen árnyalják, negatív és esetenként talán pozitív értelemben is. A magyar társadalmi sajátosságok egy (nemzetközi viszonylatban) visszafogottabb, kevésbé egységes, ideológiai következetesség szempontjából ambivalens színteret eredményeztek, mely azonban nagyrészt mentes az amerikai, nyugat-európai színterek árnyoldalaitól is: pl. kommercializálódás, felhígulás, túlzott külsőség-orientáció, szexuális szabadosság, médiabotrányok, súlyos atrocitások.

A hazai színtéren a kulturális jegyek kevésbé bizonyultak általánosnak illetve egységesnek: míg pl. az amerikai színtéren (a kutatók beszámolóí szerint) goth-nak lenni gyakorlatilag egyenlő a kapcsolódó irodalom és művészetek beható ismeretével (pl. az ottani színtéren kultikusnak

számító Poppy Z. Brite olvasásával¹⁰), a magyar mintában nem tudtam ennyire egységes olvasási kultúrát elkülöníteni. Noha szinte mindegyik résztvevőre jellemző a hangsúlyozott irodalmi érdeklődés, az olvasmányok igen változatosak, nem tipizálhatók a gótikus irodalom mentén. Az amerikai színtéren a goth-tal bizonyos esetekben majdhogynem szinonimaként tekintett (Martin 32) vámpírtéma iránti érdeklődés sem egyöntetű nálunk, ezt az is jelzi, hogy noha közvetlen rákérdéskor több, mint 40 % felelt igennel, a szubkultúra önállóan felsorolt lényegi jegyei között csak elenyésző arányban említették meg (4 fő, 2 %).

A politikai beállítódás is változatos képet mutatott: feltehetően a kívülállástudat jegyében, a legtöbb válaszadót (97 fő, 58 %) nem foglalkoztatja a politika – ez, mivel az átfogó vizsgálatok folyamatosan nagyon alacsony szintű politikai aktivitást és érdeklődést mértek a 15-29 évesek körében (Horkai 160), messze nem tűnik szubkulturális jellegzetességnek. Meglepő eredmény volt ugyanakkor, hogy noha a szubkultúra jellege, eszmeisége alapján a baloldali, liberális beállítódás túlsúlyára lehetett volna számítani a goth-ok körében, ez a hipotézis nem bizonyosodott be. A válaszadóknak csak 4 százaléka (6 fő) jelzett liberális azonosulást/szimпатиát, a baloldalhoz pedig mindössze egy fő sorolta magát. Valamivel gyakoribb volt a jobboldali beállítódás (15 fő, 9%), és a szélsőjobboldali állásfoglalás (9 fő, 5 %) – a politikai szimпатиát jelző keveseknek csaknem fele (24 fő, 47 %) tartozik ide. Árnyalhatja ezt a képet ugyanakkor, hogy többen (konkrétumokkal) jelezték, a hazai pártokat nem tartják a vonatkozó nézetek hiteles reprezentánsainak. Összességében mégis úgy tűnik, ha politikáról, ehhez kapcsolódó értékekről van szó, a nemzeti helyzet sajátosságai meghatározóbbá válnak a választott szubkultúra jellegzetességeihez képest.

A továbbiakban a külsőségek és a tagok gender-attitűdjei mentén tekintem át a meghatározottságok mértékét.

A goth szubkultúra külsőségei, magyarság és nemiség metszéspontjaiban

1 Általános jellemzők

A szubkultúra látványos külsőségeiben nem csak a letűnt korok viseletének elemeit és a kiegészítők által a különböző korokra visszavezethető vallási irányzatok szimbólumait lelhetjük fel, hanem a teatralitást, és a fluid,

¹⁰ „Hogy olvasok-e Poppy Z.-t? MONDTAM, HOGY GOTH VAGYOK!” – jelezte vehemensen az összefüggést Carol Siegel egyik amerikai interjúalánya (72).

alakítható szubjektum-szemléletet is. A goth kultúrának ideológiája összecseng Sartre-ral a tekintetben, hogy „az ember az, amivé teszi magát:” (Sartre 36-7) - az ebben rejlő lehetőségeket a tagok külsőségekben is nagyfokú tudatossággal használják ki:

És mi a helyzet a külsővel, az öltözködéssel? Fekete seelymek és bársonyok, komor csipkék, jéghideg ezüstök, a fekete szívárvány minden árnyalatában... Olykor elegáns, olykor korabeli, sokszor groteszk, baljós és dekadens... Miért is? A testiünk olyan, mint egy szoba, amiben mi vagyunk az albérlők: a főbérlőnk - talán egy felsőbb hatalom, talán a természet - kialakított egy végleges, megváltoztathatatlan alapberendezést, s miután beköltöztünk, igyekszünk azt a lehető legmegfelelőbben átalakítani a saját ízlésünk szerint; s minden szobán tükröződik a benne lakó ember mivolta... (Von Birken, 30N)

A goth szubkultúra külsőségei – függetlenül az adott nemzeti közeg extremitásának mértékétől – sajátos viszonyban állnak a nemi szerepek kritikai szemléletével, mely kezdettől fogva része a szubkultúrának: a nők kapcsán itt nem beszélhetünk marginalizált, eltárgyasított pozícióról, és a férfiak esetében is, minimum szimbolikusan, mérséklődik a hegemon, elnyomó maszkulinitás jelentősége. A külsőségek terén egyik nem esetében sem elvárás a visszafogottság, a natúr hatás: a szubkultúra nem rejt el a megjelenés egyénileg létrehozott, „mesterségesen” konstruált mivoltát, sőt, kihasználva az ebben rejlő lehetőségeket, akár a teátralitás, túlzás

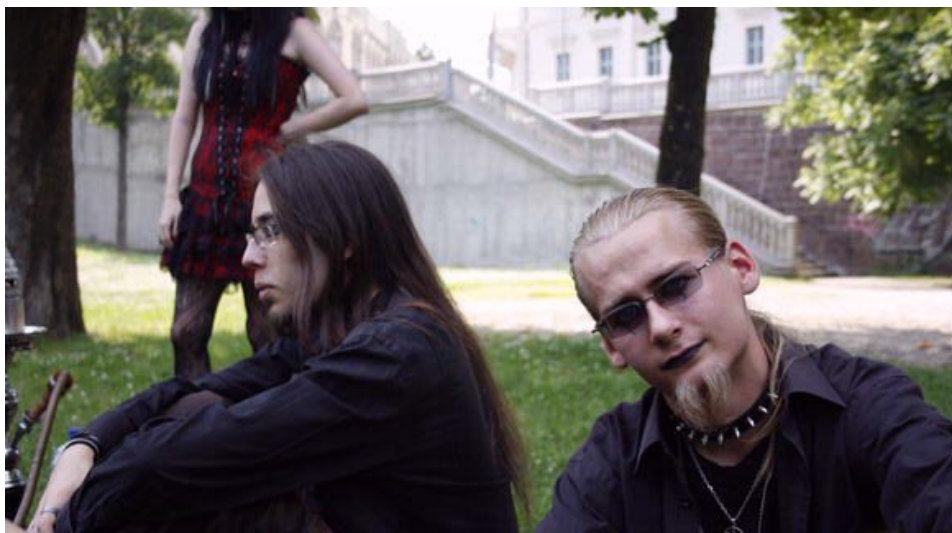
eszközével élve, szabad játéktérnek tekinti, ünnepli azt. E lehetőségek nők esetében az elnyomó reprezentációk, az aktuális szépségnormák felforgatására vonatoznak, a szubkultúra azonban a szépségkultusz kritikáját nem az attól való teljes elfordulásban, hanem annak átértelmezésében, esetenként fetisizálásában, kifigurázásában látja. A goth-ok, noha sok esetben tudatában vannak a nőkre nehezedő szépségnormáknak, és azokat többnyire kritikusan szemlélik, aligha lelkesednének pl. Sheila Jeffreys a szépségpraktikák teljes elvetését, puritanizmust propagáló, a különbségeket a sajátosan értelmezett egyenlőség érdekében minimálisra csökkentő megoldási javaslataiért – felfogásukhoz inkább közelebb állna Elizabeth

Grosz szemlélete, aki a testet olyan felszínnek tekinti, melyre szabadon írhatunk.

Hogyan alakul e felszínre írás az egyes nemeknél?

A férfiak öltözködésében a jellegzetes goth külsőre az elegáns, választékos ruhadarabok jellemzők, gyakran előfordulnak necc felsők, illetőleg fodros, zsabós vagy fűzős (fekete, esetleg fehér) ingek, valamint viktoriánus jellegű, gazdagon dekorált bársony kabátok. Gyakori a hosszú (fekete) bőrkabát viselete is, esetenként (a szubkultúra egyik legismertebb zenekara, a Fields of the Nephilim által „divatba” hozott) kalappal kombinálva. (Nem ritka ugyanakkor a férfiaknál az egészen egyszerű megjelenés, pl. fekete farmer + ing összeállítás sem.) Bár hazánkban mérsékeltebben, de előfordulnak férfiak esetében „genderbending” elemek is: pl. a (nálunk legtöbbször enyhe szemkontúrban kimerülő) smink, (fekete) körömlakk, vagy ritkán akár (többnyire bőr) férfi szoknya viselete. Hajviseletben hosszú vagy félhosszú, esetenként alányírt haj jellemző (bár nem olyan általános jelleggel, mint a rock, metal szintéren: itt viszonylag gyakran előfordul rövid haj is), az arcszőrzet nem tipikus. Kedveltek a piercingek és kisebb arányban a testmodifikáció egyéb formái. A szubkultúra újabb irányzatának megfelelően néhányan lakk, bőr, fetish ruhákat viselnek, hozzá nagyon ritkán férfiak is magas talpú, platform cipőt, csizmát – ugyanakkor a magyar szintéren a rock/metal szintéren általános, egyszerű acélbetétes bakancs a tipikusabb férfi lábbeli.

A tipikus női megjelenésre hosszú (ritkábban rövid) szoknya, csipke, bársony, szatén, necc anyagok jellemzők, kedvelt ruhadarab a fűző, gyakoriak a saját készítésű ruhák. Kiegészítőként előfordul pl. kesztyű, legyező. Főként ezüst ékszerek jellemzők, gyakran nagy mennyiségben. A 90-es években még gyakran előfordult (férfiaknál is, a Cure-os, grufti irányzat nyomán) a tupírozott haj, mára az egyenes, hosszú haj vált jellemzővé (mely gyakran

feketére, ritkábban vörösre festett). Gyakori az erős, esetenként a konvencióktól kifejezetten elszakadó smink.

A fentebb említett radikális kritikus Jeffreys azon az alapon marasztalja el a sminkelést is, hogy az valójában nem ad teret a női önkifejezés külsődleges formájának, hanem meghatározott előírásokat kell követnie: „Noha a sminkelés hívei gyakran érvelnek úgy, hogy az teret ad a nők kreativitásának, ez meglehetősen korlátozott. A nők nem festhetnek naplementét a homlokukra...” (126) – a goth szintéren, ha akarnák, talán még azt is megtehetnék. Mindenképpen igaz, hogy itt semmiféle negatív

megítélést nem von maga után az erős smink (amellett, hogy nem jelenik meg elvárásként sem), jellemzők az egyedi, kreatív arcfestések. Ha tekintetbe vesszük, hogy magyar kontextusban az amerikai szépségkultusz mesterséges követelményei helyett inkább a kényszerű visszafogottság, „természetesség”, natúr hatás jelenik meg a nőkkel szembeni elvárásként, maga a performatív nőiesség (túl)hangsúlyozása is szubverzív aktusnak minősül, különösen a goth-ok által prezentált fekete verziókban, mely a férfit tekintet simulékony, felkínálkozó kiszolgálása helyett morbid formában jeleníti meg a vonzó nőiesség külsőségeit.

A szépségideál részleges szubverzióját jelzi az is, hogy a fent jellemzett alkalmi ruházatnak is beillő, elegáns öltözeteket (egy goth-nak aligha kellene zavarba jönnie, ha akár egy átlagos hétköznapon hirtelen egy színházban találná magát), a nők szinte kivétel nélkül acélbetétes bakancssal kombinálják. Véleményem szerint a bakancs nők általi viselésében (a – nemtől független! – csoportnormák követésén, a szimbolikus összetartozást, a más csoporttagok által való felismerhetőséget biztosító marker-jellegen túl¹¹) az eltárgyasított, gyenge, passzív női szerep, a járásra aligha alkalmas túsarkakon imbolygó zsákmány, a préda szerepének (Bartky 140) elutasítása érhető tetten, a hangsúlyozottan nőies öltözködésben rejlő önkifejezés lehetőségeihez való ragaszkodás mellett. (Az új irányként megjelenő cyber goth külső harsány színeivel, műrastaival, platform csizmáival meglehetősen elüt a goth öltözködés konvencióitól.)

2 További magyar sajátosságok

A magyar goth szintér összességében külsőségeit tekintve az amerikaiánál és a nyugat-európainál jóval visszafogottabb. Az ezt implikáló kérdésnél csak 10 fő, 6 % jelzett határozott ellenvéleményt, köztük egy válaszadó tapasztalatai alapján még hitelesebbnek is találta a magyar goth-okat:

Amennyire én látom, Nyugat-Európában inkább „fesztivál-gothok” vannak, tehát ők többségében a hétköznapokon teljesen hétköznapi emberek, és csak a fesztiválokon öltözködnek így. Itthon inkább jellemző, hogy valaki hétköznapokon is valamennyire jelezze a ruházatával a „hovatartozását”. (Revengeri, 29F)

Azon válaszadók, akik egyetértettek abban, hogy a szubkultúra hazai képviselői külsőségekben visszafogottabbak, ennek okait leggyakrabban a következőkben látják: intoleráns közeg (51 fő, 31 % említette az indokok közt), hátrányos anyagi helyzet (31 fő, 19% – ennek kapcsán többen kitértek

¹¹ „P.H.: – Pontosan hogy érted azt, hogy fontos különbözni egymástól?

T3 (nő): – Hát, mindenki hangsúlyozza, hogy különböző egyéniségek vagyunk, de mindannyian ugyanolyan bakancsot viselünk!” (Hodkinson 2002, 67).

arra is, hogy ez „kívülről” és „belülről” egyaránt érezteti hatását: az elhelyezkedési, megélhetési nehézségek közepette a kívülállóknak nincs türelme, nyitottsága, kedve stb. a számukra értelmetlennek látszó „hóbortokat” tolerálni¹²; és hasonló gondok miatt az érintettek szubkulturális érdeklődése, az erre fordítható ideje, energiája, maga az önkifejezés lehetősége is háttérbe szorulhat), a piac hiánya (29 fő, 17 %), hazánk elmaradottsága (15 fő, 9 %) posztszocialista örökség (9 fő, 5 %). Ugyanakkor relatíve kevés válaszdó (22 fő, 13 %) jelezte, hogy ez kifejezetten zavarja, ennek oka az, hogy a külsőségeket, hiába markánsak a szubkulturában, mégis másodlagosnak tartják.

17 fő (10 %) kiemelte, hogy ezt inkább pozitívumként értelmezi, megítélésük szerint nálunk így a felszínes külsőségek helyett nagyobb hangsúlyt kapnak a belső, eszmei értékek. 11 fő (7 %) úgy vélte (pozitívumként), hogy nálunk kisebb mértékű a „feltűnési viselkedés.”

Az esetleges kommercializálódás valóban maga után vonhatja a szubkultúra felhígulását, divattá válását, illetve önmagában ellentmondhat a szubkultúra egyik alapvető értékének: a fogyasztói társadalomtól való elfordulásnak, az anyagi, osztálykülönbségek háttérbe szorulásának; ugyanakkor pozitív hozadéka is lehet(né)nek, pl. több koncert, rendezvény, valamint akár az esetlegesen növekvő tolerancia formájában. A visszafogottság (tartalom vs. felszín megkülönböztetésének) egy sajátosan magyar hozadékát említi meg egy válaszdó:

leginkább az zavar, hogy aki viszont a külföldiekhez hasonlóan jelenik meg, azt elítélik a hazaiak és ez gáz (Sanyi, 26N)

Tény, hogy a magyar közegben, míg (természetesen ez pozitívum) az átlagos, a szubkultúra külsőségeit nem vagy csak kis mértékben követő megjelenés teljesen elfogadott (Wilkins cikke arra enged következtetni, hogy az amerikai szintén ez nem egészen így van); abban az esetben, ha valaki külsőségeiben túl feltűnő, túl extrém, „túl goth”, előfordul a kritika, mint ahogyan ez a válasz is jelzi:

¹² Megj.: gyakori a (többnyire téves) sztereotípiá, hogy a goth-ok, ill. a szubkulturális hovatartozásukat látványosan kifejező emberek gazdagok, semmiféle megélhetési gondjuk nincs. Ezzel összefüggésben azt is szokás róluk feltételezni, hogy a pubertáskorban ragadtak, nem nőttek fel. Hazánkban valóban szinte szinonimák a felnőttesség és a konformitás - a gothok viszont kiválóan rációznak erre. Elenyésző volt pl. a mintámban a munkanélküliek aránya, és több mint 20 százalék az egyaránt tanuló és dolgozó embereké. Majdnem minden válaszdó igennel felelt arra a kérdésre, hogy van-e tanulmányi vagy munkahelyi ambíciója, és arra is, hogy aktívan tesz-e e célok érdekében.

Nem attól lesz valaki biteles goth, hogy talpig csipkében és fűzőben jár-kél minden kélését magára aggatva. A túlhangsúlyozott megjelenés, a túlzott hivalkodás,- viselkedésben is- az ellenkező batást váltja ki. Az embernek az az érzése támad, hogy az illető nem biztos a hovatartozásában (...) Persze attól függetlenül, hogy valaki első ránézésre „túljáratosnak” hat, lehet biteles személyiség. (Szabmet 21N)

Noha a válaszadó az utolsó mondat alapján nyit és fellazítja a sztereotípiát, szemléletesen jelzi a gyakran felbukkanó gyanakvást a túl következetes külsővel szemben, mely különösen új tagokra, még jellemzőbben, fiatal lányokra vonatkozik. A szubkultúra nem mondható nyitottnak, befogadónak, nem túl nagy a tolerancia a még kevésbé kiforrott, stílusukat még csak kereső újoncokkal szemben. Ez alól főként fiatalabb tagok közösségei jelentenek egy új tendenciaként kivételt: egyes beszámolók szerint egy pl. interneten létrehozott goth csoport az identitáskeresés támogató helyévé (is) válhat:

A gothic számomra egy olyan tükröt jelent, amibe nagyjából tizenkét évesen néztem bele először, és amiben először láttam meg önmagam. (Alya Black, 16N)

A szubkultúra keretei (...) egy célt is adnak annak, aki valami lenni szeretne, de még nem ismeri igazán önmagát. Egy keret, amin belül kibontakozhat. Van, akit ez zavar, másokat nem. (Krupcheck, 20F)

Mások ugyanakkor a dualista szemlélet helyett az eszmeiséget és a külsőségeket szerves egységben értelmezik, úgy látják, a látványos külsőségek az elmélyült belső tartalom kifejező eszközei, és, – elutasítva a kizárólagos felfogást, miszerint vagy a külsejével törődik, vagy az elméjét pallérozza az egyén –, nem annak pótlékai.

(...) Gothnak lenni az jelenti, hogy átérzem a dolgok lényegét és tisztában vagyok a stílussal, és a személyiségem kivetítem a külsőmre. (Luna Aeternus, 18F)

Összességében, megítélésem szerint mindenképpen fontos aspektus, hogy beszélhetünk-e egyáltalán *választási lehetőségről*: a külsőségeket háttérbe szorító (belső) *meggyőződés* vagy a külsőségeket diszkrimináló (külső) *társadalmi nyomás* a dominánsabb? Az eredmények alapján látható, akadnak ugyan próbálkozások a visszafogottság „belső” igazolására (a magyaroknak nincs erre igényük, stb.), a többség mégis külső okokban, különösen az intoleranciában keresi a magyarázatot, és kényszerűnek (illetve minimum nem éppen örömdetesnek) tartja a relatíve csökkent mértékű extremitást.

Vizsgáltam a külsőségek normaszegő jellegének mértékét nemek szempontjából is, itt már változatosabbak a vélemények, és jóval kevesebben igyekeztek magyarázatokat keresni. Feltételezésemmel, miszerint a hazai színtéren a férfiak a nőknél konformistább megjelenésűek, a válaszadók 47 százaléka (79 fő) határozottan egyetértett, míg 44 fő, 26 % százalék ellenvéleményt fogalmazott meg.

A nemek szerinti eltérést feltételezésemhez hasonlóan tapasztalók által felsorolt leggyakoribb indokok: férfiakkal szemben fokozottan intoleráns közeg (19 fő, 11 %), a férfiak kisebb létszáma a

szubkultúrában (17 fő, 10 %), a nők merészebbek (12 fő, 7 %); 6 fő pedig kifejezetten a genderbending vonatkozásokkal szembeni intoleranciára tért ki (pl. smink, körömfestés, szoknya). 10 fő (6 %) szerint a férfiakat nem, vagy kevésbé érdeklik a külsőségek. Az okok közt néhány válasz erejéig szerepelt még olyan vélemény, hogy az érintettek sem tartják férfiasnak a goth szubkultúra férfiakra vonatkozó külsőségeit, továbbá hogy a nőknek több a lehetősége az extremitásra (több ötletet meríthetnek erre nézve a szubkultúrából, pl. annak képi ábrázolásai is inkább nőkre fókuszálnak), illetve egy válaszadó szerint a férfiak kevésbé bírják a kritikát (amit a goth külsőségeket felvállalva sajnos bőven kaphatnak). Hárman (2%) említették meg közvetlenül a homofóbia hatását (noha az intoleráns közeg vélelmezése is implikálhatja ezt), e szerint a férfiak nem alaptalanul tartanak az atrocitásoktól, és nem vállalják fel a merészebb külsőt: a jelenlegi magyar közhangulat igen agresszíven lép fel a homoszexualitás, illetve az azzal sok esetben tévesen társított alternatív maszkulinitások ellen.

A kérdőívben külön kitértem arra, hogy a férfiakkal szembeni (feltételezett) kisebb tolerancia kihat-e a létszámra, a nemek arányára: rögtön a minta megoszlása szerint igen (105 nő, 62 férfi, 63-37 %); a válaszadók azonban ennél komplexebben kezelték a kérdést.

11% (19 fő) ellenvéleményt fogalmazott meg, többségük kiemelte, hogy csak a kevésbé nyilvánvaló külsőségek miatt tűnik így. Többen úgy vélték, csak a fiatal generáció esetében tapasztalható ez az arány: a régi Cure-os, grufti vonalat valóban kevésbé jellemezte a nőközpontúság, mint a mai viktoriánus irányt. Őket támasztják alá a mintában látható arányok: a 14-18 évesek közt 78 % nő, 22 % férfi, míg a 31-40 évesek körében 35 % nő, 65 % férfi. (A 19-23 évesek közt a nők többsége, míg a 24-30 évesek közt hozzávetőleges kiegyenlítettség jellemző.)

A válaszadók 65 %-a (108 fő) egyetért azzal, hogy a szintéren több a nő. Döntően (44 fő, 26 %) az okot abban látják (és néhány esetben maguk is egyetértenek vele), hogy a stílus konvencionális értelemben nem férfias. Gyakori a vélemény (16 %), hogy a férfiak nem elég merészek, egy válaszadó pl. ezt a csoportnormák fokozottabb követésének tudja be:

Mert a férfiak mindig csak mennek a többi után (gyakran követik haverjaikat és igyekeznek minél „keményebbek” lenni), míg a nők gyakran szeretnek „kitűnni” a tömegből. (Linda Daemon 31 N)

Talán egy csipetnyi önbizalomhiány. Pedig csak fantázia és elszántság kell. (Lovecraft, 39F)

A külső okok közt szerepelt a homoszexualitás asszociációjától való (megalapozott) félelem (15 fő, 9%), illetve ketten úgy vélték, a férfiak (tartva a hátrányos megítéléstől?) eltitkolják az irodalom, kultúra iránti érdeklődésüket. Pl. ez a két válaszadó igen tudatosan vizsgálja felül a társadalom gender-viszonyait, a normakövetés illetve a komplementer szemlélet tükrében:

Véleményem szerint a férfiak inkább tartózkodnak az unisex jellegtől, nehogy „nyálasnak” vagy buzinak mondják őket, és inkább beállnak a blackmetal műfajba. Valószínűleg fent akarják tartani a társadalomban átlagosnak mondott férfi normákat, és alkalmazkodni hozzájuk. (Rudi 19F)

Talán túl nőiesnek tartják a férfiak az effajta érzelemvilágot. Mint tudjuk, a férfiak a nőkkel szemben definiálják a férfiasságukat. (Netti 21N)

A szubkultúrával foglalkozó kutatók egyébként esetenként párhuzamot vonnak a külső terrorra fókuszáló „male Gothic” és a belső félelmeket, pszichés „terror” megjelenítő „female Gothic” irodalom (megjegyzem, ez vitatott, és önmagában leegyszerűsítő felosztás), valamint ennek analógiájára ezek eszmetörténeti folytatásai, a „maszkulin” metal és a „feminin” goth zenék között (Hannahan 36-7.) Akad olyan is, aki az újabb

industrial és a tradicionális goth zenék között fejez ki hasonló gender-assziociációt (Porter).

A külső befolyás formáinál, ennek kritikájánál gyakoribbnak bizonyultak az esszencialista magyarázatok, melyek szerint az okok a nők vs. férfiak (eredendő) lelki beállítottságában keresendők: pl. a férfiak kevésbé emocionálisak (19 fő, 11 %), a zene nem elég „kemény” számukra (10 fő, 6%), illetve néhány visszatérő vélemény szerint a férfiak kevésbé vonzódnak a romantikához, a szépséghez, az irracionalitáshoz, illetőleg a művészethez, a kultúrához. Felmerül továbbá a vélelmezett okok közt, hogy a nők erőteljesebben vonzódnak a külsőségekhez, illetve az extremitáshoz.

A véleményeket, különösen azokat, akik szerint a férfiakat kevésbé (azaz a nőket jobban) érdeklik a külsőségek, érdemes összevetni Georg Simmel esszéjével (2001), aki szerint a nők divat, öltözködés iránti fokozottabb érdeklődése azért alakult ki, mert a patriarchális berendezkedésben más lehetőségük nemigen akadt az önkifejezésre. Noha a lehetőségek némileg bővültek, a konvenciók és főleg a sztereotípiák nem vesznek ki olyan könnyen (nem is beszélve a nők külsőségorientációját és különösen az ezzel kapcsolatos szorongásokat a populáris médiával együttműködve mesterségesen fenntartó divatiparról). Közelíthetnénk tehát onnan is, hogy a nőkre mintegy természetellenes kulturális berögződés, konvenció nehezedik a külsőségekkel való foglalatosskodás „kényszere”; ugyanakkor úgy is felfoghatjuk – és megítélésem szerint, mivel néhány személyes beszélgetés is erre engedett következtetni, ez adekvátabb! –, hogy a látványos külsőségek ugyanúgy vonzzák/vonzanak a férfiak *egy részét* is, mint a nők *egy részét*, azonban a konvencionális férfiasság illetve a homofóbia rájuk is leselkedő következményei miatt utóbbiak nem merik ezt vállalni. A goth színtér jól bizonyítja, hogy a külsőségek iránti érdeklődés mértéke kapcsán inkább egyéni, mintsem nemi különbségekről beszélhetünk.

A válaszokban nehezen elkülöníthető a társadalmi meghatározottság mértéke – itt maguk a válaszadók bizonytalanabbnak tűnnek e téren. A válaszokban összességében elmosódni látszik a határ az inherens női-férfi esszencia vélelmezése, és a társadalmi gendernormákhoz való igazodás (ezen belül is: külső nyomásra létrejövő vs. belső, internalizált) igénye közt.

3 Szabadság a színtéren

A színtéren jelenlevő nők (és esetenként férfiak) mindenképpen nagyfokú szabadságot látnak a külsőségek kifejezőmódjaiban, a kutatók ugyanakkor ezzel kapcsolatban szkeptikusnak tűnnek.

Gunn egyik interjúalánya tudatos reflexióval kijelenti, szerinte a „dominatrix” image-et képviselő goth nők nagyon is tisztában vannak a nyugati kultúrában uralkodó szépségideállal, annak egyes ikonjaival (pl. az

amerikai „tisztaság-mítosz” közepette igencsak markáns perverziónak számító iskolás lány, pompomlány, szilikonmellű Baywatch-szőkeség, vagy a Wilkins által említett prostituált), azonban egyfajta sötét csavar (*dark twist*) által az alárendeltséget dominanciává alakítják (Gunn 52). (Említhetnénk a kulturális ikonok közül a *femme fatale*-t is ennek kapcsán.) A szerző másik interjúalánya hangsúlyozza, a goth nők elsősorban a maguk örömeire alakítják kinézetüket (Wilkins 336). Mindennek dacára Gunn mégis úgy véli, hogy a társadalmi nemek felforgatása szempontjából a goth színtér – noha relatíve kétségkívül szabadabb – ambivalens, a mainstream szépségideállal szemben csak részben sikerül ellenállást kifejteni. Ezt pl. azzal indokolja, hogy a domináns pozíció eléréséhez is szükséges vonzónak lenni a férfi számára, ami viszont hagyományos női szerep (Gunn 53). A dekoratív külső iránti igény azonban véleményem szerint ártékelődhet, és összeegyeztethető a feminista tudatossággal, amennyiben – a tömegkultúrával ellentétben – nem kötelező jelleggel és szigorúan előírt módokon, nem egy sablonba való beleilleszkedés kényszerével nehezedik az egyénre, hanem szabad, autentikus választás van mögötte, és az egyéni önkifejezés lehetőségeit rejtje magában.

A nőelnyomás eszközeinek ártékelésére jó példa a színtéren népszerű fűző – fontosnak tartom hozzátenni, hogy a hagyományos fűzőknél általában jóval kényelmesebb ruhadarabokról van szó, és általában nem jellemző, hogy használójuk egészségtelenül szorosra fűzné magát. Wilkins egyik válaszadója szerint a nők korlátozásának e régi szimbóluma itt, mivel a nők önként választják viselését, erőt adó (empowering) szimbólummá lényegül (Wilkins 338). A magyar válaszadók nem ennyire gendertudatosak a fűző viselését illetően, a leírásaikból azonban kitűnik, örömeiket lelik a hangsúlyozottan nőies, elegáns öltözködésben.

Wilkins ennek kapcsán elismeri azt is, hogy a más kontextusban a szexuális felkínálkozás, elérhetőség asszociációit kiváltó ruhadarabokat (pl. neccharisnya, mélyen dekoltált fűző, esetenként miniszoknya, stb.) a nők itt anélkül viselhetik, hogy a férfiak részéről atrocitásokkal (megjegyzések, beszélgetések, leszólítás, letaperolás, stb.) kellene számolniuk (336). Így szabadon kísérletezhetnek, vállalhatják a feltűnő, másutt szexuálisan kihívónak tartott külsőt.

A magyar színtéren nem ennyire egyértelmű a női szabadságról a vélekedés – bár tény, hogy a más kontextusban kihívónak ítélt ruhadarabok itt is valóban szabadon és atrocitásoktól mentesen viselhetők. Ugyanakkor – elég nagy arány, de mégsem elsöprő többség! – 87 fő (53 %, ebből 53 nő, az összes nő 50 %-a) szerint tisztelik jobban a nőket ezen a színtéren, mint más szubkultúrákban, vagy a mainstreamben. 16 % (26 fő, 15 nő és 11 férfi) nem lát különbséget, és ezt negatívumnak tartja; 23 % (köztük 26 nő, az összes nő 25 %-a) nem lát különbséget, de nem is foglalkoztatja a kérdés. Láthatjuk,

magas a nők helyzetét ebből a szempontból pozitívan megítélők aránya, de ez messze nem általánosítható.

Azt sem állítják egyöntetűen a nők, hogy a goth szubkultúra rendezvényein kevesebb zaklatás, atrocitás éri őket, mint egyéb rendezvényeken illetve általánosságban: 57 fő, 55 % válaszolt igennel. Elég magas, 32 % azok aránya (34 fő), akik számára ez sem a szintéren, sem azon kívül nem probléma. Ez az adat feltehetően összefüggésben áll azzal, hogy a goth nők feminista reflexió nélkül is egy dominánsabb, erősebb nőiséget valósítanak meg, márpedig a zaklatók, bántalmazók mindig a (vélt) legkisebb ellenállás irányába mennek. Az okok között szerepelhet az is, hogy a goth öltözék, még ha adott esetben kihívó is, úgy hangsúlyozza a nőiséget, hogy közben mégis méltóságteljes marad – pl. alulöltözöttség, kivillantott hasak, közszemlére tett hátsók nem jellemzők. Az is egy relatív védeettséget adhat a goth nőknek, hogy a mainstream szépségideáltól elszakadó külsőt sok kívülálló nem tartja vonzónak. Senki sem választotta azt az opciót, miszerint itt több atrocitásnak lenne kitéve, és 7 fő (6, 6 %) úgy tapasztalta, a szintéren is érik atrocitások, ugyanúgy, mint máshol.

Mindkét kérdés esetében valamivel – tény, nem sokkal –, de többen vannak azok, akik a nők szempontjából pozitívan látják a helyzetet Ennek egyik oka lehet, – mint a nő helyzetére vonatkozó kifejtendő válaszoknál kiderül –, hogy a nőkkel szembeni udvariasság (minimum!) formaságait többen a szubkultúra normájaként írják le.

A fiúk közül is sokan tekintik ikonnak az előkelő viktorianizmust, így igyekeznek tisztelettel bánni a nőekkel. (SorrowSong, 28N)

Mások a kérdés kapcsán arra térnek ki, hogy a nőknek itt nem csak a külseje kerül előtérbe, ezért (is) élük meg a goth színteret kedvező közegként:

Igen, mivel itt tényleg nőknek, nem pedig buta libáknak nézik őket. Más körzetekben a nőket kevésbé veszik emberszámba szerintem, mint a gothok között. (Luna Dark, 15N)

Nem kezelnek minket kiegészítőként, mint sok más szubkultúrában. (AlyaBlack, 16N)

Különösen a fiatalabb válaszadók több esetben kitértek ennek kapcsán a gyakori férfi-nő barátságokra:

Ha az illető hölgy szeretne egy bizalmast maga mellé fogadni, akkor nem kell a nemek közül válogatnia. (Rudi 19F)

Akadtak olyan válaszadók is, akik viszonylagosnak vélték a nők kedvező helyzetét:

(...) tény, hogy jobban tisztelik a nőket, mint egy diszkrétóban, vagy hasonló helyen. Ha elmegyek egy buliba, nem gondolja a többség azt, hogy fel akarom szedetni magam. (Nussy, 20N)

Mások viszont tagadták, hogy a közeg kedvező lenne:

ha csinos vagy, minden közeg kedvező, ha meg ronda, akkor sehol nem foglalkoznak veled (Lorretine, 34N)

Olyan is akadt, aki úgy vélte, hogy mind az udvariasság, mind az állítólagos emocionalitás csak formaság, és a közegben ugyanolyan mértékben jelen van a hímsovinizmus.

Összességében úgy gondolom, naivitás lenne azt állítani, hogy ebben a közegben nincsenek hímsoviniszták, ugyanakkor formális szinten kevésbé jellemzők, illetve valamivel kevésbé kerülnek előtérbe a hímsoviniszta megnyilvánulások – és a színtér színvonalát már ez önmagában javítja a mainstreamhez képest. Azonban ez – tekintve pl. a feminizmusról alkotott vegyes véleményeket, ld. később – valószínűleg nem kimondott gendertudatosságnak, hanem csupán a színtéren jelen levők nagyobb fokú kultúráltságának tudható be.

Wilkins a nők helyzete kapcsán nehezményezi, hogy, noha a közösség önjellemzés szintjén nagyon büszke állítólagos toleranciájára a különböző testalkatokat illetően, a szépségkultusz mégiscsak kihat az állítólag szabad goth színtérre is. Az optimális női testalkatra vonatkozó mainstream vékonyság-ideál, ha leplezettebb formában is, de itt is jelen van, Wilkins résztvevő megfigyelése a teltebb alkatú nők diszkriminációját tárta fel.

Az én mintámban sem igazolódott be, hogy a közeg abszolút kedvező lenne az ideálistól eltérő alkatú emberek számára: 79 fő (47 %) ítélte egyértelműen kedvezőnek ebből a szempontból a közeget:

A goth ilyen téren tökéletesen érdektelen. Mi nem a fizikai világban, hanem a gondolatok és érzelmek terén élünk. Nincs jelentősége a testalkatnak. (Ellenier Kitten Fox, 20F)

Mi nem nézzünk ki senkit, legyen akármilyen szépséghibája, ellentétben a divatvilággal. (Alya Black, 16N)

Úgy gondolom, hogy a goth szépségideál nagyban hasonlít a romantika korabelire, ugyanakkor a maitól gyökeresen eltér. Eppen ezért a goth stílusban otthonra

találhatnak azok, akik nem felelnek meg a „hivatalos” szépségideálnak, pl. a túl vékony vagy túl telt alkatuk, illetve a fehérbőrük miatt. (Vika, 23N)

Többen kitértek nem csak a telt nőkre, de a vékony férfiakra is ebből a szempontból: itt nem általános elvárás a kisportolt, izmos alkat a férfiak felé. (Egy-két válaszadó ezzel ellentétes véleményt fogalmazott meg.)

Néhányan úgy vélték, a színtér egyenesen átesik a ló másik oldalára, és a vékony nők kerülnek háttérbe a nagydarab férfiakkal együtt, pl.:

Engem sokat piszkálnak a vékonyságom miatt, úgy vettem észre, hogy a teltebb testalkat jobban elfogadott. Igen, kedvező. Ez a molett nők, és anorexiás férfiak paradicsoma. (18N)

25 fő (15 %) csak részben gondolta kedvezőnek a közeget. Ezek a válaszadók gyakran kiemelték, hogy noha az emberek az átlagnál toleránsabbak, elfogadóbbak, kevesebb a testalkat miatti ítélkezés, egyáltalán, ez a divat világával ellentétben beszédtemaként is aligha merül fel egy goth társaságban; ugyanakkor ideál, még ha nem is olyan mérvű fontossággal és súlykolással, mint a populáris kultúrában, de itt is van, és nem szakad el teljesen a mainstream ideáljától:

Az "egyszázból" fehérbőrű fiú a goth ideál, a feketehajú, fehérbőrű, nagymellű, vékony barátnőjével. De azt hiszem soha senkit nem közöstitettek ki vagy becsméreltek a testi adottságai miatt. (Sanyi 26N)

Valamennyi [elvárás] van, bár ez a közeg elfogadóbb. Természetesen itt is a gilisztábbak kelendőek, mert az olyan arisztokratikus. De véleményem szerint a teltebbek is elboldogulnak. (Lovecraft, 39F)

Mindezt az is igazolja, hogy a hivatásos goth modellek is vékony alkatúak, annyiban mások mainstream kolléganőikhez képest, hogy öltözetük, hajviseletük, sminkjük extrémebb.

A válaszadók 14 %-a semmi különbséget nem lát más színterekhez képest, és ironikusan közelít meg minden olyan kísérletet, mely az ellenkezőjét állítva próbálja idealizálni a goth színteret:

Mindenki a szép testű egyedeket szereti, tők mindegy, milyen színtér. A többi "csak barát":) (Dwiki, 34F)

A csajok karcsúak legyenek, a pasik meg izmosak. Színté mindenhol ez volna az elvárás, de színté sehol nem teljesül. (Punk Lady, 31N)

Néhányan a különböző testalkatok elfogadását személyfüggőnek és nem a szubkultúra sajátosságának vélték (4 fő), ketten pedig úgy tapasztalták, csak régebben volt a színtér kedvező ebből a szempontból.

Összességében itt is egy ambivalens eredményre juthatunk: valamivel kedvezőbb a közeg, de nem mondható, hogy teljesen szabad lenne, és egyáltalán ne befolyásolná a mainstream szépségkultusz normatív nyomása. Ez ott is kiütözik, hogy a megkérdezetteknek szinte mindegyike tud egy vagy több, a testalkata miatt aggódó társáról, és több alkalommal előfordult, hogy saját magukat is ide sorolták a válaszadók (nem csak nők!).

A tagok gender-attitűdjei: progresszív és konzervatív aspektusok

A goth-ok már említett kívülállástudata a színtér relatíve fokozott kultúraorientációja szempontjából pozitív, a gendertudatosság szempontjából viszont, mint további aspektusokból látni fogjuk, ambivalens következményeket von maga után.

A válaszok alapján a populáris kultúrától való elhatárolódás része a divatvilág, a diszkó világának eltárgyasított nőképének elvetése. A nők, mint említettem, örömeiket lelik abban, hogy itt teljes embernek tekintik őket, és – az amerikai színtérrel megegyezően – kisebb a zaklatások, atrocitások aránya; ugyanakkor másrésről (és ez lesz a negatívabb aspektus) úgy érzik, a

kívülállás folyamányaként a nőket érintő problémák rájuk nem vonatkoznak, ők ennek is felette állnak, nem szükséges erre, és egyáltalán a társadalmi nemi szerepek kritikai vizsgálatára reflektálniuk. (Bár ez osztársadalmi szinten nem számít egy népszerű témának, és a patriarchális ideológiának érdeke, hogy ne is legyen az!) Mindezt befolyásolja az, hogy a feminizmusra vonatkozó sztereotíp, hamis lejárato ideológia mint posztoszocialista örökség még a szubkultúrába is beférkőzik, itt is érezteti hatását, ahogyan megjelenik a magyarokra jellemző fokozott előítéletesség, a progresszív eszmék elutasítása egy – paradox módon – elvileg progresszív csoportban is. Ehhez még hozzá kell tenni, hogy résztvevők a gender studies-zal is csak elvétve találkoztak tanulmányaik során (ha mégis, az egyértelműen kitűnik a válaszokból), és a feminizmus valódi, autentikus jelentése nincs jelen a magyar köztudatban.

Míg az amerikai szintéren mindennapos a nőiségre való reflektálás, az én mintámban a szubkultúrába kerülés motivációi közt csak két válaszadó említette meg a nőiség szabadabb megélésének lehetőségeit. Ha személyes beszélgetésben felvettem ezt az összefüggést, a megkérdezett nők gyakran helyeseltek, elismerték a e szempont relevanciáját, de hozzátették, hogy ők a szubkultúrával való tapasztalataikat ebből a szempontból eddig sosem gondolták végig. Hasonlóan az osztársadalmi tendenciához, a válaszadó nők gyakran irrelevánsnak tartják azt, hogy ők nők – leggyakrabban valószínűleg azért, mert az erre való reflexió nélkül is egy öntudatosabb utat követnek.

A nemem sosem befolyásolt cselekedeteim véghezvitelében. (Von Birken, 30N)

Maga a szubkultúrához való tartozás, a “más” életforma és kinézet valóban biztosítja a patriarchális társadalom kötöttségein való kívülállás *illúzióját*, illetve adott esetben *realitását* – utóbbit azonban az illető csak ritkán köti a feminizmushoz, egyéni teljesítményének tartja inkább. Holott egy nő részéről az egyéniség hangsúlyozása, a műveltség, intellektualitás, kreativitás felértékelése, egyben az eltárgyasított szerep (még ha nem is teljesen tudatosított) elutasítása, a normaszegés kifejezetten a feminista attitűd részeként értelmezhető. A következő két válasz magában rejt a nőkre vonatkozó társadalmi sztereotípiák és szerepelvárások, illetve a valódi vágyak, szándékok, irányultság, érdeklődés között feszülő ellentétet:

Egyáltalán nem foglalkozom vele, hogy mint nőtől mit várnak el tőlem. Nem szeretem megjátszani magam. (Noire 23N)

A tipikus női témák nekem nem jönnek be, mi több, untatnak, klasszikus csevejekre gondolok, gyerekről, kajákról, szépségtippekről... (Anita 31N)

A szubkultúra nő- illetve férfiképét felmérő kérdéseknél a válaszadók jelentős hányada teljesen vagy részben azonos ideális tulajdonságokat adott meg mindkét nemre vonatkozóan (az intelligencia, műveltség, kreativitás igénye gyakran szerepelt, olyan, szubkultúrától független pozitív jegyekkel, mint őszinteség, segítőkészség, stb. és ezek mellett gyakran megjelent az igényesség elvárása is) – ezen eredmények szerint a szubkultúra tagjai nem hívei a komplementer gender szemléletnek, az egymást kizáró női és férfi tulajdonságok, szerepek szorgalmazásának. Ennek oka egyrészt az individuum felértékelése ebben a közegben, másrészt pedig az, hogy a közös érdeklődés, hasonló beállítottság, életszemlélet iránti igény magasan felülírja a sztereotip nemi elvárásokat. Sem a férfi, sem a női válaszadók nem preferálják az alárendelt, kiszolgáló nőképet (többen közvetlenül kritizálják azt); és a mainstream férfiideált is kritikusan szemlélik (főleg a pénzközpontúság, kigyúrt testalkat mentén, de időnként felmerül a sztereotip férfi érdeklődési körök, pl. autók, sport, stb. illetve a hímsovinizmus közvetlen elutasítása is).

Vannak (ti. általam elutasított női szerepelvárások), de még mennyire. Először is a külső elvárások: legyen vékony, nagymellű, öltözködjön nőiesen és szexin, fél életét töltsd azgal, hogy a külsejét tökéletesíti. Emellett szolgálja ki a férfit és tegyen meg mindent, hogy megtarthassa, legyen bármikor készen álló szexuális segédeszköz. Emellett pedig ne zavarja a sörhas, izádságszag, legyen remek háziasszony és családanya. (Satsuki, 22N)

Nem fontosak nekem a női-férfi szerepek a mindennapokban. Egy nő is programozható és egy férfi is mosogathat. (Paramo 32F)

A társadalmi nemek kérdése: apu dolgozik, anyu dolgozik, majd takarít, főz, gyereket nevel! Kétszer annyit dolgoznak a nők, mint a férfiak, de ez nincs megbecsülve. Uraim, nézzünk végre magunkba. Én el tudtam kezdeni, szóval nem nehéz. (Anton, 29F)

A házimunka megosztására való rákérdezés – melynek jelentőségére az előző válaszadó is utal –, feltehetően megütközést keltett. Ehhez az „arisztokratikus” színtérhez képest valóban egy irreleváns, sőt alantas témának tűnik; ugyanakkor érdemesnek tartottam megvizsgálni, hogy az otthon falai közt – ahol, tipikus magyar anyagi helyzetben háztartási alkalmazottak híján már kevésbé tartható az arisztokratikus teátralitás –, vajon mennyi marad meg a méltóságteljes, nem elnyomott nőből, és az emocionális, gáláns férfiből. Ez a kérdés jó lehetőségnek tűnt annak vizsgálatára, hogy a gyakorlatban mennyire érvényesül az, hogy a nőkben az intellektualitást, a szubkultúra tematikája iránti érdeklődést, a művésziséget stb. értékelik – módosulnak-e az elvárások konzervatívabb irányba együttélés esetén, sérül-e a nemek egyenlősége? (Én az alább idézett Pongráczné-cikk

konklúziójával ellentétben úgy vélem, igenis *meghatározza* az emancipáció mértékét a házimunka otthoni megosztása, a férfiak egyenlő szerepvállalása.)

Örvendetes - és a szokásos hazai otthoni munkamegosztástól: „a magyar férfiak részvétele a leginkább rutinszerű, napi helytállást követelő házimunkákban csaknem elhanyagolható: a nők feladatvállalása a férfiakénak 36-szorosa” (Murinkó-Pongráczné 100) teljesen eltérő eredményre jutottam. A válaszadók 63 százaléka (106 fő, 63 nő és 42 férfi, az összes nő 60, és az összes férfi 68 százaléka!) képviselt progresszív szemléletet ebben a kérdésben, és vallotta magát az egyenlő otthoni munkamegosztás hívének.

Teljes munkamegosztás! 3 évig együtt éltem egy férfival, és szépen felosztottuk egyenlően, ki milyen helyiségeket takarít a saját szobáján kívül. (...) Azt tény, hogy ő sem szerette a házimunkát, meg én sem, és ő gyakrabban hanyagolta el, mint én, de attól függetlenül, hogy idegesített, ez sose késztetett arra, hogy bármit helyette végezzen el. (25N)

Ideális az, ha ez nem kérdés. Egyenlő munkamegosztás. (38F)

Szerintem nincs különbség ezen a téren férfi és nő között, minden csak megbeszélés tárgya; egy férfi is szerethet vasalni, főzni egy nő is utálhat mosogatni, teregetni stb. ki mit szeret tenni és mire van ideje ennek a függvényében kell megoldani a házi munkát. (21F)

Együtt élek a vőlegénnyemmel. Ideálisnak azt tartom ha mindenki kvázi egyformán veszi ki a részét a házimunkából; ha valamelyikünknek több dolga van, a másik többet vállal, és fordítva. (28N)

A férjemmel együtt végezzük a házimunkát. Ez így normális. (33N)

A férfi és a nő egyaránt végez házimunkát. (20F)

Munkamegosztás minimum. Ne várja el tőlem senki, hogy mindent én csináljak sőt még dolgozzam is. Az élettársam ne csak az ágyban teljesítsen, ha már velem él, ehárom, hogy besegítsen. (25N)

5 nő és 1 férfi (4 %) szintén az egyenlő megosztást tartaná optimálisnak, azonban nem látja ezt a gyakorlatban megvalósíthatónak (a férfi kételkedik abban, hogy szándékai szerint végül tudná-e magát tartani ehhez, a nők pedig többnyire tapasztalatból nyilatkoznak). Általában a férfi szerepvállalásán gondolják, hogy elbukik az egyenlőség, de egy fő szerint a nő vonakodik „átengedni” a feladatokat.¹³

¹³ Ez utóbbi jelenség oka véleményem szerint az lehet, hogy a nyilvános szférában, közéletben, tudományos életben, munkahelyi előrelépésben a nők kevésbé tudnak érvényesülni, és egy részükből – csak úgy, mint a külsőségorientáció esetében! - ez azt váltja

A válaszadók 10 %-a képviseli azt a nézetet, miszerint a házimunka alapvetően a nő feladata, de a férfi is „segítsen be.” 8% írt komplementer szemléletet tükröző választ, mely szerint az alkalmi szerelés, cipekedés, sőt a még ezeknél is ritkábban szükségessé váló betonozás mint „férfi munka” kompenzálja a nem halasztható, nagy időigényű, mindennapos (ezen ideológia szerint) „női munkákat.” Néhányan a férfi magasabb keresetét, családfenntartó szerepét nevezték meg e téren elfogadható kompenzációként. (Pl. *„Én végzem a házimunkát, ő keresi a pénzt, jó ez így!”* 23N)

Teljesen konzervatív nézetet (kizárólag a nő feladata a házimunka) mindössze 3 fő (2 %), 1 nő és 2 férfi vallott, ez az osztályadalmi adatokhoz képest igen alacsony arány.

Összességében tehát elmondhatjuk, a szubkultúra eszmeiségének az egyén tiszteletben tartására vonatkozó aspektusa a házimunka megosztásában megjelenik: kevesen rendelik alá párjukat, illetve hagyják magukat alárendelni e téren. A kölcsönös tisztelet, közös felelősségvállalás jellemző, a férfiak részéről méltányosság, a nők részéről nagyfokú öntudatosság, a házicseléd szerepének illetve a (poszt)szocialista „kettős tehernek” az elutasítása tapasztalható.

A szexualitásokra vonatkozó nézetek

A gender-attitűdök mellett a szexualitásra vonatkozó nézeteket is felmértem, ezeket a kérdéseket már többen hárították (pl. „nem érdekel mások magánélete”, „nem szoktam másokkal ilyesmiről beszélgetni” stb.), illetve hangsúlyozták irrelevanciájukat a szubkultúra szempontjából. Ezek a néhányak által provokatívnak tartott kérdések csupán a nyilvánvaló különbözőségeik igazolása érdekében kerültek a kérdőívbe.

Az amerikai szintér kutatói ugyanis nagyfokú szexuális szabadosságról, nagyszámú promiszkuus személyről illetve nyitott kapcsolatról, a „polyamory” gyakorlatáról beszélnek a helyi közeg kapcsán (Wilkins 329): ezeket a viselkedésformákat a Lesbian Bed Death zenekar „Goth Girls Are Easy” c. számában ki is figurázta. Wilkins egyenesen azt állítja az általa vizsgált szintér egy negatívumaként, hogy noha a zaklatás kevesebb, a szexuális elérhetőség bújtatottan mégiscsak elvárás a nők felé (Wilkins 329 és 344-5). Nálunk ilyesmiről nem beszélhetünk. Feltételezésem szerint az USA-ban a keresztény fundamentalizmus, az absztinencia súlykolása, az azt „tisztaság”-nak aposztrofáló, a „virgin-whore” dichotómiát így a nők szexuális viselkedésre vonatkozóan kizárólagos értelemben

---

ki, hogy kompenzációképpen otthon igyekeznek a (jóval kisebb presztízsű) privilégiumokat fenntartani.

fenntartó ideológia (Valenti 213)¹⁴ termelte ki ellenreakcióként ezt a fajta életmódot a szubkultúra egyes tagjainak részéről. Azonban nálunk hasonló ideológia hiányában nem alakult ki tendenciaszerűen a lázadás, szexuális viselkedés e formája.

A magyar közeg jellegzetessége ebből a szempontból inkább az, hogy sokan a promiszkus viselkedést a mainstream-mel, a divattal, a diszkó felszínesnek, értékmentesnek tartott világával társítják, melytől az elhatárolódás a szubkultúra egyik alappillére – így a válaszadók számára többségében nem vonzó ez az életforma.

A válaszadók ideális nőképehez szervesen hozzá tartozik a „könnyen kaphatóság” elkerülése, viselkedésben és bizonyos értelemben, mint fentebb utaltam rá, kinézetben is. A válaszadók azonban ezt egyértelműen a méltóság, önértékelés, büszkeség, tartás megnyilvánulásaként értelmezik, nem pedig korlátozottságnak, a szexuális kísérletezés hiányának tudják be. Egyik válaszadó (férfi) elégedettségét fejezi ki amiatt, hogy a nyugat-európai színtérhez képest a nők itt még tartózkodóbbak szexuális értelemben. A válaszadók 35 százaléka jelezte, hogy 1-2 promiszkus nőt ismer a színtéren belül, ennél kisebb volt a több ilyen nőt ismerők aránya, és nagyobb azoké, akik nem ismernek ilyet. Hasonló férfit kevesebben ismernek, viszont valamivel nagyobb a megengedő attitűdöt tanúsítók aránya, mint a nők esetében. A megengedő attitűdöt sokszor olyan feltételekhez kötik, hogy pl. az illető egyedülálló legyen, védekezzen, vagy korrekt legyen.

Míg Wilkins leírása alapján a nyitott kapcsolatok az amerikai színtéren általánosak, nálunk szinte elhanyagolható azok aránya, akik ismernek ilyen párokat. A domináns attitűd ez esetben az elfogadó, de elhatárolódó. A partner tudta nélkül külső kapcsolatot létesítőket viszont a markáns többség egyértelműen elutasítja. A szubkultúra majdnem egyöntetűen a monogám párkapcsolatot tartja értéknek, a félrelépés terén elenyésző létszám tanúsított megengedő attitűdöt, ha mégis, általában nem tettek különbséget nemek közt.

Noha elutasítást, a relevancia megkérdőjelezését időnként minden szexualitással kapcsolatos kérdésnél tapasztaltam, legtöbbször valószínűleg a pornót szóba hozó kérdésen ütköztek meg: itt a válaszadók majdnem egyharmada hangsúlyozta, hogy ilyesmiről nem beszélget ismerőseivel. Talán már önmagában utal a közeg színvonalára, kulturáltságának fokára: a populáris kultúrától, értékrendtől való elhatárolódás egy jelentős aspektusa, hogy itt a pornó valóban nem egy népszerű téma. A megengedő attitűd

---

¹⁴ Lásd még: „Perils for the Pure: Goth Cultures and Abstinence Programs” (Siegel 26-48) – a fejezetre zavaróan rányomja bélyegét a szerző hippy-örökségéből eredeztetett szabados szexualitás-felfogása („Foucauldian sexual radical”-nek vallja magát), de nyilvánvalóvá válik, milyen környezeti hatások eredményeképpen alakult ez ki.

bizonyult abszolút dominánsnak: ez a legváltozatosabb módokon jelent meg az elfogadótól (pl. szükséges, emberi dolog, mindenki nézi, ő is nézi) a szükséges rosszon át („inkább nézze, mint hogy megtámadjon valakit”) a gyakrabban előforduló közömbösígg. Többen kiemelték, hogy szerintük inkább férfiak nézik, viszont csak egyetlen válaszadó utalt ennek kapcsán gender szempontra, a nők eltárgyasítására, megalázásra ezekben a filmekben. Jellemzőbb volt viszont, hogy nevetségesnek, sőt, többen gyerekesnek tartották a pornót – viszont közülük is csak elenyésző létszámban írtak le kifejezett elítélő attitűdöt. Valószínűleg ez a magánszféra tiszteletben tartásának tudható be, a tolerancia erre is kiterjedni látszik.

Végezetül a szexualitás különféle irányultságaira térnek ki, ugyanis míg az amerikai goth színtér köztudottan kedvező a meleg, leszbikus és biszexuális emberek számára, nálunk sajnos ez nem teljesen így van.

A goth karaktereket szerepeltető amerikai irodalmi alkotások (pl. Poppy Z. Brite *Lost Souls* c. regénye) gyakran említik úgy az ezirányú szexuális kísérletezést mint a szubkultúra egy természetes elemét – nálunk férfiak közt hasonló általában nem látható. Erotikus megnyilvánulások nők között viszonylag ritkán ugyan, de előfordulnak magyar goth rendezvényeken – a férfiak többsége (47 %) ezeket pozitívumnak ítélte meg, míg a nők legtöbben (41%) a közömbösséget jelző választ jelölték. A feltűnési szándékot vagy pótcelekvést vélelmező válaszlehetőségeket nők összesen 45, férfiak 35 százalékban jelölték meg. Wilkins eredményei szerint utóbbi arány az amerikai színtéren sokkal alacsonyabb, mégis, a hangoztatott szabadság dacára a leszbikus kapcsolatokat másodlagosnak, komolytalannak tekintik (Wilkins 344). Nálunk ezek kevésbé vannak előtérben, ugyanakkor (ha tényleges kapcsolatról van szó) adott esetben kevésbé kérdőjelezi meg komolyságukat. Ezt az is jelzi, hogy az elsőprő többség azonos súlyúnak tekinti egy nő részéről a nővel való félrelépést, mint a férfival való külső kapcsolatot. (Míg Wilkins az olyan típusú heteroszexuális nyitott kapcsolatot, ahol mind a nő, mind a férfi félreléphet más nőkkel, gyakorinak írja le az amerikai színtéren – és nem tartja méltányosnak.)

A magyar színtéren a homoszexuálisok láthatóságának hiányára enged következtetni az az eredmény, miszerint elhanyagolható azok aránya, akik több ilyen embert ismernek a magyar színtéren belül, és feltűnő azok többsége, akik úgy tudják, egyetlen meleg, leszbikus vagy biszexuális goth-ot sem ismernek. (A mintában 3 meleg férfi, 1 leszbikus és 6 biszexuális nő volt jelen.) Ami az attitűdöket illeti, a homofóbia itt relatíve kisebb mértékű, mint más szubkultúrákban, vagy a mainstreamben, de hiányáról nem beszélhetünk. A válaszadók 6 százaléka homo- vagy biszexuálisnak vallotta magát, 44 százalékuk pedig elfogadó attitűdöt tanúsított. Szembetűnő e téren az a különbség, hogy a nőknek 52, a férfiaknak viszont csak 29 százaléka

jelölte meg a toleranciát tükröző választ. A férfiak leggyakrabban, 37 százalékban azt az igényt jelölték meg, hogy a homoszexualitás ne legyen látható. Pozitívként viszont ki tudom emelni, viszonylag kevesen jelölték az agresszív, gyűlölködő homofóbiát tükröző választ: a férfiak 8, a nőknek 6 %-a (5 és 6 fő).

Noha a tolerancia mértéke korántsem kielégítő, mégis úgy vélem, ez a közeg előrehaladottabb más magyarországi szubkultúrákhoz illetve az államtársadalomhoz képest ebben a kérdésben.

Attitűdök a feminizmussal kapcsolatban

Dolgozatom befejező részében a feminizmussal kapcsolatos attitűdökre térek ki. A hazai kulturális környezet e témakörben látszik legerőteljesebben elnyomni a szubkultúra progresszív eszmeiségét: a feminizmussal kapcsolatos tévhitek még ebben a kiemelkedően művelt, olvasott, a szabad gondolkodásra nagy hangsúlyt fektető, ráadásul a magánéletben, mint láthattuk, a nemek egyenlőségét kultiváló szubkultúrában is éreztetik a hatásukat. Eredményeim alapján legtöbbször a semleges véleményt megfogalmazók vannak, de a szimpatizálók illetve elutasítók közül az előbbiek vannak többen.

A válaszadók többsége (76 fő, 63 %) úgy tudja, egyetlen olyan nőt sem ismer, aki goth és feminista is egyben. 31 fő (19 %) egy feminista nőt ismer a szubkultúrában, 33 fő (20 %) pedig néhányat. 7 fő (4%) állította, hogy sok feminista goth nőt ismer.

A feminizmussal kapcsolatban 57 fő, a válaszadók mintegy 34 %-a (a nők 33 és a férfiak 35 %-a) támogató attitűdöt fogalmazott meg: közülük 12 fő (7%), 10 nő és 2 férfi feministának vallja magát. A többiek támogatják a feminizmust, egyetértenek illetve időnként azonosulnak vele.

Egy biztos, hogy valami nem stimmel a férfi-női kapcsolatokkal és a társadalom által ránk kényszerített szerepekkel, és ezt valahogy egyensúlyba kell hozni. A feminizmus biztos, hogy tett ez ügyben hasznos dolgokat. (35F)

Magam egyfajta feministának tartom. Szerintem elítélendő, hogy a legtöbb férfi elvárja, hogy a nő mosson, főzzön, takarítson rá, minden pillanatban kiszolgálja. Egy nő egyenértékű egy férfival, nem a szolgálja. (19N)

A feminizmus alaptétele, hogy a nők az élet minden területén éppen annyit érnek, mint a férfiak. Sem többet, sem kevesebbet, éppen annyit. Feministának tartom magam, mert hiszek abban, hogy a két nem egyenrangú, és a világ csak akkor lesz élhetőbb és jobb, ha a férfiak és a nők teljes egyenjogúságban élhetnek. (23N)

Ide soroltam azt a 16 főt is, akik egyetértenek a feminizmussal, de hozzáteszik, hogy tartanak annak túlkapásaitól – mivel e lehetséges „túlkapásokat” minden esetben tévhitek, sztereotípiák, és nem a feminizmus valódi tartalma és céljai jegyében fogalmazták meg; amiben pedig jelezték egyetértésüket, az a feminizmus autentikus jelentését tükrözte.

Több (főleg fiatalabb) nő öröndetes tájékozottságot mutat a témában, és helytelenítve kitér a sztereotípiák kritikátlan elfogadására is, pl.:

Ha jól tudom küzdelem a női egyenjogúságért, amit manapság sokan összetévesztenek mindenféle női felsőbbrendűséget kultiváló törekvésekkel, ami egy nagy ostobaság. Szerintem a feminizmus nem egy rossz dolog, tekintve hogy egy csokornyí belevaló francia feminista nélkül valószínűleg pl. a választójog a nőkre ma sem terjedne ki. (18N)

71 fő (43 %) semleges véleményt fogalmazott meg (pl objektív definíciót írt le), vagy nem válaszolt, illetőleg hárított. Ide soroltam azokat is (10 fő, érdekes módon közülük 8 nő és 2 férfi), akik okafogyottnak tartják a feminizmust.

Akadtt olyan is, aki az ambivalens véleményt tévhitek, a feminizmusról a köztudatban elterjedt hamis sztereotípiák alapján fogalmazta meg:

Hát van hogy egyet értek velük, mert volt egy olyan életszakaszom hogy gyűlöltem a férfiakat, de mégis szerettem....Szóval ez érdekes, és ezért nem is mondtam magam soha feministának, mert úgy vagyok vele, hogy egy pasinak is lehet jó véleménye gondolata, akármí. (18N)

Néhányan akadtak, akik misztifikálták, romantizálták a férfi felsőbbrendűségét, illetve elvetették a női asszertivitás igényét, szintén romantizálva az indirekt, „nőies” kommunikációs technikákat.

Minden jogunk megvan amire szükségünk lehet az életben, de szerintem kell ez a PICI, ha úgy tetszik "alárendeltség", hogy a nő Nő maradhasson. (22N)

Nem értek velük egyet, egy nő nem nyíltan követelve éri el, amit akar, hanem a férfin keresztül, elhíttve vele, hogy ez neki is jó, ő is így akarta. (25N)

39 fő (23 %) fogalmazott meg elítélő véleményt (a nők 10, a férfiak 37 %-a), közülük egy fő annak ellenére, hogy részben ismeretei vannak a témáról, ám mindazt, amire a feminizmus rámutat, „előítéletnek” tartja.

Az a törekvés, amely úgy gondolja a férfiak "elnyomják" a nőket. Valójában a feminizmus a nőket "férfivá" akarja tenni, ezáltal el is törli a specifikusan női jellemzőket. E mögött az előítélet áll, hogy a hagyományos női szerepek nem elég

értékesek, mert azok csupán a férfitársadalom zsarnoksága nyomán alakultak ki.
(22F)

Olyan is előfordult, aki – többi válaszában a „new woman” elítélésének dacára nem egyszer a szintén századvégi „new man”, a dandy egyes jegyeit felmutatva – a múltnak a szubkultúra általi felértékelésével látszott összekapcsolni a feminizmus elutasítását:

XIX. sz. régi hanyatlás egyik megnyilvánulása. Felborult értékrendek következménye. Teljesen téves irányultság, azaz ideológia. (32F)

A többség a posztoszocialista örökség, illetve a lejárató ideológia miatt elevenen élő sztereotípiák miatt utasítja el a feminizmust, úgy mint:

- férfigyűlölet (többen tévesen abból indultak ki, hogy a feminizmus a hímsovinizmus ellentéte!);
- a nők vélelmezett „elférfiasodása” pusztán az alárendeltség, kiszolgáló szerep megszűnése révén;
- magánéleti csalódás motiválta keserűség;
- jogok követelése az előjogok fenntartása mellett (pl. ajtónyitás, vagy a feminizmus elveivel éppen homlokegyenest ellenkező kitartott státusz);
- a feminizmus karrierizmussal, illetve szingliséggel való összekeverése, szinonimának értelmezése
- a leszbikusosság illetve „leszbikussá válás” általános feltételezése a feministák körében; a feminizmusnak a heteroszexuális kapcsolattal való összeegyeztethetlenségének vélelmezése;
- a párkapcsolat- illetve családelленesség tévképzete (egy esetben a korai feminizmus történetének beható ismerete ellenére).

E visszatérő sztereotípiák mellett esetenként felmerült a tipikus (az egyenlő otthoni munkamegosztás lehetőségét a szubkultúra e felé mutató tendenciái ellenére figyelmen kívül hagyó!) backlash-érv is, miszerint a feminizmus csak megnehezítette a nők életét. Többen (főleg férfiak) idealizálták a feminizmus előtti időket, illetve a hagyományos nemi szerepeket, valamint (a szubkultúra minden individualizmusának dacára!) a nemek komplementer szemléletét – visszatérően élve olyan jellegzetes (nehezen interpretálható, így nehezen cáfolható, ennél fogva konzervatív érvek „alátámasztására” előszeretettel alkalmazott) fordulatokkal, mint „természetes”, „normális”, „egészséges.” Noha a goth férfiak saját maguk vonatkozásában háttérbe szorítják a fizikai erő jelentőségét, felbukkant a szintén jól ismert ellenérv, mely a női

bányászok hiányával legitimizálná a hagyományos alá-fölérendeltségi viszonyokat.

Legmeglepőbbnek bizonyult, hogy azon nők nagy része, akik a közvetlen rákérdezésnél vehemensen elutasítják a feminizmust, más válaszaikban gyakran fejeztek ki feminista értékekkel való kifejezett egyetértést. (Férfiak esetében is többször előfordult hasonló!) Mint már utaltam rá, az én értelmezésemben összességében a szubkultúrához való kötődés, az önkifejezés, az elvárt visszafogottság elutasítása a nők önmagában egy feminista attitűd megnyilvánulása. Ezen túlmenően visszatérő válaszelemek bizonyult még pl. a felháborodás a női illetve férfi érdeklődési területek, tevékenységek társadalmi elkülönítése miatt. Akadnak, akik a tulajdonságok, érdeklődési körök, viselkedésformák férfias illetve nőies címkézése, társadalmi besorolása miatt gyerekkortól fogva „fiúsnak” írják le magukat – csak mert pl. céltudatos, karakán jellemek, és távol áll tőlük a „nőies” passzivitás, visszafogottság, szerénység, ill. mert érdekli őket pl. a hadtörténet). E magukat elvileg antifeministának leíró nők körében is felmerült a házimunka megosztására vonatkozó igény (illetve ennek gyakorlati megvalósítása!), valamint a fokozott asszertivitás, öntudatos személyiség, illetve művészi önkifejezés igénye.

Összességében viszont (a mainstreammel és más szubkultúrákkal való összehasonlításban pozitívnak mondható, hogy a feminizmussal egyetértők többen voltak, mint az elutasítók. A feminizmussal kapcsolatos tévhitek nem szubkulturális sajátosságok, ezeket nehéz száműzni a köztudatból, ez az osztársadalmi felvilágosító munka feladata. A gyakorlatban viszont, mint az előző fejezetekben láthattuk, a magyar színtér tagjai nagy arányban látszanak progresszív, esetenként feminista értékeket követni.

A visszajelzésnél, amikor utolsó kérdésként afelől érdeklődtem, hogy tetszett-e a válaszadóknak a kérdőív, legtöbben a gender vonatkozású kérdésekről formáltak véleményt, - nemtől és kortól függetlenül - pozitívat és negatívat egyaránt.

A feminizmusnak nincs sok köze a goth szubkultúrához. Persze, valamennyi van, mint mindennek tulajdonképpen, de ez kicsit túlzás volt már. (Krupcheck, 20F)

vannak nem egészen odaillő kérdések, pl házimunka, önbizalom. (Lorretine 34N)

Igen, határozottan tetszett a nők helyzetének részletekbe menő tárgyalása! (Anton 29F)

Igen, nagyon [tetszett], olyan mintha nekem találták volna ki :) ... Volt benne szó mindenről, amit szeretek; vámpírok, festészet, irodalom, öltözködés, vallás, feminizmus :) ... (Blithe 19N)

Összességében elmondhatjuk, világosan kitűnik, mind az amerikai, mind a magyar színtér sajátosságai és attitűdjei az anyakultúra normáinak viszonylatában, azokra adott válaszként vagy éppen kritikaként jönnek létre, illetve nem mentesek bizonyos sztereotip megközelítések kritikátlan átvételétől sem. Ezzel kapcsolatban érdekes ellentétet figyeltem meg: az amerikai színtér progresszívnek vallja magát, de, mint Wilkins kimutatja, a gyakorlatban nem mindig felszabadító közeg nők számára. A magyar színtér viszont nem fogalmaz meg a nemek kritikai szemléletével kapcsolatos kérdéseket, nem problematizálja e téren az anyakultúrát – és a gyakorlatban sok tekintetben mégis viszonylag haladó szemléletűnek bizonyul.

Köszönetnyilvánítás

Kiemelt köszönet illeti Pozsik Andrást az eredmények összesítésében nyújtott kitartó segítségéért.

Köszönetemet szeretném továbbá kifejezni az anyaggyűjtésben nyújtott segítségért a <http://www.gothic.hu>-nak és <http://www.mgclub.hu>-nak szerkesztőiknek, Szelevényi Gellértnek és Rózsa Csabának, továbbá Huszka Juditnak és Zsila Gábornak, Gálné Bíró Blankának és Gál Attilának; valamint a kérdőív minden kitöltőjének: barátaimnak, ismerőseimnek és ismeretleneknek. Gál Attilának külön köszönettel tartozom, amiért

együttműködésünk által más tudományos közegekbe is sikerült eljuttatni e felmérés eredményeit.

Köszönöm a képeket „Radelly Khobura Panan Jr.”-nak és a Magyar Gothic Clubnak, valamint Katona Orsolyának, Csicsely Attilának és Krizsán Ágnesnek.

Köszönet illeti továbbá édesanyámat, Kovács Juditot, valamint Rajnai Esztert az összesítésben nyújtott segítségért.

Köszönöm végül Pópity Zoltánnak (aki ezt már nem olvashatja...), hogy annak idején felhívta a figyelmemet a *Cure* zenéjére, valamint Hanyi Péternek és Barát Évinek, hogy a goth világgal megismertettek. Évinek külön köszönet jár, amiért biztatásul rendelkezésemre bocsátotta Richard Davenport-Hines *Gothic: Four Hundred Years of Excess, Horror, Evil and Ruin* c. könyvét, mely által világossá vált számomra, hogy a szubkultúra iránti érdeklődésem tanulmányaimba is beépíthető.

Felhasznált irodalom

- Acker, Joan, Kate Berry és Joke Esseveld. 1996. „Objectivity and Truth.” In Heidi Gottfried szerk. *Feminism and Social Change: Bridging Theory and Practice*. Champaign, University of Illinois Press, 60-88.
- Antoni Rita és Gál Attila. 2009. „A romantikának nincs vége, elvágyódók mindig lesznek”: a szubkultúra-kutatás új útjai és a mai magyar goth szintér.” In Jancsák Csaba szerk. *Pillanatfelvételek a Kárpát-medencei ifjúságról*. Szeged: Belvedere Meridionale, 249-265.
- Bartky, Sandra Lee. 1997. “Foucault, Femininity and Patriarchal Power.” In: Conboy, Katie et al eds. *Writing on the Body. Female Embodiment and Feminist Theory*. New York: Columbia University Press, 129-154.
- Cohen, Albert K. 1969. „A szubkultúrák általános elmélete.” In Huszár Tibor és Sükösd Mihány szerk. *Ifjúságszociológia*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 264-86.
- Grosz, Elizabeth. 1994. *Volatile Bodies. Toward a Corporeal Feminism*. St. Leonards, NSW: Allen and Unwin.
- Gunn, Joshua. 2007. „Dark Admissions: Gothic Subculture and the Ambivalence of Misogyny and Resistance” in Lauren M. E. Goodlad és Michael Bibby szerk. *Goth: Undead Subculture*. Durham & London: Duke University Press, 41-64.
- Hannahan, James. 1999. „Bela Lugosi’s Dead and I Don’t Feel so Good Either: Goth and the Glorification of Suffering in Rock Music.” In

- Karen Kelly and Evelyn McDonnell szerk. *Stars Don't Stand Still in the Sky: Music and Myth*. London, Routledge.
- Hodkinson, Paul. 2002. *Goth: Identity, Style and Subculture*. New York & Oxford.
- Hodkinson, Paul. 2005. „Beavatottak és kívülállók.” In: *Replika* 53: 145-164.
- Horkai Anita. 2009. „Az ifjúság társadalmi kapcsolatainak narratívái Északkelet-Magyarországon.” In Jancsák Csaba szerk. *Pillanatfelvételek a Kárpát-medencei ifjúságról*. Szeged: Belvedere Meridionale, 150-164.
- Jeffreys, Sheila. 2005. *Beauty and Misogyny: Harmful Cultural Practices in the West*. London and New York: Routledge.
- Kelemen Anett. 2004. *Deviansnak minősített viselkedésformák Magyarországon. A dark-gothic szubkultúra bemutatása*. (Szakdolgozat.) ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar, Társadalomtudomány Tanszék, Budapest.
- Kis Gábor. 2004. „Ősz mindörökké.” *Bevezetés a dark-goth világába: egy szubkultúra pillanatfelvétele*. (Szociálpszichológiai műhelymunka.) Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest.
- Martin, Sara. 2004. “Gothic Scholars Don't Wear Black: Gothic Studies and Gothic Subcultures.” *Gothic Studies* 4: 28-4.
- Murinkó Livia és Pongrácz Tiborné. 2009. „Háztartási munkamegosztás: azonosságok és különbségek Európában.” In Nagy Ildikó és Pongrácz Tiborné szerk. *Szerepváltozások. Jelentés a nők és a férfiak helyzetéről*. TÁRKI, Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 95-116.
- Porter, Alicia. 2009. *A Study of Gothic Subculture: an Inside Look for Outsiders*. Web oldal. 2010 szept. 1. 2010 szept. 1.
<<http://www.gothicsubculture.com/music-description.php>>.
- Punter, David és Glennys Byron. 2004. *Gothic*. Malden & Oxford: Blackwell.
- Sartre, Jean Paul. 1992. *Existencializmus*. (ford. Csatlós János) Budapest: Hatágú Síp Alapítvány.
- Siegel, Carol. 2005. *Goth's Dark Empire*. Bloomington: Indiana University Press.
- Simmel, Georg. 2001. *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Novissima, Budapest.
- Valenti, Jessica. 2004. *The Purity Myth: How America's Obsession with Virginity Is Hurting Young Women*. Berkeley: Seal Press.

- Wilkins, Amy C. 2004. "So Full of Myself as a Chick" – Goth Women, Sexual Independence, and Gender Egalitarianism" *Gender & Society* Vol. 18 No. 3, June: 328-349.

SZEMLE

Kérchy Anna

Szegedi Tudományegyetem

A félt(ett) test felderítése

Susan Wendell. *Az elutasított test. Feminista filozófiai elmélkedés a fogyatékosról.* Ford. Vándor Judit. Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar és ELTE Eötvös Kiadó, 2010. ISBN 978-963-284-167-0. Cérnafűzött, keménytáblás. 162 oldal.

Az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kara és az ELTE Eötvös Kiadó gondozásában megjelenésre kerülő *Fogyatékoság és Társadalom Kiskönyvtár* kétségtől hiánypótló könyvsorozat, ám tulajdonképpen nem teljesen új keletű kezdeményezés. A 2008-ban alapított *Fogyatékoság és társadalom* fogyatékoságtudományi és gyógypedagógiai nemzetközi akadémiai folyóirat is már a két intézmény együttműködésének égisze alatt, Könczei György főszerkesztői bábáskodásával látott napvilágot azzal a határozott céllal, hogy ismertesse és elmélyítse e magyar nyelvterületen ezidáig hivatalos szakmai-tudományos fórummal nem rendelkező társadalomtudományág kutatási eredményeit, tapasztalatait; felismerve hogy a fogyatékoságtudomány – sajátos, innovatív megközelítései, multidiszciplinaritása, metodológiai megoldásai és identitáspolitikai megfontolásai révén – kiválóan reprezentálja a korunk tudományos világszemléletében és társadalmi gyakorlataiban bekövetkezett paradigmaváltásokat, s így egyre növekvő jelentőséggel bír. Stabil folyamatosságot fedezhetünk fel, ha összevetjük a periodika első lapszámának beköszöntőjében megfogalmazott célkitűzést a Kiskönyvtár 2010 végén, szinte egyidőben publikált első három kötetének érdekfeszítő tematikaival. Míg Michael Maschke *Fogyatékosáspolitikai az Európai Unióban* című könyve enciklopédikus teljességű körképet nyújt a fogyatékosággal kapcsolatos legfontosabb szakmai, tudományos, politikai kérdésekről; Suzanne E. Evans az *Elfelejtett bűnök*-ben a fogyatékkal élő emberek által elszenvedett holokausztot, az őket sújtó, szisztematikusan megtervezett népirtási, náci fajtisztítási programokat és azok következményeit tárgyalja egy jogász-újságíró dokumentarista precizitásával s a kimondhatatlant megillető

empátiával; miközben a recenzióban részletes bemutatásra kerülő Susan Wendell tanulmány saját fogyatékoságának személyes létélményéből kiindulva, feminista filozófiai megközelítésből problematizálja a normatív kulturális ideál ellenpontjaként leértékelt, a „Más(ik)ként” marginalizált, „elutasított test” társadalmi konstrukcióját. A könyvsorozat tehát gyümölcösözőn bontakoztatja ki a folyóiratban körvonalazott programot. Hosszú távon, részleteiben tárja fel a gyógypedagógia klasszikus tárgykörein túl-eső, innovatív fogyatékoságügyi témakörök széles spektrumát:

[A] fogyatékoságtörténet, a fogyatékoság politológiai, pszichológiai, szociológiai, művészeti aspektusai, a társadalmi integráció vs. kirekesztés, a kommunikációtudományi megközelítés, a jogtudományi látásmód, a foglalkoztatás vagy akár a halmozódó társadalmi hátrányok kutatásainak [leglényegesebb kérdéseit, hogy közelebb jusson] ...ahhoz a szemléletmódhoz, melyben a megismerés intenzitása elfeledteti, szükségtelenné foszlatja, és mint a ködöt feloszlatja a minősítő, elidegenítő, megbélyegző, kizáró, elutasító reflexiókat. (Könczei-Mesterházi 2008, 3-4)

A vállalkozás nagyléptékű és széles látókörű jellegét egyébként kiválóan példázza az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kara által 2006-ban útjára indított Fogyatékoságtudományi Szabadegyetem kezdeményezése is, mely olyan illusztris vendégelőadókkal örvendeztette meg érdeklődő közönségét, mint pl. Rosemarie Garland-Thomson, aki az elsők közt ismerte fel a nőtudomány és a fogyatékoságtudomány összekapcsolásának lehetőségeit, és nagyban ösztönözte a „különös testek” nyilvános térbe történő beléptetésére, megjelenítésére koncentrálo kultúrtörténeti kutatásokat, főként a patriarchális hatalmi rendben hangsúlyozottan a testük által meghatározott, többszörösen hátrányos helyzetű, fogyatékosággal élő nők kulturális narratíváinak feltárásait, a cirkuszi mellékmutatvány freak-show-ban kuriózumként való közszemlére állításuktól, a karitatív kampányokon, a pornográfián, és a reklámpar populáris kulturális produktumain át, a fogyatékosággal élő művészek által bevezetett új önkifejezési formákig. Míg Garland-Thomson munkásságának magyar nyelvű közlése a Fogyatékoságtudományi Kiskönyvtár közeljövőbeli tervei közt szerepel, a 2009-es *Fogyatékoság és társadalom* periodika egy-fejezetnyi ízelítője után, immár ténylegesen, teljes terjedelmében kezünkbe vehetjük a feminista fogyatékoságtudomány másik nemzetközileg elismert nagy alakjának, Susan Wendellnek mintegy másfél évtizede megjelent, és ma már klasszikusként számon tartott *Elutasított Test* (*The Rejected Body*, 1996) című könyvét.

Susan Wendell a kanadai Simon Fraser University professzor emeritája, a nőtudomány, a feminista filozófia, a fogyatékoságtudomány és a

fogyatékoságügyi mozgalom keresztmetszetében körvonalazódó, mára már kanonizált, interdiszciplináris tudományág nemzetközileg elismert úttörője. Írásainak ereje személyes hangvételükben rejlik: a szerző 1980-as években diagnosztizált krónikus fáradtság(ot okozó immunrendszeri diszfunkció) szindrómája szolgáltatja azt a saját(os) fogyatékoságtapasztalatot és -történetet, mely meggyőzően alátámasztja, politikai-etikai tételt telíti, interperszonális kontextusba helyezi, és közérthetővé fordítja a szubjektum törékeny testbe zártságának feminista filozófiai teoretikus problematizálását. A könyv egyik jelentős áttöréseként önnön gyógyíthatatlan, krónikus, de nem halálos betegségét, mint fogyatékoságot áthelyezi az orvostudomány értelmezési keretéből a társadalomtudományéba, hogy kizárólagos patológikus állapot helyett azt társadalmi helyzetként (is) kezelje. A fogyatékoság így olyan kulturális konstrukcióként tétéleződik, melyet hatalmi viszonyrendszerek és személyközi, társas/társadalmi kapcsolatok (orvos-beteg, család-beteg, közösség-beteg) formálnak, főként ideológiai érdekeltségek (és jó esetben, empátikus, szolidáris állásfoglalások) által vezérelve.

Mikor Susan Wendell tehát, az 1990-es évektől a kultúrakritika és a testtudományok színterein egyre markánsabban megjelenő fogyatékoságtudomány kiemelkedő kortárs kutatójaként ezen a szociális vonalon gondolja újra a fogyatékoság jelentését, akkor nemcsak pionír pályatársai támogatását élvezi (mint pl. Michael Oliverét [1990, 1996]), de követi és elmélyíti azt a csapásirányt is, melyet a fogyatékoság-jogi aktivisták kijelöltek a Fogyatékkal Élők a Szegregáció Ellen (UPIAS) 1970-es évekbeli amerikai kiáltványuk óta, illetve amelyet a WHO (1976, 1980) és az ENSZ fogyatékosággal élők esélyegyenlőségére vonatkozó jogi passzusai és definíciói is (1983: I. c. 6-7) hivatalosan megerősítenek. Különbséget tesz a *károsodás*, a *fogyatékoság*, és az ebből származó *hátrányos helyzet* fogalmai közt (*impairment/disability/handicap*). Hangsúlyozza, hogy míg a *károsodás* pszichológiai, mentális, testi fiziológiai, anatómiai, strukturális vagy funkcionális veszteséghez köthető – mint egy testrész, -szerv biomedikailag patológikusként, rendellenesként kódolt működési hibája vagy hiányossága –, a *fogyatékoság* még sokkal markánsabban a társadalmi megítélés függvénye, hiszen valamely egyezményesen és univerzálisan *normálisnak* tekintett emberi tevékenységhez szükséges képesség károsodását jelöli, akképp hogy az ebből fakadó *hátrányos helyzet* korlátozza vagy ellehetetleníti a fogyatékkal élőt a nemének, korának, osztályának, társadalmi és kulturális tényezőinek, elvárásainak megfelelő szerepe betöltésében, illetve a közösségi életben való teljes értékű részvételében (ld. WHO 1980, ENSZ 2008, Wendell 2010, 20). Ily módon, a fogyatékoság nem csupán egy *egyéni* állapot vagy adottság hiánya, hanem a társadalmi felépítmény/szervezet tehetetlenségének, a (valójában kisebbséget

képző, fehér, egészséges, felnőtt, férfi felső/középosztály diktálta de többségiként tételezett) *normától* eltérő igények iránti közömbösségének, azon szisztematikus diszkriminációjának következménye, mely a fogyatékkal élőket kizárja a normális és természetesen-adottnak tekintett társadalmi tevékenységek fősodrából. E felfogás lényege abban áll, hogy amennyiben az adott társadalmi berendezkedés hozza létre a korlátokat, ugyanúgy hatalmában áll megszüntetni is azokat. Például egy tökéletesen akadálymentesített világban jelentéktelenné válnának a különbségek járók és kerekesszékesek között.

Az *Elutasított test* első fejezete voltaképpen a fogyatékosság fogalmi újradefiniálásának a kibontását célozza. Wendell a pusztá teoretizálás helyett rámutat, mekkora tétje van annak, hogy a társadalom mit határoz meg és fogad el fogyatékoszágnak. Ez dönti el milyen szociálpolitikai (gazdasági, jogi, gyakorlati) jogosultság, segítség jár az embernek, de azt is, hogy mennyi megértést, pszichológiai támogatást kap közösségétől annak függvényében, hogy elismerik-e fogyatékosága valóságos létezését hivatalos tünetkategóriaként; valamint a közösségbe beilleszkedési lehetőségein túl ez határozza meg esetleges politikai mozgalmi szerepvállalását és a stigmatizált csoport tagjaival való közösségvállalását. A meghatározás nagyban befolyásolja tehát az egyén közmegítélését, önmeghatározását, és az ezek konfliktusa vagy harmóniája indukálta/determinálta életminőségét és létélményét egyaránt. Wendell rávilágít, hogy milyen problémákat vet fel a látható *versus* láthatatlan rendellenesség, ill. a fogyatékos *versus* egészséges dichotómia fenntartása. Egyrészt a fogyatékosság csak a láthatóság mezsgyéjében való tematizálása nem csak hierarchizál a láthatóbbság/érthetőbbőség/elfogadhatóbbóság függvényében (ld. kerekesszék, mint ikonikus jelölő), hanem bizonyos külső jelekkel nem bíró fogyatékosságokat, mint mondjuk a szerző krónikus fáradtság szindrómáját teljesen figyelmen kívül hagyja. Másrészt a (képességeit) teljes(en birtokló) ép *versus* a sérült, fogyatékos test dichotómia (*abled/disabled* oppozíció) a normatív ideál fals logikája szerint a teljességet a konstans, abszolút sértetlenséggel társítja. Így, megfelelkezik róla, hogy halandó, törekény, sérülékeny emberek lévén mindannyiunk testi/szellemi épsége múlandó, tűnékeny, már-már átmeneti állapot, hiszen az öregedéssel elkerülhetetlenül együtt-járó fiziológiai változások mind kevesbítik erőnlétünk, képességeink sérülnek, elfogy valónk, így szükségszerűen mind a konvencionálisan fogyatékosként kódolt lét felé tendálunk. Másrészt a kategóriát tágabban értelmezve, bizonyos szempontból mindnyájan fogyatékosok vagyunk, kisebb-nagyobb testi/szellemi hibáinkkal élünk együtt, melyek csupán gyakoriságuk és a fejlett világ orvos-technológiai segédeszközei segítségével könnyen korrigálható mivoltuk okán nem minősülnek különösebb hátrányos

rendellenességként. Ilyenek a különféle logopédiai, optikai, ortopédiai hiányosságok (beszédhibák, szintévesztés, gyengénlátás, csámpaság, bokasüllyedés), melyek előidézte hátrányos helyzet és lehetőségvesztés a megfelelő orvosi, technikai beavatkozással (beszédtechnika tanítás, szemüveg/kontaktlencse, lúdtalpbetét) könnyen elhanyagolhatóvá vagy semmissé tehető.

A második fejezet aztán közelebbről is megvizsgálja azokat a társadalmi tényezőket és viszonyrendszereket, melyek a biológiai adottságokkal kölcsönhatásban megteremtik, illetve megakadályozzák a fogyatékoságot. Ezek az emberi testet károsító vagy építő társadalmi körülmények (a szegénységtől és a szülői gondatlanságtól kezdve a társadalmi nemi alapú megkülönböztetésekig vagy a veszélyes munkahelyi viszonyokig), a felgyorsult nyugati világban a teljesítménnyel kapcsolatos fokozott elvárások, az egészséges felnőtt férfi ideális fizikai és társas állampolgári paradigmájának normativizálása, a kulturális képviselő és annak hiányának megoszlása, és a test-kontrolláló fogyasztói társadalom vizuális/verbális hatalmi manipulációinak és annak dekonstruálásának lehetőségei és korlátai.

A harmadik fejezet Erving Goffman stigma-tanulmányából kiindulva részleteiben körvonalazza a fogyatékoság, betegség, gyengeség konvencionális szimbolikus jelentésmezeit és a kirekesztő *mátság-képzés* társadalmi gyakorlatát, valamint az ezzel ellenreakcióként szembeállítható, teljesebb perspektívájú, gyümölcsöző tudásforrásként újraértelmezett, feminista episztemológiai potenciállal felruházott *különbözőség* jelentőségét a fogyatékosággal élők/eltérők, illetve a megkülönböztetetlen *azonos*ként definiáltak számára.

A negyedik fejezet bemutatja, hogy a fejlett, iparosodott (észak-amerikai) fogyasztói társadalom tömegmédiájából áradó képek miképp írnak elő kötelezően követendőként egy olyan test-ideált, mely a testi lét kulturálisan *elutasított* – anyagi, halandó, pusztá materialitásunkhoz, múlandóságunkhoz köthető – aspektusainak szigorú fegyelmezésére, megtagadására, elfojtására épít. A pusztá akaraterő függvényeként tételezett tökéletesedés, a betegség/ fogyatékoság/ halál-legyőzésének beteljesíthetetlen ábrándjainak égisze alatt vívott küzdelem – vágyak, követelmények és lehetőségek közé feszítve – szükségszerűen elégedetlenséget, büntudatot és szégyent kelt a kulturálisan megtestesült és valódi testiségétől megfosztott szubjektumban. Különösen érdekes Wendelnél az test-kontroll-mítosz kapcsán tárgyalt, elterjedt közvélekedés, mely az egészséget a jó emberek igazságos jussaként értelmezi, s így – a többség mesterségesen fenntartott lelki nyugalma védelmében – egyszerűen nem hajlandó elismerni, hogy „olyanokkal is történnek rossz dolgok az

életben, akik nem ezt érdemlik, akik nem ezt keresték, akik nem kockáztattak, s akik törődtek magukkal” (16).

Az ötödik fejezet azt taglalja, hogy az orvostudomány tárgyiasító tekintete (*medical gaze*) miként határozza meg az emberi testről alkotott tudásunk (az objektívnek feltételezett tudományos szemléleteink és naturalizált kulturális prekonceptióink összefüggéseit), és miként idegenít el testünktől azzal, hogy érvényteleníti maga a beteg fogyatékossgal kapcsolatos személyes tapasztalatát, a diagnosztika igazságképző gyakorlata/mechanizmusa árnyékában. Wendell szerint, míg a biomedikus etika filozófia nem kérdőjelezi meg a mindent az élet-halál dichotómia vetületében értelmező orvostudomány hatalmát, addig a feminista orvosi etika felismeri, hogy nem feltétlen a halál vagy az abnormalitás megszüntetésének, elkerülhetetlenségének képtelensége a legnagyobb kudarc, hanem az az értelmetlen szenvedés, mely abból fakad, hogy a páciens észrevétlenül marad, s nem hallgattatik meg.

A hatodik fejezet ugyanezt a gondolati vezérfonalat göngyölíti, egyengeti tovább, a Carroll Gilligan neve alatt elhíresült *gondoskodás etikája* versus az *igazságszolgáltatás erkölce* közti egyensúlyt, az autonómia és függetlenség kritikus újragondolását, a fogyatékossgal élők és az őket gondozók tapasztalatainak, érdekeinek fontosságát pedzegetve – az abortusz, az eutanázia, az egészségügyi reformok feminista etikai vonatkozásai kapcsán. A cél a feminista és a fogyatékossgal kapcsolatos etika tanulságainak, stratégiáinak, perspektíváinak produktív összekapcsolása, kölcsönös kamatoztatása.

Az utolsó, záró fejezet végül újraértelmezi a *test transzcendenciájának* fogalmát. Úgy érvel, hogy az feltétlenül szükséges a test teljes körű megértéséhez, azonban nem abban a feminista kritikai értelemben, mely elveti a nő testiséggel való társítását. Ehelyett Wendellnél a testi transzcendencia a fájdalommal, testi korlátokkal, fogyatékossgal való együttélés és a teljes életre, boldogulásra való képesség elfogadását és az ehhez szükséges taktikák elsajátítását jelöli. A szokássá fejlesztendő testi transzcendencia gyakorlata segítségével eszünkkel eltávolíthatjuk énérzékelésünket a testi szenvedéstől, érzelmileg és kognitív módon is túlléphetünk a fizikai nyomorúság és korlátozottság élményén, a tudat szabadsága felé. Azonban ez nem lehet egyenlő a testtől való elidegenedéssel, hiszen ahogy Wendell írja Ledert idézve „a betegség, a fogyatékossga vagy a fájdalom a tudatban megszünteti a test hiányát”[...] és arra kényszerítenek bennünket, hogy tudatosan reagáljunk arra, hogy nagyon is tudatában vagyunk a testünknek” (146). A test elvisz „a szenvedés és korlátozottság határáig és tovább” a teljes öntudatosságig, ám ugyanakkor transzperszonális potenciálja tudatára ébreszt mások életére és a világgal való ’egytestiségünkre’

is. Tulajdonképpen itt rejlenek a könyv legfontosabb tézisei is, melyekre Wendell későbbi műveiben is vissza-visszatér (Wendell 1999, 2001).

Lévén hogy a filozófusnő Wendell társadalomkritikai-élő fenomenológiai vizsgálódásainak legfőbb kiindulópontja a test – a testtel kapcsolatos létélmények, tapasztalatok, szabályozások, alkotmányok, nézetek változó folyamatai és folyamatos változói – legfőbb inspirációját a feminizmusból, az objektifikált nőiség és a szubjektum ágencia inkompatibilitásának problematizálásból nyeri. Azonban Wendell legfőbb újítása, hogy képes túllátni a hagyományos feminista test-elméleti kritikai gócpontokon, és számára a női szubjektum hatékony cselekvőképességének visszanyerése sem nem a hagyományos nyugati filozófiai és a vallási dogmában alábecsült nőies test(iség)en való túllépést, sem nem a nőknek kivívandó elégedettség, erő és függetlenség nevében, a megtestesülés kizárólagosan felszabadító erejére való koncentrációt és a testi szenvedéstől való függetlenedésre törekvést jelenti. Wendell felismeri, hogy a feminista kritika szükségszerűen részleges, korlátozott látókörű marad, amennyiben a fogyatékkal élők kizárja vizsgálódásai köréből, és amennyiben figyelmen kívül hagyja, marginalizálja vagy leértékeli az *elutasított testet*,

a testi életnek (betegség, fogyatékoság, gyengeség, haldoklás), a testi megjelenésnek (deviancia a test kulturális ideáljától), és a testi tapasztalatoknak (beleértve a testi szenvedés legtöbb formáját) azon aspektusai[t], amelyekről a társadalom és a kultúra fél, amelyeket nem vesz tudomásul, amelyeket megvet és/vagy elutasít. (77)

Rendkívüli produktív potenciállal bíró kapcsolódási pont, hogy a társadalmi nem és a fogyatékoság is hierarchizált dualisztikus hatalmi viszonyrendszerek (férfi versus nő, egészséges versus beteg) diktálta szigorú szabályozások keretébe feszülő biomedikai-megalapozottságra-apelláló társadalmi konstrukció, neutralizált kulturált/kulturális megtestesülésünk és normativizált identitásunk meghatározó tényezője. A teljes jogú szubjektum létrejötte során a nő és a *fogyatékkal élő* (csakúgy, mint bármely más faj, vallás, osztály, szexualitás, kor stb. alapján meghatározott kisebbség) hasonlóképp mindig a szabályozhatatlan, érthetetlen, fájdalmas, korlátolt, függő, akadályozó, megvetett *másikként* tételeződik. Ugyanakkor a különböző 'mátságok' összefüggéseinek feltárása új fényt vethet a *gyengébbség* elerőtlenítő társadalmi kategóriájának megalkotási folyamatára (vö. gyengébbik nem, gyengénlátó, gyengeelméjű...). Wendell egyik roppant jelentős felismerése szerint, egy szexista, patriarchális társadalomban a fogyatékosággal élő nő azért nem minősül feltétlenül vagy automatikusan hátrányos helyzetűnek, mert hiszen ha gondoskodóként, háziasszonyként tökéletesen helytáll, és csupán olyan feladatot nem képes netán ellátni, melyet az adott közösség

nem tekint a „normális”, azaz korlátozott, magán-szférába zárt, másodrangú női/es szerep velejárójaként, akkor kollektív mérce alapján nem tekintendő diszfunkcionális szubjektumnak. (Például egy olyan közösségben, ahol a nők írástudatlanok egy vak, olvasni képtelen nő nem bizonyul hátrányos helyzetűnek, társadalmi szerepében akadályoztatottnak akkor sem, ha nem biztosítanak neki lehetőséget a Braille-írás olvasásának elsajátítására, hiszen nem fog különbözni átlagos, „normális” nőtársaitól.) Wendell felidézi, hogy Iris Marion Young feminista filozófus egyenesen „fizikailag hátrányos helyzetűnek” nevezi a szexista társadalomban élő nőket, hiszen ’normális’ nőiességük merev sztenderdjeinek velejárói a testi képességfejlesztés megtagadása, a test folyamatos tárgyiasítása, és a testi invázió fenyegetésének fenntartása. A szexista társadalom diktátuma szerint egy nő ne legyen erős, ne legyen ügyes, ne legyen okos, semmilyen tekintetben se legyen jobb vagy több, mint a hatalmat egyszemélyben megtestesítő férfi (ld. Young 2005 in Wendell 2010, 22). Ezt a vélekedést visszhangozza Morris (1991) azon vélekedése is, mely szerint a mozgó képen áldozatként ábrázolt fogyatékosok túlnyomó része azért férfi, mert a női szubjektum épségében is magában hordja a sebezhetőség, függőség és megaláztatás konnotációit.

Ugyanakkor Wendell másik kétségkívül izgalmas vállalkozása a fogyatékosággal azonosított, kulturálisan leértékelt, megvetett *gyengébség* és a vele társított *gyengédség* fogalmainak pozitív kategóriaként való újraértelmezése. Ezzel egy igen elterjedt sztereotípiacsapdát ás alá: a *szuperfogyatékos* (*supercrip* in Roper 2003), aki hősieles küzdelem során sikeresen felülkerekedik fogyatékoságán és egyedülálló teljesítményével a normához közelít, hiszen testi-szellemi károsodásai ellenére képes úgy élni, mint az átlag, normális ember. Azonban ezzel az átlag-normális emberek elismerése mellett azok *voyeurisztikus*, a különös, csodálatos, bizarr másságra irányuló érdeklődését, mintegy kukkoló tekintetét is kiváltja; és mindemellett még egy olyan norma-megerősítő, hamis elvárást is felállít, mely szerint minden fogyatékos valójában le tudná küzdeni fogyatékoságát, meg tudná haladni másságát önmaga s közössége javára, ha igazán akarná, mindehhez csupán erőt kellene vennie magán, hogy ő is ’rendes’ emberként tudjon funkcionálni (ld. Kérchy 2011).

Ehelyett Wendellnél a szerencsétlen, gyenge, áldozati pozíció radikális újraértelmezése inkább Lennard Davis *diszmodernizmus* fogalmával (2002) társítható, mely épp azt állítja, hogy a fogyatékoságot korántsem a normához képest marginális, kisebbségi, csökkent értékű, negatív referenciapontként/pozícióként kell értelmeznünk, hanem egy manapság mindannyiunkat ’normálisan’ jellemző, nagyon is általános létállapotként, melyet nem csak hogy el kell fogadnunk, hanem érdemes mindenkit megillető alapvető emberi jogként újra is értékelnünk. Be kell látnunk, hogy

sérülékeny, törékeny, múlandó emberi mivoltunkból fakadóan esetleges gyengeségünk, betegségünk, munkaképtelenségünk, előregedésünk mind létünk olyan természetes velejárói, melyeket jogunkban áll teljességében megélnünk anélkül, hogy bármiféle hátrányos megkülönböztetést kellene miatta elszenvednünk. E logika nyomán, a Susan Wendell, Lennard Davis vagy Margrit Shildrick (2002) nevei fémjelezte, a fogyatékossgal élő testből kiinduló posztmodern identitáspolitikai nem a normatív ideálként működtetett domináns szubjektivitás pozitív megtapasztalásában lát egyén- és társadalomjavító lehetőséget, hanem inkább egy részleges, befejezetlen, sérülékeny szubjektum pozíciót körvonalaz, mely az önállóság és függetlenség fals individualista vívmányai helyett a közösségileg beismert és elismert kölcsönös-függőség, empatisz érzékenység élményeire, tapasztalataira épít. A hagyományosan fogyatékként kezelt 'a másik-nélkül-létezeni-képtelenség' itt nem hátrány, hanem emberség(esség)ünk többlete; a kölcsönös függőség és kiszolgáltatottság a kölcsönös segítségnyújtás és együttérzés képességeivel párosul. Mivel mindnyájan fogyatékosok vagyunk, a fogyatékossg kategóriája érvényét, értelmét veszti. Olyan szempontból is fogyatékkal élőknek bizonyul fejlett világunk átlag/többségi középosztálya, hogy már csak különféle technikai, technológiai, ipari, gyógyászati segédeszközökre és közüzemesített ellátásokra támaszkodva tud teljes, 'normálisnak', 'emberhez méltónak' tekintett életet élni. Szinte magától értetődik, hogy szemüveg korrigálja látásunk, járművek gyorsítják helyzetváltoztatásunk, telekommunikációs csatornák könnyítik kapcsolatteremtésünk, meleg folyóvíz szolgálja higiéniai szükségleteink, stb. Így, az önnön elutasított testét annak fájdalmasan korlátozott (és teljessé kiegészíthető) valójában felvállaló, *diszmodern* szubjektum a Donna Haraway feminista mitológiájából ismerős *kyborg* alakját ölti, aki azonban az automatizált technológizálása, gépiesítése előidézte személytelensége ellenében, igyekszik jelentésképző szemiotikai technológiáinak tudatos, önreflexív ágenseként a való világról olyan hiteles képet formálni, mely bár lehet, hogy megélt tapasztalatként csak részleteiben bír átfedéssel az egyes emberek sokféle létélményei közt, de mindazonáltal közös, emberi célként tartja számon a véges, lokalizált szabadság, a kielégítő anyagi biztonság, és a felelősségeink által korlátolt, de elengedhetetlenül szükséges boldogság, boldogulás megvalósulását, megvalósítását (ld. Haraway 1991).

Wendell közérthető, sokoldalú, tudományos és egyben szórakoztató *Elutasított teste* minden bizonnyal teljesíti a fogyatékossgal élők általános, saját nyilvános láttatottságukkal kapcsolatos elvárásait (erről ld. Ross 1997, 676 in Roper 2003): a fogyatékossgot változatosságában és változékonyságában mutatja be, tragikus érthetlensége helyett annak mindennapiságára, élıhetőségére és elfogadhatóságára koncentrálva, a

fogyatékkal élő 'átlagemberek' és médiaszakértők magukról alkotott véleményét, önállón megfogalmazott, sajátos képességeit, igényeit is bemutatva – nem helyettük, hanem értük, miattuk beszélve. Ily módon valósulhat meg az a célkitűzés, melyet Könczei György Wendell könyvéhez írt előszavában a következőképp fogalmaz meg: „a testi tapasztalatok tiszteletben tartására alapozva” lehet és kell bizonyítanunk, hogy „a fogyatékoság nem csak fájdalmat és korlátozottságot jelent, hanem új érdeklődést, ismeretet, többlettapasztalatot, tudást is generál”, lévén hogy újragondoltatja velünk fogyatékosággal és nem fogyatékosággal élő embertársainkhoz fűződő viszonyunk, és e két, gyakran tévesen különválnak feltételezett világ működésmódjaihoz való kapcsolódásaink.

Felhasznált irodalom

Davis, Lennard J. 2002. *Bending Over Backwards: Disability, Dismodernism, and Other Difficult Positions*. New York: New York University Press.

Fogyatékoság és társadalom. Fogyatékoságtudományi és gyógypedagógiai időszakos folyóirat. 2008.1. Weboldal. 2010.03.08.
<<http://moodle.disabilityknowledge.org/mod/resource/view.php?id=443>>

Garland-Thomson, Rosemarie. 2008. Szeptember 25. „Különös testek: a fogyatékoság ábrázolása a művészetben és a populáris kultúrában.” A Fogyatékoságügyi Szabadegyetem előadása az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar szervezésében. *Bárczi E-Oktatási Portál.* 2011.03.14. <<http://e-oktatas.barczi.hu/moodle/course/view.php?id=4>>

---. 1997. *Extraordinary Bodies. Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. New York: Columbia University Press.

Gilligan, Carol. 1982. *In a Different Voice*. Harvard University Press.

Goffman, Erving. 1963. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Prentice-Hall.

Haraway, Donna. 1991. *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. New York: Routledge.

Kérchy Anna. (megjelenés alatt) „A fogyatékkal élők elfogadását célzó média/művészeti megnyilvánulások lehetőségei, korlátai, és recepciója a mai Magyarországon.” *Mi/Más Konferencia 2. Gondolatok a toleranciáról.* Eger: EKF Líceum Kiadó.

- Könczei, György. 2010. „Előszó.” In Susan Wendell. *Az elutasított test. Feminista filozófiai elmélkedés a fogyatékosokról*. Ford. Vándor Judit. Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar és ELTE Eötvös Kiadó.
- Könczei, György és Mesterházi Zsuzsa, szerk. 2009. „Üdvözlét az Olvasónak!” *Fogyatékoság és társadalom*. Első, bemutatkozó szám. 1: 3-4.
- Evans, Suzanne E. 2010. *Elfelejtett bűnök*. Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar és ELTE Eötvös Kiadó.
- Maschke, Michael. 2010. *Fogyatékosáspolitikai az Európai Unióban*. Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar és ELTE Eötvös Kiadó.
- Morris, Jenny. 1991. *Pride Against Prejudice: Transforming Attitudes to Disability*. London: The Women's Press.
- Oliver, Michael. 1990. *The Politics of Disablement*. Basingstoke: Macmillan.
- . 1996. *Understanding Disability from Theory to Practice*. London: Macmillan.
- Roper, Lynne. 2003. „Disability in Media.” *The Media Education Journal*. 2011.03.14. <http://www.mediaed.org.uk/posted_documents/DisabilityinMedia.htm>
- Ross, Karen. 1997. „Where's Me In It?” *Media Culture and Society*. 19: 669-677.
- United Nations Human Rights. 2008. *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. 2011.03.14. <<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/ConventionRightsPersonsWithDisabilities.aspx#2>>
- Schildrick, Margrit. 2002. *Embodying the Monster. Encounters with the Vulnerable Self*. London: Sage.
- Wendell, Susan. 1996. *The Rejected Body*. New York: Routledge.
- . 1999. “Feminism, Disability, and Transcendence of the Body.” In Janet Price—Margrit Schildrick, eds. *Feminist Theory and the Body. A Reader*. New York: Routledge.
- . Fall 2001. „Unhealthy Disabled: Treating Chronic Illnesses as Disabilities.” *Hypatia* 16:4, 17-33.

- . 2010. *Az elutasított test. Feminista filozófiai elmélkedés a fogyatékoságról.* Ford. Vándor Judit. Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar és ELTE Eötvös Kiadó.
- World Health Organization. 1980. *International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps.* 2001. *International Classification of Functioning, Disabilities and Health.* WHO Website. 2011.03.14. <http://www.who.int/classifications/icf/en/>

Tóth Eszter Zsófia. *Kádár leányai. Nők a szocialista idpszakban*. Budapest: Nyitott Könyvműhely Kiadó Kft., 2010. ISBN: 9789633100318. Cérnafűzőtt, keménytáblás. 194 oldal.

Mi sem természetesebb, mint a korszak kormányzójáról elnevezni az adott időszak gyermekeit. Milyen apja volt Kádár a nemzetének? Milyen volt Kádár leányának lenni? És a feleségének?

Kádár leányai a mi anyáink, nagymamáink, nővéreink, húgaink és barátnőink, a felségünk, védőnők, első tanítónénink, boltosunk és postásunk, konyhásnénink aki repetát adott, nénik, akik titokban németül tanítottak, zongorázni vagy könyvelni. És persze, a téeszkek napszámos asszonyai, az építkezések malteroslánya, a gyárak munkás női, a harisnyagyári dolgozók: mi voltunk mindezek, a nemzet termő teste, a nők.

A szerző, Tóth Eszter Zsófia, fiatal antropológus, témái a gender és társadalomtörténet '45 után.

Kötete a kutató nők egyik jelentős teljesítménye, finoman nyúl a 'munkásnőkhöz', akiket gyakran cselédlánnyól öltöztetett át a rendszer az uralkodó osztály tagjává.

A férfitulajdonban eltűnő női generációk sorát ritkán érzékeljük, széttöredezik a női folytonosság a férfijogú családi és politikai történetekben. Nem érzékeljük a háború előtti női történetünk szegénységét, nem érzékeljük, hogy a ruhákra, kétszobás lakásra vágyó asszonyok a súlyos magyar szegénységben tartották életben az álmot: az önálló, rendezett családi otthonét. És ugyanebben a szegénységben tettek meg mindent azért, hogy a gyerekeiknek mindez meglegyen.

Nem érzékeljük, hogy a néhai cselédlánnyok ugyanígy harcoltak a kölykeikért, a gyerekeik jövőjéért '45 előtt, és hogy a későn szülő mai szinglik ugyanígy dolgoznak a jövőért, ami a gyerekeiket nem a világvégevel, világválsággal és katasztrófákkal várja, hanem az élet végtelen lehetőségeivel. De a bemutatott asszonyokról mindez eszünkbe jut.

A kötet a női szellemről szól, az anyaságról, női tudatról, a lányanyaságról, a női szolidaritásról, a brigádokról, ahol életben maradt ez a női erő, és ezzel gyakran tisztában is voltak.

Hol is élünk?

Mi kései ötvenesek, hatvanasok, vagy korai hetvenesek...

Születési év szerinti mai magyar generációkról beszélek.

Akiknek a szülei nem csak traumákat adtak át hanem örömeket is, noha, persze, háborús gyerekek voltak.

Mi kései ötvenesek, hatvanasok, vagy korai hetvenesek már az örökkévaló szocializmusba születtünk, nekünk anyánk mondta, hogy ez jó, mert azt akarta, hogy elhiggyük és boldoguljunk.

Anyánk és apánk háborús gyerekek voltak és fényes szelek fiatalság, akiket úgy neveltek a szüleik, hogy a munka nemesít, a nemesség kötelez, a paraszti polgárosodás méltó személyes és kollektív cél, a világháborúk pedig ledarálnak és átöltöztetnek.

Anyánk és apánk túlélők voltak és túlélőket neveltek.

A leghalványabb gyanúm sem volt, hogy becstelenség létezzen ebben a rendszerben. Tíz éves voltam, 1973 volt, az elsőnek felszabadított és/vagy elfoglalt magyar faluban, Battonyán. A falu nevét etimológiailag Gödényesnek fordíthatnánk, és az ezeréves kollektív (ffi)alkoholizmusról mesél. De már nem zajlottak paranoid perek ellenséges gondolatok ellen, mindenki tette a dolgát, készültünk az évi rendes madarak és fák napjára meg a tornaünnepélyre, a szüleink csöndesen húztak, sunnyogva gyarapodtak és neurotikusan utálták magukat a szüleik miatt, akik nem ilyen életre szánták őket. Az orosz tanárnő volt a legnagyobb tekintély az iskolában, és nem is az orosz miatt, hanem azzal együtt és ellenére.

Mi úttörők voltunk és együtt táboroztunk, és nekünk ki kellett húzni magunkat a csapatzászló-avatáson és pirulva megborzongtunk kicsit... Nemcsak idétlenül rohíncsáltunk a többi lúzeren, aki ott feszített piros kis nájlón-nyakkendőben, hanem igen, tíz évesen, egy májusi reggelen, ahogy összefutottunk már iskolába menet a többiekkel, mindez elég szépnek tűnt nekünk...

Szépnek láttam a hazámat és igazságosnak. Jó érzés volt, hogy azt mondták nekünk az iskolában: *bármelyikünk*ből lehet úrhajós. Sokáig haboztam, akarjak-e úrhajós lenni, pedig azt senki nem ígérte, hogy *mindannyiunk*ből lehet úrhajós.

Sokan megőriztünk egy enyhe, szégyenlős nosztalgiát a közösség után, az építőtáborok után, a tevékeny hazaszeretet után, az egyszerű életforma után, és a kollektív igazságért. Ma is tudnánk hinni ezekben, ha nem kötnénk szorosan egy ideológia kudarcához ezeket az emberi győzelmeket.

A leghalványabb kételyem sincs az 1963-as generáció ifjú tagjaként, hogy ártatlan hitemet és tiszta idealizmusomat a fél világ durván kiröhögte. Azért ez kicsit jobban fáj, mint a Mikulás lelepleződése.

A történelem tanárnőm még tapintatos volt velem. Ez bonyolult, felelte, amikor utópista korszakomban megkérdeztem, miért nem lépünk be az unióba? Miért külön építjük a társadalmi igazságosságot? Hát nem közös, nem ugyanazt akarjuk és nem az van, hogy szeretjük egymást? Tíz éves voltam, 1973 volt, az elsőnek felszabadított és/vagy elfoglalt magyar faluban,

Battonyán. A keleti integrációra gondoltam, szovjet típusú unióra, és ma már alig értjük ezt a szót, szovjet, pedig megtanítják nekünk az iskolában. Bonyolult, de újra értjük, mi az, hogy Unió.

Mi, valahol Magyarországon, falusi tanítók gyerekeként nem tanultuk meg szolgálni a rendszert és közben utálni, nem tanultunk meg titkos irodalmi nyelven bátran kiállni ellene, és nem tanultunk meg félni tőle. Ma sem félünk a szocializmusnak nevezett töredékes ideológiától és társadalmi kísérletől, nem félünk a jövőtől, a tervektől, a munkától.

Nekünk ma nem kell megtagadnunk Horthy Miklóst és nem kell megtagadnunk Kádár Jánost.

Örökségünk, nemzedékek életének vásott keretei. Már nincs dolguk, megtették, ami tőlük tellett. A MA a dolgunk.

Ma megtagadjuk a fehérterrort és megtagadjuk a vörös terrort, a rasszizmust és a gyűlöletet.

Nem kell félnünk balról és nem kell félnünk jobbról.

Azoktól félünk, akik elárasztják ezt a boldogtalan országot rossz emésztésük, csömörük és mentális haldoklásuk savanyú böffentéseivel, és nincs erejük és nincs lelkiismeretük, hogy beismerjék, megbánják, visszaadják vagy jóvátegyék, ami a számlájukon van.

Bonyolult, de lassan el kell fogadnunk, hogy a hazánk nem hadifogoly, nem vágóhíd és nem kelepce.

Hanem az otthonunk, és mindannyian beleférünk.

Gordon Ágata, író

az Irodalmi Centrifuga felelős szerkesztője

Thalassa. Pszichoanalízis – Társadalom – Kultúra. Szexuális orientációk tematikus szám. Budapest: Thalassa Alapítvány, 2010. 21. évf. 4. szám. ISSN: 0865-9326.

A *Thalassa* pszichoanalitikus, társadalmi és kulturális kérdésekkel foglalkozó folyóirata *Szexuális orientációk* címmel tavaly év végi számában jelentetett meg egy Borgos Anna szerkesztő által összeállított válogatást a homoszexualitás pszichológiai elméleti, társadalmi, morális, és gyakorlati terápiás kérdéseivel kapcsolatban, hazai és külföldi szerzőktől. A szexuális orientáció kérdését számos nézőpontból vizsgáló gondos válogatás nem pusztán hiánypótló a magyar pszichoterápiás praxisban és tudományos diskurzusokban, de nagy érdeklődésre tarthat számot az érintett közösség részéről is, akik a számukra fokozatosan elfogadóbbá váló, ám általánosságban még mindig ellenséges társadalmi közegben próbálnak megküzdeni a hetero-szexista, kirekesztő, megbélyegző, előítéletes gondolkodásmóddal és viselkedéssel, mind a különféle társadalmi intézmények, mind pedig magánemberek részéről. A lapszám sikerét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy rövid időn belül elkapkodták valamennyi példányt a boltokból – így én is nehezen tudtam hozzájutni egyhez – s nagy valószínűséggel már csak könyvtárakban lesz elérhető, de mindenképen megéri a fáradságot.

A válogatásban több cikk foglalkozik a homoszexualitásnak és pszichoanalízisnek, valamint általánosságban véve a pszichiátriának, pszichológiának, mint gyógyító tudományoknak elméleti és intézményes kapcsolatával, ennek jelenbe nyúló történetével. Ide tartozik például a Tim Dean és Christopher Lane írása „Homoszexualitás és pszichoanalízis” címmel, Diana Fuss cikke, „Bukott nők: Freud ’A női homoszexualitás egy esetének pszichogeneziséről’ című tanulmányáról”, Ritter Andrea tanulmánya, „A homoszexualitás felfogásának változásai”, és François Pommier Élisabeth Roudinescóval folytatott interjúja, melynek címe: „A pszichoanalízis és a homoszexualitás: gondolatok perverz vágyról, inzultusról és apai funkcióról”. Ezekből az írásokból kiderül, hogy a pszichoanalízis, pszichiátria, és pszichoterápia történeti viszonyulása a szexuális orientáció kérdéséhez a pszichológiára, és pszichiátriára, mint tudományos intézményre nézve kínos fejezeteket érint a homoszexualitás patalogizálása kapcsán. Az erre vonatkozó, évtizedekig tartó vita – ami konkrétan az Amerikai Pszichiátriai Társaság 1973-as döntéséig húzódott, miszerint a homoszexualitást levették az általuk kiadott és széles körben elfogadott DSM-II (Diagnosztikai és Statisztikai Kézikönyv) betegséglistájáról -- két egymással szorosan összefüggő központi kérdés köré szerveződik: 1. A pszichoszexuális fejlődés freudi elmélete szempontjából hogyan

magyarázható a homoszexuális orientáció, valamint a homoszexuális azonosulás; 2. vajon a homoszexualitást patológiás elváltozásként kell-e tekinteni, s ez alapján a szexuális orientáció megváltoztatását, visszafordítását terápiás célként kell-e kitűzni, s ha igen, miként valósítható meg ez a gyakorlati terápiában?

A történet Freud korai, s ahogy a szerkesztői előszóból is megtudhatjuk, progresszívnek tekinthető felfogásából indul ki, mely felfogás nem tekintette kórosnak a saját nem iránti szexuális vágyat. Éppen ellenkezőleg, Freud (1915) szerint „minden emberben megvan a képesség az azonos nemű tárgyválasztásra, s e választás a tudattalanjában létre is jön” – idézi Dean és Lane a *Három értekezés*-t (47, 16j). Valamint, az emberi szexualitás alapvetően perverz: „...a perverziókra való hajlam nem lehet valami ritka különösség, hanem a normálisan elismert konstitúciónak is alkatrésze kell, hogy legyen” (69-70), és „...a perverziók tényleg veleszületett dolgon alapulnak, de olyasvalamin, *ami minden emberrel veleszületik* (70). Freud tehát „queerré” teszi a szexualitás egészét, szögezi le Dean és Lane, mert abban a készítés (ösztön) elkülönül a természetes funkciótól (szaporodás). Élisabeth Roudinesco az interjúban szintén úgy nyilatkozik, hogy Freud elmélete univerzalizálta a perverziót, nem tartotta abnormálisnak a homoszexualitást sem, bár gyakran ezt is perverziónak (vagy inverziónak) nevezte. Roudinescou szerint Freudnál az embert a vágy tragédiája határozza meg, és a homoszexuális egyén még inkább tragikus szubjektum, mint a neurotikus, olyan, aki a civilizáció számára a fenségest képviseli. Ezt az indokolja, hogy a homoszexuális egyénnek társadalmi kirekesztéssel kell számolnia, és ezzel csak akkor tud szembenézni, ha feldolgozza saját drámáját, például a kreativitáson keresztül, mint Leonardo da Vinci. Hasonló képen Ritter Andrea – bár sokkal kritikusabb a freudi szexualitás felfogást illetően – hivatkozik arra, hogy Freud nem tartotta szükségesnek, vagy lehetségesnek a szexuális irányultság megváltoztatását a pszichoanalízisben, s ezt egy páciense anyjának írott levelében fogalmazta meg, hangsúlyozva, hogy a terápia elsődleges célja inkább egy kiegyensúlyozottabb homoszexuális identitás megtalálása lehet. Freud progresszív felfogását tükrözi az is, hogy 1921-ben Otto Rankkal együtt – Ernest Jones-szal, és Ferenczi Sándorral szemben – kiállt amellett, hogy homoszexuális terapeutákat is vegyenek fel a Pszichoanalitikus Egyesület tagjai közé.

Ugyanakkor pszichoszexuális fejlődési elméletébe Freud nehezen tudta beépíteni a férfi és női homoszexuális vágyat, és azonosulási folyamatot. Magyarázata abból indult ki, hogy az eredendően biszexuális vágy, ami az ödipális helyzet feldolgozásának folyamataiban heteroszexualizálódik, valamiféle traumatizáció során visszatér a pre-ödipális szintre, és megmarad archaikus tárgyánál. A homoszexuális identitást tehát

Freud a heteroszexuális identitásból vezette le, egy a maga teljességében meg nem valósult ödipusz-komplexus sikertelen megoldásaként. A Thalassa számos szerzője kritizálja ezt a lépést, Richard Rutkin például, a „Pszichoanalízis melegekkel és leszbikusokkal interpreszonális megközelítésben” című cikkében arról ír, hogy a homoszexualitást Freud a szexuális fejlődés elakadásaként értelmezte, és úgy vélte, a homoszexuális férfiak elkerülők, szorongók, kasztrációs komplexussal küzdenek, a nőies identitással azonosulnak, és nárcisztikusak. Míg Diana Fuss Freudnak a női homoszexualitásról szóló írását kritizálva felveti, hogy Freud számára a leszbikus tárgyválasztás egy „bukás”, visszazuhanás a pre-ödipális állapotba, ahol a szubjektum az apával azonosul, vágya pedig az anyára irányul. A pszichoanalitikus szakirodalomban, mondja Fuss, a női homoszexualitást szinte kizárólag pre-ödipálisként, pre-szimbolikusként, a „törvény előtti”-ként, éretlen szexualitásként jellemzik, olyasvalamiként, ami valójában csak pre-szexualitás. Magát a homoszexuális fejlődési vonalat a heteroszexuálisból levezetve Freud követői a továbbiakban is valamiféle kóros, vagy elakadt fejlődésként jellemezték, ami a kort jellemző homofób kulturális közegben hozzájárulhatott a homoszexualitás – legalább is elméleti szintű – patologizálásához.

Ez a patologizálás aztán elősegítette azt a trendet, amelyik a homoszexualitás társadalmi problémáját az „átneveléssel” próbálta megoldani, és ami számos ponton megnehezítette a homoszexualitás elfogadását mind az eleve homofób társadalom, mind pedig a kisebbségi csoport tagjainak részéről. Erről a kérdésről részletesen ír Ritter Andrea, kiemelve a magyar származású analitikus, Radó Sándor szerepét, aki 1931-ben emigrált az USA-ba, és New Yorkban a Pszichoanalitikus Intézet első igazgatója lett. Radó nyíltan elutasította Freud biszexualitás-elméletét, és a vágyat eredendően heteroszexuálisként feltételezte. Ritter véleménye szerint Radó Sándor volt a legnagyobb befolyással arra, hogy Amerikában a második világháborút követően a homoszexualitás patologizálása intézményesült a pszichoterápiában, és a DSM-I. listáján olyan betegségek mellé került, mint a pedofília, vagy a szadizmus. A homoszexualitás „gyógyításában” megnyilvánuló normalizációs törekvések visszatekintve különösen kegyetlennek tűnnek, és, ahogy egy másik magyar származású amerikai pszichiáter, Thomas Szasz kifejti a Thalassa összeállításában megjelentetett „A homoszexualitás jogi és morális aspektusai” című cikkében, a homoszexualitás morális elítéléséhez, vagy kriminalizálásához vezetnek. Ez pedig magát a demokráciát veszélyezteti.

A második témakör, amit a Thalassa összeállításában több írás is feldolgoz, a homoszexuálisok identitásával, életével, annak nehézségeivel foglalkozik, valamint a jelenleg is alkalmazott terápiás módszerekkel, amelyek

a kirekesztettséggel, homofóbiával, társadalmi elutasítottsággal kapcsolatos pszichológiai problémák sorára próbálnak választ keresni, mint például a küzdelem az önelfogadásért, és egészséges önértékelésért, párkapcsolati és szexuális nehézségek, előbújás a család, valamint a gyermekek előtt, homoszexuális párok gyermeknevelése. Ez utóbbi problémát vitatja meg külföldi és magyar vizsgálatok alapján Béres-Deák Rita, „'Anyu, Tina a szerelmed?' gyermeket nevelő azonos nemű párok és az identitás vállalása” című cikkében. Béres-Deák saját vizsgálatában azt találta, hogy Magyarországon az azonos nemű gyermeknevelő párok legnagyobb problémája a környezetben még mindig erősen érzékelhető homofóbia, valamint az attól való félelem. Ide tartozik az oktatási és egészségügyi intézményekben tapasztalható előítéletes bánásmód, vagy a jogrendszer részéről az a megkülönböztetés, hogy az azonos nemű partner nem fogadhatja örökbe párja gyermekét, akit közösen nevelnek, valamint a még mindig sokak által osztott téves vélekedés, miszerint a szülők homoszexualitása káros hatással lehet a gyermekekre. Mivel az előítéletek miatt az azonos nemű szülők a felsorolt intézményekkel szemben nem merik vállalni identitásukat, ez a gyerekekre is áthárul, akik titkolózásra, alakoskodásra vagy hazudozásra kényszerülnek. A leszbikusokra és melegekre Magyarországon jellemző rejtőzködés a gyermekes családokról még inkább elmondható. Ennek okát a vizsgálatban résztvevő személyek abban látták, hogy a mai magyar társadalomban nem biztonságos felvállalni másságukat. Ez a viselkedés azonban visszaüthet, hiszen láthatatlanságuk miatt a velük kapcsolatos sztereotípiák és előítéletek tovább élnek, állítja Béres-Deák. A szerző a helyzet megoldását abban látja, ha megfelelő kvalitatív kutatásokon keresztül reális képet adunk az LMBT családok hétköznapijairól, nehézségeiről, ami segíthet a befogadóbb társadalmi közeg kialakításában.

A magyar helyzetre a terápiás aspektusból világít rá a Thalassa-nak a magyar gyakorló pszichoanalitikusokhoz intézett körkérdése, „Pszichoterapeuták a homoszexualitásról” címmel. A kérdések a terapeuták meleg és leszbikus páciensekkel folytatott terápiás tapasztalataira kérdeznek rá, például arra, hogy mi okozott problémát a meleg vagy leszbikus páciensnek a homoszexualitásával kapcsolatban, vannak-e ma érvényes elméletek a homoszexualitás kialakulásáról, vagy, hogy az utóbbi évtizedek társadalmi változásai mennyire hatottak a terápiák problémafelvetésére, menetére, és az analitikusok szemléletére. Összesen öt válasz érkezett a körkérdésre, ezeket teljes terjedelmében közli a lap, megjelölve a válaszadók nevét is. A válaszok arra, hogy mi okozott problémát a pácienseknek homoszexualitásával kapcsolatban, többnyire az önelfogadást, és a környezet reakcióját, ezen belül az elutasítástól való félelmet jelölik meg a probléma

gyökereként. A válaszok azzal kapcsolatban, hogy vannak-e ma érvényes elméletek a homoszexualitás kialakulásáról, már nagyobb szórást mutatnak. Egyes válaszok általánosságban, a genetikai, mélylélektani, és szocializációs hatások kombinációját említik a kialakulás lehetséges magyarázataként. Mások a heteroszexualitástól való félelem analitikus elméletét, a korai szexuális traumát, vagy azonosulási zavart tartják ma is érvényes magyarázatnak, míg megint mások azt gondolják, hogy nincs egyetlen átfogó magyarázó elmélet, ehelyett minden esetben más, egyéni okok lehetnek a kialakult homoszexuális irányultság hátterében, és ennek megfelelő, egyénre szabott módszerekkel kell azokat feltárni és átdolgozni. Végül arra a kérdésre, hogy a társadalmi változások miként hatottak a terápiás munkára, volt aki azt állította, hogy nem volt semmiféle szembetűnő hatás, mások megemlézték a változást, miszerint a homoszexualitás lekerült a DSM listájáról, ezért hivatalosan sem minősül betegségnek, míg mások pozitív változásról, de emellett a még mindig, akár pszichológusoktól is tapasztalható előítéletességről számoltak be.

A Thalassa összeállítása számos kérdést vet fel, és természetesen nem ad mindegyikre kielégítő választ. Az egyik ilyen kérdés, hogy miféle célkitűzést valósítana meg, és milyen elméleti keretben, a homoszexualitás kialakulásának pszichoanalitikus elmélete? Vajon a vágy bipoláris megközelítése nem inkább akadálya-e ennek a vállalkozásnak, mint kiindulási alapja? Hogyan lehetne a magyar társadalomban csökkenteni a homofóbiát, hogy a kisebbség szabadsága is érvényesüljön? És még sorolhatnánk. A Thalassa *Szexuális orientáció* száma a kezdeti lépés ezeknek a kérdéseknek a szélesebb körű társadalmi megvitatása felé, reméljük, hogy lesz folytatása.

Berán Eszter, PhD

KONFERENCIA RÉSZVÉTELEK ÉS FELHÍVÁSOK

Import – Export -Transport. Queer Theory, Queer Critique and Activism in Motion, Universität Wien, Austria, 2011. április 28-30. A TNT Kutatócsoport a “*Queering Encounters with ‘Identity’*” panellel vesz részt a konferencián. Részletes információk és a teljes program elérhető a konferencia [HONLAPJÁN](#).

A homofóbia és a transzfóbia elleni küzdelem lehetőségei Magyarországon, műhelykonferencia, MTA Szociológiai Kutatóintézet – Jakobinus terem, Budapest, 2011. május 17. A konferenciára való **jelentkezés határideje: 2011. március 31.** Részletek a Magyar Szociológiai Társaság [HONLAPJÁN](#) olvashatók.

Advancing RTD through Gender-Fair Recruitment and Retention Strategies tudományos workshop, Wissenschaftsladen Wien - Science Shop Vienna, Ausztria, 2011. május 19-20. A rendezvényen a szervezők felkérésére képviseltetik magukat intézmények több országból. Magyarországról az MTA Szociológiai Kutatóintézetet hívták meg. Részrtvevők: Acsády Judit, Tardos Katalin. A workshopról részletesebben a Wissenschaftsladen Wien Kutatóintézet [HONLAPJÁN](#) lehet informálódni.

Kollektív traumák, határhelyzetek, természeti és társadalmi katasztrófák a Magyar Szociológiai Társaság éves konferenciája és közgyűlése, Miskolci Egyetem, 2011. November 11-13. **Jelentkezési határidő: 2011. április 30.** A konferenciára a konferencia webfelületén lehet, a regisztrációs űrlap kitöltésével és elküldésével. Részletek a [MSZT](#) honlapján olvashatók.

European Geographies of Sexuality konferencia, Hogeschool-Universiteit Brussel, Belgium, 2011. szeptember 8-10. A Royal Geographica Society Space, Sexuality and Queer Kutatócsoportja által szponzorált konferenciára **2011. április 30-ig lehet jelentkezni.** Részleteket a Kutatócsoport ([SSORG](#)) honlapján lehet olvasni.

Gendered Violence konferencia, Bristol, Anglia, 2011. november 23-25. **Jelentkezési határidő: 2011. május 2.** A “Nők elleni erőszak megszüntetéséért” világnappal egybeeső konferencia előadásaiából 2012-ben a *Journal of Gender Studies* (Routledge) különszámot állít össze “Gendered Violence” címmel. Részletek a konferencia [HONLAPJÁN](#) olvashatók.

Nyelv, Ideológia, Média 7. ~ A társadalmi nemi viszonyok a rendszerváltozás elmúlt húsz évében: Poszt-szocializmus(?) és feminizmus(?), Szegedi Tudományegyetem, TNT Kutatócsoport, 2011. szeptember 30. – október 1. Jelentkezési határidő: 2011. május 15. A részletes konferencia felhívás a Kutatócsoport [HONLAPJÁN](#) található.

The Politics of Location Revisited: Gender@2012 8th European Feminist Research Conference, CEU, Department of Gender Studies, Budapest, 2012. május 17-20. Jelentkezési határidő: 2011. június 30. Részletek a konferencia [HONLAPJÁN](#) olvashatók.

ARTICLE ABSTRACTS IN ENGLISH

Andrea Virginás: Liminal Experience: Women in Contemporary (Minority) Hungarian Prose Fiction

According to my hypothesis, contemporary Hungarian writers belonging to canons constituted by “the Hungarian majority / Hungarian minority” dichotomy betray an ironical or ambivalent attitude towards questions of ethnic (national?) and/or gender identification. During the research this argument has been modified, since it is obvious that not questioning in itself, but rather the continuous process of differentiation (generation of difference) is what deserves attention. In this context the main aim of my paper is to examine ways of creating women, womanhood and female identities in such contemporary prose works written in Hungarian that are being constituted, to a certain extent, by the mentioned dichotomy of “Hungarian literatures between and over the borders”. Some examples focused on are: Bartis Attila *A Lázár apokrifek* [*Apocryphals of Lazarus*], Vida Gábor *Fakusz három magányossága* [*The Three Solitudes of Fakusz*], Selyem Zsuzsa: *9 kiló. Történet a 119. zsoltárra* [*9 kilos. A Story Composed on Psalm 119.*] and Király Kinga Júlia: *P. Lujza: Útvesztő alig eltévedt kislányoknak* [*Louise P. A Labyrinth for Hardly Lost Little Girls*].

- Keywords: contemporary Hungarian prose, minority/majority canon, female characters.

Andrea Tóthova: In Grip Between Texts and Borders

Hungarianness has several spaces, places, and languages. It can be a lived experience, the convergence and divergence of borders, a narrative that holds one in its grip. Sexuality has several spaces, places, and languages. It can be an experience untying its frames, the transgression or disruption of borders, a narrative that breaks up its grip. In between these spaces, places, and languages surfaces the novel of the Slovak writer Alta Vášová *In Grip*. The text writes and rewrites the inner and outer spaces of Hungarianness through the narrative of a Hungarian woman living in Slovakia – in a place where borders surround and divide her everyday experiences. The text is a

wide-ranging experiment: through the narrative of a woman it experiments with transgressing and rewriting the borders of girlhood, womanhood, and motherhood; through the encounter of two women it experiments with interweaving and redefining the inner and outer spaces, places, and languages of Hungarianness and sexuality.

How the language of Hungarianness is written in the grip of heavily underlined borders? How the experience of sexuality is rewritten through the looking-class of the experience of an other sexuality? Is it possible to step out of the grip of these powerful spaces? These are the questions that the present writing seeks to answer.

- Keywords: nationality and sexuality, non-nationalistic belonging, minority female subject.

Márta Várnagyi: Feminine Literature and Feminist Literary Criticism in Hungary. Voices and Echoes

This paper presents types of theoretical and public debate articles denying or attacking the existence of female literature based on different media products in light of the situation of feminine literature in the last ten years, while also examining problems in the argumentation of published works denying the *raison d'être* of scientific gender research. This paper seeks answers to the following question: 1) What are the dominant conceptual and genre dichotomies in contemporary gender-centric literary discourse? 2) What was the discursive mode in the past ten years, what was emphasized, and what inspired the greatest controversies? 3) Whose voices were made heard and how?

The first part of the paper focuses on how women writers have appeared in recent literary circles, what activities and roles they assumed, and how they took on and emphasized a feminine perspective. The second part examines a recent literary phenomenon: in different press releases and literary-critical journals, the reception of feminine literature is cynical, if not outright discriminatory, and the relevance of feminist literary criticism is treated with scorn and condescension. Works denying the necessity of this discourse usually ridicule female literature and literary perspectives motivated by feminism and gender using manipulative communication strategies, rather than well-founded argumentation. The paper analyses in detail several factors behind the motivation of these strategies, and points out that this phenomenon is rooted in social stereotypes, and the way female

literature is presented and consolidated as marginal and different from the norm in public discourse.

- Keywords: feminist literary criticism, feminine literature, literary debates, canon.

Judit Kádár: Female Genealogy as Creed – On the Antiracist Historical Trilogy of Lola Kosáryné Réz

Although Jókai's historical novels were born in the nineteenth century, and the most popular Hungarian piece of this genre, *Stars of Eger* [*Egri csillagok*] was published in 1901, the majority of Hungarian historical novels were published in the next twenty-five years following the First World War. Most of the authors, each influenced by a different worldview, were scouring the symbolic space of history for an explanation as to why Hungary had lost the war. "Our knowledge of the past, our cultural heritage is also a symbolic space that is the site of struggle for the self-representation of social groups, a space that is shaped according to the degrees to which certain groups have access to it" – states Györgyi Horváth in her work on the identifying-constitutive role of the historical narrative; this, of course, is also true of authors in the post-World War I era. They represented their own social groups, which happened to be white, middle class, Hungarian men. Although the period between the two World Wars saw the rise of female authorship, and dozens of historical novels were published by women each year, almost all women writers conceived their novels from a dominant masculine perspective. In this paper, I examine one of the few exceptions, a tetralogy of historical novels by Lola Kosáryné Réz, written from the perspective of oppressed women, and I discuss her stance on the relationship between different ethnicities in discourses of war and responsibility.

masculine perspective. In this paper, I examine one of the few exceptions, a tetralogy of historical novels by Lola Kosáryné Réz, written from the perspective of oppressed women, and I discuss her stance on the relationship between different ethnicities in discourses of war and responsibility.

- Keywords: feminist historical novel, Hungarian historical novel between the two world wars, masculine perspective on women novelist, antiracism of women writers.

Lilla Bolemant: The Gender Character of Emigration. The Reception of Jolan Földes's *A halászó macska uccája* [Fishing Cat] and Lajos Zilahy's *A lélek kialszik* [The Soul Fading] Novels in Hungary

In my study I make an analysis of the followings: how does the interpretation of the author and the text appear in connection with some editions of novels dealing with emigration, how does the assessment of the text change and its categorization on the basis of the knowledge of the author's sex, how does the woman's and man's role appear in connection with emigration and how does the role/identity of the male/female performers of the novel change or remain in the family, community or society.

In both novels some stereotypes can be shown by the reveal of the interweave of the identity of gender and the national identity which both root in the "naturalness" of gender roles and national perception of the 19th century. On the other hand a lot of features of the so-called "typically" man's and "typically" woman's way of thinking are present here which are in differences between two slants of life.

I also deal with the effect story of different editions of the two novels in time: how does the assessment of the same text change under the influence of the way of thinking of the society, literary criticism and cultural criticism.

- Key words: emigration and literature, gender roles in society, gender identity and national identity, gender stereotype and national stereotype, "woman's" and "man's" style of writing, sentimentalism, objectivity.

Krisztián Benkő: Judith Butler and the Middle-East

This paper discusses the 21st century career of the most prominent scholar in queer theory, Judith Butler. I start by listing the main tendencies in her philosophical work between 2000 and 2010, including her motivation and the theoretical contexts of her rising interest in Middle Eastern politics. In the chapter *Az antiszemitizmus vádja: cionizmus és az identitás felforgatása* ["Charges of Anti-Semitism: Zionism and the Subversion of Identity"], I summarize the argumentation of Butler's important study. Finally, in the concluding chapter, *Terepgyakorlatok 2010-ben* ["Fieldwork in 2010"], I

examine the impact of the professor of the University of California on the communications concerning Gay Pride events, and the subsequent foregrounding of *homonationalism* and *queer nation* as concepts. As a side note, I also discuss an instance of the reception of Butler's new phase in Hungary. I would like to thank the organizers of the conference, Erzsébet Barát and Klára Sándor, as well as Andrea Pető, whose letter of recommendation to the library made this paper possible.

- Key words: Judith Butler, war, zionism, homonationalism, queer nation.

Lehel Simon: The Role of „Gender Suffragettes” – From University Professorates to Homosexual Intimacy in Light of the History of Science in Hungary

I examine patterns of dominant stereotypes relating to male homosexuality in Hungary today, by examining contemporary homosexual males, going back almost 50 years in the process, to the era of Lipót Szondi, as conceptions of male homosexuality by Hungarian heterosexuals today has not changed considerably since. My question is, who can offer an alternative in Hungary today?

There is a new suffragette movement in the making in Hungary, a group that fits quite comfortably in the field of gender studies mostly represented by women in academia: I call these people “gender suffragettes”.

The field of gender studies has no dogmas similar to those of orthodox analysis; nevertheless, I conclude by breaking the chains of orthodox scientific szondianism based on modern gender practices. Even in today's Hungary, homosexual males often base their own self-image on the “scientific directives” of the past century.

In this paper, I demonstrate the role of “gender suffragettes” in “twentieth century conditioned” societies such as Hungarian society today. My approach is anthropological and psychological, in order to integrate a gender perspective into everyday, natural, post-subcultural homosexual life. For this reason, I purposefully use “plural perspectives” in the Discussion, to show that this is a collective point of view in Hungary, and not a solitary position.

- Keywords: gender suffragettes, “orthodox homosexual past”, gay studies.

Louise O. Vasvári: Gender Work in Political Discourses: From Hungarian State Socialism to the 2008 U.S. Presidential Campaign

In Hungary the word "feminism" is generally still understood as it was used under state socialism, where it was a contradiction in terms since communism was a state patriarchy. This narrow localized interpretation has contributed to the inadequate development of a post-socialist feminist discourse, as have deep-seated gender stereotypes, which continue not only unchallenged in post-socialist society but in public discourse have actually gone backwards. The dominant masculinized framing of public issues is illustrated, for example, by negative stereotypes of women in professional and, in particular, in political life. While the rise of masculinism is the primary characteristic of gender relations in Hungary today, ironically it also forms the very bedrock of Western liberal democracy, where gender stereotypes are as deep-seated and where the backlash against women in the public sphere has been ongoing. I will illustrate gendered political discourse in the U.S. through a case study of the 2008 presidential campaign, which turned into a kind of plebiscite on gender and sexual politics, with Hillary Clinton and other female political figures depicted in the most traditionally misogynist terms. In contrast, Barack Obama has in some leftist circles been seen as an empathetic figure who transcends both race and gender, although from the political right he, too, has been attacked with racist and feminizing stereotyped invectives.

- Keywords: gender and political discourse, state patriarchy, gender stereotypes, misogyny, hate speech, 2008 United States Presidential Campaign.

Éva Misits: Discourses of Asexuality in Hungarian Cyberspace

In this paper, I examine discourses of asexuality in Hungarian cyberspace, i.e. discourses that originated in a Hungarian domain, and/or written in Hungarian, from users who either present themselves as asexuals, or are interested in, and discuss, asexuality within the analyzed texts. As a phenomenon, asexuality is controversial to this day, because of the persistence of the view that asexuality (which, in my definition based on the experiences of others, is the lack of sexual orientation) is not an alternative

sexuality, but a disorder, a problem. Since little attention is paid to this phenomenon in the Hungarian context, and the majority of internet discourses are biased towards asexuality and consider it a problem or a fad, the discourses of Hungarian users are also influenced in this direction. I illustrate this point with examples, to show how Hungarian users relate to asexuality, and how these discourses are framed and generated. I also briefly discuss the theoretical background and the challenges inherent within, and conclude from the examples that asexuality as a phenomenon must be examined from new perspectives, and reevaluated in order to become a positive phenomenon, a point of reference and reflection.

- Keywords: asexuality, discourse, gender, sexuality, internet.
-

Katalin Misad: Characteristics of the Usage of Personal Names among Hungarian Women in Slovakia

Usage of personal names of Hungarians – both women and men – as members of a national minority varies not only according to the circumstances of the country which represents homeland to them, but also it varies from specific Hungarian speaking community to community and even from individual to individual.

The study focuses on the characteristics of the usage of personal names among Hungarian women in Slovakia. In this particular case, women's names are judged not only by traditional standards, equality and functionality, but also by Slovakian legislation regarding the name usage of minorities, and the name usage practices among women belonging to the majority as well. In this paper, I present the various name forms in the name usage of single and married Hungarian women in Slovakia, and examine, in particular, the usage of the feminine suffix *-ová*. In the second half of the paper, I present a survey conducted among Hungarian women in Slovakia that seeks to answer why Hungarian women belonging to the minority prefer certain name forms and reject others, and if respondents consider the usage of name forms as part of their identification practices.

- Keywords: usage of personal names, regulations of given names and family names usage with national minorities, various forms of Hungarian women's names in Slovakia.

Csilla Dér: On the Portrayal of Women and Feminists in Hungarian Antifeminist Books

I examine three recently published antifeminist books by Hungarian authors (Oravecz: *Tűrsarkúban hátrafelé* “Backwards in High Heels”, Bene: *Emancipációs bumeráng* “Emancipational Boomerang”, Bakos: *A helyes asszonytartás* “How to Keep a Woman”) in order to analyse how they portray feminists, what statements they attribute to them, how these statements are discussed, what antifeminist ideologies are operating in each case, and what notions of women are preferred.

Extensive analysis reveals that these books represent a highly prejudiced interpretation of antifeminism based on “folk” interpretations of feminism, according to which feminists are to blame for everything: they destroy the relations between the sexes, and they are responsible for failed marriages, loss of inclination for child-rearing and abortions.

- Key words: antifeminism, biological essentialism.

Kata Eklics: Femininity in Political Interviews

The last decade has resulted in the growing number of female interviewers in political programmes. Their special role in the Hungarian political interviews seems to be defined not only by professionalism, but also by their femininity. This analysis aims at revealing how genders of the interactants (female interviewers and male politicians) correspond with the chosen communication styles. Interviewing strategies of four female interviewers are compared, conversation moving speech acts (topic recommendation, acceptance and rejection) and their accompanying nonverbal signs are examined in details.

- Keywords: political interviews, female interviewing strategies, speech acts.

Márta Szombathelyi-Konczos, Dr.– Veronika Keller, Dr.: The Relation Between Femininity and Success in Manadgement. Introduction to the Research on „Inovation Generating Activities of Female Managers”

The authors combined two relevant fields, innovation and female management in this study. The aim of this research was to show the interpretations, practices, motivations, resources and networks of innovation among female managers, and the role of female management in the generation of innovation. The innovation generating practices of female manages – and thus part of the survey – had already been published in other scientific forums.

The research also aimed to show the role of femininity in female management careers. In this paper, the authors focus on findings relevant to this issue.

Quantitative research was conducted in May and June, 2010, through fill-out questionnaires in the area of the city of Győr. 210 female managers participated in the study. The data was analyzed using SPSS statistics software.

- Keywords: female management, success, leadership style.

Ágnes Huszár: The Soul of the Female Minister. Calvinist Female Ministers in Hungary

In protestant denominations, and thus, in the Hungarian Reformed Church too, women may attend theology, and may be ordained as communion pastors. Although there are more and more women with theological qualifications, they can only obtain lower positions in the hierarchy. The number of female pastors is low, and there are only a few female lecturers in theologies. There are three reasons for that: (1) archaic prejudice against the female body's impurity; (2) reference to the text of the Bible, primarily to Apostle Paul (1 Cor. 14:34); and (3) stereotypes of female immorality.

- Keywords: female minister, clerical marriage, vocation vs. profession, identity construction.

Irén Annus: Matyó Patterned Nation Branding: Women, Men and the Representations of Nations

If nations are indeed imagined communities, as Benedict Anderson (1991) claims, then each cultural representation reflects the image which a given community holds of itself, including the places and roles assigned to men and women in the society. This may be especially fascinating if it is mapped within representations of the nation created for foreign consumption, since such representations also reflect the perceived expectations of the target population. This study investigates certain images of a 2008 series of advertisements called “Hungary – A love for life,” created for the Hungarian tourism office with the purpose of attracting foreign visitors to the country. The study explores the ways in which these posters, connected through the distinctive Hungarian Matyó pattern, represent and define various gendered roles and places within Hungarian society. The paper presents the outcome of research conducted within Wp3a of Languages in a Network of European Excellence (LINEE), funded by the European Commission (FP6, Contract 28388), for which I would like to express my gratitude.

- Keywords: identity, gender, representation, nation, tourism, advertising, Hungary.

Rita Antoni: “There are no rules, everything goes”? – The Intersections of Hungarian Identities and Gender on the Goth Scene

In the summer of 2009, I conducted a comprehensive survey on the Hungarian Goth scene: 167 questionnaires were collected from women and men between the ages 14 and 39, who are interested in the subculture or have attended related events. (The questionnaires were filled out by 105 women, who constitute 63 percent of all respondents, and 62 men, or 37 percent of all respondents). Since there is great emphasis on individuality within the subculture, I considered it were important to provide respondents an opportunity to express individual opinions despite the difficulties inherent within, and did so with an open questionnaire on the possible interpretations, content, communal aspects and culture of the subculture. Although I assumed that participants would not consider gender and sexuality exceptionally relevant, the questionnaire also contained questions

about gender and sexuality attitudes, serving a double purpose: first, to assess the impact of relevant stereotypes (in other words, to see whether the values of the subculture or the national cultural atmosphere had greater impact on individual opinion); and second, to explore the differences of the Hungarian scene in comparison with the Western European and especially the American Goth scenes.

In this paper, following a short introduction to the subculture, I present results that are relevant from a gender perspective, and discuss progressive and less progressive aspects of the scene (relation to gender stereotypes and gender role expectations being progressive, and externals, relation to feminism and sexuality, and degrees of tolerance being less progressive).

- Keywords: youth subcultures, Gothic, gender, stereotypes, gender role attitudes, sexuality, tolerance.